

**Міністерство освіти і науки України
Житомирський державний університет імені Івана Франка
Історичний факультет
Кафедра всесвітньої історії**

СТУДЕНТСЬКІ ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ

Збірник наукових праць

Випуск 11

Житомир
ЖДУ ім. І. Франка
2022

УДК 94(477):94(100)
С 88

Затверджено Вченою радою Житомирського державного університету
імені Івана Франка (протокол № 20 від 28 жовтня 2022 р.)

Редакційна колегія збірника:

Голова редакційної колегії:

д. і. н., проф. Стародубець Галина Миколаївна

Заступник голови редколегії:

к. і. н., доц. Власюк І. М.

Члени редакційної колегії:

д. і. н., проф. Буравський О. А.

к. і. н., доц. Гуцало Л. В.

к. і. н., доц. Шевчук А. В.

Відповідальний секретар редколегії:

к. і. н., ст. викл. Маркевич О. В.

Рецензенти:

Стельникович С. В., доктор історичних наук, доцент
Житомирський державний університет імені Івана Франка

Суліменко О. Г., кандидат історичних наук, доцент
Поліський національний університет (м. Житомир)

С 88 **Студентські історичні студії:** Збірник наукових праць. Вип. 11. Житомир:
ЖДУ ім. І. Франка, 2022. 251 с.

Збірник сформовано за матеріалами XI Всеукраїнської студентсько-учнівської наукової онлайн конференції «Актуальні проблеми історії слов'янських народів». У ньому вміщено наукові розвідки студентів історичного факультету Житомирського державного університету імені Івана Франка та інших навчальних закладів України, присвячені історії та культурі слов'ян, іншим проблемам всесвітньої історії.

УДК 94(477):94(100)

***Редакція може не поділяти точки зору авторів статей.
Відповідальність за викладений матеріал, правильність фактів,
посилань, наведених у статтях, несуть їх автори.***

© Житомирський державний університет
імені Івана Франка, 2022
© Колектив авторів, 2022

ЗМІСТ

ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ СЛОВ'ЯН З ДАВНІХ ЧАСІВ ДО ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Катерина Чаусова. Межирічна стоянка як приклад житлобудування з кісток мамонта у Східній Європі.....	7
Анастасія Гайчук. Історія дослідження Бармацької стоянки.....	10
Надія Рухер. Історія дослідження Райковецького городища.....	13
Світлана Борисюк. Історія досліджень Пересопниці.....	16
Анастасія Кустинець. Грушвицьке городище.....	18
Ярослав Гусаківський. Міграції слов'янських племен у V-VIII ст. н. е. ...	20
Василь Кішлар. Давньоруське городище Литовеж.....	22
Дмитро Костромін. Домовик – один з найзагадковіших персонажів слов'янської міфології.....	24
Артем Семененко. Релігія в Болгарії у період османського панування	27
Анатолій Конончук. Ян Гус – борець за Реформацію.....	30
Даніїл Щербаков. Розгром московського війська під Оршею 8 вересня 1514 року.....	33
Андрій Марков. Kompania Handlowa Polska (1783-1793) як спроба організації чорноморської торгівлі хлібом.....	36
Ірина Балашова. Вектор життя євреїв на українській карті до першого поділу Речі Посполитої.....	39
Кирило Сафонов. Козацька війна Пугачова і Україна. Спроба створення козацької держави.....	41
Іван Матвіюк. Чорноморське козацьке військо. 1788-1860 рр.	43
Карина Долюк. Державні перетворення в перші роки правління Олександра I.....	47
Іван Жмудь. Національна ідея польського народу у XIX столітті.....	51
Вікторія Хотинська. Конституція Королівства Польського 1815 року.....	53
Анастасія Мельникова. Хід польського Листопадового повстання 1830-1831 рр. ...	56
Костянтин Грабар. Польське повстання 1830-1831 рр. і Росія.....	58
Анастасія Піддубняк. Бенедикт Колишко – борець за цілісність та незалежність Польщі.....	62
Анастасія Філенко. Проекти реформ М. Сперанського.....	66
Дарія Іщук. Особовий склад волинських лікарів першої половини XIX ст.	69
Анжела Лавринович. Правовий статус міщан у Російській імперії.....	72
Юлія Світельська. О. Кониський і переформування літературного товариства Т. Г. Шевченка: від ідеї до втілення.....	74
Інна Котолюз. «Весна народів» і українські землі.....	77
Анастасія Жиганюк. Розвиток вищих навчальних закладів на території України у XIX ст.	79
Роман Вашета. Розвиток торгівлі на Правобережній Україні у другій половині XIX століття.....	82

Дмитро Гунько. Благодійницька діяльність римо-католицьких священників в Україні (др. пол. XIX – поч. XX ст.).....	84

ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ СЛОВ'ЯНСЬКИХ НАРОДІВ У XX – XXI СТ.

Олена Якимчук, Ольга Якимчук. Роль органів місцевого самоврядування в електрифікації повітових міст Волині на початку XX ст.	88
Микита Половнєв, Ілля Шамало. Роль органів місцевого самоврядування у розвитку професійної освіти на Волині напередодні Першої світової війни.....	90
Аліна Фещук, Іванна Чернюк. Архівні документи про роль органів місцевого самоврядування у підготовці евакуації Новоград-Волинського повіту в 1915 р.	92
Михайло Палійчук. Діяльність Георгія Бобринського на посаді галицького генерал-губернатора (1914-1916 рр.).....	93
Ірина Юрченко. Чехословацько-українські відносини у 1917 – на початку 1918 рр.	96
Сергій Слободянюк. Взаємовідносини Української держави з Всевеликим військом Донським та Кубанською Народною Республікою.....	98
Дмитро Панасюк. Реформи військової освіти другого гетьманату: від військової бурси до академії Генерального штабу.....	101
Альона Стахнюк. Перший Зимовий похід Армії УНР.....	104
Ірина Усик. Інститут місцевого самоврядування за часів Гетьманату.....	106
Ярослав Ващенко. Томаш Масарик – перший президент Чехословацької республіки.....	110
Вікторія Сапожнікова, Юлія Брус. Архівні документи як джерело дослідження суспільно-політичних процесів на Волині у 1930-х рр.	112
Оксана Василюк, Людмила Данильчук. Роль підпільних видань ОУН у поширенні української національно-державницької ідеології на Волині у 1930-х рр.	114
Андріана Полюхович, Ольга Чеберяка. Роль української преси у формуванні світогляду населення Волині у міжвоєнний період.....	116
Романа Яремчук. Зародження та особливості діяльності бібліотек на Західній Волині у міжвоєнний період.....	118
Андрій Ткачук. Вплив царя Бориса III на політичний розвиток Болгарії.....	119
Катерина Чаусова. Польща у міжнародних подіях 1938 – серпня 1939 рр.	122
Валентина Власюк. Режим Й. Тісо в Словаччині у період Другої світової війни.....	124
Сергій Муравинець. Битва за Київ 1941 року.....	127
Ярослава Цимбалюк. Ладозьке озеро в житті «блокадного» Ленінграда.....	129
Віктор Постолюк. Побут та дозвілля радянських солдатів під час Другої світової війни (за спогадами учасників).....	133
Олексій Царук. Окупаційні режими на території СРСР у період Другої світової війни.....	136

Аліна Козачук. Наукове товариство імені Шевченка в період радянської та німецької окупацій.....	139
Ольга Хмелюк. Депортація мешканців західноукраїнських земель на завершальному етапі Другої світової війни.....	142
Андрій Паращинець. Операція «Захід»: депортації населення Західної України у віддалені райони СРСР.....	145
Марина Шпарковська. Ідеологічний наступ на кінематограф в СРСР в останній період «Сталінщини».....	148
Ірина Кременська. Роль Римо-католицької церкви у боротьбі за конфесійну діяльність УГКЦ.....	150
Ірина Усик. Спільні та відмінні риси соціалістичних режимів країн «народної демократії» та СРСР 1947-1953 рр.	153
Марія Плисак. Культурне життя української діаспори в Канаді у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст.	156
Максим Кірсанов. Феномен національного духу Квітки Цісик.....	159
Оксана Тимченко. Болгарія в ЄС: здобутки і проблеми.....	162

ПРОБЛЕМИ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

Марина Лисак. Роль Анатолії в неолітизації Європи.....	165
Вікторія Поленок. Поява перших державних утворень на Криті як найдавнішому центрі європейської цивілізації.....	168
Віктор Нечипоренко. Військова справа римлян в добу Республіки.....	170
Каріна Долюк. Громадянська війна Цезаря з Помпеєм.....	172
Богдана Бойчук. Роксолана та султан Сулейман I у дослідженнях Олександри Шутко.....	174
Анастасія Михалюк. Життя та діяльність Вінстона Черчилля (1874-1965)...	177
Софія Щербакова. Третя республіка у Франції: реформи у галузі освіти, свободи слова та праці як крок до реалізації прав і свобод людини і громадянина (1870-1914 рр.).....	180
Тетяна Цюпра. Релігійний чинник в іранській революції 1905-1911 рр.	183
Єлизавета Базилюк. Боротьба афроамериканських жінок в США за свої права.....	185
Ірина Ковтун. Становище султанату в Османській імперії в роки її розпаду.....	188
Андрій Казицький. Реформи Мустафи Кемалю Ататюрка	190
Крістіна Боримська. Роль Ататюрка у становленні сучасної Туреччини.....	195
Ірина Завадська. Служба в британській армії Єлизавети II.....	197
Анастасія Базилюк. Вплив В'єтнамської війни на американське суспільство.....	200
Ганна Кулеш. Фемінізм у США в другій половині ХХ ст.	202
Богдан Шевцов. Політика США щодо України за президенства Барака Обами (2012-2017 рр.).....	206
Дмитро Гунько. Відносини країн Балтії з Україною після повномасштабного російського вторгнення.....	210

Ярослав Гунько. Республіка Молдова на шляху євроінтеграції: проблеми та перспективи.....	213
Софія Бабич. XX-XXI ст.: нові пандемічні виклики.....	217
Дарина Ніколаєва. Сучасні виклики міжнародного безпекового середовища в Європі.....	220

МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ІСТОРІЇ

Власюк Анна. Шкільна історична освіта: нові тенденції XXI ст.	223
Віталій Гарячий. Використання інформаційно-комунікаційних технологій у викладанні історії.....	225
Світлана Сукненко. Використання інтерактивних методів навчання на уроках історії.....	228
Вікторія Хотинська. Використання історичних джерел при вивченні шкільного курсу із всесвітньої історії в 10-11-х класах.....	231
Ірина Зубрійчук. Гра на уроці всесвітньої історії.....	234
Ярослав Ващенко. Методика використання технічних засобів навчання на уроках історії.....	237
Анастасія Філенко. Критичне мислення на уроках історії.....	239
Олександра Троценко. Розвиток критичного мислення на уроках всесвітньої історії.....	243
Дарина Кишак. Варіанти організації роботи учнів з вивчення історичних постатей на уроці всесвітньої історії.....	246

ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ СЛОВ'ЯН З ДАВНІХ ЧАСІВ ДО ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Катерина Чаусова
здобувачка вищої освіти
IV курсу історичного факультету
Житомирського державного
університету імені Івана Франка
(науковий керівник: к. і. н., доц. **І. М. Власюк**)

МЕЖИРІЧНА СТОЯНКА ЯК ПРИКЛАД ЖИТЛОБУДУВАННЯ З КІСТОК МАМОНТА У СХІДНІЙ ЄВРОПІ

Тема дослідження межирічної археологічної стоянки важлива на сьогоднішній день з декількох причин. В Україні йде війна, країна-агресор б'є не тільки по військових об'єктах, а й по цивільній інфраструктурі. Нещодавно було завдано удару по Криворізькій дамбі, через що річка Інгулець вийшла з берегів і почала підтоплювати навколишні населені пункти. З географічної точки зору Межирічна стоянка розташована на мисі між двох річок, які впадають у Дніпро, і якщо буде пошкоджена якась із ГЕС, що розташовані по верхній течії Дніпра, то і сама річка, і її притоки можуть вийти з берегів – тоді дана археологічна стоянка може виявитися затопленою. Другим аспектом важливості дослідження даної пам'ятки є те, що завдяки значним розмірам, гарній насиченості культурних шарів і їх кількості Межирічна стоянка досліджується і тепер, хоча з часу відкриття пройшло уже більше ніж півстоліття. Важливим дослідником Межирічної стоянки є професор Київського національного університету ім. Т. Шевченка кандидат наук П. С. Шидловський [3].

Мета роботи – з'ясувати значення дослідження Межирічної археологічної стоянки і проаналізувати важливість конкретних об'єктів – житлових споруд цієї стоянки, їх особливість і унікальність.

Межирічну стоянку названо на честь населеного пункту, в якому розташована пам'ятка – села Межиріч у Канівському районі Черкаської області у долині річок Рось і Ростава. Датування сучасною радіо-вуглецевою методикою відносить стоянку до 15000 р. [5, с. 299]. За стратиграфічними дослідженнями виявлено загалом 3 культурні горизонти, які розділяють стерильні прошарки [4, с. 321].

Важливість даної археологічної стоянки полягає в тому, що це пізні палеолітичне поселення є унікальною археологічною пам'яткою світового рівня, яка на даний час не втратила своєї цінності як науковий ресурс, що розкриває взаємозв'язок природи та суспільства в доісторичні часи, а рештки будівель з кісток мамонта є важливим феноменом для вивчення та пояснення первісної економіки, соціальної структури та духовної культури мисливських суспільств [1, с. 6-7].

Межежиріцьська археологічна стоянка вивчається уже більше півстоліття. Як зазначає дослідник П. С. Шидловський: «Пам'ятка досліджувалася академіком І. Г. Підоплічко (1966-1974 рр.), який відкрив та повністю розкопав житла з мамонтових кісток трьох господарсько-побутових комплексів. Житло №1 є найбільш відомим об'єктом цього поселення. Нині воно експонується у Національному науково-природничому Музеї НАН України у вигляді реконструкції, створеної І. Г. Підоплічком. В середині житла виявлено вогнище і місце первинного розколювання кременю та виготовлення знарядь праці. Специфіку на тлі інших подібних конструкцій Межиріцького поселення йому надають яскраві вироби палеолітичного мистецтва у вигляді стилізованих антропоморфних фігурок, фрагмента орнаментованого бивня мамонта та кількох підвісок із морських черепашок» [3, с. 580].

На Межирічній стоянці житла з решток мамонта зводились в часи льодовикового клімату. За наявності ергономічної, світоглядної та естетичної функцій воно є однією з форм найдавнішої архітектури, що використовував Homo Sapiens [1, с. 5]. Самі ж залишки житла являють собою скупчення кісток висотою 0.6 м над рівнем поверхні овальної форми 5,85x4,63 м, видовженої вздовж осі з заходу на схід виділяється внутрішні елементи і зовнішня обкладка [2, с. 64]. Конструкція жител на Межирічній стоянці для того часу є дуже складною, опорою якої є черепи та великі кіски мамонта, викладені по колу. Щодо зовнішньої обкладки таких будівель, то це були тази, бивні та лопатки цих тварин [6, с. 158].

Важливо зазначити, що унікальність цієї пам'ятки забезпечується гарним збереженням як самого культурного шару із залишками житлових конструкцій, а також збереженням фауністичного матеріалу на різних об'єктах даної стоянки [2, с. 62]. Зокрема високий рівень збереженості пам'ятки дозволив з'ясувати, що жителі стоянки харчувалися переважно молодими і дуже молодими особинами мамонта та зайця, хоча в комплексі будівель переважають більш старші особини [7, с. 299].

З часу відкриття Межиріцького комплексу важливим стало питання охорони пам'ятки. У 1977 р. з метою музеєфікації 4-го житла було прийняте рішення про створення науково-дослідної лабораторії-музею «Стійбище мисливців на мамонтів». Над будинком була споруджений ангар, але він не відповідав навіть тогочасним вимогам збереження археологічних об'єктів, що призвело до розкрадання мамонтових кісток і обкладки житла [3, с. 577].

Стоянка в Межиріччі, будучи досить унікальною у своєму виді пам'яток, приваблює для вивчення науковців з інших країн, зокрема починаючи з 2003 року до українських науковців долучилися і французькі науковці з національно-природничого музею Парижу [5, с. 301].

Останнім часом дослідженням Межиріцької пам'ятки займаються експедиції Київського національного університету імені Тараса Шевченка з кафедри археології та музеєзнавства, які вивчають особливості конструкції 4-го житла та його внутрішнього простору [6].

Отже, дослідження археологічної стоянки Межиріч не втрачають своєї актуальності і на сьогоднішній день, адже культурні шари ще не вивчені до

кінця, особливо цінними з них є ті, що містять залишки кісток мамонта, який був будівельним матеріалом того часу і, на відміну від інших подібних пам'яток, досить гарно зберігся, що дозволяє простежити види і особливості конструкцій таких житл.

Список використаних джерел та літератури:

1. Межиріцька стоянка мисливців на мамонтів : археологічні дослідження та музеєфікація. Київ: КНУ ім. Тараса Шевченка, 2018. 15 с.
2. Самойленко Л.Г., Шидловський П.С. Межиріцька стоянка: яке майбутнє в нашого минулого? *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія*. 2016. № 4 (131). С. 62-69.
3. Шидловський П. С. Дослідження та проблеми збереження Межиріцького поселення мисливців на мамонтів. *Праці Науково-дослідного інституту пам'яткоохоронних досліджень* . Вип. 8. Київ: Фенікс, 2013. С. 567-581.
4. Шидловський П., Езартс П., Цвіркун О., Чимирис М. Стратиграфічні дослідження Межиріцької стоянки. *Археологічні дослідження в Україні 2017*. Київ: ІА НАН України, 2019. С.321-324.
5. Шидловський П.С., Пеан С., Езартс П., Лизун О.М. Дослідження Межиріцької стоянки – 50 років по відкриттю. *Археологічні дослідження в Україні 2016*. Київ: ІА НАН України, 2018. С. 299-301.
6. Шидловський, П. С, Чорний, М. Наукове обґрунтування доцільності передачі території Межиріцької стоянки Шевченківському національному заповіднику. *VITA ANTIQUA*, 13. *Житла первісної Європи: соціальна адаптація у змінному середовищі*. С. 157-168.
7. Шидловський, П. С., Мамчур, Б. В., Чимирис, М. В., Пеан, С. Остеологічні матеріали з господарської ями 6 Межиріцької стоянки: інтерпретація об'єкту. *Археологія і давня історія України*. 2020. Вип. 4 (37). С. 299-309.

Анастасія Гайчук
здобувачка вищої освіти
II курсу Навчально-наукового інституту
економіки та менеджменту
Національного університету водного
господарства та природокористування (м. Рівне)
(науковий керівник: ст. викладач
О.П. Войтюк)

ІСТОРІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ БАРМАЦЬКОЇ СТОЯНКИ

Актуальність дослідження полягає у тому, що вивчення стоянки Бармаки відіграє важливу роль у історично-культурному розвитку краю. За останні роки польові та лабораторні дослідження призвели до появи певного блоку інформації, який дозволяє не тільки уточнити хронологічне положення і техніко-типологічний статус матеріалів Бармаків, а й визначити їх місце в системі культурно-хронологічної варіативності середньодніпровських епіграветських пам'яток.

Виклад основного матеріалу. Верхньопалеолітична стоянка Бармаки знаходиться на східній околиці м. Рівне, в 200 м на захід від однойменного села, на західному пологіму схилі невисокого мису, вершина якого розташована на висоті 10 м над долиною Бармацького струмка, який є правою притокою річки Устя [2, с. 107].

Стоянку відкрив В. К. Пясецький у 1981 р. Як показали спостереження в процесі розкопок, поселення існувало досить тривалий час. З розкопок отримано дуже велику кількість розщепленого кременя. Різці значно переважають над скребками. Знайдено багато кісток різних тварин, особливо мамонта, виявлено шматки бурштину. Дослідженнями встановлено специфіку фауністичного комплексу — мамонт, північний олень, благородний олень, кінь, ведмідь, вовк, россомаха, лисиця, песець, заєць. Запропоновано техніко-типологічну характеристику артефактів з неорганічних та органічних матеріалів, яка дала підстави стверджувати спорідненість індустрій Бармаків і Мізіна, була запропонована гіпотези щодо наявності заглибленого «житла-майстерні», «житлової ями» [1, с. 17].

Дослідження Бармаків були продовжені в 1990-х роках Д. Ю. Нужним, яким на початку нинішнього століття були проаналізовані матеріали всіх відомих граветських і епіграветських пам'яток Східної Європи. Згідно з дослідженнями Д. Ю. Нужного, типологічна варіабельність Середнього Подніпров'я представлена чотирма індустріями (Межиріцькою, Овруцькою, Юдіновською, Мізинською). Матеріали Бармаків складають Мізинську індустрію. До вкладень металюї зброї належать вістря на пластинках і мікропластинах з прямим притупленим краєм і з косо-тронковою або косо-ретушованою базальною частиною. Для виготовлення цих вістер характерне використання дорсальної крутої ретуші, інколи - дистальна вентральна ретуш. Також для виробництва вістря застосовувався спосіб «відламування»

проксимальної частини пластинки, який полягав у виготовленні дорсальної виїмки поблизу проксимальної частини пластинки на протилежній від прямопритуленої сторони; потім базальна частина відламувалась. Вважається, що мушлі викопних морських молюсків транспортувалися носіями Мізинської індустрії з Волині на Десну. Ю. Е. Демиденко вважає, що Бармаки і Мізин разом з Оболонням, Борщево I, Биками і Самотоєвкою є проявами мадленської індустрії в Східній Європі. На думку Л. В. Грехової, найбільш характерним орнаментом Мізину є меандр, який також трапляється в Супонево. За І. Г. Шовкоплясом, стилізовані жіночі фігурки з бивня мамонта взагалі не мають аналогій на суміжних територіях, тоді як Л. А. Яковлева вважає їх проявом конвергентного характеру формотворення в різних європейських регіонах. Найближчими аналогіями «шумлячого» браслета з Мізину є фрагменти браслетів з Бармаків.

Дослідження Бармаків були поновлені у 2018 р. командою науковців на чолі з директором Інституту археології НАН України, завідувачем відділу археології Криму та Північно-Західного Причорномор'я, В. Чабаєм. Вдалося довести, що стоянка Бармаки – це перше на Західній Україні поселення, що існувало в умовах довголітньої мерзлоти 18-19 тисяч років тому. Одним з перших результатів стало обґрунтоване ствердження щодо відсутності на стоянці заглибленої житлової споруди. На час завершення польового сезону 2019 року площа розкопу 1 культурного шару складає 176 м²; 2 культурного шару – 147 м² [2, с.107-108].

На стоянці використовувалась місцева крем'яна сировина з крейдяних відкладів туронського ярусу, які нині відомі на відстані не більше 500 м від стоянки. Розбіжності в структурі артефактів між окремими археологічними горизонтами не простежені. Серед всіх артефактів беззаперечно домінують луски — сколи довжиною $\leq 14,99$ мм. В підрахунках без урахування лусок, уламків і невизначених сколів основну роль грають відщепи, на другому місці сукупність всіх пластинчастих сколів. 38,95 %; нуклеподібних виробів менше 1 %, а знаряддя складають майже 7 % [2, с.107-110].

Майже половина знарядь Бармаків представлена різцями, чверть – мікролітами, близько п'ятої частини - тронкованими сколами, трохи менше 4 % скребків; усі інші класи знарядь складають менше 1 %. Більшість знарядь виготовлені на пластинах – 306 екз. На відщепах зроблені 62 знаряддя, пластинках – 54, мікропластинах – 78, невизначених сколах – 126, уламках кременевої сировини – 5 екз. Усі мікропластини і 32 пластинки були використані для виготовлення мікролітів [2, с.107-108].

З другого шару походить 17 скребків, переважно виготовлених на доволі масивних пластинах, часто із залишками жовневої кірки на дорсальних поверхнях. Також були знайдені кінцеві базально-тронковані скребки; тронкування – дорсальне, виїмчасте. Подібні форми Д. Ю. Нужний вважав «характерною особливістю» колекцій Мізину і Бармаків.

Різці є домінуючим класом знарядь у типологічній структурі знарядь Бармаків. Основною заготовкою для виготовлення різців була пластина: 79 % різців виготовлені на пластинах; сукупність багатолезових різців серед усіх

типів представлена 37 % знарядь даного класу. Серед бокових різців, а також серед всіх типів різців, домінує тип бокових на косо-тронкованих пластинах: 63,6 і 37,5 % відповідно. На різцях всіх типів, включно з комбінованими, косе тронкування відзначене у 52 % випадків, як спосіб підготовки площадки для зняття різцевого сколу. Також бокові різці виготовлялись за допомогою прямого, виїмчастого і опуклого тронкування дистальних та базальних частин пластин і відщепів [2, с.107-108].

Вироби з органічних матеріалів представлені знаряддями, прикрасами, а також невизначеними фрагментами. До знарядь відносяться 2 фрагменти бойових частин наконечників без пазів, які були виготовлені з бивня або рогу та фрагменти трьох голок з бивня. Прикраси представлені, насамперед, фрагментом браслету з орнаментом у вигляді зигзагоподібних шевронів, 21 фрагментом підвісок з перехватом і дрібним фрагментом пластинки бивня з ледь видними елементами орнаменту. Окрім того знайдені 413 цілих і фрагментованих мушель викопних молюсків, значна частина яких має отвори для використання в якості персональних прикрас [2, с. 114-125]

Отже, Другий культурний шар Бармаків акумулювався на відносно стабільній поверхні незначного схилу за умов існування багатолітньої мерзлоти. На сьогоднішній день Бармаки є найдавнішим епіграветським комплексом Середнього Подніпров'я. Його хронологічна позиція визначається трьома радіовуглецевими датами, усереднене значення яких з 68 % достовірності складає 19,2-18,7 тис. років тому. Мешканці Бармаків використовували місцевий кремій - коротко-дистанційне транспортування. Всі етапи обробки кременю мали місце на території стоянки. Технологія первинного розколювання Бармаків базується на експлуатації поздовжніх і біпоздовжніх підциліндричних і торцевих нуклеусів для отримання пластин і пластинок.

Таким чином, на основі наведеного аналізу можна зробити наступні висновки. По-перше, комплекс Бармаки є одним з найбільш ранніх проявів епігравету на території Середнього Подніпров'я. По-друге, розкопками 1982 – 2019 рр. досліджена ділянка культурного шару базової стоянки поза межами жител. По-третє, підтверджений висновок щодо належності органічних і неорганічних артефактів Бармаків, 2 до Мізинської індустрії епігравету Середнього Подніпров'я.

Список використаних джерел та літератури:

1. Пясецький В. К. Палеоліт східної частини Волинської височини. *Vita antiqua*. 1999. № 2. С. 8-17.
2. Чабай В. П., Ступак Д. В., Весельський А. П., Дудник Д. В. Стоянка Бармаки в контексті епігравету Середнього Подніпров'я. *Археологія і давня історія України*. 2020. Вип. 4 (37). С. 107-125.

Надія Рухер
здобувачка вищої освіти
II курсу спеціальності Середня освіта (Історія)
Навчально-наукового
інституту економіки і менеджменту
Національного університету водного
господарства та природокористування
(науковий керівник: ст. викладач **О. П. Войтюк**)

ІСТОРІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ РАЙКОВЕЦЬКОГО ГОРОДИЩА

Актуальність дослідження. Райковецьке городище знаходиться на підвищеному лівому березі річки Гнилоп'яті в урочищі Лука біля села Райки Бердичівського району Житомирської області. Через археологічні дослідження городища ми можемо ознайомитися з історією та особливостями, які були характерні для цієї місцевості.

Виклад основного матеріалу. Під керівництвом Т. М. Мовчанівського у 1929 р. на городищі в с. Райки розпочинаються археологічні розкопки [1]. Це були наймасштабніші, як на той час, розкопки давньоруського городища на території України. Археологічні пам'ятки, що знаходяться біля городища в с. Райки, представляють значний інтерес, підтверджуючи безперервне заселення цієї території с дуже давнього часу. Під час розкопок самого Райковецького городища, нижче основного культурного шару були виявлені залишки декількох землянок з печами-кам'янками і фрагментами кераміки, які відносяться до часу початку створення Київської Русі.

На самому Райковецькому городищі були знайдені окремі предмети трипільської культури (кераміка, прясла, глиняні жіночі статуетки) і скіфського часу (кераміка з «перлинним» і захисним орнаментом). Крім того, предмети трипільської і скіфської епох були знайдені в цьому районі під час досліджень ранньослов'янських пам'ятників – курганів багаточисельних могильників. В нижніх шарах Райковецького городища і в околицях с. Райки були знайдені також і ранньослов'янські пам'ятники I тис. до н. е., які відносяться до культури полів поховальних урн і до більш пізнього періоду – до другої половини I тис. н. е. [2].

Окрім речей трипільського і скіфського часу, на території Райковецького городища були знайдені декілька бронзових фібул (металева застібка, яка виконувала роль прикраси), фрагменти кераміки полів погребінь черняхівського типу і монета карбована в Фракії, у місті Філіппополь (зараз м. Пловдив, Болгарія) при імператорі Елагаблї (Марк Аврелій Антонін Геліогабал) (218-222 рр. н. е.) [2, с. 150].

На основі аналізу різноманітних знарядь праці та залишків зерна, кісток тварин, залишків ремісничого виробництва варто приділити увагу тому, що це займає важливе місце у доповіді про історію Райковецького городища [1]. Літописних записів про Райковецьке городище не має. З літературних джерел лише в архівних матеріалах 1593 р. (інвентар майна с. Слободища) згадується про вже пусте городище.

У цих записах сказано, що «село Райки, яке пан воронич знову заселив недалеко від Слободищ, в місцевості над річкою Велика П'ята (зараз Гнилоп'ять), а на кінці цього села пусте городище» [4, с. 230].

Як з'ясували розкопки, городище, починаючи з другої половини XIII ст. і до наших днів, не заселялось, в наслідок чого цей археологічний пам'ятник має виняткову збереженість [2, с. 150].

Цікавим на нашу думку є погляд дослідника Мовчанівського на руйнування городища. Він вважає, що під час походу Данила Галицького, у «Болохівську землю» у 1257 – 1258 рр. Райковецьке городище було знищено [3, с. 211]. Згідно з літописними відомостями, це міг бути і син Данила – князь Шварн, який у 1258 р. сплюндрував і спалив міста і села Болохівщини, а «вали їх розкопав». Через рік золотординські війська витіснили Данила з цих земель і князь відмовився від контролю над ними.

Археолог В. К. Гончаров вважає, що завдяки розкопкам усією площі дитинця була відкрита картина жорсткого неочікуваного розгрому цього укріпленого городища, під час якого населення було знищено, а усі побудови – спалено. Саме цей матеріал дозволяє припустити, що Райковецьке городище було знищене в 1241 р. військом хана Батия.

Татаро-монгольська орда після розгрому Києва, Вишгороду та Белгороду рушила на Волинь, а після – в Чехію. Ними було знищено близькі до Райковецького городища Колодяжне, Ізяслав, Чортория та багато інших городищ [2, с. 90].

Цінні матеріали Райковецького городища сприяли вивченню військово-фортифікаційного діла часів Київської Русі, якому дореволюційна археологічна наука майже не приділяла значення. Розкопки Райковецького городища вперше повністю розкрили всю площу ровів і валів, і саме це дало можливість детально дослідити весь важкий комплекс оборонних споруд дитинця.

Розгляд речового матеріалу, знайденого у великій кількості під час розкопок городища, показує основну роль землеробства в господарстві його жителів. Найбільшу кількість матеріалу, що свідчить про це було знайдено у дитинці: рала, коси, серпи, гострі наконечники плуга, – тобто усі необхідні знаряддя для обробки землі [2, с. 140].

У дитинці городища, у кожній жилій і господарській кліті (кліть виступала в ролі будинку, кімнати, келії або комори) і в землянках, були знайдені у обгорілому стані великі запаси пшениці, ячменю, проса, гороху, льону, коноплі та маку. Також було виявлено певна кількість муки і крупи. Наявність пшона говорить нам про те, що існували прилади для переробки проса. Це очевидно були дерев'яні ступки, які згоріли під час пожежі. Часті знахідки обгорілих клубків ниток, тканин, велика кількість шиферних і глиняних прясел (тягарець, який насаджували на веретено, щоб надати йому сталості і рівномірності обертання) для веретена, залишки обгорілих ткацьких станків зазначають про переробку льону і коноплі [2]. В Київській Русі зернові культури зберігалися у спеціальних клітях і хлібних ямах [5, с. 330]. У Райковецькому городищі в окремих випадках було знайдено великі запаси горілого зерна без всякої тари, прямо на підлозі господарської кліті. Для зберігання невеликої кількості хлібних запасів існувала тара, що була знайдена в

обгорілому вигляді разом з зерном, крупою і мукою. Це були мішки з цупкої тканини, дерев'яні бочки і великі керамічні корчаги.

Зберігання зерна у хлібних ямах було розповсюджено у часи давньої Русі, але при розкопках Райковецького городища подібних ям виявлено не було. Очевидно, це тому що на цій території в них не було необхідності, у зв'язку з достатком будівельного матеріалу для спорудження господарських клітей.

Розкопки Райковецького городища наочно довели розповсюдження плужного землеробства. Про це свідчить наявність, в такому невеликому городищі з незначним населенням, таких землеробських знарядь як плуги і леміші (частина плуга, сохи або іншого землерийного знаряддя, що, у процесі орання землі, підрізає шар ґрунту знизу), знайдених у кількості 22 одиниць на площі городища. Підсічне землеробство могло існувати тут лише частково, як пережиток попередніх архаїчних форм при освоєні нових лісних територій під оранку [2, с. 150].

Отже, завдяки проведеним археологічним дослідженням ми можемо охарактеризувати Райковецьке городище. На основі матеріальних пам'яток зрозуміти історію городища, та притаманні цій місцевості способ господарювання у давні часи.

Список використаних джерел та літератури:

1. Мовчанівський Т. Бердичівський державний історико-культурний заповідник. Провідник. Харків: Пролетар, 1931. 52 с.
2. Гончаров В. К. Райковецькое городище / отв. ред. П. П. Ефименко; АН УССР, Ин-т археологии. Киев: Изд-во АН УССР, 1950. 153 с.
3. Мовчанівський Т. М. Райковецька державна археологічна експедиція 1933 р. *ІЗ ІМК*. 1934. Кн. 1. С. 210-211.
4. Архив Юго-Западной России. Ч. 6. Т. 1, Киев, 1876. 614 с.
5. Аристов Н. Промышленность древней Руси. СПб, 1866. 335 с.

Світлана Борисюк
здобувачка вищої освіти
II курсу Навчально-наукового інституту
економіки та менеджменту
Національного університету водного
господарства та природокористування (м. Рівне)
(науковий керівник: ст. викладач
О.П. Войтюк)

ІСТОРІЯ ДОСЛІДЖЕНЬ ПЕРЕСОПНИЦІ

Актуальність дослідження Село Пересопниця – колишня столиця удільного князівства та місце створення Пересопницького Євангелія – одного із головних символів сучасної України, книги, на якій складають присягу президенти України. Нині Пересопниця – невелике село на правому березі р. Стубли за 20 км на захід від м. Рівного. Про його багатотомову історію

свідчать лише рештки земляних укріплень княжої фортеці та різноманітні старовинні речі, які часто знаходять місцеві жителі на городах і навколишніх полях.

Виклад основного матеріалу. Розкрити матеріальну культуру літописного міста на різних етапах його існування дають можливість колекції археологічних матеріалів з розкопок Пересопниці та окремі випадкові знахідки, які зберігаються зараз у фондах Львівського історичного, Рівненського, Волинського краєзнавчих музеїв та Національного музею у Львові, а також у фондах Інституту українознавства НАН України та Державного археологічного музею у Варшаві [10, с. 16].

У районі давньоруської Пересопниці збереглися два городища (у с. Пересопниця і поблизу с. Білів), а також існували великі курганні могильники, які на сьогодні, вже повністю зруйновані. Наприкінці ХІХ ст. дискусійним було питання проте, де знаходилась літописна Пересопниця. В. Антонович писав, що її залишками слід вважати Білівське городище [1, с. 153-154].

Занепад Пересопниці пов'язаний з військово-політичними подіями другої половини ХІІІ ст., а саме навалою військ Батия на Русь. Наступні повідомлення про Пересопницю і монастир Різдва Пречистої Богородиці з'являються у писемних джерелах другої половини ХV ст. У документах, датованих 1467 р. і 1495 р. згадується «ігумен пересопницький Іларіон» [5, с. 139].

Важливим джерелом, у якому детально описано монастир і його господарство, є «Інвентар Пересопницького монастиря і села Пересопниці», складений колишнім його ігуменом Симеоном Косовським при передачі монастиря своєму спадкоємцю ігумену Макарію Созанському. Датований документ 25 жовтня 1600 р. [6, с. 294-300].

Як видно з інвентарю 1600 р., на монастирському подвір'ї знаходились церква із дзвіницею, вісім білих келій і три чорні келії, трапези, а також господарські приміщення: поварня, свіран і дві спіжарні (помешкання, у яких зберігалися харчові припаси, речі домашнього вжитку), пивниця (погріб для зберігання продуктів). Територія монастиря була огорожена, а ділянки поблизу були зайняті садом, виноградником та городами. У переліку монастирського майна знаходимо різноманітні богослужбові книги, серед них згадується і те Євангеліє, яке ми тепер називаємо Пересопницьким [3, с. 294].

Першими увагу археологів привернули поховання під курганами. Так, вже у 1850 р. невідомими особами було розкопано декілька курганів на найбільших за площею могильниках поблизу с. Пересопниця і Білів. У 1856 р. під час відрядження на Волині завідуючим музеєм університету ім. Св. Володимира в Києві Яковом Волошинським (1821-1865) було розкопано по три кургани на могильнику у Пересопниці. Результати розкопок знайшли своє висвітлення на сторінках «Краткого Отчета Императорского Университета им. Св. Владимира за 1857 г.» I (роботи Я. Волошинського сьогодні визнані першими науковими розкопками курганних могильників княжої доби в Україні) [9, с. 103].

Окрема сторінка у археологічному та краєзнавчому вивченні Пересопниці пов'язана з діяльністю барона Ф. Штейнгеля (1870-1946), власника маєтку в Городку, ним було організовано історико-археологічний музей. У Пересопниці

Федором Штейнгелем було досліджено 5 курганів. Бідність речових знахідок в розкопаних похованнях зумовила припинення робіт [8, с. 18].

На полі, східніше городища, можливо на «Пастівнику» або головному посаді Цинкаловським було відкопано ґрунтове тілопокладення з рештками одягу, гаптованого золотими нитками. Неподалік ним же було досліджено також рукотворну печеру-грот [2, с. 18]. Західніше дитинця Пересопниці вченим було також розкопано курган із одним похованим у дерев'яному зрубі.

Не в'ясна доля основної частини матеріалів цих розкопок. Ймовірно, що вона могла потрапити до фондів музею у Кременці, де й була знищена у радянські часи [11, с. 6].

Заслужують на увагу ретельні публікації окремих «видовищних» археологічних знахідок: бронзова фігурка коня I тис. до. н. е. та бронзова матриця XII-XIII ст. з сусіднього з Пересопницею с. Дядьковичі.

Археологічні розкопки на урочищі «Пастівник» були продовжені експедицією під керівництвом Б. Прищепи у 2002-2005 рр. На північ від центральної частини височини на двох ділянках досліджено 612 м² площі. На південній ділянці відкрито 17 об'єктів, що належать до двох етапів розвитку поселення: ранньослов'янського (VIII-X ст.); давньоруського (XII – перша половина XIII ст.) [7, с.28].

Серед знахідок зі споруд і культурного шару є уламки гончарних горщиків та північно-причорноморських амфор, вироби із заліза, кольорових металів, скла, кістки. Окремо слід відмітити речі, якими користувались майстри-ювеліри; зливки металів; глиняні тиглі, у яких плавили кольорові метали; залізну сферичну гирю, обтягнуту міддю; пінцет ювеліра; бронзовий пристрій для виготовлення об'ємних металевих виробів. На другій ділянці у північній частині урочища «Пастівник» досліджено давньоруський ґрунтовий могильник кінця XII-XIII ст. та рештки невеликої дерев'яної церкви [4, с. 270]. Залишки церкви XII – першої половини XIII ст. простежено завдяки рівчакам, що повторюють контури стін.

Археологічні пам'ятки міста Пересопниця належать до найкращих досліджень на території історичної Волині. В добу Київської Русі це місто було центром удільних князів у Погоринні [9, с. 102].

На площі розкопів та в підйомному матеріалі на прилеглих ділянках зібрано зливки свинцю, бронзи, обрізки кольорових металів, пластини. Ливарні шви збереглися на мідному натільному хресту і на пряжці. Іконку-напівфабрикат було знайдено Святославом Терським.

Отже, аналіз археологічних знахідок у с. Пересопниця, дає змогу дізнатися про періоди та результати історичних досліджень на цій території. За допомогою пошукової роботи з'ясували опис знахідок, також дізналися про дослідників цієї теми.

Список використаних джерел та літератури:

1. Антонович В. Б. О местоположении летописных городов Шумска и Пересопницы. *Труды XI Археологического съезда*. Т. I. Москва, 1901. С. 148-154.

2. Винокур І. С. Журко О. І., Мегей В. П., В. І. Якубовський. Болохівська земля. *Літописний Губин*. Вип. 1. Київ; Кам'янець-Подільський; Хмельницький; Старокостянтинів, 2004.
3. Звіздецький Б.А., Петраускас А.В., Пільгуй В.І. Нові дослідження стародавнього Іскоростеня. *Стародавній Іскоростень і слов'янські гради VIII-X ст.* Збірник наукових праць. Київ, 2004. С.51-86.
4. Колчин Б.А. Ремесло. *Древняя Русь. Город, замок, село*. Москва: Наука, 1985. С. 243-297.
5. Малевская М.В. К вопросу о локальных вариантах керамики западнорусских земель XII-XIII вв. *КИСА АН СССР*. 1971. Вып. 125. С.27-34.
6. Пескова Г.А. Скарби стародавнього Ізяславля. *Археологія*. 1988. Вип. 61. С. 16-35.
7. Прищепя Б. А. Дослідження посаду літописної Пересопниці у 2002-2003 рр. *Археологічні відкриття в Україні 2002-2003 рр.* Київ, 2004. С. 267-270.
8. Прищепя Б.А. Звіт про роботу Погоринської археологічної експедиції Рівненського краєзнавчого музею, Рівненського інституту слов'янознавства КСУ і Рівненського державного гуманітарного університету у 2003 році. Зберігається у науковому архіві ІА НАН України. Рівне, 2004.
9. Прищепя Б.А. Ювелірні вироби доби Київської Русі з Дорогобужа і Пересопниці. Декоративно-прикладне мистецтво Рівненщини: колективна монографія /упорядник і наук. ред. Виткалов В.Г. Рівне: ПП ДМ, 2010. 352 с.
10. Терський С. Пересопниця. Краєзнавчий нарис. Рівне: «Азалія», 2003. 180 с.
11. Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся. Краєзнавчий словник від найдавніших часів до 1914 року). Том 2. Вінніпег-Канада, 1986. 421 с.

Анастасія Кустинець
 здобувачка вищої освіти
 ІІ курсу Навчально-наукового інституту
 економіки та менеджменту
 Національного університету водного
 господарства та природокористування (м. Рівне)
 (науковий керівник: ст. викладач
О.П. Войтюк)

ГРУШВИЦЬКЕ ГОРОДИЩЕ

Актуальність дослідження полягає в аналізі результатів археологічних розкопок Грушвицького городища.

Метою дослідження є систематизація та неупереджений аналіз результатів археологічних розкопок, що висвітлюють особливості городища, розташованого в селі Грушвиця.

Виклад основного матеріалу: фортеці IX-X ст. у басейнах Горині й Стиру утворюють певну територіальну групу, яку М.П. Кучера назвав як південно Волинську, висловивши думку, що ці пам'ятки слід ототожнювати з найдавнішими укріпленнями волинян.

У басейні р. Горинь налічується 54 городища, що мають культурний шар, одним з таких є Грушвицьке городище. Воно розміщується в центральній частині села в урочищі Городище, побудоване як захисне укріплення орієнтовно в X столітті ще до приходу на Волинь династії Київських князів Рюриковичів. Також це місце могло слугувати для громадських зібрань або язичницьких релігійних обрядів. Цілком ймовірно, що в більш пізній період городище використовувалося як дерев'яний лицарський замок. Поселення в ті часи знаходилося за 400 метрів від городища на пагорбі, де зараз розташована церква та найближчі господарства [1].

Городище займає мисоподібний виступ правого корінного берега струмка заввишки 15 м. Воно збереглося не повністю. Західний край укріпленого майданчика у XX столітті був зруйнований кар'єром, в якому було споруджено шкільний тир [2]. Контури близькі до трапеції розмірами 65×60 м (площа 0,3 га). По периметру укріплення було захищене насипним валом заввишки 1,5 м. [1].

Північний і східний відрізки валу з'єднуються під прямим кутом, а з півдня вал – дугоподібний. Зі сходу простежуються залишки рову. З північної та південної сторін площадки на 3,0-3,5 м. нижче гребеня валу, влаштовано тераси висотою до 2 м. [1].

У південно-західній частині городища, де майданчик і вал пошкоджені кар'єром, проведено зачистку профілю валу. Виявилось, що вал було насипано із ґрунту на схилі. Підшва валу відмічена із внутрішньої сторони прошарком материкового суглинку завтовшки 0,1-0,15 м, а із зовнішньої сторони – потужною підсипкою чистого материкового суглинку. Вище насип складається із суміші коричневого гумусного ґрунту й суглинку. Висота насипу валу – 2,4 м, ширина – 5,5 м. [2].

Зібрані дані свідчать, що вали слов'яни насипали із ґрунту, вийнятого при спорудженні оборонного рову. Під час спорудження общинних укріплень у регіоні використання дерев'яних конструкцій у середині насипу валу не було поширеним.

Знахідок, які б дозволили визначити точний час спорудження валу, не виявлено, проте, у центральній частині майданчика, в чорноземі, знайдено поодинокі уламки стінок давньоруських гончарних горщиків. Поселення виявлено на північний захід від городища біля церкви, на мисі в місці злиття двох струмків. На присадибних ділянках на площі близько 2 га зібрано фрагменти гончарних горщиків X-XIII ст., а також матеріали бронзового віку, пізньоримського часу [2].

В результаті останніх археологічних досліджень в 2018 р., розпочато проект відновлення городища .

Отже, Грушвицьке городище створене саме в X ст. слугувало захисним укріпленням, в більш пізній період городище використовувалося як дерев'яний лицарський замок та було розташоване в центральній частині села. В процесі археологічних досліджень в 2003 р., 2010 р., 2018 р., було визначено розміри городища (65×60 м (площа 0,3 га)), а також його побудову (займає

мисоподібний виступ правого корінного берега струмка, по периметру укріплення було захищене насипним валом.

Незважаючи на добре збережене городище, знахідок, які б дозволили краще вивчити спорудження, не виявлено, лише, у центральній частині майданчика, в чорноземі, знайдено поодинокі уламки стінок давньоруських гончарних горщиків.

Список використаних джерел та літератури:

1. Давньоруське городище X-XI ст. URL:

<http://www.hrushvytsia.rvadmin.gov.ua/turistichni-obyekti/davnoruske-gorodishe-h-hi-st/> (дата звернення: 25.09.2022)

2. Погоринські міста в X-XIII ст. Рівне : ПП Дятлик М., 2016. 234 с. URL:

<https://findbook.in.ua/books/poghorins-ki-mista-v-kh-khiii-st> (дата звернення: 27.09.2022)

Ярослав Гусаківський

здобувач вищої освіти

III курсу історичного факультету

Житомирського державного

університету імені Івана Франка

(науковий керівник: к. і. н., доц. **І. М. Власюк**)

МІГРАЦІЇ СЛОВ'ЯНСЬКИХ ПЛЕМЕН У V-VIII СТ. Н. Е.

Проблеми міграції слов'янських племен у V-VIII ст. н. е. залишається актуальною темою досліджень для сучасної історичної науки. Вони пов'язані із розширенням слов'янського впливу та розвитком українського етносу.

Проблеми міграції слов'ян у період раннього середньовіччя знайшли своє відображення у ряді наукових досліджень, серед яких, зокрема, виділимо праці В. С. Паламарчука, Ю. А. Мищика, О. Г. Бажана, В. С. Власова та ін.

Метою статті є дослідження міграційних рухів слов'ян, її причини, проблеми, розвіювання міфів та вплив слов'ян на сусідні племена.

Основними причинами переселення слов'янських племен дослідники називають: зміна клімату; збільшення населення; нестача земель; розпад родоплемінного ладу; збільшенням чисельності військ; влада вождів стає міцнішою (вожді хотіли більше слави, коштовностей, нових земельних володінь, тобто збагатитися за рахунок переселення та воєн).

Міграції спричиняли об'єднання одних племен з іншими, іноді доходило до незгоди і закономірно військових протистоянь, частина населення, яка не могла змиритися з положенням свого племені, були змушені освоювати нові території та асимілюватися з іншими племенами. Гуни вважаються тюркським народом, який прийшов зі Сходу на наші території у IV ст. та захопив значну частину наших земель. На думку окремих дослідників, зокрема Г. Василенка, гуни були слов'янським племенем, яке населяло Північне

Причорномор'я та територію від Дунаю до Дніпра. Вони об'єдналися з залишками автохтонного населення гетів [4].

Розселення слов'ян мало три основні напрямки: північно-східний – лівий берег Дніпра, басейни Західної Двіни та Оки; південний – на Балкани та в басейн Дунаю; західний – Судети, Татри та Балтійське узбережжя.

Розпочнемо розвідку із розселення слов'ян на північний схід. Ю. Мицик пише, що у верхній течії Дніпра, на Лівобережжі, у V-VII ст. також мешкали слов'янські племена, про що свідчать археологічні знахідки. Племена ці поступово просувалися у північно-західному напрямку, а також на північний схід [1, с. 14]. Слов'яни, які проживали на Лівобережжі поступово освоювали нові землі на північному та південному сході, які до цього були заселені балтами, угро-фінами та іншими племенами.

Життя слов'ян на Балканах пов'язано, зокрема, з рухом протоболгар в 679 р. перейшли Дунай і осіли в Добруджі. Об'єднавшись із місцевим слов'янським і фракійським населенням, вони утворили нову державу в північно-східній частині Балканського півострова [4].

Л. Паламарчук та Н. Ігнатова зазначають, що балканські війни слов'ян з Візантією увінчалися суцільним «ослов'яненням» Нижньої Наддунайщини та Північних Балкан [2, с. 7]. Під час походів проти Візантії відбувалося переселення слов'янських племен на Балканський півострів.

На думку В. Ярового, помітну роль в історії середньовічної Європи відігравали найзахідніші слов'янські племена, які займали територію між річками Лаба (Ельба) та її притоками Салою (Зааном) на заході та Одрою (Одером) на сході [7, с. 72].

Я. Пастернак вважає, що прабатьківщина чеських та словацьких ранніх слов'янських племен (чехів, хорватів, лучанів, дулібів, мораван, словаків) знаходилася на північ від Карпат, а на свої історичні землі вони прийшли від Вісли через Одру до Чехії та Моравії, через західні Карпати до Угорщини [5, с.106].

Отже, на західному напрямку слов'яни дійшли до р. Ельби та балтійського узбережжя й почали зміцнюватись на цих місцях, розповсюджувати свій побут, мову, культуру на нові території.

Міграційні рухи слов'ян значно вплинули на зародження та розвиток багатьох етносів. Наші пращури вміли балансувати між осілим життям та військовими походами, що спонукало до переселення у різних напрямках. Слов'яни дуже швидко розповсюджували свій вплив на інші племена, які часто об'єднувалися з ними. У наших пращурів не було рабської системи, полонених вони вважали сусідами, які працювали на благо племені, а через деякий час могли викупитися або приєднатися до слов'ян та бути у рівних правах з ними.

Отже, міграції слов'ян у V-VIII ст. н. е. були складним переплетенням різних чинників, мали багато напрямів, особливо на Балканський півострів.

Список використаних джерел та літератури:

1. Мицик Ю.А., Бажан О.Г., Власов В.С. Історія України. Київ: Києво-Могилянська академія, 2008. 384 с.

2. Паламарчук Н.І., Ігнатова Л. Р. Протодержавні об'єднання слов'ян на терені сучасної України. *Сторінки історії: Збірник наукових праць*. 2010. Т. 31. С. 5-13.
3. Яровий В. І. Історія західних і південних слов'ян. Київ: Либідь, 2001. 632 с.
4. Василенко Г. К. Велика Скіфія. Київ: Знання, 1991. 48 с.
5. Пастернак Я.І. Ранні слов'яни в історичних, археологічних та лінгвістичних дослідженнях. Нью-Йорк, 1975. 150 с.

Василь Кішлар
здобувач вищої освіти
II курсу історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: ст. викладач **М.В. Хададова**)

ДАВНЬОРУСЬКЕ ГОРОДИЩЕ ЛИТОВЕЖ

Давньоруські поселення та городища на території Волині стали об'єктами археологічного вивчення ще за радянських часів. Одним з таких є укріплене городище поблизу с. Литовеж, Іванчівського району Волинської області. В його дослідженні взяли участь відомі українські дослідники О. Цинкаловський, О. Ратич, О. Рапопорт, М. Кучера та інші.

Особливістю даного об'єкта, в першу чергу, було його розташування. В урочищі «Замкове» на природному підвищенні, на вигині правого берегу ріки, в долині, де переважають лугові заболочення. Правий берег поселення – круті схили, які мисом заходять в річку. З протилежного боку мис з півночі на південь перерізаний трьома оборонними лініями, розташованими паралельно одна до одної. Вони утворюють три окремі ділянки, незалежні одна від одної. Окрім цього в даних ділянках простежуються оборонні укріплення окольного міста у вигляді підкови. Ескарповані схили природного підвищення і рів, що з заходу виходить до річки Західний Буг, замикають лінію укріплень [2, с.15].

Однією із перших згадок про цю пам'ятку був опис городища В. Антоновичем. Зокрема він вказував, що форма городища «Замок» чотирикутна, збереглися рови і вали пам'ятки. Але В. Антонович не визначив, до якого часу воно відноситься [1, с.65] Пізніше городище стало предметом дослідження О. Цинкаловського, який датував його литовським періодом, але пізніше дослідником були виявлені матеріали XI-XII століть. Також дослідник погоджувався з думкою, що замчище у с. Литовеж могло бути рештками давньоруського міста Всеволож, спаленого, як свідчать літописи, в XI ст. галичанами [6, с. 25–26]. Цікаво, що назву «Всеволож» Цинкаловський вживає двічі, відносно різних городищ, розташованих в околицях сучасного Литовежа. Можливо він мав на увазі, що після спалення першого городища його жителі побудували нове в іншому місці і лишили за ним стару назву. До речі, дискусія щодо того, де був розташований Всеволож триває і досі.

М. Кучера в своїх працях дає характеристику двом городищам – Литовеж-I та Литовеж-II. За Кучерою городище біля с.Старгород, яке він датує Х-ХІ ст., трикутної форми та площею в 1 га, розташоване в заболоченій місцевості. Городищ Литовеж-II, він відніс до так званих «литовських городищ» з контурами правильної форми та заокругленими валами, які виникають в XV ст. у зв'язку з розповсюдженням вогнепальної зброї. Але підйомний матеріал з вказаної пам'ятки містив і кераміку XIII ст. Обидва городища дослідник відніс до групи простих городищ [4, с.8-16].

В подальшому в писемних джерелах згадується місто Литовеж. Зокрема, перша згадка зроблена в 1501, році за фактом надання Литовежу магдебурського права [3, с. 102]. Описові акти включають відомості про те, що Литовеж мав значну сільську округу. Він розташований на важливому торговому шляху, що підтверджують писемні джерела, в яких згадується приватна митниця, ринок, замок, костел, торгівельний порт, в якому стояли торгові й вантажні судна [3, с. 110].

Як стверджує більшість дослідників, середньовічний Литовеж розташувався на рештках давньоруського городища, спаленого під час монгольської навали XIII ст. Це звична практика литовців використовувати давньоруські фортифікації для надбудови своїх укріплень. Саме вони спорудили дерев'яний замок, який став основою для середньовічного міста Литовежа. Воно функціонує і в подальшому, виконуючи адміністративні та торгівельні функції. Про це свідчать знахідки – підйомний матеріал з території пам'ятки, який датується XIV – XVII ст. [2, с. 16].

Довгий час згадана пам'ятка лише оглядалася археологами, складались її плани, збирався підйомний матеріал. І лише в 2019 році відбулись перші розкопки експедицією Інституту археології НАН України під керівництвом А.Петраускаса. Дослідники поставили перед собою наступні завдання:

- встановити розміри укріпленої площі;
- дослідити фортифікації східної частини городища;
- датувати зовнішню лінію укріплень;
- виділити давньоруський культурний шар.

В ході досліджень було закладено траншею, яка перерізала вал з півночі на південь з метою вивчення безпосередньо цієї оборонної споруди, а також культурного шару, який вона перекривала. В результаті були виявлені прошарки часів енеоліту, раннього залізного віку, локалізований культурний шар середньовічного Литовежа, приблизно визначено перспективну ділянку досліджень, підйомний матеріал з якої датувався давньоруським часом. Це південна частина розкопу, де концентрувались фрагменти давньоруської кераміки [5, с.19-20]. Дослідження пам'ятки продовжується і далі.

Отже припускаємо, що подальші археологічні дослідження дозволять нам відтворити повну картину історії Литовежа та прилеглих територій. Окремо відзначимо, що вище описані пам'ятки знаходилися на стратегічно важливій оборонно-торгової лінії Західного Бугу і Послуччя й були опорними пунктами в оборонній системі як давньоруського, так і литовського часів.

Список використаних джерел та літератури:

1. Антонович В.Б. Археологическая карта Волынской губернии. Москва, 1900. 135 с.
2. Виногородська Л.І. Середньовічні городища на Волині та Поліссі. *Археологія і давня історія України*. 2013. Вип.11. С.15-22.
3. Заяць А. Урбанізаційний процес на Волині в XVI – першій половині XVII століття. Львів: «Добра справа», 2003. 206 с.
4. Кучера М.П. Слов'яно-руські городища VIII– XIII ст. між Саном і Сіверським Дінцем. Київ: ІА НАНУ, 1999. 252 с.
5. Петраускас А., Панишко С., Лошик Д., Чорний І., Кукса А. Результати досліджень на городищі Літовеж Іваничівського району. *Археологічні дослідження в Україні*. 2020. С. 19-20.
6. Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся. Вінніпег., 1986. Т. 2. 579 с.

Дмитро Костромін

здобувач вищої освіти

IV курсу гірничо-екологічного факультету

Державного університету «Житомирська політехніка»

(науковий керівник: к. і. н., доц. **М. Е. Кругляк**)

ДОМОВИК – ОДИН З НАЙЗАГАДКОВІШИХ ПЕРСОНАЖІВ СЛОВ'ЯНСЬКОЇ МІФОЛОГІЇ

Домовик – один з найбільш поширених та популярних персонажів нижньої слов'янської (української) міфології. Ще й досі східні слов'яни, й українці зокрема, вірять в існування цієї міфічної істоти, яка оберігає наш дім. Саме тому важливо з'ясувати історію домовика та прослідкувати функції, які йому надавали наші пращури.

Історіографію роботи становлять розвідки відомих етнологів Ю. Буйських [1; 2], В. Галайчука [3], В. Борисенко [7]. Мета статті – показати еволюцію образу домовика в українському світогляді від найдавніших часів до сьогодні.

У східних слов'ян домовик є духом, міфічним господарем і покровителем оселі, що забезпечує нормальне життя родини, плодоношення, здоров'я людей і тварин. Цей дух у наших предків мав багато імен, які отримували від місця проживання або знаходження в домі. Так, основними назвами за місцем проживання були: домовий, домовойко, домовий дід, дамавік, домнік, хатник, а за місцезнаходженням: голбешник – той, хто живе за перегородкою печі, запічник і т. д. Також за його відношенням до членів сім'ї: господар, дідусь-братик, господар пухнастий, домовий господар, дід [5]. Важко судити, яким був образ домовика на Русі до прийняття християнства, але одним із результатів

впливу християнства стало те, що язичницькі божества стали порівнюватися з демонічними, бісівськими силами [6, с. 15–16].

Ще наші діди-прадіди розповідали, що домовики, як і інші духи довкілля, походять від ангелів. За немилість до Бога ангелів було колись давним-давно покарано та скинуто з небес на людське житло, тому що хотіли вони поставити себе в рівень із Всебогом. Відтоді вони так і залишаються хатніми дідками, а ті ангели, що впали у воду, стали називатися водянниками, в ліс – лісовиками [2, с. 69]. Інші кажуть, що то величезний чорт, замочивши палець у воду, стріпонував ним позад себе та й наплодив усяких духів. Саме тому є багато легенд й усіляких небилиць, однак за віруваннями наших пращурів, усі ці та інші надприродні істоти є душами померлих родичів, що вболівають не тільки за господарство, а й за весь рід, саме тому орій-хлібороб їх ушановує [6, с. 17].

Домовик, або домовий, з давніх-давен є для людей богом хатнього вогнища й печі, а зовсім не дідком, який робить лише капості у хаті: одчиняє двері й вікна, грюкає на горищі, душить і б'є сонних ломакою, лякає дітей, шпурляє посудом, а коли хто подасть йому солону страву, перекидає її, а то й забирається геть, беручи з собою щастя господаря [4].

Зазвичай домовик уявлявся невидимим, або ж видимим лише господарям хати чи тим людям, які добре до нього ставляться. Відомі вірування, що його здатні побачити праведні та безгрішні, зокрема діти, та свійські тварини. Його справжній вигляд – невелика тінь, схожа на силует людини, іноді з очима, що світяться. Часом домовик схожий на господаря, може поставати в подобі чоловічка, дідка або маленького хлопчика у червоних штанцях, рогатій шапці, з люлькою в зубах, часом з ногами, як у цапа. Також – як сірий чи білий кіт, собака, теля, зрідка – птах чи вуж. Відомі перекази про домовика як дещо безформне й волохате, або що він здатний з'явитись у будь-якій подобі, наприклад, як «дядько, високий, у хромовому плащі і в шапочці такій, як кришечка з макітри» [7, с. 383]. Найчастіше він діє вночі та ввечері, однак може проявити свою присутність будь-коли. Особливим днями є Страсний четвер і Щедрий вечір. Зазвичай домовика локалізують на горищі, біля покутного вікна, в печі, в запічку, під піччю, у комині чи біля нього [1, с. 124].

У більшості випадків домовик у хаті розглядався як річ позитивна. Йому приписували оберігання житла від лиха, сприяння здоров'ю й розмноженню худоби, виконання роботи за хазяїна, відлякування злодіїв. Ця істота могла дати певний знак, що свідчив би про важливу звістку чи прибуття гостя. Наші пращури були переконані в тому, що домовик буде спокійним і доброзичливим, якщо родина живе у злагоді й постійно залишає для нього частування. Він нібито любить, коли в хаті чисто й не лаються. Однак відомі й такі уявлення, начебто домовик живе лише в тих, хто не вірить у Бога, що за свою допомогу забирає життя. За переказами, він оселяється виключно в старих хатах. Якщо розгнівати домовика, він надокучатиме стукотом, розкидатиме речі чи ховатиме їх, душитиме господарів і гостей хати, ганятиме коней. Домовикові не до вподоби, коли голірuch витирають стіл або залишають на ньому ніж, часник, відкриту сіль; коли хтось хроче; коли купують худобу іншої масті. Згідно з

частиною переказів, є добрі й злі домовики; їхня поведінка не залежить від людини. Подеколи домовикові людина може геть не сподобатися [3, с. 51–86].

Часто домовика ототожнюють із померлим пращуром, що навідується до хати, як тільки закладено підмурівок, зведено піч, комин, або після завершення будівництва. Однак є чимало народних пояснень, нібито домовик – це чорт, який живе в людській оселі, або що він – душа померлого на місці будівництва чи в хаті. Часом розрізняють: чорт і дідько – нечиста сила, що живе в людських оселях й поблизу них, а біс – у лісах [6, с. 14–38]. У Карпатах відомі вірування в годованця. Це «хатній чорт», що піклується про дім і родину, однак після смерті, як плату за свою роботу, забирає душу господаря. При цьому смерть довга й болісна. Коли господар залишає цей світ, то має передати домовика іншій людині. Якщо це не відбудеться, домовик за власним бажанням перейде до нащадків господаря або наступних мешканців хати. З легенд дізнаємося, що заможні люди самі добувають домовиків: беруть невеличке куряче яйце, кладуть під пахву й носять упродовж 9 днів; на десятий день з нього вилуплюється домовик, що вірою й правдою служить господареві [3, с. 51–86].

Для захисту від негативних дій домовика господарі святили хату, читали молитву, використовували церковні атрибути. Нерідко житло обсипали освяченим маком, обкурювали оселю чортополохом чи димом. Аби відвадити домовика од худоби, над дверима стайні наліплювали хрестик зі смоли. Дієвим вважалося переставляння хати на інше місце. Практикували й «відкуплення» од домовика розкиданням монет і ласощів [9]. Інколи добрий дух може давати про себе знати вночі, обливаючи сплячу людину водою. Така поведінка сигналізує, що облита людина серйозно хвора, але найімовірніше не знає про це і не лікується. Якщо вночі господар чує стукіт посуду, кухонного приладдя, значить домовик попереджає про пожежу, що може статися найближчим часом. Почути вночі, як плаче, виє, стогне чи пхикає домовик – до біди з рідними, недуги.

Рекомендовано не лягати й не злити домовика, натомість пригощати його смаколиками й молоком. У якості подяки зберігачеві будинку можна облаштувати затишний куточок в якійсь кімнаті: поставити туди ласощі та іграшки, але тільки такі, що не будуть колотися й не поранять домовика. Якщо, попри частування і хороше ставлення, він буде поводити себе погано (бити посуд, заважати спати, ховати речі), з ним потрібно буде розпрощатися [8]

Отже, домовик, дідусь-братик, дід, домнік – це один з відомих образів духів-охоронців будівель, домів та господарств наших предків, який у різний проміжок часу для нас був як позитивним, так і негативним персонажем. Але до сьогодення він залишається одним з найбільш пізнаваних образів духу-охоронця господарства зі слов'янських вірувань.

Список використаних джерел та літератури:

1. Буйських Ю. Домовик у традиційних віруваннях українців: походження образу. *Етнічна історія народів Європи*. 2008. Вип. 26. С. 120–127.
2. Буйських Ю. Колись русалки по землі ходили... Жіночі образи української міфології. Харків : КСД, 2018. 350 с.
3. Галайчук В. Українська міфологія. Харків : КСД, 2016. 288 с.

4. Домовик. URL: <https://zernyatko.at.ua/publ/15-1-0-1009> (дата звернення: 20.02.2022).

5. Левкиевская Е. Е. Домовой. *Славянские древности. Этнолингвистический словарь* : в 5 т. / под общ. ред. Н. И. Толстого. Москва : Межд. отношения, 1999. Т. 2. Д (Давать) – К (Крошки). С. 120–124.

6. Традиция в фольклоре и литературе / ред.-сост. М. Л. Лурье. Санкт-Петербург: Академическая гимназия СПб гос. ун-та, 2000. 396 с.

7. Українська етнологія / за ред. В. Борисенко. Київ : Либідь, 2007. 400 с.

8. Хто такий домовик, як себе вести з домовиком, як визначити присутність домовика? URL: <http://goodhouse.com.ua/poradi/15159-xto-takij-domovik-yak-sebe-vesti-z-domovikom-yak-viznachiti-prisutnist-domovika.html> (дата звернення: 20.02.2022).

9. Як задобрити, прикормити і подружитися з домовиком? URL:<http://goodhouse.com.ua/poradi/16675-yak-zadobriti-prikormiti-i-podruzhitisya-z-domovikom-tvarinikishka-sobaka-i-domovik-u-xati-yak-voni-rovyazani.html> (дата звернення: 20.02.2022).

Артем Семененко
здобувач вищої освіти
III курсу історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: к. і. н., доц. **І. М. Власюк**)

РЕЛІГІЯ В БОЛГАРІЇ У ПЕРІОД ОСМАНСЬКОГО ПАНУВАННЯ

З давніх часів релігія була формою самовизначення людини. Для народу Болгарії впродовж 5 століть під владою Османської імперії релігія була не лише формою свідомості, а реальним життям, що ґрунтується на засадах віри.

Проблема розвитку релігії в Болгарії є актуальною, адже українська історіографія в свій час мало займалась аналізом цієї теми. Вона є малоопрацьованою науковцями, тому потребує глибшого дослідження.

Метою дослідження є аналіз становища релігії в Болгарії періоду панування Османської імперії.

В контексті історіографічних досліджень проблеми важливо виділити праці Т. Іванової, О. Марченка, В. Чорнія, В. Ярового, В. Яшина та ін.

Внаслідок Османських завоювань Балкан змінився і етнічний склад Болгарії в результаті цілеспрямованої колонізації території країни групами мусульманського населення. Тогочасна Болгарія, яка мала відносно однорідний склад населення, стала етнографічно строкатою державою. При чому ступінь колонізації територій залежав від прилягання територій Болгарії до тогочасної столиці Османської імперії – Стамбула. Офіційних даних щодо співвідношення

болгар і мусульман немає. Але все ж деякі дослідження з історії Туреччини доводять, що у всіх балканських провінціях чисельність мусульман зростала. Так, у XVI ст. мусульмани становили чверть населення, а вже у XIX ст. їх була третина. Проте ця тенденція була більш поширеною для міст, тому що в сільських місцевостях болгари становили переважну більшість і проживали доволі щільно.

На теренах Болгарії збільшується тенденція поширення мусульманства. Це було зумовлено не тільки переселенням мусульманського населення, а й ісламізацією болгар [3, с. 126-128].

Серед сучасних науковців загальноприйнятою є думка, що більшість болгар прийняла ісламізацію добровільно. Здебільшого, це були особи, які не хотіли втрачати свого соціального статусу: родова знать, купецтво. Окрім того, в контактних зонах, якою стала й територія Болгарії, поширенням цієї релігії займалися не тільки представники ортодоксального ісламу, а й монахи Бекташійського ордену (дервіші). Вони поширювали бактишизм. Саме ця гілка ісламу призвела до взаємної терпимості, що і стало тим самим своєрідним «містком», за допомогою якого і відбувся добровільний перехід християн в іслам. Наприкінці XVI – на початку XVII ст. політика султана почала опиратись на релігію через послаблення влади Туреччини. Мурад IV висловлював наміри ісламізувати всіх підданих. Ця політика була неможлива у виконанні й не вигідна султану, бо приносила великі збитки скарбниці, адже подушний податок збирався з немусульман.

Щодо питання свободи релігії в Болгарії, можна дійти висновку, що вона була лише формальністю. Перед кожною людиною стояло 2 вибори: або бути привілейованим і мусульманином, або приниженим і безперспективним християнином. У таких умовах християни зрікались батьківської релігії і переходили в так званій «привілейованийий іслам».

В середовищі селян ісламізація мала дещо інший характер. Привілеї для селян-мусульман існували, однак ісламізація пояснювалась тим, що вплив християнства у деяких віддалених районах був надто слабким або маловідчутним. Цьому сприяв ще й брак священнослужителів та низький розвиток церковної інфраструктури як такої. Нерідко зустрічаються свідчення про рецидиви язичництва на болгарських землях.

Православна церква не могла відкрито протидіяти ісламізації. Через це вона спрямовувала свою діяльність на спасіння душ та створення різного роду настроїв, що були протиставлені ісламізації [4, с. 469-473].

Дискримінація християн набувала дедалі серйозного характеру: їх було позбавлено можливості будувати нові храми та монастирі, заборонялось публічно виконувати релігійні обряди і використовувати символіку (дзвони, до прикладу). Особливо важкою була заборона на носіння натільного хреста. Винятком були дозволи на реставрацію старих церков і будівництво нових, проте за умови, що в тому населеному пункті не проживали мусульмани. Обійти заборони можна було завдяки хабарництву, яке процвітало в тогочасній Туреччині. Проте, випадки були одиничними. Згодом їх стало більше, що призвело до скарг ісламського духовенства. У XVII ст. султанат видав указ про

надання права на будівництво храмів за умови його згоди. Також однією з ознак дискримінації християнства в період панування Османів була так звана «заборона на пишність» оздоблення храмів та встановлення хрестів. У зв'язку з цим скоротилась кількість храмів, а більшість священнослужителів проводили богослужіння у власних домівках [3, с. 129].

Серед представників православної церкви активним тогочасним діячем був Паїсій Хілендарський. Ще в юності він вирушив на Афон (одна з найбільших святинь православного світу), де вивчав матеріали, що стосувалися історії його народу. Також збирав документи під час поїздок як паломник і як проповідник.

Сама церква діяла на засадах протистояння мусульманству. Її також залучали до дипломатичних переговорів з Османською імперією. Також дипломатичні зв'язки з Російською імперією дали більше можливостей для отримання автокефалії Болгарської церкви. Представники церкви вели активну діяльність і це давало змогу навчатись студентам духовних шкіл Болгарії, а також у духовних школах Києва та Москви. Також здійснювались масові паломницькі подорожі до Києво-Печерської лаври та інших святинь на території Російської імперії. Саме така активна дія церкви на міжнародній арені сприяли послабленню османського панування [5, с. 249-251].

Турецько-болгарські відносини не були простими, але й однозначно ворожими їх також назвати не можна. Нерідко вони порушували традиції і створювали спільні цехи, торгівельні товариства, брали один в одного позики. Таке близьке сусідство посприяло культурному розвитку і запозиченню звичаїв. Дискримінаційна політика османів щодо болгар і їх релігії унеможлиблювала всеохопне налагодження стосунків між народами. У період міжусобиць Туреччини з Європою тиск на них у рази збільшувався, порівняно з мирним часом. Ця ізоляційна політика відіграла позитивну роль для Болгарії, бо таким чином не дала їй асимілюватись з турками.

З приходом Болгарського відродження в XVII ст. почала поширюватись література релігійно-сентеційного змісту. Збірки таких творів («дамаскини») написані розмовною мовою. Паїсій Хілендарський досяг своєї мети, розбудивши національні почуття народу. Історія також запам'ятала його послідовників. Найвідомішим серед них був єпископ Софроній Врачанський (Столко Владиславов). Результатом їх діяльності, в першу чергу, було збільшення кількості церковних шкіл, що від середини XVII ст. до початку XIX ст. зросли удвічі. Згодом, відродження Болгарії торкнулось і архітектури. В 30-х роках XIX ст. зняли обмеження у спорудженні будинків християн. Згодом купці почали відбудовувати церкви і собори. Одним з прикладів є реставрація головного корпусу Рильського монастиря – визначної пам'ятки болгарської архітектури [1, с. 247; 2, с.162].

Отже, з приходом османів до Болгарії тут розпочалася дискримінація християнської віри. Болгари були позбавлені не лише своєї державності, а й можливості відкрито сповідувати православ'я. Не для всього населення країни ісламізація мала насильницький характер. Для заможних вона була способом збереження своїх соціальних привілеїв, а для нижчих верст – єдиним можливим шляхом уникнення утисків з боку влади. Дискримінація була різноманітною.

Заборони поширювалися і на будівництво домівок, більших ніж у мусульман, і на пишність оздоблення, розміри храмів, і на встановлення хрестів та їх носіння, не говорячи вже про відкриті збори і здійснення релігійних обрядів.

Список використаних джерел та літератури:

1. Іванова Т. Визвольна боротьба болгар проти турецького панування у XV–XVI ст. *Українознавчий альманах*. 2014. Вип. 16. С. 246-250.
2. Марченко О. М. Болгарське національне відродження в джерелах XVII–XVIII ст. *Наукові записи*. 2013. Вип. 18. С. 161-167.
3. Чорній В. Історія Болгарії. Львів: ПАІС, 2007. 403 с.
4. Яровий В. І. Історія західних та південних слов'ян (з давніх часів до XX ст.). К.: Либідь, 2001. 631 с.
5. Яшин В. Сербська і болгарська православні церкви як оплот державності на Балканах в XIV–XVIII ст. *Наука. Освіта. Молодь*. 2018. Част. 2. С. 249-251.

Анатолій Конончук

здобувач вищої освіти III курсу
історичного факультету

Житомирського державного університету
імені Івана Франка

(науковий керівник: к. і. н., доц. **Л. В. Гуцало**)

ЯН ГУС – БОРЕЦЬ ЗА РЕФОРМАЦІЮ

Наприкінці XIV ст. організація і практична діяльність католицької церкви була піддана критиці. Чех Ян Міліч, який був придворним Карла I, змінив свою блискучу кар'єру на життя простого проповідника. Він роздав свої багатства бідним і в проповідях на чеській мові критикував розкіш і пишність, жадібність і знуцання католицького духовенства, невідповідність його життя ідеалам католицької церкви, життю Христа і його учнів. Проповіді Міліча були дуже популярними серед чеського міщанства Праги. Він часто проповідував під відкритим небом, оскільки приміщення, які були в його розпорядженні, не могли вмістити всіх слухачів.

Цей приклад був підхоплений Матвієм із Янова, магістром, який отримав освіту в Празькому університеті. Матвій виступав проти зіпсованого християнства і деяких обрядів католицизму, написав твір «Правила Старого і Нового Завітів», в якому доводилась необхідність церковної реформи. У 1391 р. у Празі була заснована Віфлеємська каплиця. У проповідях, які читалися тут лише чеською мовою, викривалися зловживання католицької церкви [1, с. 346-347].

Однією з передумов гуситського руху було також вчення англійського реформатора Джона Вікліфа [5, р. 2]. Його книги отримали широке розповсюдження в Празькому університеті, вони були предметом диспутів. Вікліф піддавав критиці основні положення віровчення (догмати) католицької

церкви, відкидав сучасну йому організацію церкви, особливо критикував права духовенства на власність. Його вчення знайшло багато прихильників серед професорів і студентів Празького університету. Однак антиквіліфісти, яких здебільшого представляли німецькі професори, у 1408 р. домоглися заборони вивчення праць реформатора-англійця.

Серед прихильників Д. Вікліфа був і магістр Празького університету Ян Гус (1371-1415). Незважаючи на своє селянське походження, він успішно закінчив університет у Празі й був посвячений у сан священника й призначений проповідником Віфлеємської каплиці. Так Ян Гус дістав можливість впливати не лише на студентів університету, а й на інші верстви населення Праги, внаслідок чого його діяльність набула в Чехії національного значення. В Віфліємі виник тісний зв'язок Гуса з чеськими міщанами Праги. З цього моменту починається боротьба з католицькою церквою у формі проповідей, в яких освячувалася мораль духовенства і возвеличувався ідеал християнської церкви Гус для своїх проповідей багато запозичував у вченні Вікліфа [5].

А оскільки Я. Гус своїм бездоганно праведним життям, глибоким релігійним натхненням і прагненням повернути церкві її первозданну чистоту вирізнявся серед інших священнослужителів, його вплив на маси постійно зростав. Ім'я проповідника стало відомим далеко за межами столиці. Більшість чеського населення вважала Яна Гуса своїм духовним пастирем і була готова на жертви заради його вчення. Виступаючи з критикою римо-католицької церкви та папства, Я. Гус вказував на те, що спасіння людини визначається волею Бога і не потребує армії священнослужителів [2, с. 37-38].

Протиставляючи Римську курію й католицький клір діяльності Ісуса Христа та перших християнських громад, Гус доводив, що папа Римський не може бути «намісником Бога на землі», індульгенція не може мати ніякого значення без справжнього покарання грішника, духовенства потрібно позбавити усякого майна, причастя мирян під обома видами допустиме, основну роль у справі спасіння мала відігравати особиста переконаність.

Гус показував, яким чином духовенство отримало прибуткові посади. Більшість попів і єпископів малограмотні, стверджує Гус, і не здатні навіть пасти свиней. Він критикує повсякденне життя розпусного святенництва [4, с. 7].

Твердження Гуса про необхідність створення чеської церкви, підпорядкованої лише королю підірвало авторитет папства.

З самого початку своєї діяльності Гус активно виступав на боці короля Вацлава, в результаті чого король взяв під свій захист прибічників реформації. Гус був духовним батьком королеви Софії. Король з королевою хотіли використати реформацію для секуляризації церковного майна.

У 1378 році починається великий розкол в католицькій церкві, що супроводжується боротьбою, в якій бере участь Вацлав. За умов домагання чеськими магістрами реформи Празького університету, Вацлав підписав у 1409 р. Кутногорський декрет, згідно з яким німці в університеті позбавлялися своїх привілеїв. Німці не підкорялися декрету, в результаті чого німецькі студенти залишили Прагу.

Працький університет після реформи перетворився в національний чеський навчальний заклад, став центром реформаційних ідей. Гус був обраний першим ректором реформованого університету, а його вчення поширилося по всій країні.

Вище духовенство було налякане таким поворотом подій і завело справу в папській курії, в якому звинуватило Яна Гуса в ересі. Папа оприлюднив буллу, за якою вікліфістів мали «викорінювати» з Чехії, а його книги спалювати. Це викликало занепокоєння в Празі. Але король наказав відшкодувати вартість книг власникам. Гус за відмову з'явитися в Рим був відлучений від церкви. В 1411 р. відбувається відкрите протистояння між церквою і світською владою, що на деякий час призупиняє процес проти Гуса.

Ідеї Реформації, що дедалі поширювалися в чеському суспільстві, стали проявлятися і в конкретних ситуаціях. Так, приїзд представників папи для продажу індульгенцій у 1412 р. викликало масові виступи пражан [1, с. 152]. Напередодні Гус провів диспут в університеті з питань, чи можна продавати індульгенції, заявивши, що папа не Бог і тому не може прощати гріхи [6, р. 23]. Дуже скоро папські булли були піддані всенародній насмішці - одній з площ були спалені з людськими веселощами. В результаті пролилася перша кров в гуситському русі – власті втратили трьох міщан, а Я. Гус був підданий анафемі. Він мусив залишити Прагу, оскільки місту загрожував інтердикт.

Ян Гус відтепер мав обирати: припинити чи продовжувати свою реформаторську діяльність [2, с. 45-46]. У 1414 р. він був викликаний на церковний собор в Констанці. Відправляючись туди, він був впевнений, що зможе відстояти свої погляди, але вище духовенство не збиралося погоджуватися з ним [3, с. 24]. Я. Гуса засудили наперед і позбавили можливості вести дискусію. Йому було запропоновано: зректися свого вчення або вмерти, він відповів: «Доведіть, що я помиляюся, і я відмовлюсь» [2, с. 46]. Коли на третьому засіданні він відмовився зректися, імператор Сигізмунд наказав судити Я. Гуса як єретика. Після обряду позбавлення священницького сану, що відбувався 6 липня 1415 р., він був засуджений до спалення. Під час страти він молився за себе і своїх ворогів.

Про вплив, який надав приклад Яна Гуса, який мужньо виступив за реформу суспільства, свідчить смерть його друга, магістра Ієроніма Празького. В 1415 р. він послідував за Гусом в Констанц, щоб виступити там з захистом загальних ідей. На шляху до дому він був арештований і кинутий в констанську темницю. Спочатку він відмовився від свого вчення, але в подальшому відстоював вчення покійного друга. 30 травня 1416 р. був спалений на вогнищі в Констанці.

Отже, діяльність Яна Гуса стала ключовою у повстанні в чеському суспільстві, яке чекало потрібного лідера, щоб позбавитись важкого тягаря накладеного державою та феодалами.

Список використаних джерел та літератури:

1. Дворнік Ф. Слов'яни в європейській історії та цивілізації. Київ : Дух і Літера, 2000. 528 с.

2. Дунас О. Постать Яна Гуса в історії Чехії. *Студентський науковий вісник*. 2020. № 45. С. 37–59. URL: http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/16935/1/38_Dunas.pdf (дата звернення: 18.02.2022).
3. Курінний О.В. Визвольні рухи Середньовіччя як прецеденти самовизначення – у контексті вирізнення ознак народів, що борються за незалежність. *Юридична наука: політичні, економічні та соціальні витоки сьогодення* : матеріали III наук.-практ. конф. / Центр правових наукових досліджень. Київ, 2010. Т.1. С. 23-25. URL: <https://okurinniy.in.ua/category/scholar/page/2/> (дата звернення: 18.02.2022).
4. Лукашенко, А. Служіння Богу та захист людей від гріха в діяльності Яна Гуса та його послідовників. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер. Історія*. 2015. Вип. 2, ч. 2. С. 7–10.
5. Širka Z. Czech Lands, Hussite Wars, Orthodox Church. *Encyclopedia of Martin Luther and the Reformation*. 2017. P. 1-10. URL: https://www.academia.edu/34734859/Entries_in_Encyclopedia_of_Martin_Luther_and_the_Reformation_Czech_Lands_Hussite_Wars_Orthodox_Church_2017 (дата звернення: 18.02.2022).
6. Soukup P. Religion and Violence in the Hussite Wars. *The European Wars of Religion. An Interdisciplinary Reassessment of Sources, Interpretations, and Myth*. 2016. P. 19-44. URL: https://www.academia.edu/22735136/Religion_and_Violence_in_the_Hussite_Wars (дата звернення: 18.02.2022).

Данііл Щербаков
здобувач вищої освіти І курсу
Житомирського військового інституту
імені С. П. Корольова
(науковий керівник: д. і. н., доц. **В. О. Магась**)

РОЗГРОМ МОСКОВСЬКОГО ВІЙСЬКА ПІД ОРШЕЮ 8 ВЕРЕСНЯ 1514 РОКУ

Московія та Велике князівство Литовське і Руське вели боротьбу за «київську спадщину». Москва воліла беззастережного визнання її прав на Чернігово-Сіверщину. Марила й про захоплення Смоленська. Великий князь литовський Зигмунд I основні свої надії покладав на Костянтина Острозького, який у 1509-1511 рр. знову відзначився у битвах з татарами. На сеймі 1512 р. в Бресті Зигмунд I надав українському князеві як гетьманові Великого князівства Литовського і Руського особливі повноваження на час ймовірної війни з Московією [3, с. 13].

Військові дії знову ж таки розпочала Московія. На зламі 1512-1513 рр. військо Василя III спробувало оволодіти Смоленськом, але втративши впродовж двомісячної облоги 4 тис. війська повернулося до Москви.

Паралельно литовське військо під орудою Януша Радзивіла увійшло до Чернігово-Сіверщини, але не здобуло нічого певного. Наступною акцією Василя III стало спорядження 32 тис. вояків під орудою Михайла Глинського під Полоцьк і Вітебськ. Водночас канівський староста Остафій Дашкович у союзі з кримськими татарами увійшов на Сіверщину, де знищив до 6-ти тисяч московитів. Зигмунд I, прибувши в кінці червня з Польщі до Мінська, відразу рушив до Вільна на литовський сейм, який ухвалив набрати нове військо та об'єднатися з польським підкріпленням. Відтак К. Острозький на чолі 10 тис. кіннотників і 500 чол. піхотинців рушив на ворога й під Оршею розбив 14-тисячний московський корпус. Це змусило Василя III з часом зняти облогу Смоленська й відійти на територію Московії [1, с. 36-37].

Відтак у квітні 1514 р. Василь III знову рушив під Смоленськ з сильною армією та взяв місто. Падіння Смоленська, супроводжуючись втратою сусідніх Мстислава, Кричева та Дубровни, мало величезне значення, як військово-стратегічне, так і моральне [4].

Тим часом у Мінську зібралось на війну 35 тис. війська. Силами Великого князівства Литовського керували К. Острозький та польний гетьман Юрій Радзивіл, польськими частинами Януш Сверчовський та Войцех Самполінський. Кінноти налічувалось 31,5 тис., піхоти – 3 тис. Москва виставила три угруповання під загальним керівництвом князя Івана Челяднина. Перше вирушило на Борисов, друге – на Друцьк, третє – на Оршу. Наприкінці серпня Зигмунд I залишив собі під Борисовим 4 тис. війська, а решту, призначивши командувачем К. Острозького, вирядив на Березину. 6 вересня військо прибуло до Орші. Його чисельність становила 25 тис. чол. (з них 9 тис. поляків). Московитів було до 40 тис. На велике здивування Москва не винесла уроків з попередньої поразки. У ніч з 7 на 8 вересня князю вдавсь той самий маневр: кілька тисяч кіннотників зображували, що військо готується переправитися біля броду, навпроти якого стояли московити, тоді як основна частина переправилась північніше. Задля цього було зведено два понтонні мости зі зв'язаних між собою діжок та дерев'яних балок. Частина кінноти просто перепливла Дніпро у повному обладунку побоюючись раптової московської атаки. Показово, що командувач московського війська Іван Челяднин знав про переправу, але відмахнувся від пропозиції ударити на розділене річкою військо, сподіваючись за рахунок чисельної переваги оточити його вранці [3, с. 39].

Московське військо розміщувалось у вигідному місці – на невеликих вершинах – і було вишикуване в чотири полки – три по фронту й один у засідці. Однак не мало артилерії. К. Острозький розставив своє військо таким чином: праворуч – польська кіннота В. Самполінського, за нею в другій лінії важка кіннота Я. Сверчовського, ліворуч головні сили кінноти на чолі з К. Острозьким та артилерія. Більшість піхоти і вся артилерія були розташовані під прикриттям лісу на правому фланзі. Легка кіннота Януша Радзивіла розміщувалась за силами К. Острозького ближче до центру, а також прикривала важку кінноту на обох флангах.

Битву розпочав о 14 год. московський полк правої руки. Аби запобігти

оточенню лівого флангу, К. Острозький наказав кінноті В. Самполінського зробити маневр вліво. У наслідку полк правої руки не витримав подвійного удару й почав відступати, проте відразу дістав підтримку з передового полку, і московити в цій місці отримали п'ятиразову перевагу. Тому сюди рушив з 3 тис. кінноти сам К. Острозький і зменшив перевагу ворога до дворазової. Розпочався кривавий бій, у якому на 1 кв. км зіштовхнулося більше 20 тис. кіннотників. За рахунок придатнішого в такій тіснєві озброєння (литовська рогатина була значно коротша за московський спис) підрозділи К. Острозького та В. Самполінського почали перемагати і змусили московитів зміщуватися до центру [1, с. 40].

Тоді І. Челяднин кинув у бій полк лівої руки. Перевага московитів на цьому фланзі була майже триразова (10 тис. проти 3,5 тис.). Через деякий час польська кіннота зробила вигляд, що тікає до Дніпра. Маневр удався. І. Челяднин вирішив добити її, кинувши додатково частину свого головного (центрального) полку. Московити на вузькій місцевості не могли іти інакше, ніж щільними лавами, й зненацька для себе напоролися на бічний удар артилерії та шквал рушничних пострілів піхоти (2 тис. піхотинців). Втрати були шаленими. І це стало переломним моментом. К. Острозький дав команду наступати на обох флангах, згортаючи ворожі підрозділи до центру. Московські бічні полки були зім'яті, й ворог почав панічно тікати. І. Челяднин безрезультатно пробував відновити порядок, увівши в дію запасний полк [1, с. 41].

По 6-ти годинах битви з московським військом було покінчено. Упродовж цілої ночі тривала погоня. Не ясно, яких саме втрат зазнали московити, але лік йде на понад 10 тис. осіб. Крім того, значна частина потрапила до неволі. Серед них і 11 князів, багато бояр. З боку К. Острозького загинуло до 500 вояків [4].

К. Острозького називали руським (українським) Сципіоном, а звитягу під Оршею порівнювали з перемогою Сципіона над Ганнібалом при Земе (202 р. до н. е.). Папський нунцій у Польщі писав, що «князь Костянтин може бути названий найкращим полководцем нашого часу; він 33 рази ставав переможцем на полі битви., в бою він не поступається хоробрістю Ромулу». На честь своєї перемоги український полководець власним коштом побудував дві православні церкви у Вільно – Свято-Троїцьку та Свято-Микільську [2, с. 75-76].

Таким чином, Битва під Оршею стала славетною сторінкою української, литовської, польської та білоруської зброї. Зигмунд I зробив усе можливе, щоб звістка про цю звитягу не оминула жодного монаршого двору в Європі. Про битву вийшли чотири брошури німецькою та латиною. А коваль перемоги український князь К. Острозький перебував у zenіті слави видатного полководця, переможця московитів і татар. Він зумів вибрати оптимальну тактику бою відповідно до сил сторін, озброєння та місцевості, що дозволило використати переваги свого війська. Князь вдало маневрував, швидко приймав неординарні рішення. Задум розбивати ворога по частинах, економлячи сили та по повній використовуючи його прорахунок привів до тріумфу.

Список використаних джерел та літератури:

1. Брехуненко В., Ковальчук В., Ковальчук М., Корнієнко В. "Братня" навала. Війни Росії проти України XII–XXI ст. / За заг. ред. В. Брехуненка. НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Київ: П.П. Брехуненко Н.А., 2018. 248 с.
2. Гуржій О. І., Ресент О. П. Славетна Україна. Битви та повстання від княжої до імперської доби. Київ: Арій, 2021. 352 с.
3. Дорошко М. Неоголошені війни Росії проти України у ХХ – на початку ХХІ ст.: Причини і наслідки. 2-ге вид., стереотипне. Київ: Ніка-Центр, 2020. 192 с.
4. Черкас Б. Битва під Оршею. Князь Острозький проти князя Московського. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2013/07/24/131707/> (дата звернення: 27.09.2022).

Андрій Марков
здобувач вищої освіти
II курсу історичного факультету
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського
(науковий керівник: д. і. н., проф. *Т. Р. Кароєва*)

COMPANIA HANDLOWA POLSKA (1783-1793) ЯК СПРОБА ОРГАНІЗАЦІЇ ЧОРНОМОРСЬКОЇ ТОРГІВЛІ ХЛІБОМ

2022 р. значна частина світового співтовариства, яка системно стикається з проблемою голоду, стежила за поновленням Україною чорноморської торгівлі хлібом. А починалась її історія ще у 1780-х рр. Річ Посполита після втрати основного морського порту Гданська після першого її поділу (1772) шукала нових виходів до моря. Найбільш вдалим її проектом з вивозу зерна з українських теренів виявилася Kompania Handlowa Polska. У польській історіографії (А. Michalski [1], М. Mądzik [2; 3], Z. Zielińska [4]) це питання вивчалось, в українській, окрім біографічного нарису про Прота Потоцького (В. Колесник [5]), практично нічого немає. Метою статті є дослідження організації, структури та роботи Kompania Handlowa Polska як найбільш успішної спроби поляків організувати чорноморську торгівлю хлібом.

Наприкінці 1782 р. найближче коло короля Станіслава Августа, до якого входили його брат Міхал Понятовський, канцлер коронний Антоній Окенцький, брацлавський каштелян Марцін Грохольський і його брат Францішек, почало окреслюватися концепцію оформлення польської чорноморської торгівлі. У березні 1783 р. в Білій Церкві (нині Київська обл.) Марцін познайомився з Григорієм Потьомкіним і був запрошений до Херсону, де велись перемовини щодо перспектив чорноморської торгівлі, а в липні Грохольський доповів королю про результати і отримав дозвіл на торгівлю на основі власних статків під прапором Російської імперії [1, с. 63]. Навесні 1783 р. було створено ініціативну групу, яка пізніше затвердила статут компанії. Щоб бути членом Компанії,

майбутній акціонер «повинен звернутись до Компанії або до будь-якої з осіб, що представляють Компанію...», і на засіданні повноважних осіб Компанії буде запропоновано приєднатися до неї [2, р. 84]. Підприємство мало бути акціонерним: акцію в 1000 червоних злотих потрібно було купити готівкою навпіл, інша половина могла бути замінена продуктами відповідної вартості. Кожен акціонер зобов'язувався 1 березня 1783 р. доставити до Вінниці гроші та товари відповідно до вартості акцій. Управління перебувало в руках трьох акціонерів, сесії скликалися за оголошенням «першої свідомої особи на підписі в акті товариства». Продаж акцій допускався лише за згодою учасників товариства, а купівля іншим шляхом могла бути не прийнята товариством [2, р. 84]. Серед перших активних інтересантів компанії був Прот Потоцький (1761–1801).

Після перших комерційних операцій акціонери зрозуміли, що ведення торгівлі вимагає значних фінансових витрат та оперативне прийняття управлінських рішень. 5 січня 1785 р. у Варшаві відбувся з'їзд акціонерів, на якому було встановлено, що один з них візьме на себе всю основну управлінську та поточну фінансову діяльність. Решта акціонерів мали задовольнятися відсотками від уже вкладеного капіталу. На з'їзді наділили широкими повноваженнями Потоцького, зокрема можливість приймати рішення без консультацій з іншими акціонерами щодо участі інших осіб у компанії, чи щодо діяльності в країні та за кордоном. 25 лютого 1785 р. у Варшаві магнат підписав новий контракт, яким йому доручили всі справи, пов'язані з діяльністю компанії [2, р. 89]. На з'їзді вирішили позбутися тих акціонерів, які досі фінансово не підтримали починання. Вони мали викупити акції товариства, інакше «їм заборонено входити в цей союз» [3, р. 214-215]. Ще у 1784 р. Потоцький разом з Антонієм Дзедушицьким, подільським дідичем, розробили для Компанії новий статут, що допомогло Проту фактично заволодіти нею повністю [4].

Діяльність Потоцького спрямовувалася на розширення торгівлі і, насамперед, збільшення обсягів експортованих через Херсон товарів. Підприємець намагався збільшити кількість митних пунктів на польсько-російському кордоні, щоб звозити більше збіжжя до порту. Зокрема, біля населеного пункту Красноселе (ймовірно нині Красносілля, Кіровоградська обл.) організував транзитну камеру [3, р. 215].

Потоцький думав також про розширення польського транзиту за рахунок використання Дністра як водного шляху. Товари везли до Акермана, далі вантажили на кораблі й під російським прапором виходили до Херсона через Чорне море. Ідея полягала також у використанні положень польсько-турецьких договорів щодо вільного судноплавства Дністром [1, с. 65]. Прот Потоцький зробив конкретні кроки в цьому напрямку, побудувавши в Ямполі на Дністрі пристань, склади і річковий флот. Ямпіль мав стати головним портом і пристанню для обслуговування південно-східної частини Речі Посполитої [3, р. 215].

Ранньою весною 1785 р. почалася реалізація торгової експедиції по Дністру, яка мала започаткувати регулярний маршрут до Чорного моря. Пшеницю із закупівель всередині країни відправляли по річці, накопичували на складах в Херсоні. У липні звідти вирушив перший корабель Компанії «Св. Георгій» з вантажем пшениці до Олександрії. Наприкінці серпня до Константинополя

вирушили інші кораблі: «Ямпіль» з 2500 корцями пшениці (~360 т), «Понт Евксинський» з 1380 корцями пшениці (~198,7 т) та «Св. Микола» з 564 лаштами пшениці (~1180 т). У листопаді відправлено «Цезар Август» з 3405 корцями пшениці (~490 т) в порти Середземного моря, а в грудні – корабель «Св. Прот» з пшеницею, воском, лосем, селітрою, поташем. Загалом за перший рік результативної роботи компанія експортувала близько 13560 лаштів (~28400 т) пшениці [1, с. 65].

Наступний 1786 р. став ще більш вдалим для Kompania Handlowa Polska: здано додатковий склад і розпочато будівництво ще одного. До Марселя йшли кораблі «Поділля», «Von Ami», «Ямпіль», «Св. Спиридон», до Ліворно – «Citti de Vienna» і до Кіпру – «Св. Микола». Обсяг експорту пшениці компанією цього року склав близько 20000 корців (~29000 т) [1, с. 65]. Потоцький зумів організувати власний торговельний флот, маршрути якого проходили через Середземне море вздовж берегів Африки. Кораблі ходили під російським прапором, оскільки Кючук-Кайнарджійський договір (1774) забезпечував їм вільний прохід через протоки Босфор та Дарданелли.

На жаль, російсько-турецька війна, що спалахнула в 1787 р., пригальмувала комерційну діяльність Kompania Handlowa Polska. Компанія щороку купувала в Російської імперії 15000-20000 корців зерна. Проте в серпні 1787 р. набув чинності наказ князя Гр. Потьомкіна про заборону експорту пшениці. Завдяки втручання Антонія Заблоцького, який представляв інтереси Речі Посполитої у Херсоні, зерно на складах вдалося продати царській армії, що дало 20% прибутку Компанії [1, с. 66].

Прот вітав передсеймовий політичний бум, спричинений початком російсько-турецької війни, як можливість домовитися з Росією про розширення діяльності Kompania Handlowa Polska, пропонуючи постачання польського зерна царській армії та свій торговельний флот, перетворений на флотилію.

Потоцький намагався залучити європейські кредити до своєї Компанії: у лютому 1789 р. парламентський акт зарахував його до числа посередників для позики, взятої Річчю Посполитою в Нідерландах; тоді ж Прот розпочав переговори про отримання позики від Генуезької республіки (позика не набула чинності; відшкодування відбулося за рахунок нової голландської позики) [4].

Подальша комерційна діяльність Потоцького та очолюваних ним компаній була перервана подіями початку 1790-х рр. Російсько-турецька війна 1787-1792 рр., другий поділ Речі Посполитої, фінансова криза варшавських банкірів 1793 р., серед них й Прота Потоцького, зруйнували економічну систему колишньої країни, призвели до розорення підприємця. Збережені товари мали бути розпроданими для ліквідації заборгованості [3, с. 222]. На жаль, Компанія була останньою спробою поляків організувати чорноморську торгівлю хлібом.

Список використаних джерел та літератури:

1. Michalski A. Przedsięwzięcia i zamierzenia finansowo – polityczne Prota Potockiego. Поляки на Півдні України: історія і сьогодення. Т. 1. Миколаїв, 2008. С. 59-73.

2. Mądzik M. Powstanie i pierwsze lata działalności Kompanii Czarnomorskiej (1782-1785). *Rocznik Lubelski*. T. 21. 1979. P. 77–92.
3. Mądzik M. Z dziejów polskiego handlu na pobrzeżu Morza Czarnego w końcu XVIII w. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*. Sectio F: Nauki Filozoficzne i Humanistyczne. 1973. T. 28. P. 205-226.
4. Zielińska Z. Antoni Prot Potocki H. Pilawa. *Internetowy Polski Słownik Biograficzny*. URL: <https://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/antoni-prot-potocki-h-pilawa> (дата звернення 28.08.2022).
5. Колесник В. Потоцький Прот. Колесник В. *Відомі поляки в історії Вінниччини: біографічний словник*. Вінниця, 2007. С. 545-550.

Ірина Балашова
здобувачка вищої освіти
II курсу Навчально-наукового
інституту економіки і менеджменту
Національного університету водного
господарства та природокористування
(науковий керівник к.і.н., доц. **Я. П. Цецик**)

ВЕКТОР ЖИТТЯ ЄВРЕЇВ НА УКРАЇНСЬКІЙ КАРТІ ДО ПЕРШОГО ПОДІЛУ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ

Актуальність теми. До Першого поділу Речі Посполитої у 1772 р. євреї не тільки не мали права підданства в Росії, а й взагалі не допускалися в її межі навіть тимчасово. Проте на території автономної Гетьманщини, а також Смоленщини (які свого часу входили до складу Речі Посполитої), з огляду на незабуті традиції використання ділових навичок євреїв, останні, всупереч законам, із негласного дозволу місцевої влади почали знову оселятися з кінця XVII ст., займаючись більшою мірою шинкарським промислом у володіннях представників козацької старшини та місцевої адміністрації.

За переписом 1739 р., в маєтностях козацької старшини та російських дворян у Гетьманщині мешкало 573 євреї. Також євреї-купці – піддані Речі Посполитої – приїздили в значній кількості до Гетьманщини для участі в ярмарках, у першу чергу в Ніжині. У 1720-40-ві рр. центральна російська влада неодноразово видавала розпорядження про вигнання всіх євреїв.

Підтвердженням цих розпоряджень може бути виданий 15 липня 1721 р. на вимогу царя Петра I універсал гетьмана Івана Скоропадського; видані іменні укази: 26 квітня 1727 р. – імператриці Катерини I, 11 червня 1740 р. – імператриці Анни Іоанівни, і найсуворіші 2 грудня 1742 та 16 грудня 1743 рр., за якими було заборонено навіть на короткий термін впускати купців-євреїв та дозволено залишитися в межах Російської імперії тільки євреям-вихрестам, – імператриці Єлизавети Петрівни; а також сенатські укази – 15 березня 1743 та 25 січня 1744 рр. На відміну від попередніх, укази Єлизавети Петрівни про висилку за кордон усіх євреїв було педантично виконано [1].

Нова імператриця Катерина II, посівши російський престол, хоча й не наважилася офіційно зламати усталений в державі стан справ щодо євреїв, проте негласно вже від 1764 р. сприяла оселенню євреїв як іноземців (без зазначення їхньої національності та віросповідання) на теренах південно-українських земель, розглядаючи їх як важливу складову господарської колонізації краю. Із набуттям Російською імперією в 1772 р. частини білоруських земель (внаслідок 1-го поділу Речі Посполитої) зі значним єврейським населенням, та даруванням останньому всіх прав підданства, а також із ліквідацією у 1775 р. Запорізької Січі, процес переселення євреїв, через заохочення їх до цього, на південних землях сучасної України, із територій суміжних українських воєводств Польсько-Литовської держави, набув уже відкритих офіційних форм [2].

Початок власне формуванню в Російській імперії майбутньої смуги осілості поклав указ імператриці Катерини II від 23 грудня 1791 р., який, у відповідь на скарги московських і смоленських купців-християн, заборонив євреям записуватися в купецтво цих та інших міст внутрішніх губерній Російської імперії. Натомість цей указ поширив право вільного мешкання євреїв на землі півдня сучасної України – Катеринославське намісництво і Таврійську область, які першими з українських земель увійшли до смуги осілості, що тільки починала тоді формуватися [2].

Становище єврейської громади в Польщі вирізнялося своєрідною специфікою. По-перше, євреї належали до так званого діаспорного народу. На відміну від українців чи білорусів, які проживали компактними групами на сході країни, євреї, що в різний час опинилися на території Польщі, були розпорошені по всій території країни [3].

Це була найбільша екстериторіальна меншина в державі. По-друге, серед них виразно домінували міські жителі. Переважна більшість польських євреїв проживала в містах і містечках центральної і південно-східної Польщі. Досить сказати, що в п'яти великих містах регіону – Варшаві, Лодзі, Вільні, Кракові і Львові – мешкало близько чверті всього єврейського населення країни. По-третє, особливою специфікою відзначалася соціальна і професійна структура єврейського населення в Польщі. Непропорційно високим був відсоток (80%) єврейського населення у сфері торгівлі, дрібної промисловості та серед т. зв. вільних професій (лікарів, адвокатів) [4].

Нерідко це ставало причиною конфліктних ситуацій у стосунках євреїв із представниками інших національностей.

По-четверте, специфіка єврейської меншини в Польщі полягала в тому, що це була замкнута національна група, яка майже не піддавалася зовнішнім культурним впливам.

Отже, чинниками, які зумовлювали самоізоляцію єврейської громади, виступали насамперед релігія (юдаїзм, представлений різноманітними його течіями) і мова (іврит чи ідиш). Релігійна та мовна окремішність були основними компонентами національної самоідентифікації євреїв.

Список використаних джерел та літератури:

1. Дашкевич Я. Взаємовідносини між українським та єврейським населенням у Східній Галичині (кінець XIX – початок XX ст.). *Український історичний журнал*. 1990, № 10. С. 57-71.
2. Любченко В.Б. Смуга осілості: смуга постійної єврейської осілості. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Mezha_osilosti
3. Єврейські наукові установи в Україні у 20–30-ті рр. XX ст.: Збірник статей. К., 1997. 329 с.
4. Мельник І. Економічна діяльність єврейського населення міста Умані XIX ст. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Історія / За заг. ред. проф. І. С. Зозуляка*. Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2016. Вип. 1. Ч. 1. С. 23-28.

Кирило Сафонов

здобувач вищої освіти

III курсу історико-філософського факультету

Українського державного університету

імені Михайла Драгоманова

(науковий керівник: д. і. н., проф. Л. Г. Іванова)

КОЗАЦЬКА ВІЙНА ПУГАЧОВА І УКРАЇНА. СПРОБА СТВОРЕННЯ КОЗАЦЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Козацька війна, що розгорнулася в Російській імперії в 1773-1775 рр. під проводом, як зазначено у російській історіографії, Омеляна Пугачова не обійшлося без масової участі українців, що приймали безпосередню або опосередковану участь в ньому.

Актуальність статті полягає у демонструванні неухильності боротьби українського народу проти російського самодержавства.

Метою роботи було дослідити українське походження самого Пугачова, його найближчого оточення та реакція на його повстання на території України.

“Емельян Пугачёв” насправді ж є Омелян Пугач. Згідно з заключенням “Оренбурзької таємної слідчої комісії” від 1774 року народився в Козачій Малоросійській Зимовійській станиці [2]. Це поселення знаходиться на Дону де наприкінці XVIII ст. українці були доволі чисельною нацією і навіть в офіційних російських документах Зимовійська станиця називається “малоросійською”. О. Пугачов на допитах у листопаді 1774 р. повідомив, що його дід Михайло «був Донського війська Зимовейської ж станиці козак і прізвисько було йому Пугач». Пугачов був відомий донцям саме під цим ім'ям. На Дону та з особливо приближеним колом повстанців Омелян спілкувався українською мовою. У сімнадцять років він, за його словами, одружився з сиротою із сусідньої Єсаулівської станиці – «малоруського козака Дмитра Недюжева ... дочки Софії». Незабаром у них народився син Трохим, хрещеним

якого, як показав Пугачов, був «малоросіянець Олексій, який живе в їхній станиці в працівниках» [4].

До проголошення незалежності України в 1991 році про українське походження Пугача було не прийнято писати. Вперше про це згадав російський письменник українського походження Володимир Короленко у своїй праці «Пугачовська легенда на Уралі» [2], в попередньому столітті про це писав Іонас Рознер у монографії «Козацтво в селянській війні 1773–1775 рр.» [6]. За часів незалежної України найбільше цю тезу підхопив Дмитро Кулиняк у статті «Наш уславлений бунтівник. Омелян Пугачов – національний герой України».

Передумови до повстання Омеляна Пугача сформувалися в 1772 р. з повстання яїцьких козаків на Дону і Яїку, яке тривало 5 місяців. Достеменно не відомо про участь українців у цьому козацькому бунті, проте можемо зробити припущення, що воно було чималим, знаючи про те що українці складали більшість населення. Українці переважали також у Волзькому козацькому війську, значна частина їх була і в Терському та Яїцькому козацьких військах. Тому доволі закономірно, що і у вищезгаданому повстанні 1772 року, так і у козацькій війні 1773-1775 років саме українці були основною ударною силою [4]. Якщо говорити про офіційну відому частку українства на Дону, то відомо, що на землі Війська Донського на момент перепису 1795 року українців було за третьою ревізією – 28,7%, за четвертою – 22,9%, за п'ятою – 31,3%. У північній частині донської області наприкінці XVIII століття українці становили 74% [1]. Також за деякими даними участь у повстанні Пугача брали козаки з повстанських загонів Гонти і Залізняка.

На території самої України очікування Омеляна Пугача як можливості відновлення козацької держави також було великим. З найбільшою прихильністю до козацького ватажка ставилися в Слобідській Україні та в Запоріжжі. Так, у січні 1774 р. в Запоріжжі вже з'являються полковники самозванця – Ємельянов і Стодола, які були призвані мобілізувати козаків до повстання. Вже в 1774 році козаки почали насильно повертати собі відторгнуті в них землі. Так, 5 травня 1774 р. Київський генерал-губернатор Воєйков доповів сенату, що «запоріжці, не дивлячись на послані грамоти, приїздять немалими толпами в Єлизаветградську провінцію і людей з маєтками виганяють в свої слободи і розводять чутки, що до кінця літа провінція знищиться». Також збільшувалися випадки нападу запорожців на російські війська, що їхали через Запоріжжя на турецький фронт. В кінці серпня того ж року із Слобідської України доносили царському уряду, що «Пугачов поширює свої заклики до народу різними засобами та цим підбурює його» [6]. Ці поклики на Запоріжжі та Слобожанщині мали свій результат і частка етнічних українців у повстанні з другої половини 1774 року починає неухильно зростати [5]. Серед повстанців на Харківщині діяли Тимофій Величко з Келиберди Переяславського полку, Данило Черваченко з села Засулля, що біля Ромен, Григорій Криворученко з Недригайлова та багато інших [3].

Основною воєнною силою повсталих козаків було Головне військо, на чолі якого стояв сам Пугачов. Воно мало досить чітку структуру, в основі якої була покладена козацька воєнна організація [5]. Вбачаючи це, навіть ті

українці, що були складовою російської каральної армії часто переходили на сторону повсталих. Так, наприклад, з армії генерала Бібікова, який на початку війни керував придушенням повстання майже тисяча українців покинули військо та перейшли на сторону козаків, яких Пугачов після приєднання на вернув до козацтва. Українці ж склали біля однієї третини командирів повстанського війська. Найбільше в цьому плані відзначався запорізький отаман Василь Журба, який користувався особливою довірою у керівника повстання. Відомо також і про Степана Черкашина та Івана Захлисту, українців за походженням, які до кінця залишилися вірними Пугачу [5]. Загалом тільки серед керівництва повстання були полковники-українці за походженням Мелещенко, Заклиста, Новиковський, Кармацько, Шаварнівський, Журбинський, Стодола, Криворученко, Черваченко, Величко та інші [3].

Отже, так козацьку війну під проводом Омеляна Пугача – найбільше повстання в Російській імперії повстання за всю її існування до 1917 року можна цілком справедливо вважати і українським повстанням.

Список використаних джерел та літератури:

1. Кабузан В. Украинцы в мире: Динамика численности и расселения 20-е годы XVIII века-1989 год : формирование этнических и политических границ украинского этноса. Москва : Правда, 2006. 658 с.
2. Короленко В. Г. Пугачевская легенда на Урале. Собрание сочинений. Т. 4. Москва, 1953. URL: http://az.lib.ru/k/korolenko_w_g/text_0770.shtml.
3. Кулиняк Д. Ватажки козацької вольності. URL: <https://maidan.org.ua/arch/hist/1214083911.html>.
4. Кулиняк Д. Наш уславлений бунтівник. Омелян Пугачов – національний герой України. День. 2013. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/istoriya-i-ya/nash-uslavleniy-buntivnik>.
5. Лещенко М., Олійник Л. Славна сторінка народної боротьби. Київ : Знання, 1974. 42 с.
6. Рознер І.Г. Участь українців у селянській війні 1773-1775 рр. *Український історичний журнал*. 1974. № 4. С. 74-83.

Іван Матвіюк

здобувач вищої освіти VI курсу
факультету історії, політології та національної безпеки
Волинського Національного університету
імені Лесі Українки
(науковий керівник: д. і. н., доц. С. Д. Панишко)

ЧОРНОМОРСЬКЕ КОЗАЦЬКЕ ВІЙСЬКО. 1788-1860 рр.

Чорноморське козацьке військо досліджували як історики позаминулого і минулого століття так і сучасники. Тут нам необхідно відзначити публікації документів кубанських відомих дослідників Прокопа Короленка, Євгена.

Феліцина, Федора Щербини [3]. Серед сучасників цікавилися цією темою, як в загальному (Віктор Нартов [2]), так і спеціалізованому значенні (Білий Дмитро [1], Богдан Сущинський [5], Мамчак Мирослав [4]).

Передусім слід зазначити що, чорноморські козаки за своєю суттю не були якоюсь новою військовою організацією, оскільки в більшості це були ті самі запорозькі козаки і старшини, як після подій 1775 року втратили свою домівку і статус.

Чорноморське козацьке військо з'явилося в у 1788 році за згоди російського царського уряду. До цього з 1783 р. воно існувало як Військо Вірних козаків. Його основним завданням була охорона щойно відвойованих в Туреччини територій в Північному Причорномор'ї та Приазов'ї.

На відміну від Війська Запорозького Низового ліквідованого в 1775 р., це було зовсім інша організація, що мала інші керівні принципи і статус. Разом з тим вона чимало взяла від свого попередника, зокрема поділ на курені, старшинські посади, козацький однострій та іншу козацьку атрибутику [5].

Як бачимо, першопричиною створення нового козацького війська стало знищення Запорозької Січі царською армією в 1775 році, що стало поворотним моментом для всього запорізького козацтва. Тут автоматично постає питання «яка ж причина знищення Січі?», а причин для цього в Російській імперії на жаль було більше чим достатньо. Отож для того аби зрозуміти причини появи Чорноморського козацького війська слід заглибитись в історичні події в у XVII-XVIII ст. і осягнути відносини між Запорізькою Січчю і Московою.

Війни Москової з Туреччиною (1672-1681 рр. та 1686-1700 рр.) робили Січ передовим форостом бородьби турецько-татарською загрозою, що дозволяло регіону вести незалежну внутрішню політику [2]. В цей же час в краї суттєво збільшилось населення за рахунок переселенців з розореної війнами Правобережної України.

Однак закінчення цієї війни означав початок наступу московського уряду на запорожські права і привілеї. Цьому сприяли зовнішні політичні фактори. Так в 1686 р. між Московою і Річчю Посполитою було підписано Вічний мир. Він по суті дублював Андрусівський мир, однак Київ та Запоріжжя тепер віднині ставали складовою Московського Царства. Далі пройшов ряд повстань проти Москви, вигнання на кримську територію і врешті решт в 1734 р. повернення назад під російське підданство. Останні 40 років існування Війська Запорозького Низовго, в якості російського протекторату були позначені принциповими змінами у розвитку Запорозької Січі і спробами модернізувати її устрій і економічну базу.

Повернувшись на свої старі землі, запорожці опинилися у нових умовах. Необхідно було адаптуватися до ситуації, коли самостійні військові походи в Крим, Туреччину чи Річ Посполиту поступово залишалися в минулому. Тепер основою господарства Запорозької Січі стало скотарство, торгівля і контроль над торговельними маршрутами Південної України, значення яких швидко зростало, та хліборобство [1].

Російський уряд все більше і більше та більше ізолював Січ від Гетьманщини та Слобожанщини. Був зупинений потік втікачів на Січ,

активізувався подальший наступ на козацькі володіння. Наприкінці 1760-х рр. Запорозька Січ опинилась в оточенні. І все йшло до її ліквідації, як автономії, однак чергова російсько-турецька війна (1768-1774 рр.), призвела до відкладення цього рішення. Підсумком війни став Кючук-Кайнарджійський мирний договір.

Зміни в політичну ситуацію в Північночорноморському регіоні, які приніс Кючук-Кайнарджійський мирний договір, були кардинальні. Він те тільки серйозно ослабив Османську імперію, але й припинив майже 400-літню епоху турецько-татарських набігів на українські і російські землі.

З моменту прийняття московського, а пізніше російського підданства, запорожці виконували функцію охорони кордонів і відбиття нападів підданих Османської імперії (кримських татар, ногайців та ін.), за що і мали права і привілеї. Саме цей фактор стримував Росію в її намірах покінчити з автономією Січі. Але тепер коли загроза майже зникла, російський уряд вирішив покінчити з «бунтівними підданими», які становили значну загрозу для діючого режиму.

Варто також сказати що Катерина II і її міністри перебували під гнітючим враженням від повстання донського козака Омеляна Пугачова (1773-1775) в Сибірі і Приураллі та всерйоз побоювались про повторення подібного на Запоріжжі. Запорожці стали не лише не потрібними, але і не безпечними для російського самодержавства.

15 червня 1775 р. 60-тисячна російська армія під керівництвом генерала Петра Текелі повернувшись з Криму оточила Підпіленську Січ і оголосила царський указ про її ліквідацію. Запорожці не були готові до такого розвитку подій і не були готові чинити опір. Кошовий отамана Петро Калинишевський зібрав раду, на якій після багатьох і вкрай запеклих суперечок було вирішено капітулювати [1].

Разом з тим значній частині запорожців (до 10 тисяч осіб) вдалось покинути Запоріжжя. Вони не змирились з російською окупацією рідної землі і на чолі з отаманом Андрієм Ляхом відійшли за Південний Буг, поселившись між ним і Дністром, так як ці території збереглись у володінні османського султана [3]. Мотивація козаків до еміграції була простою і зрозумілою. Окрім чергової зради царського уряду, перед ними стояла загроза закріпачення. З 1783 р. було юридично оформлено кріпосне право в Україні [2].

Роль Запорозької Січі в історії України має величезне, просто колосальне значення. Вона не тільки відіграла роль форпоста в оборні від зовнішнього ворога, а й відіграла ключову роль в збереженні української ідентичності і самосвідомості. Разом з тим запорожці або Військо Запорозьке Низове починають дистанціюватись від решти козаків та решти населення України.

Ізольованість Запоріжжя від решти України та непередбачуваність кошового отамана гетьману дозволяла російському уряду вміло створити розрив між запорожцями і городовими козаками і в подальшому ліквідувати всі українські козацькі автономії, перетворивши українські землі на російські губернії.

Організація козацьких утворень за межами Російської імперії стурбували тамтешні владні кола, оскільки це могло підірвати їх авторитет серед

українського населення. Це, а також загроза нової війни з Османською імперією змусили Росію змінити своє ставлення до запорожців, так як стало ясно, що вони все ще їй потрібні.

У 1781–1783 рр. князь Григорій Потьомкін розіслав заклики до колишніх козаків зібратись у місті Херсон, де запропонував їм ввійти в новостворені військові загони. 6 квітня 1783 р. козаків офіційно взяли на службу як «Військо вірних козаків» (відповідний імператорський указ виданий 22 січня 1783 р.). Нове козацьке військо ділилося на піше, кінне (комонне), та флотилію. З 1788 р. воно перейменувалося в Чорноморське козацьке військо [4].

Отож, можна зазначити, що ліквідації Війська Запорозького Низовою, виявилася поспішною і мала для Російської імперії негативні наслідки. Серед них були неможливість ефективно проводити експансію Північного Причорномор'я, через відсутності лояльності місцевого населення та загроза нової війни з Туреччиною. Однак російські владні кола доволі швидко усвідомили власні помилки і взяли курс на відновлення відносин з запорожцями, розраховуючи знову зробити з них союзну і віддану собі силу, яку можна ефективно використати проти Речі Посполитої і Османської імперії.

Список використаних джерел та літератури:

1. Білий Д. Д. Українці Кубані в 1792-1921 роках. Еволюція соціальних ідентичностей. *Монографія*. Львів: Макет «Східний видавничий дім», 2009. С. 98-175
2. Нартов В. В. Історія України з давніх давен і до сьогодні. Харків: Книжковий клуб «Клуб Сімейного дозвілля», 2006. С. 93-161.
3. Щербина Ф. А. История Кубанского казачьего войска. Москва: Издательство Вече, 2014. С 44-98.
4. Мамчак М. А. Україна: шлях до моря : історія Українського флоту. *Історичний нарис*. 2018. URL: http://ukrlife.org/main/prosvita/hist_flotua.htm (дата звернення: 30.09.2022).
5. Сушинський Б. І. Козацькі вожді України. Т. 2. 2004. С. 50-250. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Sushynskyi_Bohdan/Kozatski_vozhdi_Ukrainy_Istoriia_Ukrainy_v_obrazakh_ii_vozhdiv_ta_polkovodtsiv_XV-XIX_stolit_T_2.pdf?PHPSESSID=vuhbel29v5jldf8ebkkk4rrsf3 (дата звернення: 30.09.2022).

Карина Долюк
здобувачка III курсу історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник : к. і. н., ст. викл. **О.В. Маркевич**)

ДЕРЖАВНІ ПЕРЕТВОРЕННЯ В ПЕРШІ РОКИ ПРАВЛІННЯ ОЛЕКСАНДРА I

Російська імперія проводила агресивну зовнішню політику. Вона втручалася у внутрішнє становище інших країн, ставала учасником міжнародних конфліктів. У той же час, порівнюючи з іншими державами у першій половині XIX ст., простежувалась її власна внутрішньополітична слабкість і нестабільність. Виграючи за рахунок природнього потенціалу, величезна імперія відставала в технологічному розвитку, не було налагоджено ефективне урядування величезними територіями. Країна об'єктивно потребувала докорінних змін. Їх взявся запроваджувати Олександр I, але відмовився від широкомасштабних реформ, а обмежився модернізаційними заходами. Суперечливість багатьох його заходів викликають дискусії серед дослідників. Також актуальним є питання наскільки виправдано для держави йти шляхом запровадження радикальних реформ чи достатньо обмежитись модернізаційними процесами? Дані питання є затребуваними для історії будь-якої сучасної держави.

На момент сходження на престол внаслідок державного заколоту, Олександр I було 23 роки. З його приходом різні суспільні кола пов'язували свої надії. Представники знаті, які бажали повернення політичного курсу Катерини II, сподівалися відродження «золотого століття» дворянства. Солдати та офіцери, що втомилися від пруських порядків Павла I, чекали на військову реформу. Селяни сподівалися на пом'якшення кріпосницьких порядків. Прогресивне дворянство бачили в ньому можливості відновлення «освіченого абсолютизму».

У маніфесті від 12 березня 1801 р. Олександр I взяв зобов'язання керувати «за законами із Богом в серці...» [3, №19 779, с.383]. А в указах, приватних бесідах заявляв, що на місце політичного свавілля прийде законність. Імператор був сповнений рішучості прийняти закони, які модернізують державу і усталений уклад життя суспільства.

Перші кроки були сміливими і відповідали очікуванням найближчого оточення: повернув на службу раніше звільнених батьком, зняв заборону на ввезення різних товарів та продуктів до імперії, оголосив амністію втікачам, відновив дію Жалуваної грамоти дворянству [1, №16 187, с. 344] та містам 1785 р. [2, №16 188, с.359], ліквідував таємну канцелярію [4, №20 139, с. 39].

Олександр I оточив себе впливовими прихильниками, куди входили молоді освічені прогресивні аристократи: А. Є. Чарторийський, П. А. Строганов, М. М. Новосільцев, В. П. Кочубей. Гурток однодумців сформувався в 1797 р. і мав назву «Негласний комітет», а в народі іронічно

називався «Комітетом соціального порятунку». Він діяв упродовж 1801–1803 рр. На своїх таємних зборах члени комітету висловлювали ідеї конституціоналізму, обговорювали необхідність скасування кріпацтва, можливості республіканського устрою країни. За час своєї діяльності розглянув питання реалізації сенатської та міністерської реформи, селянське питання та здійснив низку зовнішньополітичних заходів.

Перші державні перетворення зроблено у сфері центрального управління. Навесні 1801 р. розпочав роботу Вищий дорадчий орган при імператорові Неодмінна рада, до складу якого увійшли 12 представників титулованої знаті (М. І. Салтиков, Д. І. Рошинський, П. В. Завадовський, О. Р. Воронцов та ін.). У 1810 р. він був перетворений на Державну раду.

Сенат став вищим судово-адміністративним органом, а у лютому 1802 р. був виданий указ, що визначав його повноваження. Наступною важливою подією перших років правління Олександра I стала реформа в галузі органів центрального управління: скасування колегій та заміна їх міністерствами (1802–1811 рр.). Реформа проводилася у два етапи. Маніфестом 8 вересня 1802 р. було засновано 8 міністерств: військово-сухопутних сил, морських сил, внутрішніх справ, закордонних справ (зберігало назву колегії до 1832 р.), юстиції, фінансів, комерції та народної освіти. Кожне міністерство складалося з міністра, його заступника та апарату канцелярії. Міністр відав справами міністерства і був підзвітний імператору. У структуру міністерств входили департаменти, що ділилися на відділення (очолювали начальники відділень), які, своєю чергою, поділялися на столи (керували столоначальники) [5, №20 409]. Для спільного обговорення найважливіших питань започатковувався Комітет міністрів.

Структуру та функції міністерств визначала «Загальна установа міністерств» від 25 червня 1811 р. [10, №20 139, с. 686]. Збільшувалась загальна кількість міністерств – до 12, скасовувалося міністерство комерції, функції якого передавалися Департаменту мануфактур і торгівлі Міністерства фінансів. Міністри увійшли до складу Сенату, унеможлилювались дії чиновників одного міністерства у сфері, підвідомчої іншому міністру. На губернському рівні зміни не запроваджувались – модернізувалася більше вертикаль влади.

Наступним кроком Олександра I в напрямку модернізації держави стала спроба вирішення селянського питання. Як уже зазначалося вище, воно було наріжним каменем спотикання всіх модернізаційних процесів і вимагало найрадикальніших заходів. Відразу після сходження на престол імператор заявив про намір припинити роздачу державних селян. Він видав укази, що дозволяли державним селянам купувати землі, що зобов'язують поміщиків забезпечувати селян їжею у голодні роки. За його правління припинилася практика роздачі казенних селян у приватні руки. Були прийняті інші важливі положення в цій галузі: від 1808 р. було заборонено продавати селян на ярмарках, від 1809 р. скасовано право поміщиків посилати своїх кріпаків до Сибіру. 20 лютого 1804 р. прийнято Положення про ліфляндських селян, яке з 1805 р. поширювалося також на Естонську губернію [7, №21 162, с. 100]. У цих

землях селяни, які вже володіли землею, отримували свої ділянки у спадкову власність за умов збереження панщини та оброку.

20 лютого 1803 р. було прийнято указ «Про вільних хліборобів», згідно з яким поміщик за бажання міг звільнити своїх селян «цілими селищами або окремими сім'ями» із землею за умови взаємної згоди сторін [6, № 20 620, с. 462]. Практичне значення цього закону було невелике. До кінця правління Олександра I в стан вільних хліборобів перейшло «всього 47 тис. кріпаків ревізьких душ», а в 1855 р. таких налічувалось близько 116 тис. У газетах були заборонені публікації оголошень про продаж кріпаків.

Імператором були зроблені важливі перетворення в галузі освіти та друку. Система освіти включала такі рівні: університет, гімназія в губернському місті, повітові училища, однокласне парафіяльне училище. Спадкоємність навчальних програм дозволяла здобути початкову освіту в будь-якому навчальному закладі і продовжувати навчання на вищому рівні [9, №21 497]. Олександр I зробив обов'язковим здобуття освіти для бажаючих вступити на державну службу.⁵ листопада 1804 р. було прийнято Університетський статут, окремими грамотами відкривались Московський, Харківський, Казанський університети. Університети отримали широку автономію, аж до вибору ректора, визначення штату професури, імунітету від втручання чиновників та влади в університетські справи. У сфері військової освіти дедалі важливішу роль грали кадетські корпуси. У 1808–1814 рр. зміни торкнулися духовних навчальних закладів, які включали парафіяльні школи, повітові духовні училища, семінарії, академії. Ці шаблі духовної освіти проіснували до жовтня 1917 р. Центральним органом управління системою духовної освіти була заснована при Синоді Комісія духовних училищ.

9 липня 1804 р. було видано «Статут про цензуру», що дозволило авторам творів без серйозних обмежень займатися літературною діяльністю [8, №21 388, с.349]. Наслідком цього стала поява нових періодичних видань, публікацій перекладної літератури, раніше маловідомої або забороненої в Російській імперії.

За час царювання Олександра I було надано право купувати нерухомість у власність представникам не дворянського походження. Відтепер міщани, купці, духовенство, навіть державні селяни могли брати активну участь у економічному житті країни, а монополія дворянства на земельну власність починала порушуватися.

Отже, перші роки правління Олександра I ознаменувались довгоочікуваними реформами, які торкалися багатьох сфер внутрішнього життя імперії, але найбільше – управління. Саме запровадження міністерств, посилення вертикалі влади вважають найуспішнішими реформами. Зміни відбулися в освіті, цензурі, а також часткового вирішення «дочекалося» селянське питання. Значне число реформ вказував на те, що імператор активно долучився до модернізації всередині держави, але вже на початкових етапах відчувалась їх поверховість, особливо у «селянському питанні».

Список використаних джерел та літератури:

1. Грамота на права, вольности и преимущества благородного российского дворянства. 21 апреля 1785 г. *Полное собрание законов Российской империи (дали ПСЗ РИ)*. Собрание первое. СПб. : тип. II Отделения собственной Е. И. В. канцелярии, 1830. Т. 22. №16 187.
2. Грамота на права и выгоды городам Российской империи. 1785. Апреля 21. *ПСЗ РИ.Собрание первое*. СПб. : тип. II Отделения собственной Е. И. В. канцелярии, 1830. Т. 22. №16 188.
3. Манифест. О кончине Императора Павла I и о вступлении на престол императора Александра I с приложением клятвенного обещания. 12 марта 1801 г. *ПСЗ РИ.Собрание первое*. 1830 г. Т. 26. №19 779.
4. О уничтожении Цензур, учрежденных в городах и при портах; о дозволении открывать вольные типографии и о поручении губернаторам рассматривать вновь издаваемые книги. Именной, данный Сенату. 9 февраля 1802 г. *ПСЗ РИ.Собрание первое*. СПб. : тип. II Отделения собственной Е. И. В. канцелярии, 1830. Т.27. №20 139.
5. Об оставлении первых трёх коллегий в образе производства государственных дел на прежнем основании, и о лицах избранных к управлению министерствами. 8 сентября 1802 года. *ПСЗ РИ.Собрание первое*. СПб. : тип. II Отделения собственной Е. И. В. канцелярии, 1830. Т.27. №20 409.
6. Об отпуске помещикам крестьян своих на волю по заключении условий на обоюдном согласии основанных. 20 февраля 1803. *ПСЗ РИ.Собрание первое*. СПб. : тип. II Отделения собственной Е. И. В. канцелярии, 1830. Т.27. №20 620.
7. Именной, данный Сенату, с приложением Высочайше утверждённых Положения для поселян Лифляндской губернии и Инструкция Ревизионным комиссиям для определения их повинностей. 20 февраля 1804. *ПСЗ РИ.Собрание первое*. СПб. : тип. II Отделения собственной Е. И. В. канцелярии, 1830. Т.28. №21 162.
8. Устав о цензуре. Доклад Министра народного просвещения. 9 июня 1804. *ПСЗ РИ.Собрание первое*. СПб. : тип. II Отделения собственной Е. И. В. канцелярии, 1830. Т.28. №21 388.
9. Об уставах Московского, Харьковского и Казанского университетов и подведённых оным учебных заведений. Высочайше утверждённый доклад главного училищ правления. 5 ноября 1804. *ПСЗ РИ.Собрание первое*. СПб. : тип. II Отделения собственной Е. И. В. канцелярии, 1830. Т.28. №21 497.
- 10.Общее учреждение Министерств. Манифест. 25 июня 1811 года. *ПСЗ РИ.Собрание первое*. СПб. : тип. II Отделения собственной Е. И. В. канцелярии, 1830. Т.31. №20 139.

Іван Жмудь
здобувач вищої освіти
II курсу історичного факультету
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського
(науковий керівник: к.і.н., доц. **В. А. Тучинський**)

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ ПОЛЬСЬКОГО НАРОДУ У ХІХ СТОЛІТТІ

У сучасних реаліях питання становлення національного руху, ідей та поглядів, що впливали і продовжують впливати на народи світу має велике значення, як для історії так і для політики. Польський народ посідає заслужене місце серед найвизначніших націй світу, а становлення його національної ідеї – ключовий момент у дослідженні історії україно-польських відносин. До цієї тематики останнім часом все частіше звертаються не лише польські науковці, а й українські, як от Крикун М. та історики світового масштабу, як знаний дослідник історії Європи – Норман Дейвіс. Адже усі розуміють, що досліджувати історію Європи ХІХ століття можливо лише з урахуванням польської нації, що мала вплив на значну частину історичних процесів у ХІХ столітті і продовжує займати провідне місце на міжнародній арені у наш час. Метою статті є висвітлення основних процесів, що відбувались з польським народом, розкриття сутності національної ідеології поляків та висвітлити значення цього народу на формування національної думки багатьох народів-сусідів.

Польський національний рух ХІХ століття займає провідне місце у відродженні Польської держави. Адже, він має свої певні особливості, що були притаманні небагатьом націям у цілому світі. Як писав Норман Дейвіс: “Польський національний рух мав найдовшу історію, найслухніші підстави, найбільшу рішучість, найгірші відгуки у пресі і найменше успіху” [4, с.852]. На це є вагома причина: Польща, що розташовувалась на зламі великих світових держав, багато століть мусила відстоювати своє право на державу. Проте, три поділи Польщі призвели до повної втрати самостійності. Польський народ був розділений та включений до складу трьох сусідніх імперій. Оскільки поляки саме втратили свою державу, відчувши біль на національному рівні, їхня національна ідея закарбувалась в пам’яті усіх наступних поколінь.

Важливим чинником у розвитку національної ідеї Польщі був “екстремальний фактор”, тобто наявність загрози для існування. Ліквідація самостійності держави стало для польського народу не лише важким національним приниженням, що вела до втрати гідності, а й створювала умови для важкого національного гніту, при якому гальмувався розвиток польської культури, здійснювалися русифікація та онімечення. Це була загроза самому існуванню польського народу. На що польський народ відповів боротьбою, бо лише вона могла покласти край національному приниженню та денационалізації. Тому, лише возз’єднання у незалежну державу усіх частин

етнічної території стало найважливішою умовою для майбутнього польської нації.

Ліквідація великої держави мала важкі політичні наслідки і для загальноєвропейського розвитку протягом усього XIX – початку XX століть. “Польське питання” не зникало з порядку денного у всій Європі. Питання про майбутнє Польщі стало найважливішим на Віденському конгресі 1814-1815 років, на якому вирішувалось її майбутнє після закінчення наполеонівських війн. Воно перетворилося на одне з ключових питань міжнародної політики в той час. Так, рішенням конгресу визначалися нові кордони розчленування польської території, які майже без змін проіснували понад сто років.

Після подій Віденського конгресу в суспільно-політичному та культурному житті польського народу, що був розділений між імперіями, національна ідея стала головною. А національний інтерес стояв на вершині усіх можливих інтересів того народу.

У першій половині XIX ст. народилася ідеологічна доктрина націоналізму. Основними послідовниками цієї течії були ті нації, чиєю метою було набуття державності (поляки, українці тощо). Ця ідеологія бере свій початок від ідеї Просвітництва, базою для яких був “народ”, що був носієм “національного духу”. А основною метою народу мало бути прагнення посісти рівноправне місце у світі. Ідеї націоналізму серед поляків знайшли ревних послідовників. Польське суспільство намагалось чинити максимальний опір денационалізації, тому почало закладати основи незалежності майбутньої держави.

Націоналізм у Польщі формувався протягом багатьох століть, тому у XIX столітті ця думка уже досягла зрілості. Саме тому в цей період виникають конкретні цілі та уявлення про майбутнє польського народу. Головним покликанням цієї ідеї було прагнення зберегти національну ідентичність, культуру та самосвідомість.

Відомий дослідник історії Європи, Норман Дейвіс, зазначає, що націоналізм процвітав не там, де мав найбільші надії на успіх, навпаки, він аж буяв на злиднях та пригнобленні. Можна навіть стверджувати, що палкість національної ідеї зростає обернено пропорційно до ймовірності її реалізації [4, с.840]. У цьому сенсі допомогти у здобутті тієї національної мети були покликані абсолютно усі шари суспільства. Важливе місце у становленні Польської національної ідеї посідають діячі культури. Поети, митці, вчені та політики намагалися розвинути історичну думку, тим самим піднявши рівень національні свідомості та патріотизму серед народу. Борці за націю перевернули геть усю історію, шукаючи доказів одвічної боротьби народу за свої права і свою землю. У всій Європі кожна галузь літератури й мистецтва працювала для прикрашання національних тем. Не виключенням стали і польські діячі культури. Величезний вплив на поляків справили романтична поезія, література і мистецтво. Формуванню національної свідомості і культури сприяла творчість таких видатних особистостей, як історик Й. Лелевель, автор визначних праць з історії Польщі, в яких розвивалися думки про неминуче повернення до “національного духу”. Композитор Фридерик Шопен (1810-

1849), який вніс польські народні мотиви у тогочасну музичну культуру Європи. Поезія Адама Міцкевича, Юліуша Словацького, Зигмунта Красінського, Северина Гощинського, Богдана Залеського, Ципріана Каміля Норвіда пробуджувала почуття патріотизму впроваджувала так зване месіанство польського народу, за якими Польща волею Провидіння покликана своєю боротьбою встановити справедливий устрій у Європі.

Отже, польська національна ідея XIX століття мала велике значення у процесі відродження Польської держави. Важливим внеском польського руху стало пробудження сусідніх народів, які підхопивши ідеї націоналізму та, наслідуючи поляків, почали створення власної держави і виборювання своєї незалежності. Національною ідеєю поляків було гуртування усього народу, незалежно від походження, соціального статусу чи громадянства, а головною ціллю стало відродження національної державності. Саме ці основні принципи польської національної ідеї, що залишаються актуальними у наш час, послугували для національного відродження багатьох народів, зокрема і українського.

Список використаних джерел та літератури:

1. Зашкільняк Л., Крикун М. Історія Польщі. Від найдавніших часів до наших днів. Львів, 2002. 752с.
2. Зашкільняк Л. Історія Центрально-Східної Європи. Львів, 2001. 658 с.
3. Мандрик І. Боротьба польського народу за відродження незалежної держави у XIX - на початку XX століт. *Міжнародний науковий вісник*. 2019. Вип. 1-2. С. 59-66.
4. Норман Дейвіс. Європа. Історія. Київ, 2001. 1415 с.

Вікторія Хотинська

здобувачка вищої освіти

III курсу історичного факультету

Житомирського державного університету

імені Івана Франка

(науковий керівник: д. і. н., проф. **О. А. Буравський**)

КОНСТИТУЦІЯ КОРОЛІВСТВА ПОЛЬСЬКОГО 1815 РОКУ

Конституція Королівства Польського – основний закон, відповідно до якого Королівство Польське отримувало автономію у складі Російської імперії.

Метою статті є дослідити особливості Конституції 1815 р.

Королівство Польське, творцем якого був Олександр I, займало площу 128 тис. км². Поділялося на 7 воєводств: Мазовецьке, Калішське, Краківське, Сандомирське, Плоцьке, Підляське, Августівське, а ці, в свою чергу, на області та повіти. Керували воєводствами воєводські комісії на чолі з президентами. Конституція була підписана 27 листопада 1815 р. у Варшаві, видана французькою мовою. З політичних причин тоді вона не публікувалася в

російських журналах. В її основу було покладено проект, запропонований А. Чарторійським [2, с. 24].

При затвердженні конституції Олександр I вніс до її тексту низку поправок. Зокрема, імператор не погодився із законодавчою ініціативою Сейму, він залишив за собою право змінювати бюджет пропонуваній Сеймом. У Варшаві було створено Верховний суд, який в останній інстанції розглядав усі цивільні та кримінальні справи, крім державних злочинів. До його складу увійшли кілька сенаторів. Губернатором Королівства було призначено Юзефа Зайончека [4, с. 20-22].

Конституція Королівства Польського складалася з 165 статей, згрупованих у сім розділів: I. Політичні відносини Королівства; II. Загальне відшкодування; III. Про уряд (розділи: Про короля, Про регентство, Про урядові департаменти, Про губернське управління); IV. Про народне представництво (Про Сенат; Про палату депутатів, Про сейми, Про міські збори, Про губернські ради) V. Про судоустрій; VI. Про військову силу; VII. Загальні пристрої.

Згідно з Конституцією, Королівство Польське було конституційною монархією, зв'язане персональною унією з Російською імперією, зі спільною зовнішньою політикою. Корона королівства успадковувалась «за порядком престолонаслідування, встановленим для імператорсько-російського престолу». Цар був святий і недоторканий. Він видавав державні акти, також мав право призначати та змішувати міністрів, членів Державної ради, голів провінційних комісій, суддів, архієпископів та єпископів різних конфесій, прелатів та каноніків. Таким чином, вся внутрішня та зовнішня політика Царства Польського перебувала в руках короля та призначених ним чиновників.

Відокремленими залишилися: парламент, армія, державний апарат, закон і суд. Конституція забезпечувала особисту свободу (з певними обмеженнями), недоторканність власності та особи, свободу друкарства, релігійних конфесій із визнанням католицької релігії панівною. Офіційною мовою була польська. Конституція ставила завдання – зміцнення влади російського імператора в Польщі, збереження традицій Речі Посполитої, які вплинули на назви державних установ, в організації Сейму, в колегіальній системі державних органів, під час виборів адміністрації та суддів [5, с.157-160].

Принцип рівності перед законом також зберігся, але офіційно було заявлено, що рівність поширюється лише на тих, хто сповідує християнську релігію. Євреї були позбавлені політичних прав. Зберігався принцип особистої свободи, який повинен був гарантувати селянам право переміщення з місця на місце, тобто свободу пересування, але адміністративно-політичні розпорядження, що діяли, істотно її обмежували.

Щодо армії, то варто звернути увагу на те, що польська армія була перебудована на російський зразок, зі збереженням польської форми та польської мови командування. Збройні сили склалися з армії, що користувалася постійним утриманням та з тимчасових загонів міліції. Військова служба тривала 10 років і була величезним тягарем, який лягав на народні маси [1, с. 329].

У Європі після 1815 року Царство Польське було єдиною країною, в якій Сейм обирався прямим голосуванням усіх соціальних верств, хоч і з невеликою часткою селян.

Частина суспільства, яка активно брала участь у громадському житті, позитивно сприйняла створення Олександром I Польського королівства та надання конституції. Була публічно виявлена вдячність Олександрю I. Сучасники розглядали конституцію як подарунок Олександра I для Польського королівства. Ці настрої тривали багато років.

Конституційний акт Королівства Польського, містив фрази з різним ступенем точності. Також у цьому акті були фрази, які викликали різноманітні тлумачення. З іншого боку, системна практика залежала, не від конституційних приписів, а від діяльності зовнішніх факторів – тобто комісара Новосільцова та великого князя Костянтина.

Цар Микола I скасував обов'язковість Конституції Королівства Польського, не видавши відповідного правового акту. Після падіння Листопадового повстання, 14 (26) лютого 1832 року, він надав Органічний статут для Королівства Польського. Це була друга і остання конституція Королівства [3].

Для Олександра I подарунок для Польщі 1815 року був передусім дипломатичним і політичним актом. Російський імператор хотів прив'язати її ближче до Росії і служити військово-стратегічним, економічним і політичним інтересам Росії.

Однак незабаром виявилось, що російський імператор не був готовий до такого демократичного кроку, він вніс кілька поправок до конституції, а також такі формулювання, які дозволяли проводити подальші автократичні зміни. Фактично Конституція була реалізована здебільшого з декларативними обмеженнями. Вона функціонувала насамперед на користь центральної влади.

Отже, підсумком може слугувати фраза Бардах Ю. :« Олександр I йшов по стопах Наполеона, який унікав точних формулювань для положень публічного права, які обмежували правителя і уряд» [1, с. 334].

Список використаних джерел та літератури:

1. Бардах Ю. История государства и права Польши. Москва: Юридическая литература, 1980. 560 с.
2. Дильонгова Г. Історія Польщі 1795–1990. Київ: Києво-Могилянська академія, 2007. 237 с.
3. Катков М.Н. Исторический обзор попытки Александра I восстановить Польское королевство. *Московские ведомости*. 1863. 24 августа. № 185. URL: http://dugward.ru/library/katkov/katkov_istoricheskij_obzor_popytki.html
4. Мироненко С.В. Страницы тайной истории самодержавия. Москва: Мысль, 1990. 237 с.
5. Мироненко С.В. Самодержавие и реформы: Политическая борьба в России в начале XIX в. Москва: Наука, 1989. 240 с.

Анастасія Мельникова
здобувачка вищої освіти
III курсу спеціальності
«Середня освіта (Історія)»
Навчально-наукового
інституту економіки і менеджменту
Національного університету водного
господарства та природокористування
(науковий керівник к. п. н., доц. **Т. Є. Шевчук**)

ХІД ПОЛЬСЬКОГО ЛИСТОПАДОВОГО ПОВСТАННЯ 1830-1831 РР.

Актуальність дослідження полягає у висвітленні ключових подій польського повстання 1830 – 1831 рр.

29 листопада 1830 р. після шляхти у Варшаві почалося повстання, яке підтримали частини польської армії. Повстання швидко поширювалося. Основу становила польська шляхта, частина яких висунули ідею звільнити кріпаків і таким способом повернути селян на свій бік, надто передчасною і революційною. Вже в грудні 1830 р стало відомо про повстання на Правобережній Україні. На цьому тлі стали виникати таємні гуртки для підготовки збройних виступів на місцях. У 1830 – 1831 рр. виникли товариства у Вінниці, Кам'янці-Подільському, Кременці, Житомирі, Гайсинському повіті [1, с.147].

На територію Волині відомості про повстання дійшли 3 грудня і, як наслідок, стали відбуватись спонтанні дії дворянства з приєднання до боротьби за незалежність. У цій провінції не вдалося організувати спільну роботу центральних структур. Особливий інтерес викликає при цьому партизанська боротьба Кароля Ружицького на території Волині та Поділля. Основною джерельною базою дослідження є рапорт, що має більшу наукову цінність, ніж спогади, написані через кілька років [2, с.169]. Кароль Ружицький був одним з активних організаторів підготовки повстання на Волині.

Ружицький писав, що шляхта на Волині радісно сприйняла інформацію про повстання. На жаль, суперечливі накази та невиправдані надії на підтримку з боку корпусу генерала Ю. Дверницького призвели до того, що організовані К. Годабським, Н. Олізаром та С. Ворцелем заходи на Волинському Поліссі, не увінчалися успіхом, а в Заславському, Звягільському та Рівненському повітах їх взагалі не було організовано [3, с. 64].

На території Волинської губернії тільки в Житомирському повіті була можливість підняття військових дій. Ружицький був обраний лідером місцевої знаті, а шляхта, яка брала участь у підготовці повстання, скуповувала коней, збирала зброю й боєприпаси [4, с.50].

Одночасно з цим російська влада, побоюючись повстання на Волині, вжила заходів. Уже 21 грудня там було оголошено воєнний стан, конфісковувалася не лише зброя, а й коси, сокири й ножі. Сигналом для початку повстання мало бути входження на територію Волині регулярних

військ польської армії. Ружицький про це дізнався через кілька днів після битви під Боремлем (19 квітня 1831 р). Він не зміг вчасно взяти на себе обов'язок головнокомандувача. Імовірно, очікував наказу вищої влади. Лише в ніч із 25 на 26 квітня до Ружицького прибув якийсь В. П., «син відомого своїм патріотизмом і хоробрістю полковника», із наказом від майора Б. Хрущеховського, у якому дата повстання була призначена на 27 квітня. Ці плани були зірвані іншим наказом Хрущеховського. У будь-якому випадку перенесення початку повстання призвело до дуже небезпечної ситуації.

На Поділлі була плутанина у зв'язку зі скасуванням початкового терміну повстання. Загони з Кам'янецького, Ушицького та Могилівського повітів були евакуйовані до Галичини. Шляхта Ольгопільського та Гайсинського повітів розпочала боротьбу 6 травня. До них приєдналися повстанці Балтського та Ямпільського повітів. Цей загін нараховував 2070 кінних і 350 піших повстанців. Командиром загону став ветеран повстання Костюшка вісімдесятилітній генерал Б. Колишко [5, с.154].

Перші дні загін Ружицького кружляв по околицях, попереджаючи в різних напрямках російські гарнізони. У Короченках було отримано інформацію, що через Чуднів має пройти транспорт із рекрутами. Раптовим нападом розбили конвой. Козаки викрили маршрут загону Ружицького – він вирішив перейти на лівий берег Тетерова й заночувати під Хуторами Марачинського. На наступний день Ружицький скерував загін прямо на Поділля. Як записав він сам, що завдяки добрим коням, незважаючи на погані дороги, вдалося уникнути переслідування. Коли загін підійшов до кордонів Поділля, було отримано інформацію про поразку ген. Колишко під Дашовом (14 травня) і про його марш на захід, у бік Бугу («Подільського Бугу») у Янів [2, с.167].

Чотиритижневі заходи, проведені Ружицьким на Волині й Поділлі, принесли йому репутацію одного з найкращих партизанів Листопадового повстання. Слід підкреслити, що на відміну від інших командирів, Ружицький зміг залучити до свого загону добровольців не тільки серед місцевих поляків, а й русин-українців, волинські євреї також підтримували його дії [6, с.142].

Ще одним свідченням про події листопадового повстання є мемуари учасників повстання. Повідомляється, що російські війська під керівництвом генерала Ф. Рідигера розбили повстанський загін Ю. Дверницького та змусили його перейти австрійський кордон [2, с.169].

Отже, вигнання та конфіскація майна стали тільки початком великого «полювання на шляхту», яке було розгорнуте російським самодержавством у 30-50-х роках ХІХ ст. Спираючись на указ від 19 жовтня 1831 р. та інші документи, що доповнювали його, центральна комісія по ревізії дворянських справ для трьох південно-західних губерній «виключила з благородного стану 64000, родин, які не мали» на нього законних прав [6, с.147].

Повстання 1830-1831 років стало каталізатором суттєвих змін у становищі шляхти України. Вони призвели до якісної трансформації та кількісних змін у середовищі шляхти і цей процес зруйнував усі основи «шляхетського світу».

Список використаних джерел та літератури:

1. Кривошея І. І. Шляхта Уманщини в імперську добу (кінець 18 -перша половина 19 століття). Умань: ВПЦ «Візаві». 2014. 254с.
2. Конарівська Ю. Мемуари учасників Листопадового повстання 1830-1831рр. як джерело вивчення польських визвольних змагань. *Інтермаріум: історія, політика, культура*. 2016. №3. С.167-170
3. Барвінок О.В. Діяльність дворянських зібрань на Поділлі у другій третині ХІХ століття. *Уманська старовина*. 2016. Вип.1. С. 63-67.
4. Скрипник А.Ю. Мілітарне протистояння у листопадовому повстанні 1830-1831 рр. на Правобережній Україні. *Військово-науковий вісник*. 2018. Вип.30. С .47-60
5. Поліщук Ю. М. Національні меншини Правобережжя України у контексті етнічної політики Російської імперії (кінець ХVІІІ – початок ХХ ст.). Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2012. 432 с.
6. Фицик І. Д. Мемуари польської шляхти як джерело з історії Правобережної України другої половини ХVІІІ – першої половини ХІХ століття. *Чорноморський літопис*. 2014. Вип. 10. С. 142 – 14

Костянтин Грабар

здобувач вищої освіти

ІV курсу історичного факультету

Житомирського державного університету

імені Івана Франка

(науковий керівник: д. і. н., проф. **О. А. Буравський**)

ПОЛЬСЬКЕ ПОВСТАННЯ 1830-1831 РР. І РОСІЯ

Польське повстання 1830-1831 років було спрямоване на відокремлення Королівства Польського від Росії. Конституція, дана імператором Олександром І Царству (Королівству) Польському в 1815 р., надавала Польщі широкі суверенні права. Але у наступні роки у Сеймі посилювалася непримиренна антиурядова опозиція.

У 1820-ті роки у Королівстві Польському, у Литві та у Правобережній Україні виникали таємні масонські товариства, які розпочали підготовку збройного заклоту. Гвардійський підпоручик П. Висоцький у 1828 р. заснував союз офіцерів та учнів військових шкіл, вступив у змову з іншими таємними товариствами. Повстання було призначено на кінець березня 1829 р. і приурочувалося до коронації Миколи І як царя польського. Коронація відбулася травні 1829 р.

Липнева революція 1830 р. у Франції породила нові надії польських патріотів. Безпосереднім приводом до повстання послужило звістка про швидке відправлення російських та польських військ на придушення бельгійської революції. Намісник у Польському Королівстві великий князь Костянтин

Павлович був попереджений польським прапорщиком про змову, що існує у Варшаві, але не надав цьому значення.

17 листопада 1830 р. поляки на чолі з Л. Набеляком і С. Гоцинським увірвалися до Бельведерського палацу – варшавської резиденції намісника і зробили спробу замаху на великого князя. Костянтин Павлович встиг зникнути. Того ж дня у Варшаві розпочалося повстання, на чолі якого стояло таємне шляхетське офіцерське товариство П. Висоцького. Повсталі захопили арсенал. Багато російських генералів і офіцерів, що знаходилося у Варшаві, було вбито [1, с. 291].

В умовах заколоту, що почався, вкрай дивною виглядала поведінка намісника. Костянтин Павлович вважав повстання простим спалахом гніву і не дозволив військам виступити на його придушення, сказавши, що "росіянам нічого робити в бійці". Потім він відпустив по домівках частину польських військ, яка на початку повстання ще зберігала вірність владі.

18 листопада 1830 р. Варшава перейшла до рук повстанців. З невеликим загоном намісник пішов з-під Варшави і залишив Польщу. Потужні військові фортеці Модлін та Замостя були здані бунтівникам без бою. Через кілька днів після втечі намісника Королівство Польське залишили всі російські війська.

Адміністративна рада Царства Польського була перетворена на Тимчасовий уряд. Сейм обрав головнокомандувачем польськими військами генерала Ю. Хлопицького і проголосив його "диктатором", але генерал відмовився від диктаторських повноважень і, не вірячи в успіх війни з Росією, відправив делегацію до імператора Миколи I. Російський цар відмовився від переговорів із бунтівним урядом. 5 січня 1831 р. Ю. Хлопицький пішов у відставку.

Новим польським головнокомандувачем став князь Радзивілл. 13 січня 1831 р. Сейм оголосив про скинення Миколи I – позбавлення його польської корони. До влади прийшов Національний уряд на чолі із князем А. Чарторійським.

Національний уряд готувався воювати з Росією. Польська армія зросла з 35 до 130 тис. чол. Російські війська, розквартировані у західних губерніях, були готові до війни. Чисельність російських військ досягала тут 183 тис. чол. Головнокомандувачем російських військ був призначений генерал-фельдмаршал граф І. І. Дібіч, а начальником штабу генерал граф К. Ф. Толь [2, с. 50].

Дібіч квапив війська. Не дочекавшись зосередження всіх сил, не забезпечивши армію продовольством і не встигнувши облаштувати тил, 24-25 січня 1831 р. головнокомандувач разом із головними силами розпочав вторгнення в Королівство Польське між річками Бугом і Наревом. Окрема ліва колона генерала Крейця мала зайняти Люблінське воєводство на півдні Царства і відволікати на себе сили ворога. Весняне бездоріжжя, що почалося незабаром, поховало початковий план військової кампанії. 2 лютого 1831 р. у бою при Столці російська бригада кінних єгерів під командуванням генерала Гейсмара була розбита польським загоном Дверницького. Бій між головними силами російських та польських військ відбувся 13 лютого 1831 р. при Грохові та

закінчився розгромом польської армії. Але Дібіч не наважився продовжувати наступ, чекаючи на серйозну відсіч.

Російський загін барона Крейца переправився через Віслу, але був зупинений польським загоном Дверницького і відступив до Любліна, який поспіхом залишили російські війська. Польське командування використовувало бездіяльність головних сил російських військ і, прагнучи виграти час, розпочало мирні переговори з Дібічем. Тим часом 19 лютого 1831 р. загін Дверницького переправився через Віслу у Пулав. Підкріплення, що прибули туди під командуванням генерала Толя, змусили Дверницького сховатися в Замості [1, с. 293].

У суміжних з Царством Польським місцевостях – Волині та Поділля почалися збройні виступи, у Литві спалахнув відкритий заколот. Литву охороняла лише слабка російська дивізія (3200 чол.). Дібіч направив до Литви військові підкріплення. Польський загін Дверницького у березні виступив із Замостя на Волинь, де був зупинений російським загоном Ф.А. Редігера і відкинутий до австрійського кордону.

Успішні атаки невеликих польських загонів виснажували головні сили Дібіча. Дії російських військ, до того ж, були ускладнені епідемією холери, що вибухнула в квітні, в армії налічувалося близько 5 тис. хворих.

На початку травня 45-тисячна польська армія Скшинецького розпочала наступ проти 27-тисячного російського гвардійського корпусу, яким командував великий князь Михайло Павлович, відкинула його до Білостока – за межі Королівства Польського. Дібіч не відразу повірив в успіх польського наступу і лише через 10 днів після його початку він кинув проти повстанців головні сили. 14 травня 1831 р. відбулася нова велика битва при Остроленці. Польська армія була переможена. Військова рада, зібрана Скшинецьким, ухвалила рішення про відступ до Варшави.

Але в тил російської армії, до Литви, було послано великий загін польського генерала Гелгуда (12 тис. чол.). Там він з'єднався з загоном Хлаповського, його чисельність зросла вдвічі.

29 травня 1831 р. Дібіч захворів на холеру і того ж дня помер. Командування тимчасово прийняв генерал Толь. 7 червня 1831 р. Гелгуд атакував російські позиції у Вільні, але зазнав поразки. 3-поміж військ, що знаходилися під його керівництвом, тільки загін Дембінського (3800 чол.) зміг прорватися з Литви до Варшави. Через кілька днів російські війська генерала Рота розгромили польський загін Колишки під Дашевим і Майданеком, що призвело до придушення виступу на Волині. Нові спроби Скшинецького рушити до тилу російської армії провалилися.

13 червня 1831 р. у Польщу прибув новий головнокомандувач російськими військами генерал-фельдмаршал граф І. Ф. Паскевич. Поблизу Варшави знаходилася 50-тисячна російська армія, їй протистояли 40 тис. поляків.

Місцем переправи на лівий берег Вісли Паскевич обрав Осек під Торунем, поблизу пруського кордону. 3 липня 1831 р. біля Осека російські війська будували мости, якими армія переправилася на ворожий берег.

Скшинецький не ризикнув перешкоджати переправі, але невдоволення варшавського суспільства змусило його рушити назустріч головним російським силам. Наприкінці липня Скшинецький був зміщений і новим головнокомандувачем польської армії став Дембінський, який вирішив в дати росіянам вирішальну битву біля стін Варшави.

3 серпня 1831 р. Сейм розпустив старий уряд, призначив головою уряду (президентом) генерала Я. Круковецького та наділив його надзвичайними правами. 6 серпня російські війська взяли в облогу Варшаву, і головнокомандувача Дембінського було замінено Малаховичем. Малахович знову намагався атакувати російські тили на півночі та сході Царства Польського. Польський загін Ромарино напав на російські війська барона Розена, що стояли на Брестському шосе – на схід від Варшави, і 19 серпня 1831 р. відтіснив їх до Брест-Литовська, але потім поспішно відступив для захисту столиці.

Війська Паскевича, отримавши всі необхідні підкріплення, налічували 86 тис. чол., а польські війська у Варшаві – 35 тис. чол. У відповідь на пропозицію про здачу Варшави Круковецький заявив, що поляки підняли повстання задля відновлення своєї вітчизни в її давніх межах, тобто до Смоленська та Києва. 25 серпня 1831 р. російські війська штурмом взяли Волю – передмістя Варшави. У ніч із 26 на 27 серпня 1831 р. Круковецький та польські війська у Варшаві капітулювали.

Польська армія, залишивши столицю, мала прибути у Плоцьке воєводство, щоб чекати наступних розпоряджень російського імператора. Але члени польського уряду, які залишили Варшаву разом зі своїми військами, відмовилися виконувати рішення Круковецького про здачу. У вересні та жовтні 1831 р. залишки польської армії, що продовжувала опір, були витіснені російськими військами з меж Королівства в Пруссію та Австрію, де були роззброєні. Останніми російським військам здалися фортеці Модлін (20 вересня 1831 р.) та Замостя (9 жовтня 1831 р.). Повстання було придушено. Намісником Королівства Польського був призначений граф І.Ф. Паскевич, який отримав новий титул князя Варшавського [3, с.132].

Отже, незважаючи на поразку, Листопадове повстання сприяло зростанню національної самосвідомості поляків, утвердженню ідеї національної державності, поширенню демократичних ідей і настроїв, які проявились у прагненні до здійснення соціальних реформ та модернізації польського суспільства.

Список використаних джерел та літератури:

1. Зашкільняк Л. О., Крикун М. Г. Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів. Львів: Львівський нац. ун-тет ім. І. Франка, 2002. 752 с.
2. Łojek J. Szanse powstania listopadowego: Rozważania historyczne. Warszawa, 1986. 146 s.
3. Zajewski W. Powstanie Listopadowe 1830–1831: Dzieje wewnętrzne, militaria, Europa wobec powstania. Warszawa, 1980. 480 s.

Анастасія Піддубняк
здобувачка вищої освіти
II курсу історичного факультету
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського
(науковий керівник к. і. н., доц. **В. А. Тучинський**)

БЕНЕДИКТ КОЛИШКО – БОРЕЦЬ ЗА ЦІЛІСНІСТЬ ТА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ ПОЛЬЩІ

У статті висвітлюється діяльність Бенедикта Колишко в боротьбі за незалежність Польщі, його активна участь у війні з росією в 1792 році, де Бенедикт Колишко героїчно проявив себе у битві під Зеленцем. У 1794 році Колишко брав участь у повстанні Тадеуша Костюшка та очолював повстанське військо на Поділлі під час Листопадового повстання 1830-1831 років.

Метою дослідження є його участь у подіях, що наближали Польщу до визволення з-під влади трьох імперій. Діяльність Б. Колишка може бути прикладом як для поляків, так і українців у боротьбі за національне визволення.

Досліджуючи постать Бенедикта Колишко, слід розпочати з його біографії та звернути увагу на ті події, що формували його як патріота Польщі та її Національного героя.

Народився Бенедикт Колишко – 17 вересня 1749 року у селі Севруки, нині Хмельницької області, у сім'ї поляків – Юзефа Колишко та Анни Вержбицької. Навчався в школі піарів у Мендзижечі. Це був навчальний заклад католицького чернечого ордену «Піа». Сама назва ордену походить від назви школи «Schola Pia», що в перекладі з латинської означає «благочестива школа», яка була утворена у XVII ст. керівниками цього ордену [9].

У 1778 році Бенедикт Колишко вступив на військову службу до польської Національної кавалерії. Під час військової служби у 1784 році отримав звання прапорщика хоругви Сангушки, а в 1788 році – поручника.

У 1794 році Бенедикт одружився на Терезі Циплінській, яка згодом народила йому шістьох дітей: Констанцію, Владислава, Юзефа, Аньелу, Кароліну та Марію-Клементину. В цей час родина мешкала у містечку Тарнів [8].

Після приєднання польського короля Станіслава Августа Понятовського до Торговицької конфедерації, Бенедикт Колишко залишився в армії короля і служив у Бресті та Іновроцлаві. Конфедерацію було створено 14 травня 1792 року в містечку Тарговиця, на території сучасної Кіровоградщини. Приєднання польської опозиції до Торговицької конфедерації означало спільну боротьбу польського короля разом із магнатами проти Чотирирічного сейму, який прагнув посилити залежність Речі Посполитої від російської імперії, скасовував виборність королів, ліберум вето та позбавляв права голосу малоземельну шляхту. Конфедерати обіцяли полякам повернути колишнє республіканське правління, забезпечити виборність монарха, захищати суверенітет та цілісність

кордонів Польщі, повернути старі шляхетські звичаї і привілеї, зміцнити католицизм тощо. Конфедерати наголошували полякам, що російське військо, яке послала сама російська імператриця в честь збереження Речі Посполитої, є союзним.

В польську історію конфедерація ввійшла як символ національної зради, оскільки через діяльність Торговицької конфедерації було здійснено другий поділ Речі Посполитої, за яким Правобережна Україна та більшість східних польських земель відходила до російської імперії [12].

18 травня 1792 року російський посол вручив Станіславу Августу ноту, де повідомлялося про вступ російських військ під командуванням генерала Каховського на територію Речі Посполитої. Після чого російська армія почала активне просування вглиб Поділля. Через що польські війська змушені були відійти на Волинь до містечка Полонне, де знаходилося командування польської армії. Пізніше це військо відійшло ще й на південний захід, де під Зеленцями його чекало підкріплення. Російські війська вирішили захопити містечко Зеленці, але під час його взяття російським загоном, польські воїни підпалили містечко, що змусило росіян до відступу. Однак отримавши підкріплення, російські війська під командуванням генерала Маркова розпочали артилерійський обстріл польського війська. Битва тривала понад дві години і закінчилася польською перемогою, оскільки російські підрозділи були відкинуті. За перемогу у битві польської армії над російською під Зеленцями 1792 року Бенедикт Колишко був підвищений чином майора та призначений у восьму бригаду Національної кавалерії генерала Мокроновського. Отже битва під Зеленцями показала самовідданість польського народу та їх нетерпимість до тих, хто нищить їхню державу. Саме завдяки героїчним діям Б. Колишка польські війська отримали перемогу [1, с. 4-6].

Також бригада під командуванням Бенедикта Колишка взяла активну участь у повстанні Тадеуша Костюшка. Особливо героїчно проявив себе Бенедикт Колишко при обороні Варшави та її околиць, за що він отримав високі бойові нагороди. Своїх співвітчизників він ніколи не полишав у біді, прикладом цього є допомога при переправі корпусу під командуванням Домбровського через річку Бзура, яка дала можливість не втратити жодного воїна, це відбулося завдяки самовідданим діям Б. Колишка та його кіннотників. Після того як передмістя Варшави Прага була захоплена російськими загарбниками, Бенедикт Колишко розпустив свою бригаду та емігрував спочатку до Дрездена та Парижа, а згодом до Венеції. Повстання під проводом Т. Костюшка, в якому брав участь Бенедикт Колишко, було першим національно-визвольним рухом польського народу проти жорстокості російської та пруської імперії [9].

У 1795 році, ще за довго до Листопадового повстання, будучи членом «Польського комітету» Колишко брав участь у підписанні проекту про створення Польських легіонів, який був адресований французькій владі. Очолював «Польський комітет» Йоахим Лелевель. Він був єдиним, хто підтримав повстанців, що прагнули усунути від влади царських чиновників,

створити польські легіони та об'єднати польські землі в єдину незалежну державу.

У листопаді 1795 року Бенедикт Колишко разом із графом Міхалом Огінським направився у Константинополь із таємною місією для того щоб підписати з Оттоманською портою договір про допомогу у боротьбі проти російської імперії. Однак через хворобу був змушений повернутись і залишитись в Римі [2, с. 291].

У 1796 році генерал Ян Домбровський запропонував французькій директорії сформувати особливий корпус з поляків, для спільної боротьби проти російської імперії. Директорія схвалила це звернення. І 9 січня 1797 року в ході підписання угоди Яна Домбровського із новим урядом Ломбардської республіки, Польські легіони було включено до складу армії Ломбардської республіки, утвореної Наполеоном Бонапартом в цьому ж році. Активну участь у формуванні польських легіонів взяв Б. Колишко. Проте достовірних даних, про його участь у бойових діях Польських легіонів нами не виявлено.

Всього було створено два польських легіони, по три батальйони та по одному артилерійському дивізіону в кожному батальйоні. Солдати та офіцери Польських легіонів носили польські мундири із французькими кокардами. У складі цих легіонів в більшості були поляки втікачі з колишньої Речі Посполитої та полонені з австрійського війська. У Польських легіонах окрім військових навчань, проводилося навчання по читанню, письму та вивченню всесвітньої історії. З метою патріотичного виховання солдат легіонери співали пісню покладену на слова Юзефа Вибіцького «Ще Польща не загинула», яка пізніше стала національним гімном Польщі [10].

Національний герой Польщі Бенедикт Колишко відіграв чи не найголовнішу роль у подіях Листопадового повстання на теренах Поділля. Причиною повстання 1830-1831 років, було прагнення поляків здобути незалежність та захистити національну свідомість. Окрім цього, ситуацію ускладнювала економічна криза, викриття зловживання чиновників міської адміністрації Варшави, вплив революції в Парижі та створення Бельгійської незалежної держави [2, с. 290].

У підготовці до Листопадового повстання на Поділлі головну роль відіграв Бенедикт Колишко. Перебуваючи в цей час у Тарнові, він дізнався про початок повстання на території Правобережжя України. Після чого вирушив на Поділля, де очолив сили повстанців. Загальна кількість повстанців під проводом Б. Колишка налічувала 1 200 повсталих, яка була набагато меншою порівняно із військами царською росії. Причину такої малої чисельності повстанців можна пояснити тим, що лише патріотичного духу та мотивації було недостатньо, оскільки українське селянство не хотіло боротися за чужі інтереси. Але якби польські повстанці висвітлили в своїй боротьбі й проблеми селян, то їх лави збільшилися б. Проте вони боялися, щоб потім українці, які були розлючені жорстоким ставленням до них, не пішли на поляків у вигляді збройного виступу. Не дивлячись на окремі збройні повстання поляків, в них не було цілісної програми дій та військової підтримки. Збірним пунктом повстанців стало село Красносілка Гайсинського повіту, сьогодні це територія

Вінницької області. У кінці квітня 1831 року військо генерала Колишко зібралось у містечку Гранів, куди підходили підкріплення сил, разом військо налічувало вже понад 3 тис. осіб [7, с. 91].

11 травня 1831 року сили повстанців на чолі із генералом Колишко вирушили із Красносілки у напрямку Білої Церкви. В цей час на розгром польського війська було відправлено російські війська генерала Л. Ротта, сили якого дійшли до Дашева та вступили в бій з авангардом повстанців. У бою під Дашевим 14 травня 1831 року попри мужній спротив повстанців, їх сили було розгромлено. Однак боротьба тривала і у травні польські війська під командуванням Бенедикта Колишко розгромили два ескадрони ворога і взяли у полон російського генерала Шуцького та багатьох його офіцерів, що змусило рештки російського війська відійти за Південний Буг. Однак сили були нерівними і 23 травня 1831 року загін Колишка було розгромлено ворогом у районі села Майдан Летичівського повіту. Після чого залишки війська перейшли кордон та були інтерновані австрійцями [9].

Таким чином, у подіях Листопадового повстання на території Поділля Бенедикт Колишко відіграв вирішальну роль. Але через чисельну перевагу армії ворога змушений був відступати.

Після поразки повстання, Б. Колишко емігрував до Австрії та проживав у Галичині. Він останні роки свого життя провів під наглядом поліції, через участь у Листопадовому повстанні.

Помер Б. Колишко 16 квітня 1834 року в місті Львів. Його могила знаходиться на Личаківському кладовищі. На ній польською мовою зазначено - «Бенедикт Колишко був генералом польського війська за часів короля Станіслава Августа, учасником повстання під проводом Тадеуша Костюшка та керівником польських загонів на Правобережній Україні Листопадового повстання в 1830-1831 роках».

Підсумовуючи викладений у статті матеріал, можна зробити висновок, що Бенедикт Колишко брав активну участь у національно-визвольному русі польського народу кінця XVIII – першої половини XIX століття і по праву вважається Національним героєм у боротьбі за незалежність Польщі.

Список використаних джерел та літератури:

1. Військово-історичний альманах. Київ, 2011. 163 с.
2. Зашкільняк Л. О., Крикун М. Г. Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2002. 752 с.
3. Історія Польщі 1775-1990 / Пер. З пол. М. Кірсенка. К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. 239 с.
4. Історія західних і південних слов'ян (з давніх часів до XX ст.). Курс лекцій / За ред. В.І. Ярового. Київ, 2001. 780 с.
5. Календар знаменних і пам'ятних дат Хмельниччини на 2015 рік: реком. бібліогр. довід. / ХОУНБ ім. М. Островського; уклад. 2014. 176 с.
6. Копоть, І. Є., Остринський, В, Орда Н. Твори [ноти]. Видавнича серія «Музична скарбниця Волині», 13. Житомир: ТОВ «Видавничий дім “Бук-Друк”», 2022. 320 с.

7. Ковальчук М., Галушка А. У кігтях двоглавих орлів. Творення модерної нації. Харків, 2016. 372 с.
8. Польське національне повстання 1830-1831 рр. на Правобережній Україні: від міфів до фактів: колективна монографія. За ред. І. Кривошеї, Н. Моравця. Київ, 2017. 240 с.
9. Наполеон и революция. URL: <http://impereur.blogspot.com/2014/09/benedykt-denis-kolyszko-1749-1834.html> (дата звернення: 29.09.2022)
10. Benedykt Kołyszko. URL: https://pl.wikipedia.org/wiki/Benedykt_Kołyszko (дата звернення: 26.09.2022)
11. День за днем. Битва під Зеленцем. URL: <https://denzadnem.com.ua/istoriya/1094> (дата звернення: 30.09.2022)
12. Легіони Польські.
URL: https://uk.m.wikipedia.org/wiki/%D0%9B%D0%B5%D0%B3%D1%96%D0%BE%D0%BD%D0%B8_%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D1%81%D1%8C%D0%BA%D1%96 (дата звернення: 27.09.2022).

Анастасія Філенко
здобувачка вищої освіти
III курсу історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: д.і.н., проф. **О. А. Буравський**)

ПРОЄКТИ РЕФОРМ М. СПЕРАНСЬКОГО

На чолі державної влади в часи великих історичних епох часто стояли люди видатного розуму і волі, одержимі грандіозними суспільними ідеями. Їхні долі завжди склалися по-різному: деякі прожили коротке блискавичне життя, тож їхні імена назавжди залишаться в пам'яті народу. Інші створили щось виняткове, або були авторами одного твору. Треті стали носіями і виразниками ідей, які, навіть не реалізовані в житті, впливали на подальше суспільне життя. До останніх цілком можна віднести Михайла Михайловича Сперанського. Його життя і діяльність припадає на кінець XVIII – першу половину XIX ст.

Про характер діяльності М.М. Сперанського яскраво і точно сказав відомий фахівець із проблеми історії лібералізму в Росії В.В. Леонтович: "...Весь інтерес його спрямований був на практичне здійснення тих принципів, що він вважав правильними"[2].

У 1803 р. за дорученням царя М.М. Сперанський склав "Записку про судові та урядові установи Росії", в якій виявилася його позиція прихильника конституційної монархії, створюваної шляхом поступового реформування суспільства на основі ретельно підготовленого плану. Він висловлювався також за скасування кріпосного права. Однак практичного значення даний проект не мав. Тільки після невдалих для Росії воєн з Францією і підписання в 1807 р

Тільзітського миру Олександр I знову звернувся до планів реформ, зокрема до ідеї помірно-ліберальних реформ.

Скласти загальний план перетворення суспільно-політичного устрою Росії було доручено Сперанському. Так з'явився документ під назвою "Вступ до Уложення державних законів" (1809), спрямований на оновлення всього політичного та соціального устрою Росії. Мета всіх намічених перетворень – перетворити Росію з архаїчної монархії на сучасну державу з чіткою системою управління, гарантіями особистих прав громадян, міцною економічною основою[3].

План Сперанського полягав у наступному:

1. У країні мало бути запроваджено Конституцію, яка обмежувала самодержавство у законних рамках;
2. Обов'язковим був поділ влади на законодавчу, виконавчу та судову. Законодавчу владу мала здійснювати Державна Дума, виконавчу – вже створені Міністерства, а судову – Сенат;
3. Виборність частини чиновників, встановлення їхньої відповідальності;
4. При государі створювався дорадчий орган – Державна рада;
5. Створювалась представницька установа – Державна Дума (у всеросійському масштабі та на місцях – місцеві думи). Дума мала обговорювати запропоновані зверху законопроекти, які потім передавались на розгляд Держради та на затвердження государя;
6. Зі скасуванням кріпосного права Сперанський пропонував не поспішати, а йти до нього через демократизацію державних інститутів;
7. Пропонувалася також система заходів у сфері фінансів та оподаткування. Він пропонував перебудувати податкову систему, яка мала кріпосницький характер, подушний податок замінити прибутковим;
8. Змінити стану структуру суспільства: пропонував відповідно 3 категорії: дворянство, люди середнього стану, робітники[5].

Проте, якщо цивільними правами у проєкті наділялося все населення, то політичні права передбачалося надати лише дворянам та людям середнього стану, які мали нерухоме майно у певних розмірах. Дозволялася соціальна мобільність. При накопиченні капіталу кріпаки могли викупити себе, отже стати другим станом, отже – отримати політичні права [1, с. 108]. З цього великого плану втілити в життя вдалося лише його частину. У 1802 році Сперанський спільно з Кочубеєм розробив міністерську реформу. В результаті ліквідувалися колегії, які були створені ще за Петра I, замість них створювалися міністерства. Для координації роботи Міністерств створювався Кабінет Міністрів

У 1810 р. було створено Державну Раду. Вона виконувала найважливішу функції – узгодження діяльності різних органів керування. Питання спочатку розглядалися в департаментах, потім на загальному засіданні Державної ради. Державним секретарем був призначений Сперанський. Обурення чиновників викликав закон 1809 р., яким чини з V класу по VII могли бути отримані тільки тими, хто мав університетську освіту або витримати іспит за встановленою програмою. Скасовувалась практика прирівнювання придворних звань до

цивільних – придворні звання розглядалися як почесні відзнаки без службових прав та привілеїв.

Численні війни, приєднання до континентальної блокади, до того ж невміле управління та господарювання привели фінансовий стан Росії у катастрофічне становище. Дефіцит коштів склав 120 млн. руб. Спосіб покриття дефіциту уряд бачив у випуску нових асигнацій. Сперанський склав «План фінансів», суть якого полягала у необхідності ліквідації бюджетного дефіциту. Рішення подібного завдання вимагало проведення радикальних заходів. Найважливішими були: припинення випуску асигнацій, що знецінилися, та їх вилучення з державного бюджету; скорочення видатків усіх державних відомств; встановлення жорсткого контролю за державними витратами; впорядкування внутрішньої та зовнішньої торгівлі; запровадження нових податків, зокрема на дворянські маєтки.

Першим кроком на шляху реалізації «Плану фінансів» стало скорочення державних витрат на 20 млн. рублів, припинення випуску асигнацій, збільшення податків. Реформаторські зусилля Сперанського дали швидкі результати. Вже 1811 року дефіцит державного бюджету скоротився до 6 млн. рублів [2, с. 112]

Необхідно відзначити основні причини, через які реалізація проекту Сперанського не була здійснена.

1. Ідеї державної перебудови на засадах конституційної монархії, фінансові перетворення та вся реформаторська діяльність М.М. Сперанського викликали різке неприйняття значної частини дворянства, сановників та чиновництва. Навіть поетапний і поступовий характер реформ лякав і відштовхував дворян, які бачили в них, насамперед, втрату пільг та привілеїв;
2. Нерішучість самого імператора у проведенні реформ. Складений план реформ Сперанського був близький государю, проте ставив під сумнів існування самодержавного ладу. Олександр I був готовий прийняти все це. Але відчував при собі сильний тиск придворного оточення, включаючи членів його сім'ї, які прагнули недопущення радикальних перетворень у Росії;
3. Розробка проектів Сперанського у сфері суспільно-політичних перетворень проходила потай від суспільства, що не давало можливості передової його частини виступати на підтримку реформ та захист реформатора.

Сучасний дослідник С.А. Томсинов, малюючи історичний портрет М.М. Сперанського зазначав, що він не зробив жодної спроби ознайомити зі своїми проектами реформ широкі кола громадськості, показати своїм співвітчизникам справжні цілі та сенс своєї діяльності [4].

Таким чином, діяльність М.М. Сперанського припадала на час самодержавної влади. Завдяки працьовитості та блискучим знанням М.М. Сперанському вдалося стрімко просунути «кар'єрними сходами» та зблизитися з Олександром I і завоювати його довіру. В основі світогляду Сперанського лежало прагнення затвердити в Росії верховенство права на протилежність верховенству владного свавілля, нехай навіть наділеного формально у форму «закону». Більшість планів корінного перетворення Російської імперії не вдалося реалізувати. Вирішальну роль зіграла позиція

дворянства та нерішучість самого царя. Розробка проектів Сперанського у сфері суспільно-політичних перетворень проходила потай від суспільства, що не давало можливості передової частини виступити на підтримку реформ і захист реформатора.

Список використаних джерел та літератури:

1. Анохина Е.И. Реформы в России XVIII – XX вв.: опыт и уроки: учеб. пособие/ Е.И. Нестеренко, Н.Е. Петухова и др.; под ред. Я.А. Пляйса. М.: Инфра, 2013. 512 с.
2. Лисичкин Г. С. Капкан для реформаторов: сборник. М.: Академкнига, 2002. 176 с.
3. Леонтович В.В. История либерализма в России. 1762-1914. М., 1995. 444 с.
4. Томсинов В. А. Светило российской бюрократии: Исторический портрет М. М. Сперанского. М.: Молодая гвардия, 1991. 334 с.
5. Чибиряев С.А. Великий русский реформатор. Жизнь, деятельность, политические взгляды М.М. Сперанского. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://imwerden.de/pdf/chibiryaev_zhizn_speranskogo_1989_text.pdf

Дарія Іщук

учениця 11-го класу

лицею №5 м. Житомира,

вихованка гуртка ЖМЦНТТУМ.

(Науковий керівник: керівник гуртка ЖМЦНТТУМ О.П. Шубіна)

ОСОБОВИЙ СКЛАД ВОЛИНСЬКИХ ЛІКАРІВ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТ.

Професія лікаря була затребуваною у всі історичні періоди, а в умовах поширення заразних хвороб (епідемій) і зовсім ставала найнеобхіднішим інструментом для боротьби з ними. І навіть тоді, коли хвороби відступали, лікарі зберігали високе соціальне становище, а авторитет у суспільстві поєднувався з матеріальним благополуччям. Завдання нашої розвідки полягає в тому, аби визначити кадрову політику призначень на лікарські посади, їх освіту, а також дати характеристику особовому складу лікарів Волинської губернії першої половини ХІХ століття.

На захоплених від Речі Посполитої територіях імперська влада створила медичну систему за внутрішнім імперським зразком [5]. У кожному повіті губернатор призначав доктора і лікаря, а на основі їх характеристик губернське правління затверджувало два підлікаря і стільки ж лікарських учнів. Трудові відносини здійснювались на контрактній основі. Визначальними характеристика при призначенні були освіта та лояльність до нової влади [6].

На відміну від чиновників губернської адміністрації, яких призначали з внутрішніх губерній Російської імперії, лікарів доводилося «шукати» серед місцевих вихідців, оскільки влада не могла забезпечити новоохоплені території

ще й штатом медичних працівників. Та й у внутрішніх губерніях Російської імперії гостро відчувалася у них потреба. Не в останню чергу через недостатність медичних навчальних закладів. Саме тому лікарів необхідно було призначати з місцевих вихідців. На Волині, завдяки Волинській гімназії (Кременецькому ліцею), медична освіта була доступніша, навіть для малоземельної шляхти. Один з випускників гімназії, Е. М. Галлі описував нетипове явище того часу – найбідніші міщани або шляхта могли вивчити дітей на лікаря, бо кошти за освіту були порівняно малі [2, с. 314].

Відношення до лікарів та їх соціальний статус на Волині зберігались такими, якими були ще за часів Речі Посполитої. І хоча вони, згідно «старим польським уявленням», стояли нижче шляхтича чи землевласника, їх становище було значним. Частина лікарів отримала освіту в річпосполитських начальних закладах, працею досягли добробуту і не сприймали нічого нового. Навіть одягом підкреслювали свою ідентичність з колишньою державою. Багато лікарів були політично активними, освіченими.

У більшості медичні чиновники Волині навчалися у Волинській гімназії (Кременецький ліцей з 1819 р.). До польського Листопадового повстання вона відігравала роль «елітного» польського навчального закладу. Завдяки добре організованому навчанню, поєднанню навчання і науки, гімназія була популярна серед населення і у 1827 і 1828 рр. число учнів доходило майже до 900. Оксана Карліна наголошує, що аристократами і шляхтою Волинська гімназія сприймалась як джерело культури і знань для збереження власної польської ідентичності. Для безземельної і малоземельної шляхти навчання на медичному факультеті давало можливість підвищити соціальний статус шляхом отримання освіти [3, с. 18].

У Волинській гімназії, окрім знань, формувалося повага до польської мови, культури, молодому поколінню майбутніх лікарів прищеплювали любов до своєї землі, віри у відродження держави. Саме тому багато як викладачів, так і студентів були учасниками повстань, таємних товариств і заборонених організацій: К. Гейнч. Ю. Бопре, К. Качковський, Е. Галлі, Ф. Новіцький, Л. Совінський, Г. Хонський.

Юзеф Антоні Бопре був студентом Кременецької гімназії, а згодом медико-хірургічного факультету Віленського університету. За участь у Листопадовому повстанні був засланий до Курська, помилуваний і знову заарештований за підозрою у зв'язках з Ш. Конарським 1838 року. Цього разу влада визначила суворіше покарання – заслання до Іркутська, згодом відбував покарання на Нерчинських копальнях. 1857 р. був помилуваний і отримав право проживати в губернському центрі – під наглядом поліції [4, с. 61-62].

Подібні випробування випали на ще одного волинського лікаря Кароля Качковського (1797-1867 рр.). Його природні збірності, освіта у Кременецькій гімназії, а згодом у Віленському університеті, участь у авторитетних лікарських товариствах у Варшаві, Вільні, Кракові та Берліні, а з 1829 р. посада професора Варшавського університету забезпечували йому життя у достатку. Натомість він долучився до Листопадового повстання і став головним лікарем польської повстанської армії. Саме він сформував мережу перев'язочних пунктів,

організував пересувні амбулаторії та шпиталі у приватних будинках. Коли у війську поширилась холера, він зумів організувати для хворих інфекційні шпиталі. До останнього не полишав обов'язків, а коли війська потерпіли поразки – вивозив поранених у Пруссію. На Волинь повернувся після амністії і решту життя провів під наглядом влади. На схилі літ він відійшов від політики, але не полишив намірів розвивати науки і поширювати польську культуру. Обіймав посаду керівника зареєстрованого в Житомирі «Товариства з видання польських книг за зниженими цінами», був куратором чоловічої гімназії в м. Житомир. Навколо лікаря, благодійника завжди об'єднувалися поляки, авторитет у суспільстві був настільки значний, що під час польського Січневого повстання влада виселила його у Воронежську губернію [1].

Ще одним учасником Листопадового повстання був кременецький гімназист Едвард Мар'ян Галлі, з ім'ям якого пов'язують цікаві і, навіть, містичні факти. За участь у польському повстанні він unikнув покарання і закінчив освіту на лікарському відділенні Віленського університету. Займався лікарською практикою в Житомирі і долучався до політичних подій. Свідченням його пропольської орієнтації була офіційна відмова від участі у Російському лікарському товаристві, яке намагалася організувати влада на протигагу Житомирському лікарському товариству [2, с. 194].

Францішек Гейнч був «колезьким радником, медико-хірургії й філософії доктором». Родина жила в Житомирі з 1790 р. і володіла селом Гіннесівкою, що тоді було розташоване біля Житомира, яке згодом стало відомим під назвою Хінчанка. Сьогодні ця територія входить до міської смуги Житомира. До переїзду на Волинь служив лікарем у польському війську, а в губернському центрі отримав посаду карантинного лікаря. Ф. Гейнч був одним з організаторів чоловічої (Loge des Ténèbres disperses de Jytomir) та жіночої («Wschodu Żytomierskiego») масонських лож у Житомирі і згодом став великим майстром чоловічої ложі «Розсіяної темряви сходу житомирського».

У результаті проведеного аналізу, приходимо до висновку, що лікарський склад Волинської губернії був переважно зі шляхти, яка відзначалась нелояльною позицією до місцевої та державної влади та використовувала своє становище для поширення польської культури серед місцевого населення.

Список використаних джерел та літератури:

1. Громенко С.В. До біографії польського мандрівника Карла Качковського. *Вопросы духовной культуры. Исторические науки.* С. 196-198. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/36116/49-Gromenko.pdf?sequence=1>
2. Єршов В.О. *Польська література Волині доби романтизму: генеалогія мемуари стичності.* Житомир: Полісся, 2008. 624 с.
3. Карліна О. М. Волинська гімназія (Кременецький ліцей) першої третини ХІХ ст. як зародок майбутнього університету. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Історія»,* 2021. Вип. 1 (44). С. 18-25.

4. Маркевич О.В. Медична служба у Волинській губернії: особливості кадрової політики. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. Серія: Історичні науки. 2021. Вип. 32 (71) №4. С. 59-63.
5. Повне зібрання законів Російської імперії (далі – ПЗЗ РІ). Зібрання 1-ше. Санкт-Петербург, 1830. Т. 23. № 17 373. С. 758.
6. ПЗЗ РІ. Зібрання. 1-ше. Санкт-Петербург, 1830. Т. 20. № 14 392. С. 232.

Ангела Лавринович
здобувачка вищої освіти
магістерського рівня історичного факультету
Житомирського державного університету імені Івана Франка
(науковий керівник: к. і. н., ст. викладач **О.В. Маркевич**)

ПРАВОВИЙ СТАТУС МІЩАН У РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ

Вивчення історії міст та міщан, як окремого стану, на сьогодні важливо для історичної науки. Міста були (і залишаються) центрами економічного, культурного та духовного розвитку, вони мали особливості в управлінні. Захопивши українські території, Російська імперія прагнула ліквідувати всі історичні особливості їх розвитку та запроваджувала імперське законодавство, зокрема «Установи для управління губерніями» 1775 р. та «Жалувану грамоту міщанам» 1785 р. Поширення цих актів призвело до того, що міщани набували права і привілеї, які діяли в Російській імперії [1]. Завданням нашої розвідки є на основі імперського законодавства визначити якими правами наділялися міщани, які можливості вони отримали, зокрема у формуванні станових органів місцевого управління в першій половині ХІХ століття.

У Російській імперії належність до міщанства було спадковим. Міщани становили другий за чисельністю населення стан, після селян, які компактно проживали у містах (40 % населення міст). Ця категорія постійно поповнювалася, наприклад звільненими у запас офіцерами, сиротами, вихованцями державних закладів, іноземцями тощо [4].

Основним джерелом, який розкриває правовий статус міщан є «Жалувана грамота міщанам» 1785 р., яка структурно складалася з маніфесту, 16 розділів і 178 статей [2]. Грамота закріплювала єдиний становий статус населення міст незалежно від професійних занять та роду діяльності. Визначався правовий статус міського населення з особливою системою адміністративного управління та видами занять населення.

Міські жителі поділялися на шість категорій. До *першої* категорії – «справжні міські обивателі» – належали власники нерухомості; *другої* – купці трьох гільдій; *третьої* – цехові ремісники; *четвертої* – «гості з інших міст та країн» – представники купецтва інших міст Російської імперії, а також іноземні підприємці, які мали торгівлю або промислові підприємства у даному місті; *п'ятої* – «видатні громадяни» (именитые граждане), до яких зараховували випускників університетів і членів Академії наук, банкірів та гуртових торговців, художників, композиторів, скульпторів та архітекторів, а також

людей, які двічі з відзнакою займали виборні міські посади; банкіри з капіталом 100-200 тис. руб.; оптові торговці; судновласники; останню, тобто *шосту*, категорію складали «посадські», до них відносили усіх мешканців міста, які не потрапили до попередніх п'яти категорій [2]. Ці шість категорій міщан створювалися в певній мірі штучно. Вони мали різні права і привілеї в залежності від приналежності до тієї чи іншої категорії, а по суті залежали від свого матеріального статку. Міщани сплачували податки та відбували рекрутську повинність (вносили кошти). Перехід до стану міщан був заборонений кріпосним селянам, а державним це дозволялося робити лише з дозволу Сенату. До 1863 року на них поширювалося застосування тілесних покарань (окрім купців 1 і 2 гільдії та «видатних громадян»).

У 1824 році вийшов закон, який зобов'язував міщан купувати торговельні посвідчення, у ньому фіксувався вид діяльності, володіння нерухомістю, кількість найманих робітників тощо. Міщани займалися дрібним виробництвом чи торгівлею, але у кого становище було нестійким, то частіше всього наймалися на роботу до багатих підприємців [2].

Окремо варто відзначити право міщан брати участь у формуванні органів влади. Загалом, згідно «Установ для управління губерніями» 1775 р. у містах створювалися магістрати, сирітські суди, загальні міські думи та виконавчі органи – шестигласні думи. Городничий призначався у місто для забезпечення дотримання законів і указів, контролював виконання рішень судів. Він стежив за належним станом мостів, вулиць та казенних будівель, що знаходились на території міста. У його розпорядженні перебувала штатна команда з військових та міська поліція [3, с. 256-259].

Магістрати поєднували судові і адміністративні функції. Вони вирішували кримінальні та цивільні справи міщан, наглядали за стягненням податків, продажем міських будинків чи інших споруд, що належали місту. Магістрати проводили перепис місцевих купців з детальним роз'ясненням їх матеріального становища. Засновані при кожному магістраті, сирітські суди опікувались купецькими та міщанськими вдовами, сиротами [3, с. 260-261].

Органом міської влади являлась дума, до складу якої входили голова та виборні від кожної міської верстви. Вона засідала раз на три роки та у разі потреби з'ясувати термінові завдання. На міську думу верховна влада покладала здійснення загального нагляду за продовольчим станом у місті та відповідальність за стабільність у ньому та його передмісті [2, с. 383]. А для цього до кола її повноважень відносилось забезпечення безперебійної торгівлі. Оскільки міська дума була юридичною особою з правом власності, то у її безпосередній відповідальності перебували міські будови. Міська реформа 1870 року суттєво змінила формування органів міського управління, процедуру проведення виборів тощо, що може стати предметом подальших наукових досліджень.

Отже, основними сферами занять міщан були ремесла, промисли, торгівля. Міщани мали чітко визначені права і обов'язки: право обирати й бути обраними до органів міської влади, вільно визначати професійні заняття,

придбати нерухомість у місті; міщани сплачували податки та виконували повинності на користь міста та держави.

Список використаних джерел та літератури:

1. Від мурів до бульварів: творення модерного міста в Україні (кінець XVIII – початок XX ст.) / В.А. Смолій та інші. під ред. О. П. Реєнт. К.: Інститут історії України, 2019. 608 с.
2. Грамота на права и выгоды городам Российской империи. 1785. Апреля 21 / Полное собрание законов Российской империи (далі - ПСЗ РИ). Собрание первое. – СПб. : тип. II Отделения собственной Е. И. В. канцелярии, 1830. Т. XXII. №16 188. С. 358-384.
3. Учездение для управления губерний Всероссийской империи. 1775. Ноября 7 / ПСЗ РИ. Собрание первое. СПб. : тип. II Отделения собственной Е. И. В. канцелярии, 1830. Т. XX. №14 392. С. 229-304.
4. Міщани. Хто такі міщани?/ Історичний словник термінів і та понять з історії України. URL: <https://histua.com/slovník/m/mishhani>

Юлія Світельська
здобувачка вищої освіти
II курсу магістратури
історико-філософського факультету
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
(науковий керівник: к. і. н., доц. **І. О. Телегуз**)

О. КОНИСЬКИЙ І ПЕРЕФОРМУВАННЯ ЛІТЕРАТУРНОГО ТОВАРИСТВА Т. Г. ШЕВЧЕНКА: ВІД ІДЕЇ ДО ВТІЛЕННЯ

Постановка проблеми: Питання створення та діяльності наукового товариства, яке б об'єднало зусилля українців, було важливим для національного руху у XIX ст. Зародження цієї ідеї, сформульованої О. Кониським, втілилося в переформуванні Літературного товариства Т.Г.Шевченка у Львові в наукову установу загальноукраїнського значення.

Історіографія. Окремі аспекти змін діяльності Літературного товариства ім. Т. Шевченка зазначені в статті О. Оглоблина [7], та Г. Луцької [6]. Про роль М. Грушевського в НТШ акцентує свою увагу Л. Винар [1]. Ідеї та діяльність О. Кониського проаналізував І. Гирич [2].

Мета дослідження – проаналізувати значення ідеї О. Кониського щодо переформування Літературного товариства Т. Г. Шевченка.

Виклад основного матеріалу. Наукове товариство ім. Т. Г. Шевченка пройшло процес еволюції в своєму становленні як академічної організації із всесвітнім визнанням.

Ідея створення Літературного товариства була зрозумілою, в першу чергу – це «ідея української національно-культурної самостійності, свідомість того, що українська нація має свою власну тисячолітню національну культуру, і

що ця культура належить цілій українській нації, як її історичне діло, її індивідуальне обличчя, її – й тільки її національний дух, втілений в українській науці та українській літературі – рідною українською мовою» [7, с. 8].

Одним з ідеологів трансформації Літературного товариства у Львові можна вважати відомого українського ліберала, письменника, педагога – О. Кониського, який вже був відомим діячем у колах наддніпрянської інтелігенції.

Становище Літературного товариства на початку 90-х рр. ХІХ століття було досить сумним і про це зазначав активний учасник товариства М. Грушевський: «Товариство ім. Шевченка взагалі не сповнило надій, з котрими його зв'язувано: бідно дотоване, з друкарнею на плечах, що не тільки пожерла всю фундацію, а ще й відразу впровадила Товариство в значні довги, воно ледве животіло» [3, с. 229 – 230]. Тож Літературне товариство не приносило великих плодів літературно-наукової діяльності.

Задля поліпшення становища Товариства та його активнішої та більш ґрунтовнішої діяльності (трансформації) бере на себе О. Кониський. Згодом М. Грушевський згадував: «Гадку про потребу такої реформи відносив Кониський ще в 80-х рр. В 1889 р. під час свого останнього побуту в Галичині, він порушив сю справу. В дискусії над реформою була піднесена гадка перетворення Товариства в наукову інституцію; вона й лягла в основу проекту наукового статуту» [3, с. 230].

Головними критеріями О. Кониського задля внесення змін у структуру та діяльність Літературного товариства стали: вклад капіталу, залучення меценатів (Д. Пильчиков, Є. Милорадович, М. Жученко), придбано друкарню для незалежності товариства у видавничих справах [2]. Це і стало головним каталізатором змін та покращенням становища інституції в середовищі української еліти, які були залучені до Товариства.

Зрештою сам О. Кониський наголошував, що така увага і небайдуже ставлення до НТШ пояснювалось тим, що воно: «завжди було мені незвичайно дорогим, як дорогий батьковому серцю найлюбіший син» [5]. Також І. Гирич звертає увагу на те, що: «О. Кониський протягом останніх шести років свого життя агітував, упрошував, закликав, присоромлював, нагадував про національну відповідальність, робив зауваження щодо мови, аби лише забезпечити видання НТШ автурою з Великої України та друкувати у «Записках» науково якісний продукт» [2]. Той шлях, ті ідеї, які були започатковані О. Кониським стали для нього найбільшим дітищем у житті, яке він створив задля розвитку першої української академічної організації. По суті, це був досить далекоглядний задум, який мав працювати в інтересах української нації.

Величезні зусилля О. Кониського, дали змогу згодом втілити практичні результати науково-дослідної діяльності українських дослідників в конкретні видавничі проекти вже під керівництвом М. Грушевського. Ставши головою НТШ він продовжив активно пропагувати головну ідею – єдності української інтелігенції Галичини та Наддніпрянщини, які своїми новими, актуальними та

радикальними працями утверджували окремішність українського народу з-поміж інших народів світу [1, с. 6].

Особисто М. Грушевський також вбачав реорганізацію товариства власними судженнями: «...дано погляд по початки наукової роботи нашого Товариства і ту мету, яку собі воно ставило в сій роботі. Сю мету: стати осередком наукової роботи на своєрідній мові, особливо в галузях безпосередньо зв'язаних з нашим краєм і народом, скупити коло себе якнайширший круг наукових робітників, вірних народним інтересам, організувати наукову роботу й у тій організації виховувати нових робітників, нові наукові кадри – сю мету, кажу, розвивало Товариство далі протягом сих двох років енергично й успішно, не вважаючи на тяжкі перепони, які стрічало на своїй дорозі» [4, с. 542]. Тобто, ми можемо простежити, що Літературне товариство ім. Т. Шевченка набуває наукового обрамлення, і має на меті розвиватися в користь української науки.

Вже з 1890 року запускається видавництво щорічних “Записок” НТШ. Редактором чотирьох перших став О. Кониський. Він активно залучався до наукової праці, аж до кінця свого життя [6, с. 7].

Висновки. Отже, переформування Літературного товариства ім. Т. Шевченка відбувалося під впливом ідей О. Кониського. Саме він поставив важливу мету організувати науковий осередок, задля єдності української еліти, яку розділяв кордон двох імперій. Олександр Якович доклав не тільки своїх інтелектуальних зусиль, але й матеріальних. Це дало змогу реорганізувати працю Товариства і перезапустити його діяльність в руслі західноєвропейських тенденцій розвитку наукових установ.

Список використаних джерел та літератури:

1. Винар Л. Михайло Грушевський і наукове товариство ім. Тараса Шевченка (1892 – 1930). *Український історик*. 1968. №01-04. С. 17-20.

2. Гирич І. Олександр Кониський – батько культурно-політичної окремішності. URL: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/413-ihor-hyrych-oleksandr-konyskyi-batko-ukrainskoi-kulturno-politychnoi-okremishnosti> (дата звернення: 19.06. 2022).

3. Грушевський М. С. Твори: У 50 т. / Редкол.: П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін.; Голов. ред. П. Сохань. Львів : Світ, 2002. Т. 1: “Серія суспільно-політичні твори (1894-1907)”. 593 с.

4. Грушевський М. С. Твори: У 50 т. / Редкол.: П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін.; Голов. ред. П. Сохань. Львів : Світ, 2004. Т. 6: “Серія історичні студії та розвідки (1895-1900)”. 696 с.

5. Кониський О. До життєпису М. О. Дикарева [З портретом Дикарева] // URL: <https://xp4stm90bvzr.frontroute.org/s11/6/9/9/9/69999.pdf> (дата звернення: 19.06. 2022).

6. Луцька Г. В. Етапи життєвого шляху О. Я. Кониського та його вплив на розвиток юридичної науки в НТШ *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України : Збірник наукових статей*. Івано-Франківськ, 2013. – Вип. 33. С. 3-9.

7. Оглоблин О. Наукове Товариство ім. Шевченка в історії України. *Український історик*. 1977. Вип. 3-4 (55-56). Нью-Йорк; Торонто; Мюнхен, С. 5-13.

Інна Котолюз
здобувачка вищої освіти
III курсу спеціальності Середня освіта (Історія)
Навчально-наукового
інституту економіки і менеджменту
Національного університету водного
господарства та природокористування
(науковий керівник д. п. н., проф. *Ю. П. Олексін*)

«ВЕСНА НАРОДІВ» І УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ

У 1848-1849 рр. на українські землі, як і у багатьох європейських країнах, відбувалися революційні події, які згодом назвали «Весна народів». Події цієї революції охопили українські землі, які перебували у складі Австрійської імперії, а саме: Східну Галичину, Північну Буковину, Закарпаття.

Головним осередком українського національного руху революції 1848-1849 рр. в Австрійській імперії була Східна Галичина, де переважало українське населення (понад 70%), а його центром став Львів як найбільший і найвпливовіший центр української інтелігенції [1].

Засновниками руху була група представників греко-католицького духовенства та міщанства Львова. [2, с.179]. У травні 1848 р., у Львові була створена перша українська легальна політична організація - Головна Руська Рада, яка взяла на себе роль представника інтересів українського народу Галичини перед урядом і виконувала її протягом 1848-1851 рр. Рада складалася з 30 постійних членів, її очолив єпископ Г. Яхимович [1].

Друкованим органом Головної Руської Ради стала "Зоря Галицька" - перша у Львові газета українською мовою, що почала виходити у травні 1848 р. Саме у цьому виданні було опубліковано першу в Галичині офіційну заяву, що наддніпрянські і галицькі українці – одна нація [2, с.179].

Ключова вимога Головної Руської Ради, яку вона висунула в петиціях до імператора, парламенту, уряду мала ідею поділу Галичини за етнічним принципом на дві самостійні адміністративно-політичні одиниці: західну (польську) і східну (українську) з центром у Львові - "столиці Руського краю". І надання східній частині статусу коронного краю, тобто національно-територіальної політичної автономії з власною конституцією, політичною адміністрацією, сеймом та її об'єднання з українським Закарпаттям [3, с 66-71].

Життя створило необхідність об'єднати наукові, літературні і освітні сили задля подальшої культурної діяльності. Це мав зробити перший з'їзд діячів науки і культури ("Собор руських учених"). Ініціатором з'їзду був письменник Микола Устиянович [1]. З'їзд відбувся у Львові 19-25 жовтня 1848 р., на нього з усіх кінців краю з'їхалися 118 учасників, серед них чимало письменників,

вчених, вчителів, журналістів, дрібних службовців, студентів також духівництва. Перший з'їзд діячів культури був важливою подією в культурному житті Львова, всієї Східної Галичини. Він сприяв згуртуванню сил нечисленної ще тоді української інтелігенції, підняття її демократизму і патріотизму [1].

Серйозна загроза втрати національної ідентичності в боротьбі з польською стороною і потреба мати опору в прагненнях до національного самоствердження стимулювали лояльне ставлення українського руху щодо Австрійської конституційної монархії, яка також була зацікавлена в підтримці українців через небезпеку втратити цей край і тому також ішла їм на певні поступки. Проте урядові кола, йдучи на вимушені поступки українцям з мовно-культурних питань, все ж не брали на себе зобов'язань з важливих політичних питань, зокрема щодо поділу Галичини. Формування української національної гвардії у Львові, як і в інших містах та селах Східної Галичини, було заборонено. Не знайшов підтримки і проект поділу Галичини на дві провінції. Австрійський уряд ще в липні 1848 р. дав таємну вказівку Галицькому губернському управлінню робити все для того, щоб знешкодити агітацію за поділ краю на окремі провінції за етнічною ознакою - українську і польську. В підсумку згідно з так званою октройованою конституцією від березня 1849 р. адміністративний статус Галичини було збережено незмінним [1].

Та все ж, український національний рух «Весни народів» - це важлива сторінка в історії Галичини. Іван Франко слушно зазначав, що «розмах до правдивого, широкого і всестороннього національного життя в тім часі був дуже добрий, що пізнішим поколінням майже на кожному кроці приходиться нав'язувати до того, що вже було розпочато або бодай задумано в 1848 році» [4, с.122].

У 1848 р. активність зростала також в інших західноукраїнських землях, хоч і в значно менших масштабах ніж у Галичині. На території Північної Буковини відбулося лише кілька значних подій, а саме: проти румунських панів вибухнуло кілька селянських повстань під проводом депутата австрійського рейхсрату Лук'яна Кобилиці. До парламенту було також обрано п'ять українських делегатів від Буковини [5]. На Буковині також мала місце боротьба за збереження адміністративної єдності Буковини з Галичиною. Та запроваджена в березні 1849 року імперська конституція тільки закріпила їх поділ.

Ідеї «Весни народів» знайшли відгук і серед населення Закарпаття. Влітку і восени 1848 р. тут значно посилювалися заворушення селянства. [6] Пожвавлення активності, головним чином пов'язане з діяльністю Адольфа Добрянського. Коли угорці повстали проти Габсбургів, вони сподівалися дістати підтримку неугорського населення. Проте Добрянський, будучи чимось на зразок Головної Руської Ради в одній особі, переконав своїх земляків відкинути пропозиції угорців і присягнути на вірність Відню. Переконаний у тому, що слов'янський люд Закарпаття належить до єдиної з українцями Галичини етнічної родини, Добрянський домагався, щоб Головна Руська Рада у Львові проголосила серед своїх цілей приєднання Закарпаття до Галичини [5].

У січні 1849 р. делегація, очолена А. Добрянським, передала австрійському імператору петицію з пропозиціями про об'єднання краю з Галичиною. У відповідь австрійський уряд тільки виокремив райони з переважним українським населенням в Ужгородський округ, дозволивши відкривати народні школи з українською мовою викладання [6].

Таким чином, на території Північної Буковини та Закарпаття не було досить серйозних подій під час революції 1848-1849 рр., а це означає, що і не сталося значних змін. Та все ж події «Весни народів» дали свій відбиток на Буковину та Закарпаття так само, як і на Східну Галичину у складі Австрійської імперії.

Список використаних джерел та літератури:

1. Стеблій Ф. Українська «Весна народів» у Львові. URL: <https://map.lviv.ua/statti/stebliy2.html>
2. «Руська Трійця» в історії суспільно-політичного руху і культури України. Київ, 1987. 179 с.
3. Кревецькій І. Справа поділу Галичини в 1846-1850 рр. *Записки Наукового товариства ім. Шевченка (ЗНТШ)*. 2001. Т.94. С.66-71.
4. Франко І. Зібрання творів: У 50 т. Т 47. К., 1986. 345 с.
5. Революція 1848 та її вплив на західноукраїнські землі. URL: https://pidru4niki.com/14970109/istoriya/revolyutsiya_1848_vpliv_rozvitok_zahidno_ukrayinskih_zemel_golovna_ruska_rada
6. Патер І. Революції 1848-1849 рр. URL: <https://cutt.ly/pPIBdVA>

Анастасія Жиганюк
здобувачка вищої освіти
III курсу спеціальності
«Середня освіта (Історія)»
Навчально-наукового
інституту економіки і менеджменту
Національного університету водного
господарства та природокористування (м. Рівне)
(науковий керівник к. і. н., доц. **Я. П. Цецик**)

РОЗВИТОК ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ У ХІХ СТ.

Актуальність дослідження полягає у дослідженні становлення та розвитку вищої освіти на Україні у ХІХ ст.

Виклад основного матеріалу. ХІХ століття – це період створення університетської освіти та інших навчальних закладів на східних українських землях. Значну роль у відродженні української культури, зокрема, на Слобожанщині, відіграв Харківський університет, відкритий у 1805 р. У 1820 р. в Ніжині була відкрита Гімназія Вищих Наук, яка прирівнювалася до університетів (з 1832 р. була реорганізована у фізико-математичний ліцей; з

1840 р. – юридичний ліцей; з 1875 р. – Історико-філологічний інститут; з 1920 р. – Педагогічний інститут). У 1828 р. Ніжинський ліцей закінчив М. В. Гоголь, а пізніше Є. Гребінка. До речі, М. Гоголь не визначався в гімназії ні успіхами, ні поведженням, але уже тоді позначився його хист на літературному й артистичному полі [2].

Харківський університет був заснований у 1805 р. з ініціативи В. Н. Каразіна. До революції в його складі було 4 факультети: фізико-математичний, історико-філологічний, медичний і юридичний, 8 наукових товариств, астрономічна обсерваторія, фундаментальна бібліотека. Численні наукові школи, що виникли в Харківському університеті, сприяли становленню вітчизняної науки [1].

Київський університет засновано 15 липня 1834 р., в день св. Володимира Великого. Ректором університету було призначено професора М. Максимовича, українця за походженням. Київський університет повинен був обслуговувати перш за все поляків з Київщини, Волині, Поділля. Тільки пізніше Київський університет став притягувати до себе українську молодь. Університет довгий час керувався спеціальними статутами. Спочатку він мав тільки два факультети: філософський та правознавчий, а в 1841 р. було відкрито медичний факультет. Перший склад студентів налічував усього 62 особи. Більшість студентів становили поляки. 57 студентів першого складу належали до шляхти, троє – до духовного стану, а двоє – до міщан. Викладачами були переважно поляки, за ними йшли німці, і лише незначна меншість належала до українців і росіян [6].

Представники української еліти впродовж тривалого часу вели боротьбу за відкриття університету на Наддніпрянщині. У 1805 р., як уже зазначалося, у Харкові було відкрито університет, що складався зі словесного (історико-філологічного), юридичного, математичного і медичного факультетів. Протягом 1805-1851 рр. у ньому здобули вищу освіту 2800 осіб.

У 1834 р. було відкрито Київський університет, який мав філософський та юридичний факультети. Контингент студентів університету поступово змінювався: спершу переважала польська шляхта, потім – українське і російське дворянство, а з 60-х рр. – українська молодь із різних соціальних верств [5].

У 60-70-і рр. ХІХ ст. поступово формувалася система підготовки вчителів, зокрема для початкових шкіл. Наприкінці 60-70 - х рр. були створені трирічні вчительські семінарії, які будували свою роботу на базі двокласних училищ. Серед перших учительських семінарій – Коростишівська (заснована в 1869 р.), Херсонська (1871), Аккерманська (1872), Переяславська (1878) [3].

Розвиток капіталізму, боротьба прогресивної громадськості зумовили подальше зростання вищої школи. В Україні центрами наукової думки, підготовки вчених, вчителів для середніх шкіл, лікарів, юристів та ін.фахівців були Харківський, Київський і Новоросійський (в Одесі) університети, Ніжинський історико-філологічний інститут (1875), на західно-українських землях – Львівський і Чернівецький університети. Фахівців для промисловості і сільського господарства готували Харківський ветеринарний інститут (1851),

Харківський технологічний інститут (1885), Київський політехнічний інститут (1898), Катеринославське вище гірниче училище (1899), Львівський політехнічний інститут (1844), академія ветеринарної медицини у Львові (1897) та ін. функціонували вищі жіночі курси в Києві (з 1878 р.), Одесі (з 1906 р.), Харкові (с 1913 р.), жіночий медичний інститут у Києві (з 1907 р.) [3].

Слід підкреслити, що з початку XIX ст. у вітчизняній університетській освіті починає набирати силу освітня тенденція. В першу чергу це пов'язано з формуванням в 1-й половині XIX ст. концепцією державної освітньої політики, яка в якості головного завдання вітчизняної вищої школи визначила підготовку висококваліфікованих кадрів для обслуговування державного апарату. Підтвердженням цього є в 1809 р. знаменитий указ, що вимагав від всякого бажав отримати чин колезького асесора «витримання іспиту в університеті». Університети поступово починають втрачати становище установ «чистої науки», а на перше місце виходять функції управління системою народної освіти, підготовки педагогічних кадрів, інтелектуальної та державної еліти [4].

Статут 1863 р. надавав університетам досить широку автономію. Рада університету отримувала право самостійно вирішувати всі наукові, навчальні й адміністративно-фінансові питання: присуджувати учені ступені і звання, розподіляти державні кошти по факультетах, розділяти самі факультети на відділення, замінити одні кафедри на інші, відкривати нові кафедри, відправляти молодих учених за кордон на стажування. Керівництво життям факультетів належало факультетським радам. Університети мали власну цензуру, вільно виписували з-за кордону книги, журнали і газети, що не підлягали перевірці на митниці. Таке право мав і кожен професор. Статут передбачав виборність ректора, проректорів, деканів з наступним твердженням їх у посаді міністром народної освіти [5].

Статуту 1884 р., в плані загальної ідеологічної реакції, відводилась особливо важлива роль. Як і в інших статутах, університети іменувались «імператорськими», причому підкреслювалось, що «це не повинно бути простим титулом, а вираженням ідеї про державне значення установи...». І саме прагненню запровадити в університетах дух відданості монархії були підпорядковані всі положення нового статуту [5].

Отже, впродовж XIX ст. на українських землях було відкрито низку вищих навчальних закладів, що дало змогу молоді отримувати вищу освіту.

Список використаних джерел та літератури:

1. Батышев С.Я. Актуальные проблемы подготовки рабочих высокой квалификации. М., 1979. 351 с.
2. Глузман А.В. Университетское педагогическое образование: опыт системного исследования. Киев: Издательский центр «Просвіта», 1997. 397 с.
3. Ефименко Г. Г., Красников В.М., Новоминский А. Н. Высшая школа Украинской ССР. Успехи, проблемы развития. К., 1978. 194 с.
4. Бортник Л.А. Сторінки історії Харківського університету: статут 1884 р. та його наслідки. *Вісник Харківського університету ім. В.Н. Каразіна.* – № 603. 2003. С. 27-49.

5. Нечаєв Н. Реформи та контрреформи: з історії Російських університетів. *Народна освіта*. 1991. №3. С. 107-121.

Роман Вашета
здобувач вищої освіти
III курсу спеціальності Середня освіта (Історія)
Навчально-наукового
інституту економіки і менеджменту
Національного університету водного
господарства та природокористування
(науковий керівник д.п.н., проф. *Ю. П. Олексін*)

РОЗВИТОК ТОРГІВЛІ НА ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТОЛІТТЯ

Актуальність дослідження полягає в об'єктивному висвітленні особливостей розвитку торгівлі на Правобережній Україні у другій половині ХІХ ст.

Рівень торгових відносин і стан економіки є найважливішими показниками розвитку цивілізованого суспільства і є чинниками внутрішньої та зовнішньої політики країни. За визначенням А. Сміта, засновника класичної школи економічної думки, існує чотири стадії економічного прогресу людства, у сутності яких ключову роль відіграє торгівля.

Розвиток внутрішнього судноплавства та залізничного транспорту сприяв розвитку української торгівлі в системі загальноросійського ринку. Так, по верхів'ях Дніпра, Сожу та Десни із центральних губерній Російської імперії та Білорусії постачалося залізо, залізні вироби, скло та лісовий матеріал, угору по Дніпрі, Десні та Прип'яті – постачання до Білорусії, Росії хлібу, вина, цукру, солі та ін. Хліб, цукор, вино тощо транспортують від пристані на Дніпрі до морських портів.

Виготовлений у країні цукор поділявся на спожитий у середині країни і той, що вивозився за кордон, зокрема на східні ринки (у Персію, Бухару, Китай тощо), менше у західноєвропейські країни. Проте так було не завжди. До 1875–1876 рр. виготовленого у Російській імперії цукру не вистачало, а тому для задоволення внутрішнього попиту доводилося його ввозити з-за кордону [1, с. 5].

Продаж алкогольних виробів був здавна і до сьогодні залишається одним з найсуттєвіших джерел прибутку як для окремих людей так і для держави загалом. Звертаючи увагу на організацію торгівлі спиртними напоями на території українських губерній, варто зауважити, що після реформи 1861 р. в Російській імперії, в тому числі і в Україні, відбувся дальший суспільний поділ праці, який зумовив інтенсивне поглиблення і розширення місткості внутрішнього всеросійського ринку. Згодом цей процес цілком почав

визначатися розвитком капіталістичного виробництва і витісненням ним решток кріпосництва [2, с. 53].

Важливою ланкою у товарному обігу продуктами винокурної промисловості став залізничний транспорт, під впливом якого відбувався процес децентралізації торгівлі. За допомогою залізниць продукти селянських господарств отримали широкий вихід не тільки до близьких і віддалених міст, а й до спеціалізованих районів. Залізничний транспорт забезпечував між цими районами безперервний обмін промисловими й сільськогосподарськими товарами, що реалізовувалися через стаціонарну торгівлю, оскільки в кожному більш-менш значному сільському населеному пункті влаштовувалися крамниці, в яких торгували фабрично-заводськими товарами. Таким чином, багато окремих, замкнутих районів включалися у єдиний всеросійський ринок. Зокрема, важливе значення мали залізниці Київська та Одеська. Перша зв'язувала Одесу з Балтою, а через неї з правобережними губерніями, що сприяло розвитку торгівлі [3, с. 148].

У другій половині XIX ст. на території Правобережної України однією із найбільш розвинених сфер промисловості поступово стає борошномельна галузь. Виробництво муки та круп виходить на передові позиції за обсягами. Відповідно, значна кількість продукції борошномельної промисловості реалізовувалась на внутрішніх ринках.

На внутрішню торгівлю мукою на території Правобережної України впливали ряд чинників, а саме: зосередження потужних млинів у повітових та губернських центрах, невеликі обсяги виробництва сільських млинів та їх велика кількість, недостатній розвиток транспортної мережі, нестача капіталів та хороших спеціалістів у сфері торгівлі [4, с. 190].

Велика кількість борошна, яке вироблялося у Київській, Подільській та Волинській губерніях експортувалося в Білорусь. Зокрема, наприкінці XIX ст. 83% муки, яка реалізовувалась на білоруських землях, надходило з України. Це становило близько 4,7 млн пудів. Найбільша кількість борошна розвантажувалась у Полоцьку, Бобруйську, Пінську, Мінську, Вітебську, Гомелі, Орші, Рогачові та Борисові [5, с. 52].

Важливе значення для внутрішньої торгівлі борошном відігравав залізничний транспорт, який прискорив товарообіг та значно здешевив доставку товарів і сировини. Поява залізниць спричинила зникнення такого явища, як чумацтво. У свою чергу, люди, які накопичили кошти, займаючись торгівлею, вкладали їх у відкриття промислових підприємств. Поступово залізничні станції перетворилися на потужні торгові центри. Тут відкривалися контори, які скуповували у місцевого населення товари для їх подальшої реалізації у великих містах. Водночас, здійснювався продаж необхідних селянам продуктів. В результаті цього сільське населення дедалі більше втягувалося у ринкові відносини [6, с. 13].

Таким чином, на Правобережній Україні впродовж другої половини XIX ст. спостерігався розвиток торгівельних відносин, а значна частина селян включалася у ринкові відносини.

Список використаних джерел та літератури:

1. Толпыгин М. А. Развитие и усовершенствование сахарной промышленности за последние двадцать пять лет с 1871 по 1895 гг. : К., 1896. 291 с.
2. Кругляк Б. А. Роль постійної торгівлі в розвитку капіталізму на Україні (60-90-ті роки XIX ст.) : Історія народного господарства та економічної думки Української РСР: *Республіканський між від. зб. наук. праць*, 1983. Вип. 17. С. 53-58.
3. Москалюк М. М. Розвиток переробної промисловості у Наддніпрянській Україні в другій половині XIX – на початку XX століття Тернопіль: Видавництво «Рада», 2009. 336 с.
4. Жам О. Торгівля зерном і продуктами його переробки на Правобережній Україні у XIX ст. : *Краєзнавство*, 2008. № 1-4. С. 190-195.
5. Завальнюк К. В. Торгівля промисловими товарами між Україною та Білорусією в другій половині XIX ст.: *Український історичний журнал*. 1998. № 4. С. 43-56.
6. Кругляк Б. А. Розвиток капіталістичних форм внутрішньої торгівлі на Україні в 60 – 90-х роках XIX ст. : *Історія народного господарства та економічної думки Української РСР*, 1980. Вип. 14. С. 48-53.

Дмитро Гунько
здобувач вищої освіти
II курсу магістратури
історичного факультету
Житомирського державного
університету імені Івана Франка
(науковий керівник: д. і. н., проф. **О. А. Буравський**)

БЛАГОДІЙНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ РИМО-КАТОЛИЦЬКИХ СВЯЩЕНИКІВ В УКРАЇНІ (ДР. ПОЛ. XIX – ПОЧ. XX СТ.)

Протягом багатьох років Римо-католицька церква відігравала значну роль у громадсько-політичному та соціально-економічному житті населення, переважно Правобережної України.

Благодійницька діяльність, здійснювана римо-католицькими священиками заслуговує на особливу увагу, оскільки незважаючи на складні умови та обставини, пов'язані з протиріччям між католицизмом та православ'ям, як двома гілками християнства, а також суспільно-політичні умови у другій половині XIX – на початку XX ст. викликають науковий інтерес до досліджень благодійницької діяльності римо-католицьких священиків.

Метою статті є аналіз благодійницької діяльності римо-католицьких священиків, пов'язана з дослідженням різних аспектів роботи Римо-католицької церкви в Україні та її впливом на українське населення у другій половині XIX – на початку XX ст.

В українській історіографії існує низка наукових досліджень у яких досліджується зазначена проблематика.

Н. Сейко у своїй праці досліджувала благодійну діяльність польського населення та частково римо-католицьких священиків у сфері освіти в Київському учбовому окрузі протягом XIX – початку XX ст. [4]. Проаналізовано та висвітлено благодійну діяльність римо-католицьких капеланів на Поділлі у праці Е. Зваричука [3].

Варто зазначити, що вагомий вклад у дослідження релігійної тематики здійснив О. Буравський, у працях якого ми знаходимо відомості про благодійну діяльність Римо-католицької церкви на Правобережній Україні в період з кінця XVIII – початку XX ст. [2].

Історіографічний аналіз благодійницької діяльності римо-католицьких священиків, свідчить про наявність прогалин та відсутність належного висвітлення зазначеної проблематики, оскільки кількість праць та інформації є досить обмеженою.

Наприкінці XVIII – на початку XIX ст., після другого (1793 р.) та третього (1795 р.) поділу Польщі, до складу Російської імперії відійшла територія Правобережної України, Західна Волинь і Західна Білорусь. Саме ці події та намагання російської влади посилити державний контроль над церквою і послабити католицький вплив у регіоні стали визначальними у подальшому на розвиток благодійництва.

Оскільки уряд намагався контролювати православне, греко-католицьке та римо-католицьке духовенство, він вживав заходів щодо вилучення мирян від духовної влади римської курії. Відповідно, в умовах підтримки державною владою православ'я, відбувалося постійне послаблення римо-католицької церкви та священиків.

Самодержавна російська влада намагалася одержавити Римо-католицьку церкву, такими заходами як секуляризація земель, втручання у приватне життя римо-католиків, церковне законодавство стосовно обряду поховання. За законом 1797 р. православні священики не мали права відспівувати померлих римо-католицького віросповідання та супроводжувати тіло до цвинтаря [5, с. 110].

Незважаючи на складне становище, однією з важливих сфер діяльності римо-католицьких священиків було благодійництво. Саме благодійницька діяльність підтримувала дух вірян.

У церквах і монастирях духовенство завжди прагнуло зберегти богадільні для сиріт і старих людей, парафіяльні школи. Католицькі громади не залишилися осторонь цього процесу. Вони збирали благодійні внески на будівництво та ремонт церков, утримання шкіл, богаділень та притулків, створювали добродійні товариства, фінансували культурні проекти. В результаті благодійність стала своєрідним способом життя певної частини соціальної еліти України XIX ст., представленої знатними родинами та римо-католицьким духовенством [1].

Розповсюдженим явищем у цей період були богадільні, що відкривались при церквах, монастирях, або приватними особами, які в тому числі

отримували підтримку від Римо-католицької церкви. До прикладу, у Київській губернії, станом на 1835 рік було зареєстровано 26 богаділень – 18 чоловічих і 8 жіночих. При цьому приходських церков налічувалось 49, монастирів – 2 [1].

Отож, майже у кожному другому храмі можна було знайти притулок обездоленим. Варто відзначити, що діяли шпиталі для хворих, поранених, інвалідів. Координацією роботи при богадільнях займались члени католицьких братств. Навіть швидкий темп скорочення монастирів і церков на Правобережжі не змогло звести нанівець їх діяльність. До 1882 р. продовжували діяти: братство св. Трійці при Житомирському римо-католицькому кафедральному соборі та парафіяльній церкві; братство св. Розарії при Дубенському костьолі; братство св. Трійці при Берестецькому костьолі; при Кременецькому костьолі – братство св. Франциска; при Вишневецькому костьолі – св. Трійці; при Острозькому костьолі – братство св. Розарії; братство св. Розарії при Бердичівському костьолі [1].

Наприкінці XIX ст. на Правобережній Україні поширювалися благодійні товариства, що відкривалися при римо-католицьких храмах. У Подільській губернії наприкінці XIX – початку XX ст. діяло близько 46 благодійних римо-католицьких товариств. Проскурівське римо-католицьке благодійне товариство неодноразово спонсорувало утримання притулків. У Кам'янці діяло об'єднання «Праця», яке займалось працевлаштуванням не тільки католицького населення, а й представників інших конфесій. Члени товариства надавали грошову допомогу безробітним, а також організували їдальні для бідних людей [2, с. 210].

Щодо Східної та Південної України, необхідно вказати, що у процесі розвитку римо-католицьких громад також здійснювалася активна благодійна діяльність. Проте, на відміну від Правобережної України, тут не було римо-католицьких монастирів. Відсутність монастирів у регіоні була зумовлена заборонами від уряду (маніфест від 22.07.1763 р. та «Правила про устрій поселен-власників (колишніх колоністів)...» від 04.06. 1871 р.) на будівництво монастирів.

Тому благодійна діяльність розвивалася без підтримки монастирів. Так, у 1875 р. при Одеській приходській церкві іменним указом дозволили відкрити дитячий сирітський притулок, який розмістили в двоповерховому будинку, що знаходився на вулицях Поліцейській та Катерининській. Кошти від оренди у цьому будинку, священники використовували на утримання притулку: харчування, одяг для дітей, навчальну літературу, тощо[1].

Притулки такого типу діяли у Миколаєві, Херсоні, Катеринославі, Харкові тощо. Значне місце в справі благодійності та культурно-освітньої роботи займали місцеві курати (священники), які часто виступали ініціаторами у благодійній діяльності. Наприклад, за ініціативи священника Кісаржевського, при харківській римо-католицькій церкві було відкрито благодійне товариство. У Миколаєві – за ініціативою курата Черняховича. В Одесі благодійністю займався єпископ Вікентій Липський, який опікувався місцевою парафіяльною школою, а після смерті, за його заповітом, на відкриття притулку для літніх людей передали місцевому товариству 10000 карбованців [1].

Варто зазначити, що, на початку ХХ ст. римо-католицькі священники відігравали важливу роль у відродженні польської освіти на Волині. Київський, подільський і волинський генерал-губернатор Ф. Трепов у річному звіті Миколі ІІ за 1911 р. зазначав, що значну роль у справі католицької пропаганди відіграють таємні школи, які відкривалися за сприяння місцевих ксьондзів [2].

Римо-католицькі благодійні товариства на початку ХХ ст. активно діяли на українських землях. Найбільше уваги приділялось для дітей-сиріт і дітей із незаможних родин, для утримання яких відкривали притулки. Діяльність притулків та благодійних товариств регламентувалася відповідними законодавчими актами і підпадала під суворий контроль органів державної влади, які, в першу чергу, перевіряли не стан притулків, а благонадійність тих, хто займався добродійною діяльністю

Таким чином, добродійна діяльність римо-католицьких священників є очевидною та важливою у зазначений період. Католицькі храми та монастирі були осередком благодійної діяльності на Правобережній Україні. Лівобережна Україна мала дещо інші можливості та складності в організації допомоги тим, хто цього потребував, проте наприкінці ХІХ ст. стала можливою організація добродійних товариств.

Список використаних джерел та літератури:

1. Баковецька О.О. Благодійна діяльність Римо-католицької церкви та громади в кінці ХVІІІ – ХІХ століттях. *Наукові записки. Серія «Історичне релігієзнавство»*. Острого: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2015. Вип. 12. С. 25-37.
2. Буравський О.А. Благодійницька та культурно-освітня діяльність римо-католицької церкви на Правобережній Україні (кінець ХVІІІ – початок ХХ ст.). *Українське релігієзнавство*. 2009. № 49. С. 206-214.
3. Зваричук Е.О. Римо-Католицька церква на Поділлі кінця ХVІІІ – початку ХХ ст: економічний, суспільний та культурний аспекти. Дис. ... канд. істор. наук – 07. 00. 01. Кам'янець-Подільський, 2005. 229 с.
4. Сейко Н.А. Добродійність поляків у сфері освіти України (ХІХ – поч. ХХ ст.). Київський учбовий округ : Монографія. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2006. 318 с.
5. Історія релігії в Україні: у 10 т. Т. 4 : Католицизм / ред. П. Яроцький. Київ, 2001. 598 с.

ПРОБЛЕМИ НОВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ СЛОВ'ЯНСЬКИХ НАРОДІВ (XX – XXI СТ.)

Олена Якимчук, Ольга Якимчук

здобувачі вищої освіти

II курсу Навчально-наукового

інституту економіки і менеджменту

Національного університету водного

господарства та природокористування

(науковий керівник к. е. н., доц. Л. О. Маланчук)

РОЛЬ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В ЕЛЕКТРИФІКАЦІЇ ПОВІТОВИХ МІСТ ВОЛИНИ НА ПОЧАТКУ XX СТ.

Актуальність теми. Впродовж останніх десятиліть в українській історіографії з'явилася значна кількість наукових праць присвячених дослідженню діяльності органів місцевого самоврядування у різних регіонах України. Але незважаючи на це низка питань пов'язаних із розвитком інфраструктури повітових міст Волині на початку XX ст. ще не досліджена у повному обсязі. Тому метою нашої розвідки є на основі архівних документів дослідити особливості електрифікації Луцька та Рівного на початку XX ст.

На початку XX ст. більшість повітових центрів Волинської губернії не були електрифіковані, виняток складав лише губернський центр – Житомир. Питаннями розвитку інфраструктури повітових центрів займалися органи місцевого самоврядування, але не завжди були в змозі вирішувати ключові питання. Часто це було пов'язано з обмеженими фінансами адже відповідно до тогочасного законодавства бюджети повітових міст затверджувалися губернським по міських справах присутством, міста виконували низку повинностей, що негативно позначалося на їх можливостях виділяти значні суми на благоустрій міст [3, арк. 23]. Однак органи місцевого самоврядування докладали значних зусиль, щоб покращити благоустрій повітових центрів, а одним із ключових питань було питання електрифікації повітових міст. Це здійснювалося шляхом будівництва електричних станцій. Так, у 1907 р. Луцька міська дума розглянувши проєкт інженера В. Яра прийняла рішення укласти з ним концесійну угоду на будівництво в місті електричної станції та виділила під будівництво земельну ділянку [1, арк. 11].

Відповідно до концесійної угоди електростанція мала не лише виробляти електроенергію, яку продавала за фіксованою ціною мешканцям та підприємствам, а й також брала на себе питання встановлення вуличних ліхтарів на центральних вулицях міста [2, арк. 85]. У 1911 р. було прийнято рішення збільшити кількість вуличних ліхтарів у місці, але їх освітлювали коштом міста та заможних жителів, які були зобов'язані біля великих будинків встановлювати електричні чи газові ліхтарі.

Таким чином, як бачимо завдяки діяльності органу міського самоврядування на початку ХХ ст. м. Луцьк було електрифіковано, а місто від цього отримувало не лише фінансові надходження, а покращило освітлення вулиць.

Дещо по-іншому склалася ситуація з будівництвом електричної станції у Рівному. Орган міського самоврядування підготував проєкт будівництва електричної станції ще у 1909 р., але аналогічний проєкт планував реалізувати й князь К. Любомирський – власник міста [4, арк. 111-117]. Судова тяганина тривала впродовж трьох років. І лише у 1912 р. Сенат прийняв рішення підтримати проєкт міста. Ще було зумовлено тим що, міська електрична станція мала бути значно потужнішою й планувалося освітлювати військовий гарнізон [4, арк. 111-117].

Враховуючи відсутність у міста коштів на реалізацію цього амбітного проєкту до його реалізації залучили заможних жителів-підприємців, які були в цьому зацікавлені створивши товариство пайовиків. Незабаром у Рівному розпочала роботу міська електрична станція, котра перебувала у власності міста. Це дало змогу не лише забезпечити потреби жителів міста в електричній енергії, а й електрифікувати значну частину підприємств, що позитивно вплинуло на промисловий розвиток повітового центру [5, арк. 183].

Отже, органи місцевого самоврядування на початку ХХ ст. відігравали ключову роль в електрифікації повітових міст Волині. Однак до початку Першої світової війни електричні станції функціонували лише у трьох містах – Житомирі, Луцьку та Рівному. Планам збудувати міські електричні станції ще у декількох містах перешкодили події Першої світової війни.

Список використаних джерел та літератури:

1. ДАВО (Державний архів Волинської області). Ф. 3. Оп. 1. Спр. 727. 19 арк.
2. ДАВО (Державний архів Волинської області). Ф. 3. Оп. 1. Спр. 811. 109 арк.
3. ДАРО (Державний архів Рівненської області). Ф. 165. Оп. 1. Спр. 17. 62 арк.
4. ДАРО (Державний архів Рівненської області). Ф. 165. Оп. 1. Спр. 22. 197 арк.
5. ДАРО (Державний архів Рівненської області). Ф. 165. Оп. 1. Спр. 23. 207 арк.

Микита Половнєв, Ілля Шамало
здобувачі вищої освіти
І курсу Навчально-наукового
інституту економіки і менеджменту
Національного університету водного
господарства та природокористування
(науковий керівник к. т. н., доц. **В. І. Корбутяк**)

РОЛЬ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ У РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ НА ВОЛИНІ НАПЕРЕДОДНІ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Актуальність дослідження. Питання ролі органів місцевого самоврядування у розвитку професійної освіти на Волині на початку ХХ ст. до нині не досліджені у повному обсязі. Адже напередодні Першої світової війни у регіоні не було жодного вищого навчального закладу, а та незначна кількість професійних навчальних закладів не задовольняла потреб губернії у висококваліфікованих працівниках.

Виклад основного матеріалу. Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. органи імперської влади почали приділяти увагу розвитку мережі професійних навчальних закладів, випускники яких отримували професійну підготовку та мали можливість працювати за обраним фахом або продовжити навчання у вищих навчальних закладах [3].

У досліджуваній період органи влади вважали, що однією з головних проблем освіти була невчасна та неповна підготовка до практичної діяльності через «оволодіння практичними і професійними вміннями». Згідно з затвердженням 25 червня 1912 р. «Положенням про вищі початкові училища» при них дозволяли відкривати професійні класи чи курси з різних спеціальностей [3].

Досліджуючи проблеми розвитку професійної освіти на Волині напередодні Першої світової війни доцільно зауважити, що у регіоні була незначна кількість професійних навчальних закладів державних і приватних. Негативно на їх діяльність впливало те що вони підпорядковувалися різним відомствам та міністерствам. Так, Житомирське фельдшерське училище підпорядковувалося міністерству внутрішніх справ, 6 спеціалізованих навчальних закладів Головному управлінню землеустрою та землеробства тощо [4, с. 168].

Враховуючи ситуацію, що склалася наприкінці 1913 р. попечитель Київського навчального округу звернувся до ряду органів місцевого самоврядування з пропозицією відкрити у повітових містах «ремісничі класи» при початкових міських училищах чи «ремісничі училища». Фінансування їх діяльності покладалося безпосередньо на органи міського самоврядування [2, арк. 29]. Розглянувши ці пропозиції Рівненська міська дума після певних консультацій навесні 1914 р. прийняла рішення відкрити у місті професійний навчальний заклад в якому учні мали б змогу опанувати ремесла виділивши з

бюджету міста 4,5 тис. крб. на його відкриття. Учні мали в ньому навчатися безоплатно [2, арк. 45]. Луцька міська дума прийняла рішення відкрити при початковому міському училищі професійні класи виділивши на це з бюджету міста 1,5 тис. крб. [1, арк. 92]. Щодо інших повітових міст губернії в яких у досліджуваний період професійні навчальні заклади були відсутніми то органи місцевого самоврядування не прийняли жодного рішення з цього питання. Таку ситуацію можна пояснити тим, що органи влади планували відкривати професійні класи чи навчальні заклади коштом органів місцевого самоврядування, але не всі вони мали можливість знайти необхідні кошти. Адже бюджети повітових центрів були далеко неоднаковими.

Таким чином, напередодні Першої світової війни завдяки діяльності органів місцевого самоврядування на Волині поступово зростала кількість професійних навчальних закладів. Але ці процеси у різних повітах відбувалися неоднаково, що насамперед було пов'язано з фінансовими можливостями органів місцевого самоврядування. Натомість органи влади діючи у руслі імперської політики стояли на позиції, що саме органи місцевого самоврядування мали фінансувати процес відкриття і подальшого утримання цих навчальних закладів. У зв'язку з цим у регіоні створювався дисбаланс у системі професійної освіти, а в окремих повітах такі навчальні заклади були взагалі відсутніми.

Список використаних джерел та літератури:

1. ДАВО (Державний архів Волинської області) Ф. 3. Оп. 1. Спр. 1012. 129 арк.
2. ДАРО (Державний архів Рівненської області) Ф. 165. Оп. 1. Спр. 27. 187 арк.
3. Тихончук Л. Х., Цецик С. П., Цецик Я. П. Роль органів влади і місцевого самоврядування у розвитку професійної освіти на Волині на початку ХХ ст. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2021. № 12. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=2500> (дата звернення: 25.09.2022).
4. Цецик Я. П. Заклади освіти у Волинській губернії наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. *Чорноморський літопис*. 2012. Вип. 6. С. 166-171.

Аліна Фещук, Іванна Чернюк
здобувачі вищої освіти
IV курсу Навчально-наукового
інституту економіки і менеджменту
Національного університету водного
господарства та природокористування
(науковий керівник д. наук з держ. управління, доц. *Л.Х. Тихончук*)

АРХІВНІ ДОКУМЕНТИ ПРО РОЛЬ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ У ПІДГОТОВЦІ ЕВАКУАЦІЇ НОВОГРАД- ВОЛИНСЬКОГО ПОВІТУ В 1915 Р.

Актуальність теми. Впродовж останніх років активізувався процес дослідження особливостей ведення воєнних дій у Волинській губернії під час Першої світової війни, однак частина питань, і до нині не розглянуті у повному обсязі. У Державних архівах зберігається значна кількість документів, дослідження яких дозволяє проаналізувати різні сторінки тогочасних подій.

Виклад основного матеріалу. У результаті наступу австро-угорських та німецьких військ влітку 1915 р. органи імперської влади евакуювали ряд Західних повітів Волині. Однак, наприкінці літа 1915 р. на Південно-Західному фронті спостерігалася напружена ситуація у зв'язку з чим органи влади розпочали підготовку до евакуації інших повітів губернії, зокрема Рівненського, Острозького, Житомирського, Новоград-Волинського [3, арк. 18]. З цією метою в органи влади та місцевого самоврядування вищеназваних повітів було надіслано низку документів, в яких було чітко визначено порядок та правила проведення евакуації. Враховуючи ту обставину, що проводити евакуацію цивільних установ дозволялося лише за згодою військового командування на представників цивільної адміністрації та органи місцевого самоврядування Новоград-Волинського повіту покладався обов'язок підготувати до вивезення всі державні та муніципальні установи [1, арк. 39].

При підготовці до евакуації Новоград-Волинського повіту було розроблено чіткі інструкції щодо порядку та правил вивезення майна державних установ, гімназії, органів місцевого самоврядування [2, арк. 110]. На органи місцевого самоврядування покладалося завдання спільно з органами влади підготувати до вивезення все цінне, що могло «принести корись ворогу». Окремо акцентувалася увага на евакуацію документів державних установ [3, арк. 45].

Враховуючи прорахунки проведення евакуації з низки повітів регіону, губерньська адміністрація провела низку нарад за участі вищих посадовців та представників органів місцевого самоврядування щодо підготовки до евакуації вищеназваних повітів. Окремо увага акцентувалася на тому, що у випадку наближення фронту «мав бути вивезений весь зібраний врожай», а селяни «примусово виселені». Той врожай, який залишався не зібраним знищувався. З місцевими жителями мали розраховуватися «реквізиційними квитанціями». Для них розроблялися маршрути ґрунтовими шляхами [3, арк. 47]. Селянам же

дозволялося продовольства залишити лише на кілька тижнів. [3, арк. 48]. У Новоград-Волинську як повітовому місці особлива увага відводилася «своєчасному вивезенню родин чиновників». Однак, у зв'язку з стабілізацією фронту Новоград-Волинський повіт не евакуйовувався, а плани імперської влади залишилися не реалізованими [3, арк. 55].

Необхідно відзначити, що документи, які висвітлювали підготовку до евакуації були таємними, однак, носили загальний характер і надсилалися у всі повіти, в яких планувалася евакуація.

Таким чином, органи імперської влади після поразок на фронтах влітку 1915 р. евакуювали ряд повітів Волинської губернії. Враховуючи загострення ситуації на театрі воєнних дій, органи влади розробляли плани евакуації й віддалених від фронту повітів, у тому числі й Новоград-Волинського. До виконання завдань військових планували й залучати органи місцевого самоврядування, які виконували допоміжні функції під час евакуації. Але у зв'язку з стабілізацією ситуації на фронті евакуацію не проводили.

Список використаних джерел та літератури:

1. ДАЖО (Державний архів Житомирської області) Ф. 70. Оп.1. Спр. 74. 247 арк.
2. ДАРО (Державний архів Рівненської області). Ф. 165. Оп. 1. Спр. 27. 127 арк.
3. ДАРО (Державний архів Рівненської області). Ф. 165. Оп. 1. Спр. 28. 101 арк.

Михайло Палійчук

учень 10-Б класу

Наукового ліцею

Житомирського державного університету

імені Івана Франка

(науковий керівник: к. і. н., доц. **А. В. Шевчук**)

ДІЯЛЬНІСТЬ ГЕОРГІЯ БОБРИНСЬКОГО НА ПОСАДІ ГАЛИЦЬКОГО ГЕНЕРАЛ-ГУБЕРНАТОРА (1914–1916 РР.)

Кожне покоління українців бачило на власні очі спроби Росії підкорити Україну. Але, під «підкорити», не мається на увазі просто захопити територію, а знищити нас. Українці – великий народ, ми боролися, боремося і будемо боротися за нашу свободу за будь-яких умов. Зараз усе повторюється, РФ намагається знову загарбати і підкорити українців, на окупованих територіях вони проводять масову русифікацію, забороняють українську мову, книжки, символіку. Людей вивозять на територію агресора; тих хто відмовляється «любить родину», у кращому випадку, затримують, в гіршому – убивають.

На початку ХХ ст. українці також опинилися у складному становищі. Не маючи власної держави, нам довелося боротися за чужі імперіалістичні ідеї. Російська імперія десятиліттями тероризувала наші землі, маючи за мету знищення цілого українського народу. За всіма злочинами проти української

нації стоять певні історичні постаті. Відомий українофоб Георгій Бобринський також залишив свій слід у нашій історії.

Мета статті полягає у висвітленні діяльності російського державного діяча щодо реалізації імперської політики за часів Першої світової війни щодо спроб знищення ідентичності та його роль в українській історії.

Георгій Олександрович Бобринський – російський державний діяч, граф, генерал-ад'ютант, з роду Бобринських, які завжди були тісно пов'язані з царською владою. Народився у Санкт-Петербурзі, брав участь у російсько-японській війні. Саме його русофобські погляди проторували йому шлях до вдалої кар'єри: вже 10 серпня, після початку Першої світової війни, він був відряджений до України. Спочатку був скерований до Києва в розпорядження начальника постачання армій Південно-Західного фронту генерала А. Забеліна для призначення «завідуючим цивільною частиною за кордоном». Спільно вони розробили «Положення про керівництво ворожими областями» та штати майбутнього генерал-губернаторства. Уже 19 серпня 1914 р. вища військова влада затвердила ці штати й самого Бобринського як галицького генерал-губернатора [4, с. 306].

Ще під час Галицької битви російський сановник приступив до реалізації імперської політики. Керована ним російська окупаційна адміністрація проводила відверту антиукраїнську політику, за власним зізнанням, його завданням було надання захопленим землям «російського характеру» і викорінення «мазепинства» [1, с. 50]. Георгій Бобринський намагався максимально наблизити внутрішній лад Галичини до умов Російської імперії. Заради цього він передбачав ліквідувати всю систему самостійницько зорієнтованих українських установ. Прибувши 25 серпня 1914 р. до м. Бродів, вже через три дні він узявся за виконання покладених на нього обов'язків. Початок формування нової системи управління на захопленій частині Галичини було започатковано 30 серпня 1914 р. виданням наказу № 5, згідно якого Галичина опинилась на військовому становищі. Склад російської окупаційної адміністрації кардинально відрізнявся від австрійської, де всі старости мали вищу освіту [5]. Новопризначений генерал-губернатор запровадив у життя російську мову. Так, у повідомленні до населення окупованих територій зазначалося: «Військовий генерал-губернатор Галичини доводить до відома всіх влад та урядів Східної Галичини і Буковини, з метою запобігання труднощів та непорозумінь у кореспонденції з російськими владою й урядом, будь-які листи, викладені не російською мовою повинні супроводжуватися перекладом» [2, с. 97]. У своєму офіційному звіті за період з 1 вересня 1914 р. по 1 липня 1915 р. він з гордістю описував свою діяльність: «[...] підготує слияние края с Империей в политическом и национальном отношениях» [5].

Важлива роль відводилася ліквідації усіх українських установ. Згідно циркуляру від 27 вересня 1914 р. було припинено діяльність українських організацій, навчальних закладів, зроблено спробу русифікувати освіту. За свідченням українського історика Д. Дорошенка, були закриті всі без винятку періодичні українські видання, всі культурно-просвітницькі товариства, клуби, книгарні, заборонено продавати та тримати в книгозбірнях книжки на

«малорусском наречи», вживати це «наречие» у всіх товариствах, організаціях, у суді, адміністрації [3]. Оскільки Бобринський очолював управління Галичиною, то на нього лягла відповідальність і за те, що було розпочато масові арешти й депортації до Росії представників національно свідомої інтелігенції, духовенства, селянства. Російська влада поставилась до Галичини, а саме до її українського населення, як до краю, що ніби повстав проти своєї метрополії і тепер доводилося його втихомирювати й карати [3, с. 16–17].

Навіть у самій Росії методи Г. Бобринського зустріли осуд. Так, з трибуни Державної Думи П. Мілюков засудив російську політику в Галичині як «європейський скандал», оскільки вона мала фатальні наслідки для російських інтересів, налаштувавши українське населення проти Росії. Внаслідок поразки російської армії в травні – червні 1915 р. Г. Бобринський переніс свою канцелярію до Києва, де очолив Комісію з підготовки нового положення про управління окупованими територіями. Перебував на посаді генерал-губернатора до 05 квітня 1916 р. У вересні 1917 р. подав у відставку з військової служби. 1919 р. проживав в Одесі, згодом емігрував у Францію, де і помер [5].

Отже, фактично Бобринський втілював на Галичині те, чого боялись СВУ, ГУР й інші галицькі політичні організації та емігранти з Наддніпрянщини, та у що не хотіли вірити наддніпрянські політики, зокрема УСДРП, - повне знищення української ідентичності. Зважаючи на подальші події, Георгію Бобринському не вдалося виконати поставлені завдання. Він став черговим катом, якому не вдалося зламати український дух, а його діяльність, яка безпосередньо була підтримана царським урядом, була дуже показовою і мала стати уроком для всієї України, в тому числі і її політиків. Мета і методи росіян, по відношенню до українців, не змінюються, сьогодні ми знову стаємо свідками та жертвами того, що бачили і пережили наші предки більше ніж 100 років тому.

Список використаних джерел та літератури:

1. Акатріні В. М. Освіта Буковини у роки Першої світової війни (1914–1918). *Гілея: науковий вісник*. 2014. Вип. 91. С. 50-54.
2. Гаврецька М. Й. Правовий режим української мови у Східній Галичині в період Першої світової війни. Особливості формування законодавства України: філософсько-правові, історичні та прикладні аспекти. Івано-Франківськ, 2016. 359 с.
3. Дорошенко Д. Галицька руїна 1914-1917 років. Мої спомини про недавнє-минуле: частина перша. Львів: Червона калина, 1923. 131 с.
4. Любченко В. Б. Бобринський Георгій Олександрович. *Енциклопедія історії України*: Т. 1: А-В / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Київ: Видавництво «Наукова думка», 2003. С. 306.
5. Білокінь С. Б. Бобринський Георгій.
URL: http://encyclopedia.com.ua/search_articles.php?id=342 [дата звернення: 17.09.2022].

Ірина Юрченко
здобувачка вищої освіти
IV курсу історичного факультету
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського
(науковий керівник: к. і. н., доц. **О. М. Кравчук**)

ЧЕХОСЛОВАЦЬКО-УКРАЇНСЬКІ ВІДНОСИНИ У 1917 – НА ПОЧАТКУ 1918 РР.

Чехословацько-українські відносини активізувалися у роки Першої світової війни. Саме тоді розгорнувся чехословацький національно-визвольний рух. Зокрема, у Києві у 1916 р. відбулося засідання правління «Союзу чехословацьких товариств у Росії», там проходили з'їзди делегатів, перебувала філія Чехословацької національної ради. Значну роль у цих відносинах відіграв майбутній перший президент Чехословацької республіки Томаш Гарріга Масарика. У 1917 р. – на початку 1918 р. він перебував в Україні, співпрацював з діячами Центральної Ради, чим заклав підвалини чехословацько – українських взаємин і, водночас, зумів досягнути своєї мети – створити Чехословацький корпус як основу майбутньої держави чехів і словаків.

Мета статті – проаналізувати розвиток чехословацько-українських відносин у 1917 – березні 1918 рр.

Чехословацько-українські відносини достатньо висвітлені в історичних працях. Опубліковано велику кількість статей, збірників тощо. Зокрема, значний внесок в дослідження історії чехословацько-українських відносин зробив основоположник української націології О.-І. Бочковський [1]. Він зауважував, що у чехословацько-українських відносинах важливу роль відіграв перший президент Чехословацької республіки Томаш Гарріг Масарик. Він визнавав національну окремішність українців, їх право на власний національно-культурний розвиток, але мав певні застереження щодо українських політичних прагнень. Професор Масарик вперше приїхав до Києва 29 липня 1917 року, де він провів в цілому понад 4 місяці. В Україні Масарик розгорнув активну діяльність по формуванню військового корпусу, так як він був провідником чехословацького національно-визвольного руху. Він був свідком революційних подій в Україні і становлення Української Народної Республіки [2, с. 46]. Проте Масарик вважав, що самостійна Україна потрапить під вплив Німеччини та Австро-Угорщини, які були головними противниками визвольного руху чехів і словаків. Тому, торкаючись українського питання в інтерв'ю з редактором московського щоденника «Ранок Росії» за 1 вересня 1917 р., Масарик зауважив, що це питання є проблемою внутрішньої автономії, так як в інтересах самих українців, на його думку є аби Росія була міцною [1, с. 138]. Тобто зрозуміло, що ставлення Масарика до незалежності України було негативним, він не бачив Україну як незалежну та самостійну. Проте Т. Г. Масарик активно співпрацював з Михайлом Грушевським, Володимиром Винниченком, Симоном Петлюрою, Олександром Шульгіним та іншими

українськими діячами [4, с. 87]. Українська Центральна Рада створила належні умови для діяльності політичних діячів слов'янських народів, що перебували в Україні. Чехословацька національна рада 15 січня 1918 р. підписала сепаратну угоду з Центральною Радою, якою визначались умови перебування чехословацьких легіонів в Україні, що юридично засвідчило визнання УЦР законним представником влади в державі [3, с. 266]. Політики УНР допомогли озброїти та екіпірувати Чехословацький корпус, що дислокувався на теренах УНР, сподіваючись, що Т. Г. Масарик змінить своє ставлення до українського питання. Але після підписання 9 лютого 1918 р. Брест-Литовського мирного договору з країнами Четверного союзу всі домовленості було розірвано, так як Україна уклала договір і звернулася за допомогою до тих, кого чехи й словаки вважали своїми головними ворогами. Чехословацький корпус залишив територію України. Одночасно було прийнято рішення про залишення Києва політичними лідерами, які входили до складу Президії представництва Чехословацької національної ради. Сам же Т. Г. Масарик виїхав з Києва 22 лютого. Після цього у березні 1918 р. активна діяльність чехословацьких товариств завмерла до жовтня. Кількість чехів і словаків значно зменшилася. Разом з тим, варто зазначити що після свого від'їзду з України Масарик не переставав цікавитись українським питанням. Навпаки, під час його перебування в США йому довелося увійти в ближчі відносини з тамтешніми українцями і знову з'ясувати своє відношення до визвольної боротьби українського народу [1, с. 160].

Отже, відносини між чехами, словаками та українцями у 1917 – на початку 1918 рр. інтенсивно розвивались. Одним із їх активних учасників був Т. Г. Масарик. Негативно вплинуло на чехословацько-українські відносини те, що у той час Т. Г. Масарик негативно ставився до питання незалежності України.

Список використаних джерел та літератури:

1. Бочковський І.-О. Т. Г. Масарик: національна проблема та українське питання (Спроба характеристики та інтерпретації). Подєбради, 1930. 245 с.
2. Євсеєнко І. З історії становлення українсько-чехословацьких відносин. *Т. Г. Масарик і нова Європа. Матеріали Першої українсько-чеської науково-теоретичної конференції “Масариківські читання” (м. Київ, 7-8 квітня 1998 р.)* / Відп. ред. С.Віднянський. Київ, 1998. С. 45-52.
3. Ткаченко І. Історична ретроспектива взаємин України з Чеською Республікою. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2013. № 4 (66). С. 260-271.
4. Українська державність у ХХ столітті (Історико-політологічний аналіз). / Гол. ред. О. Дергачов. Київ: Вид. Політична думка, 1996. 323 с.

Сергій Слободянюк,
здобувач вищої освіти
І курсу магістратури
історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: д. і. н., проф. **В.О. Венгерська**)

ВЗАЄМОВІДНОСИНИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ З ВСЕВЕЛИКИМ ВІЙСЬКОМ ДОНСЬКИМ ТА КУБАНСЬКОЮ НАРОДНОЮ РЕСПУБЛІКОЮ

Питання територіальної цілісності України як невід'ємної ознаки державності та встановлення державних кордонів постало ще у добу українських національно-визвольних змагань 1917–1920 рр. Аналіз політики України щодо формування кордонів на різних етапах становлення державності залишається актуальним і набуває практичного значення.

Дане питання розглядалося у працях українських істориків: В. Бочка, О.Бойко, М. Грушевського, Д. Дорошенка, Д. Донцова.

Взаємовідносини Української держави (УД) з Всевеликим військом Донським (ВВД) та Кубанською Народною Республікою (КНР) входили в коло геополітичних інтересів України. Дорожньою картою у визначенні основних напрямів політики України з новопосталими державами стала аналітична записка «О границях Української Держави під виглядом політичним», яку підготував експерт української політичної комісії Д.Донцов. В основу документа покладено визнання окремих регіонів, які скористалися правом на самовизначення після розпаду імперії, як окремих суб'єктів міжнародного права. Зазначалося, що зовнішня і внутрішня ситуація навколо цих державних утворень потребує гнучкої політики, в першу чергу, в інтересах української державності [1, с. 313-314].

Серед новопосталих держав були і ті, що виявили значне тяжіння до УНР, враховуючи компактне проживання значної кількості українців на цих територіях. Так, 16 лютого 1918 р. була проголошена Кубанська Народна Республіка зі столицею у Катеринодарі. В її складі перебували історично етнічні землі з компактним проживанням українців. Це так звані Малиновий Клин, що розташовувався в Краснодарському краї та західних землях Ставропільської губернії, та Чорноморія, що включала узбережжя Чорного та Азовського морів. Регіони утворилися протягом XVIII – XIX ст.ст. внаслідок переселення спочатку запорізьких козаків через зруйнування Запорізької Січі і заснування так званого Чорноморського козацького війська, а потім українського селянства. Українські козаки заснували на Кубані біля 40 куріньних селищ, перенісши на них навіть назви куренів Січі.

Одним з перших кроків новоутвореної КНР стало ухвалення резолюції про приєднання Кубані до УНР на федеративних засадах. Кубанці розглядали Україну як центральну державу, навколо якої могли б гуртуватися інші

утворення для протидії загрозі більшовицької інтервенції. Український уряд проводив політику зближення з кубанським козацтвом, який був ментально та національно близьким до українства, а в подальшому і злуки з ним на державному рівні [2, с.136].

Протягом 1918 р. між Києвом і Катеринодаром велася таємна боротьба, в результаті перемоги в якій українських інтересів мало відбутися приєднання територій КНР [3, с.228]. Кубанське козацтво в цьому питанні розділилося на дві політичні течії. «Чорноморці» як нащадки запорізького козацтва, боролися за козацьку самостійність та створення союзу козачих земель з Україною та Кавказом. Натомість, «лінійці», які вважалися нащадками донського козацтва, підтримували ідею єдності з Росією. Таке політичне протистояння ускладнювало ситуацію в Кубані.

28 лютого 1918 р. Кубанська крайова рада через більшовицький наступ змушена була залишити столицю, в вже 17 березня 1918 р. – укласти союз з білою Добровольчою армією для спільної боротьби з більшовицькою владою. Заважали КНР прийняти остаточне рішення про злуку з Українською Державою і її союзницькі відносини з ВВД, яке було проти єдності з Україною, наполягаючи на Доно-Кавказькому союзі [3, с. 228].

Офіційна делегація Кубані прибула до Києва 29 травня 1918 р. з українськими патріотичними сподіваннями. У складі її перебували відомі українські національні діячі М.Рябовол, К.Безкровний, Г.Омельченко. Поза офіційною частиною міністерство закордонних справ УД таємно розглядало з окремими кубанськими дипломатами зручні напрями і способи приєднання Кубані до України. Ці таємні контакти невдовзі стали відомі представникам Донського уряду, який тиском домігся від Кубанського уряду заборони делегації вести переговори в напрямку злуки. Увага мала зосередитися на шляхах забезпечення кубанського війська зброєю. Це прохання знайшло відгук в українській стороні, яка спорядила кубанців майже 10 тисячами рушниць, 5 млн. набоїв, 50 тис. гарматних снарядів тощо. Причому допомога не стала одноразовою, а такі конвої надавалися кубанській стороні щомісяця [2, с.137].

Незважаючи на заборону, таємні переговори про входження територій Кубані до УД продовжувалися. Каталізатором прийнятих українською стороною рішень стала підготовка походу на Катеринодар білої Добровольчої армії А.Денікіна. Політична обстановка склалася таким чином, що від того, хто допоможе визволити кубанські території від більшовизму, залежатиме подальший розвиток взаємовідносин з Україною та Доном. Українська сторона запропонувала доволі авантюрний план висадки морського десанту на азовському узбережжі. Десант мало підтримати підготовлене повстання кубанців. Після такої допомоги відкривалися і перспективи об'єднання КНР з Українською Державою [2, с. 137]. Але така операція несла в собі і реальні загрози. Навіть за умови успіху виникала загроза початку прямих воєнних дій в армією А.Денікіна та кавказькими угрупованнями. Отримавши згоду німецького командування, воєнне керівництво України залучила до реалізації плану 15 – тисячну дивізію генерала О.Натієва, яка передислокувалася з Харкова до Азовського узбережжя. На заваді операції стали невпевненість і

зволікання вищого військового командування та зрадницька позиція німців. Амбіційний проект українського уряду щодо розширення кордонів за рахунок приєднання Кубанських територій не відбувся [3, с. 230].

Взаємовідносини Української Держави з ВВД будувалися на позиціях добросусідства і рівноправності. В аналітичній записці Д.Донцовим сформульовано найактуальніше завдання України по відношенню до Дону - вбачати в новопосталій державі союзника, навіть за умови відмови від претензій на українські національні окраїни Донщини [1, с.313-314].

Козаки Дону, як і Україна, скористалися допомогою німців у звільненні краю від окупації більшовиків і проголосили 18 травня 1918 р. на Крузі Порятунку Дону незалежність ВВД. Відносини з офіційним Києвом розвивалися досить динамічно. Уряд під проводом військового отамана генерала П.Краснова відразу розпочав переговори про взаємне визнання держав і встановлення між ними кордонів. Делегацію донського козацтва очолювали міністр торгівлі В.Лебедев та посол в Україні генерал О.Черячукін, українську сторону представляв міністр закордонних справ Д.Дорошенко [4, с.31].

З початком переговорного процесу відразу загострилися територіальні питання. Україна заявила свої претензії н Таганрозький округ та на західні регіони колишньої Облaсті війська Донського по межі річки Калитва [2, с.134].

ВВД визначило як зону своїх інтересів Луганськ та Старобільський повіт Харківської губернії. Врешті решт сторони змушені були піти на взаємні поступки. Вже 8 серпня 1918 р. уряди двох держав підписали договір про основні принципи двосторонніх відносин. Україна домоглася доручення територій на схід від Маріуполя, щоб забезпечити адміністративно-господарську координацію між містом і портом [3, с.228].

Окремі положення стосувалися статусу українського населення на території ВВД. Українці отримували як політичні права, так і права щодо мови, освіти, культури нарівні з представниками козацького стану. 18 вересня 1918 р. уряди обох держав уклали угоду стосовно функціонування Таганрозького промислового району [4, с.31]. Спеціально утворена спільна Українсько-донська комісія, що знаходилася у Харкові, отримувала повноваження на здійснення керівництва регіоном. Пішовши на поступки в територіальних питаннях, уряд УД вважав, що краще вести етнічну мобілізацію для воз'єднання української нації серед українського населення на Дону, ніж мати в складі своєї території російську ворожу іреденту.

Таким чином, процес формування державних кордонів в період Української держави Павла Скоропадського був суперечливим і багатовекторним, включаючи як встановлення кордонів з новопосталими державними утвореннями. Але Україна, обравши шлях незалежності, принципово боролася за включення до її територій всіх етнічних українських земель і формування справедливих кордонних розмежувань згідно міжнародного права.

Список використаних джерел та літератури

1. Бойко О. Як Дмитро Донцов інтерпретував «кримське питання» в 1918 р? *Крим: шлях крізь віки. Історія у запитаннях і відповідях* / відп. ред. В.А.Смолій: упорядн. Г.В.Боряк Київ: Ін-т історії України НАН України, 2014. С. 257-258.
2. Дорошенко Д. Історія України. 1917-1923 рр. Т.2 Українська гетьманська держава 1918 року. Київ: Темпора, 2002. 351 с.
3. Бойко О. Формування території Української незалежної держави в часи української революції (1917-1921 рр.) Київ. : Ін-т історії України НАН України, 2007. 62 с.
4. Боєчко В., Ганжа О., Захарчук Б.. Кордони України: історична ретроспектива та сучасний стан. Київ: Основи, 1994. 168 с.

Дмитро Панасюк

курсант III курсу

Житомирського військового інституту

імені С. П. Корольова

(науковий керівник: к. і. н. **О. В. Вигівська**)

РЕФОРМИ ВІЙСЬКОВОЇ ОСВІТИ ДРУГОГО ГЕТЬМАНАТУ: ВІД ВІЙСЬКОВОЇ БУРСИ ДО АКАДЕМІЇ ГЕНЕРАЛЬНОГО ШТАБУ

Перші Визвольні Змагання – це найбільш впливова та одна з найбільш трагічних сторінок нашої історії. Проте, не дивлячись на велику кількість досліджень, в нашому суспільстві не завжди об'єктивно оцінюються окремі її події та особистості. Яскравим прикладом такої ситуації може виступати постать Павла Скоропадського та розбудова Української Держави.

Павло Петрович, як кадровий офіцер, розумів необхідність сильного війська. Він мріяв, що українське військо розростеться і зможе стати тим кулаком, що зможе нанести вирішальний удар в боротьбі з більшовизмом. Саме для цього була потрібна сильна та модерна армія. А що з себе представляє ця «сильна та модерна армія»? В першу чергу це люди. Звісно люди, але які? Мати, припустимо, кількадесят тисяч солдат це звісно добре, проте вони, самі по собі, є дезорганізованим «стадом», де кожен буде робити по своєму. Для їх якісного навчання та ефективного керування ними у мирний та воєнний час потрібні «спеціально навчені люди», бо набрати рекрутів це, звісно, важливо, але для того, щоб навчити та керувати ними в мирний та воєнний час потрібні кваліфіковані старшинські кадри. Та ось питання, звідки ж «взяти» кваліфікованих старшин? Відповідь, більш ніж очевидна, їх потрібно «виховати» самотужки. Для цього потрібні відповідні навчальні заклади різних рівнів акредитації з відповідною навчально-матеріальною базою, навчальною програмою та кваліфікованими викладацькими кадрами. Це все тривалий та витратний процес, якому передують не менш тривала та витратна розробка

теоретичних положень та організація системи навчальних закладів. Для кращого розуміння необхідно розглянути процес розбудови військової освіти, а саме: розвиток військової освіти в Збройних Силах Української Держави.

Питанням розбудови Збройних Сил Української Держави займалась велика кількість дослідників, але питання військової освіти висвітлювалося незначною кількістю дослідників. Серед когорти дослідників одна з провідних ролей належить історикау Ярославу Тинченку з працями: «Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917-1921)» [3] та «Війська Ясновельможного Пана Гетьмана. Армія Української Держави, травень-грудень 1918 р» [2]. Проте для нашого дослідження надзвичайно важливими видалися також праці К. Галушко [1] та Р. Пирога [2], які допомогли нам розібратися в теоретичних положеннях і організації системи навчальних закладів, а також безпосередньо Спогади самого Гетьмана [3]

Треба зазначити, що гетьман сформував особливу комісію з утворення військових шкіл, на чолі з генералом Юнаковим, який з 1 серпня 1918 р. обійняв посаду начальника Головної шкільної управи. До складу комісії входило 12 генералів, 8 полковників та 5 військових старшин – всі вони відомі російські педагоги, частина з яких свого часу очолювали училища [5, с. 177-178]. Завдання Комісії полягало в організації військових навчальних закладів різного рівня військової освіти й систематизації наступних з використанням при навчанні бойового досвіду Першої світової війни. Розроблялися питання, пов'язані зі створенням системи військових навчальних закладів для забезпечення української армії фахівцями потрібного профілю військової професійної підготовки. В складі Комісії діяли секції: по вищих навчальних закладах, старшинських школах, юнацьких військових закладах, єдиній військовій школі, кадетських корпусах.

Наприкінці серпня секцією з вищих навчальних закладах було опрацьовано Положення щодо створення школи молодших офіцерів (обер-старшин) і старших офіцерів (штаб-старшин) Генерального штабу, а також курсів старших офіцерів рівня “військовий старшина-полковник” усіх родів військ.

Школа старшин Генерального штабу повинна була давати спеціальну освіту та готувати старшин рівня Генерального штабу, а курси штаб-старшин – офіцерів на посади командирів окремих військових частин усіх родів військ. Школа й курси повинні були забезпечувати уніфіковану систему теоретичної і практичної підготовки для всього старшинського складу Збройних сил.

Молоді старшини Збройних сил Української Держави мали можливість здобувати професійну підготовку 1-го рівня у одинадцяти навчальних закладах. 20 вересня 1918 р. наказом ч. 538 при всіх юнацьких школах, які невдовзі мали відкритися, було запроваджено 10-місячні курси для перепідготовки старшин військового часу – громадян Української Держави та затверджувалися начальники створених закладів.

Для підготовки старшин з середньою технічною та вищою інженерною освітою в Києві створювався Військовий політехнікум. Планувалося, що юнаки за 2 роки здобуватимуть у його юнацьких класах середню технічну освіту, а після 3-4 років служби, як молоді старшини, матимуть можливість вступити до старшинських класів і навчатися на 4 факультетах (інженерно-будівельному,

механічному, військових сполучень та інтендантському). За час трирічного навчання вони мали здобути вищу інженерну освіту залежно від профілю факультету. Крім Військового політехнікуму планувалося створення артилерійського політехнікуму. В його юнацьких класах майбутні хорунжі-артилеристи мали здобувати середню спеціальну освіту, а в старшинських класах на факультетах – вищу спеціальну освіту артилерійського профілю.

20 жовтня в Києві почала юридично діяти Державна військова академія на основі закону “Про встановлення штатів Військової академії УД” прийнятого 30 листопада Гетьманом Скоропадським. Академія, як навчальний заклад 4-го рівня військової освіти мала забезпечувати єдність військово-наукової підготовки в питаннях тактики, стратегії та оперативного мистецтва для старшин усіх родів військ Збройних Сил.

У спадок від російської армії українському Військовому міністерству, крім військових шкіл дісталися кадетські корпуси, де навчалися діти офіцерів, урядовців, дворян тощо. За часів Тимчасового уряду корпуси були перейменовані на гімназію військового відомства, при Центральній Раді вони стали зватись військовими бурсами. В період Гетьманату використовувалися обидві назви: кадетські корпуси та військові бурси. Всього на території України у 1918 році продовжували діяльність чотири корпуси (бурси) [4, с. 42].

Таким чином, виходячи із загального положення і спираючись на сукупність усіх раніше вищеперерахованих і згаданих фактів, можна вважати, що в питанні розбудови і розвитку військової освіти Гетьман віднісся максимально серйозно. Для втілення в життя плану про військові навчальні заклади П. Скоропадський підбирав найкращі та найдосвідченіші військово-педагогічні кадри свого часу, щоб з їх допомогою створити міцний каркас війська - офіцерів. Важливим є те, що акцент робився не лише на молодші офіцерські кадри, а й на старші та генеральські кадри, які в майбутньому замінили б офіцерів-неукраїнців, котрих Гетьман вимушений був взяти до війська через нестачу відповідних національних кадрів. Але, знову ж таки, цей перспективний та багатообіцяючий задум, як і багато інших, не був реалізований, через, на жаль, швидкоплинний час існування Гетьманату.

Список використаних джерел та літератури:

1. Українська Держава – жорсткі уроки. Павло Скоропадський. Погляд через 100 років / Під заг. ред. К. Галушка; Авт. кол.: К. Галушко, Ю. Терещенко, І. Гирич, Г. Папакін, Т. Осташко, В. Лободаєв, С. Громенко, Є. Пінак, А. Харук. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2018. 336 с.
2. Пиріг Р. Я. Діяльність урядів гетьманату Павла Скоропадського: персональний вимір. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2016. 518 с.
3. Скоропадський Павло Петрович. Спогади: кінець 1917 – грудень 1918 / пер. з рос. Е. Соловей; упоряд. Ігор Гирич. Київ: Наш формат, 2017. 456 с.
4. Тинченко Я. Війська Ясновельможного Пана Гетьмана. Армія Української Держави, травень-грудень 1918 р.: науково-популярне видання. Київ: Темпора, 2014. 151 с.
5. Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917-1921). Київ: Темпора 2007. Кн.2. 422 с.

Альона Стахнюк
курсантка I курсу
Житомирського військового
інституту імені С. П. Корольова
(науковий керівник: д. і. н., доц. **В. О. Магась**)

ПЕРШИЙ ЗИМОВИЙ ПОХІД АРМІЇ УНР

Перший Зимовий похід (6 грудня 1919 - 6 травня 1920 рр) відіграв значну роль у боротьбі за Українську національну державу і став однією з героїчних сторінок в історії Армії УНР. Продовж шести місяців, за які українські вояки маршем здолали понад 2500 верст, провели близько 50 успішних боїв.

Передумовою Першого Зимового походу було те що в кінці листопада 1919 року рештки Наддніпрянської Армії УНР опинилися у так званому «трикутнику смерті» між Любарем, Чорторисю та Мирополем в оточенні трьох ворожих армій: Червоної, Добровольчої та польської. До цього додалися внутрішні зради на кшталт переходу на бік червоних отамана Волоха, який прихопив із собою військову скарбницю, та низки подібних інцидентів. Армія УНР, фактично, опинилася без коштів та постачання, і без жодної перспективи подальшого утримування фронту та ведення бойових дій [3].

У таких умовах 4-6 грудня 1919 року в Новій Чорторії відбулася військова нарада. Василь Тютюнник, командувач Дієвої армії УНР, запропонував, щоб зберегти армію, пройти боєздатними частинами армії УНР рейдом по українській території, окупованій білими та червоними, а навесні підняти повстання. 6 грудня 1919 року солдати Армії УНР прорвалися на територію, яку контролювали білогвардійці. Рештки війська було поділено на чотири збірні групи: Київську, Запорізьку, Волинську та 3-тю стрілецьку дивізію. У кожній — менше тисячі вояків. Уряд перебував у Польщі, зв'язку не було. Хоч перші дні руху були складними, військо не лише успішно перейшло залізницю, по якій курсували білогвардійські бронепотяги, але й захопили два потяги майна Добровольчої армії, що дало можливість одягнути та взути власних бійців. Успіх Української армії не останнім чином пояснювалися прихильним ставленням до неї і допомогою місцевого населення, яке бачило в повстанській армії своїх. Селяни здійснювали розвідку, допомагали руйнувати залізницю, харчували армію, поповнювали її лави [1, с. 156].

Через 20 днів у сутичці з білогвардійцями загинув майже весь склад 3-ї стрілецької дивізії. Наприкінці січня 1920-го вирішили переходити в запілля Червоної армії. Командувачі наказали уникати прямих зіткнень, адже матеріальне становище було вкрай складним. Головне завдання — інформаційна кампанія серед населення. Одним з наймасовіших звернень було послання Юрка Тютюнника, у якому отаман закликав до самовідданої боротьби та праці на благо українського народу. Тим часом більшовицька пропаганда переконувала місцевих, що української армії вже не існує, тож єдиний вихід — прийняти російську окупацію [5].

12 лютого ситуація загострилася. Для боротьби з “петлюрівськими бандами” більшовики застосували спецчастини. В містечку Медведівці в Холодному Яру на нараді командування було вирішено перейти на лівий берег Дніпра. Щоб підняти бойовий дух та вкотре змотивувати бійців до нових подвигів Михайло Омелянович-Павленко видав наказ, в якому, зокрема, зазначалося: «Наслідки цього походу будуть величезні – тут кожний козак упевнився в тому, що він творить волю Народу, що Нарід наш вірить своєму війську, чекає від нього визволення від ярма, яке хочуть накинути всі пришельці. Наше втомлене довгою війною козацтво отримало від самого Народу під час походу подяку, подяку щирю, міцну, що надає йому силу на новий подвиг» [1, с. 121].

В українському політичному проводі тоді не було єдності. Ситуація вимагала зміни механізму державного управління. 14 лютого 1920 р. на урядовому засіданні, був схвалений "Тимчасовий закон про державний устрій та порядок законодавства УНР". Закон передбачав одразу після відновлення державного центру УНР скликати Державну Народну Раду з повноваженнями передпарламенту [1, с. 157].

З приходом весни, армія УНР стала надійною охороною селянства від продрозверстки, вдруге запровадженої більшовиками, та хлібних реквізицій. Проте на полі бою весна 1920 року минала в постійних сутичках. Воякам критично бракувало зброї та набоїв. Тоді Омелянович-Павленко вирішив взяти штурмом залізничну станцію Вознесенськ на Миколаївщині. Там була розташована база боєприпасів 14-ї радянської армії. Військо після всіх випробувань долею було виснажене, на місцевості орієнтувалось погано. Достовірної інформації про кількість противників не мали. Тому вирішили наступати о третій ночі. 16 квітня стояв густий туман. Більшовики відстрілювалися — в хід пішли рушниці, кулемети, гармати та панцерник. Близько сотні “червоних” із двома кулеметами від несподіванки здалися без опору. На полі бою було знищено не менше 300 червоноармійців. Втрати Армії УНР — двоє вбитих і п’ятеро поранених. Вдалося суттєво поновити артилерію та кулеметні частини. Піхоту озброїли новими рушницями з багнетами, кінноту забезпечили сідлами, острогами, легкими кулеметами [5].

3-4 травня 1920 року рейдуюча Українська Армія перевела остаточний прорив більшовицького фронту в районі Тульчин-Ямпіль і 6 травня повернулася до Ямполь, з’єднавшись з іншими частинами Армії УНР, що, разом з поляками, звільняли Україну. Бойовий склад Дієвої армії УНР Зимового походу на 6 травня 1920 року налічував 4319 осіб, 2100 багнетів і 580 шабель, 81 кулемет, 12 гармат. Усі учасники Першого зимового походу, що повернулися, були нагороджені орденом Залізного Хреста [3].

Подальша доля армії та її провідників була трагічною, як і доля молоді української держави. Однак Перший зимовий похід, без перебільшення, став найгероїчнішою сторінкою та її провідників була трагічною, як і доля молоді української держави. Однак Перший зимовий похід, без перебільшення, став найгероїчнішою сторінкою історії воєнного мистецтва часів визвольних змагань в Україні 1917—1921 років [2, с. 168].

Таким чином, аналіз Першого Зимового походу дає змогу зрозуміти, що суспільство відіграє велику роль в формуванні держави. Сприяє неабиякому піднесенню національної свідомості серед широких мас населення.

Список використаних джерел та літератури:

1. Брехуненко В., Ковальчук В., Ковальчук М., Корнієнко В. "Братня" навала. Війни Росії проти України XII–XXI ст. / За заг. ред. В. Брехуненка. НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Київ: П.П. Брехуненко Н.А., 2018. 248 с.
2. Реєнт О.П. Українські визвольні змагання 1917-1921 рр. Київ: Арії, 2016. 280 с.
3. Сто років тому розпочався Перший зимовий похід армії УНР 1919-1920 років. URL: <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/sto-rokiv-tomu-rozpochavsya-pershyy-zimovyy-pohid-armiyi-unr-1919-1920-rokiv> (дата звернення: 26.09.2022).
4. Тютюнник Ю. Зимовий похід 1919-1920 рр. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2019 р. 144 с.
5. Швидченко Т. Кризь бурю та сніг: Перший Зимовий похід Армії УНР. URL: <https://localhistory.org.ua/texts/statti/kriz-buriu-ta-snig-pershii-zimovii-pokhid-armiyi-unr/> (дата звернення: 26.09.2022).

Ірина Усик

здобувачка вищої освіти

II курсу магістратури

історичного факультету

Житомирського державного університету

імені Івана Франка

(науковий керівник: к. і. н., ст. викл. **О. В. Маркевич**)

ІНСТИТУТ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ЗА ЧАСІВ ГЕТЬМАНАТУ

Постановка проблеми. 1917-1921 рр. в українській історії стали буремним часом, коли була здійснена спроба відновити державність. Однією з її проявів стало створення Української Держави гетьмана П. Скоропадського. Його правління означало прихід до влади монархістів консерваторів, однак, дозволило на певний час стабілізувати апарат управління, економіку, суспільно-політичні відносини тощо. Для ефективного управління в регіонах урядом П. Скоропадського було запропоновано систему місцевого самоврядування. Її вивчення дозволить краще зрозуміти особливості функціонування Гетьманату та погляди його лідерів. Крім того, тема актуальна з огляду на суспільну значущість питання про врегулювання органів місцевого самоврядування в контексті сучасних адміністративних реформ в Україні.

Огляд історіографії. Проблема організації місцевого самоврядування в часи Гетьманату вивчалася багатьма дослідниками. Вони переважно представляють сучасну історіографію, так як в XX ст. тема досліджувалася

лише окремим діаспорними вченими, зокрема Д. Дорошенком [1]. Серед сучасних дослідників тема представлена в роботах О. Леміжанської [5], Г. Папакіна [9], Р. Пиріга [10], В. Солдатенка [11], О. Мельник [6] та ін. Автори розглядають структуру та функції органів місцевого самоврядування, аналізують загалом реформи місцевого самоврядування

Метою роботи є вивчення інституту місцевого самоврядування, що діяв у часи правління Гетьмана Скоропадського з квітня до грудня 1918 р.

Виклад основного матеріалу. 29 квітня 1918 р. у Києві відбувся хліборобський з'їзд, на якому проголошено Гетьманат, що отримав офіційну назву «Українська Держава». Гетьманом на тому ж зібранні проголошено П. Скоропадського. Достатньо швидко був сформований і уряд, що складався переважно з консервативних діячів, багато з яких мали проросійські або монархічні погляди. У «Грамоті до всього Українського Народу» та Закону «Про тимчасовий державний устрій України» від 29 квітня 1918 р. було проголошено лише про існування верховної влади, тобто гетьмана та Ради Міністрів, про управління на місцях зовсім не згадано. Єдине, що було зазначено: розпуск всіх адміністративних органів, що існували за часів Центральної Ради [4, с. 84]. Це свідчить про те, що організація інституту місцевого самоврядування не було першочерговим завданням тогочасної української влади.

На момент встановлення влади П. Скоропадського на українських землях діяли різноманітні органи місцевого самоврядування. До них належали губернські, повітові, волосні земські зібрання та міські думи й управи. Їх обирали за пропорційною системою на підставі загального виборчого права, для того, щоб вони вирішували проблеми місцевого значення. Однак, достатньо часто в 1917 р. туди потрапляли некомпетентні особи, що не могли управляти підконтрольними територіями. Українська Центральна Рада виявилася неспроможною створити ефективні органи управління в регіонах, що в результаті стало однією з причин її занепаду [6, с. 125]. Паралельно створювалися ради робітничих та селянських депутатів, які претендували на такі ж повноваження й ще більше розбалансовували систему місцевого самоуправління.

Заважаючи на таку ситуацію П. Скоропадський вирішив повернути адміністративно-територіальний поділ, що існував на українських землях у часи Російської імперії, тобто відновлено губернії, повіти та волості. Місцеві адміністрації очолили старости. Вони отримали приблизно такі ж повноваження як мали губернатори при царизмі [6, с. 125]. Сам гетьман у спогадах стверджував, що стара система адміністративного поділу та існування земських установ в дореволюційний час була достатньо дієвою та грамотно організованою. Земства мали власні кошти, підприємства, заклади освіти, медичної допомоги, статистики, культури тощо. Тому важливим було відновити їх статус на основі нового виборчого права [8, с. 204-205].

Загалом всі проблеми пов'язані з місцевим самоврядуванням належали до відомства Міністерства внутрішніх справ, яке очолював у травні-липні 1918 р. Ф. Лизогуб, після нього І. Кістяківський та В. Рейнбот. Таке рішення

пояснюється прагненням контролювати органи місцевого самоврядування. Крім того, існував департамент місцевого самоврядування, що складався з 7 відділів: земського, статистичного, фінансово-економічного, юридичного, міського, видавничого та відділу особового складу. [5, с. 220-221].

Саме цей департамент займався розробкою земської реформи в 1918 р., яка б мала створити нову систему виборів до земств. Крім того, департамент мав стежити за діяльністю органів місцевого самоврядування й представляти їх інтереси на загальнодержавному рівні. Пильний нагляд за діяльністю земств потрібен був не лише для їх ефективної роботи, а й боротьби з опозиційними осередками, що навколо них створювалися. З цим пов'язано й те, що з червня 1918 р. міністр внутрішніх справ Ф. Лизогуб заборонив без його дозволу чи рішення старост скликати земські збори. Також затвердженню підлягав і список питань, що на них розглядалися [6, с. 127]. Це, за свідченнями П. Скоропадського, також було заходом для попередження перевищення повноважень та втручання в політику членами земств замість того, щоб займатися проблемами власної громади [8, с. 206].

8 червня 1918 р. гетьман оголосив про створення спеціальних тимчасових губернських та повітових ревізійних комісій на чолі з старостами, які мали перевірити діяльність органів місцевого самоврядування та виявити існуючі проблеми. Крім того, старости отримали дозвіл розформувувати земські та міські самоврядування, у тому випадку, якщо помітили прояви революційної та агітаційної діяльності їх членів [6, с. 127-128]. Часто замість розпущених органів, створювалися нові, де основний кістяк становили монархісти та консерватори, що мали аналогічні посади в дореволюційний період.

У багатьох представників тогочасного українського політикуму такі нововведення в сфері місцевого самоврядування викликали невдоволення. Зокрема, негативний образ земської реформи змальовано на сторінках газети Нова Рада, редакторами якої були А. Ніковський та С. Єфремов. Головним критиком політики П. Скоропадського в даному напрямку був саме відомий публіцист С. Єфремов. Він у статті «Замах на демократичне земство» від 18 (5) серпня 1918 р. писав, що діяльність вказаних комісій призначена для того, щоб «поховати демократичне на підставі вселюдного виборчого права обране земство» [3, с. 1].

У вересні-жовтні було підготовлено закони «Про проведення виборів губернських і повітових земських гласних» і «Про зміну діючого статуту громадського управління міст», якими затверджувалися обмеження повноважень земств, можливості зміни їх складу міністром внутрішніх справ, а також внесено обмеження до виборчого права. З даного моменту з'явився майновий, статевий та віковий цензи, позбавлялися права вибирати представників до земств військові, студенти, ченці тощо [7, с. 25].

Відновлювалася куріальна система виборів, що існувала в Російській імперії. Це особливо оборювало представників ліберально-демократичних партій. Так, С. Єфремов в Новій Раді писав, що куріальний є очевидним проявом нерівності: «Курії збудовані на тому, що багатші, заможніші люде мають більше виборчого права, ніж бідніші» [3, с. 1]. Єдиним позитивним

наслідком такого нововведення можна вважати лише те, що заможніші особи є освіченішими і мали більше можливостей сформувати ефективну систему місцевого управління. Підсумовуючи, той же публіцист приходять до висновку, що реформи самоврядування матимуть погані наслідки й викличуть «апатію до громадських справ та байдужість до того, як і куди нагинатиметься місцеве господарство» [2, с. 1].

За новими правилами мали пройти вибори до земств в грудні 1918 р., але провести їх так і не встигли. Крім того, 30 листопада уже на фоні розгортання масштабного анти гетьманського повстання було прийнято закон «Про зміну, доповнення та скасування діючих узаконень про волосні, повітові і губерніяльні установи по управлінню сільськими місцевостями», який відновив інститут земських начальників і створив повітові та губернські ради в сільських справах [6, с. 128].

Висновки. П. Скоропадський проводив відверто консервативну політику. Він бачив необхідність в проведенні реформ в місцевому управлінні, адже Центральна Рада не змогла організувати ефективну владу на місцях. Гетьман вважав, що дореволюційні земства, що існували в Російській імперії, були позитивним явищем, а тому на території Української Держави треба відновити їх діяльність практично без змін. Для того, щоб органи місцевого самоврядування не перетворювалися на осередки опозиції їх передали у відомство міністерства внутрішніх справ і створили спеціальні підрозділи та комісії, що мали наглядати за їх діяльністю і розробити земську реформу. Наслідком діяльності реформаторів стало фактичне повернення до старих зразків існування земських установ з куріальним принципом виборів та обмеженим виборчим правом. Все це викликало невдоволення в багатьох верств населення і перш за все в політиків та публіцистів.

Список використаних джерел та літератури:

1. Дорошенко Д. І. Історія України 1917-1923 рр.: [в 2 т.]. Київ: Темпора, 2002. Т. 2: Українська Гетьманська Держава 1918 року. 2002. 351 с.
2. Єфремов С. До старих рук. *Нова рада*. 1918. 21 (8) серпня. С. 1.
3. Єфремов С. Замах на демократичне земство. *Нова рада*. 1918. 18 (5) серпня. С. 1.
4. Конституційні акти України. 1917-1920. Невідомі конституції України / наук. ред. і упоряд.: Ю. Д. Прилюк, В. Ф. Жмир. Київ: Філософська і соціологічна думка, 1992. 272 с.
5. Леміжанська О. Діяльність Департаменту місцевого самоврядування МВС Української Держави (травень–грудень 1918 р.). *Проблеми вивчення історії Української революції 1917-1921 років*. Київ: Інститут історії України НАН України, 2011. Вип. 6. С. 217-228.
6. Мельник О. О. Реформування органів місцевого самоврядування за доби Гетьманату (1918). *Національна та історична пам'ять*. 2013. Вип. 7. С. 124-130.

7. Нітченко А. Законодавчі основи діяльності земств (1864–1920 рр.). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Історія.* 2014. Вип. 1(2). С. 21-27.
8. Павло Скоропадський: Спогади (кінець 1917 – грудень 1918). Київ – Філадельфія, 1995. 493 с.
9. Папакін Г. В. Павло Скоропадський: Патріот, державотворець, людина: Історикоархівні нариси. Київ: Держ. ком-т архівів України, 2003. 282 с.
10. Пиріг Р. Я. Українська гетьманська держава 1918 року. Історичні Київ: Ін-т історії України НАН України, 2011. 336 с.
11. Солдатенко В.Ф. Українська революція. Історичний нарис. Київ: Либідь, 1999. 976 с.

Ярослав Ващенко

здобувач ІV курсу історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка

(науковий керівник : к. і. н., ст. викладач **О.В. Маркевич**)

ТОМАШ МАСАРИК – ПЕРШИЙ ПРЕЗИДЕНТ ЧЕХОСЛОВАЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ

Томаш Масарик – визначна особистість в історії Чехословаччини та світу. Він відноситься до тих політиків, життя і діяльність яких вивчається не одним поколінням істориків, а реалії сьогодення вимагають і від українських дослідників звернути на нього особливу увагу. Завдання нашої розвідки полягає в тому, щоб висвітлити його політичну діяльність, зокрема проголошення Чехословацької республіки та охарактеризувати проведені ним заходи.

Перший президент Чехословаччини пройшов тернистий шлях до свого тріумфу на політичній арені. В перші роки політичної кар'єри населення сприймало Т. Масарика вороже. Було мало ймовірно, що через декілька років воно буде з тріумфом вітати свого «визволителя». Йому судилося пережити чимало складних часів, ганебні хвилини, коли студенти зустрічали відомого професора філософії свистом під час занять. Такий негатив був викликаний двома заполітизованими ситуаціями. Перша – це вбивство 19-річної школярки Анежки Грузової. У ньому звинуватили єврея і лише Т. Масарик, який прагнув відійти від Середньовічних норм, провів власне детальне розслідування і надрукував статтю, яка виправдовувала підозрюваного. Друга ситуація була пов'язана з рукописами, автентичність яких Т. Масарик поставив під сумнів. І хоча історія поставила всі крапки по місцях, робота талановитого вченого критикувалася, а він отримав тавро «зрадника», «єврея». Яскраво характеризує стан тогочасних відносин між Т. Масариком та його народом гасло, яке вигукувалося по всяк час: «Іди, приєднайся до наших ворогів, яким ти служиш, забудь, що ти коли-небудь ходив по чеській землі...» [4, с.112-114].

Свою політичну діяльність Т. Масарик розпочав в 1891 році, ставши депутатом Віденського парламенту в партії «Младо чехів». Тоді майбутній політик вважав, що час його ще не настав, так як потрібно набратися політичного досвіду. Для реалізації власної політики Т. Масарик на початку нового століття заснував свою партію – «Чеська народна партія» [3, с.164-171].

Політична діяльність майбутнього президента Чехословаччини викликала невдоволення суспільства. «Хто вірить в Бога – не голосує за Масарика», «Хто любить своїх батьків – не підтримає Масарика» – такі листівки були звичним явищем незадовго до виборів. Сам же Т. Масарик намагався уникати складну і дражливу тематику, зокрема релігійні інститути, але можна простежити, що християнські елементи мали місце і досить вагоме значення. Найбільше Т. Масарика турбувало чеське питання, розвиток власної культури, а також соціальні проблеми чехів у складі Габсбургів. Цікавим є думки стосовно самої партії Т. Масарика, яку часто називали «партією одної людини». Зірка політика для нього засяяла під час трагічних воєнних подій. Вже через чотири роки суспільство Чехословаччини зробить із «зрадника-єврея» героя цілої нації та прозве його «батьком-визволителем» [4, с.22-25].

Впродовж 1914-1915 рр. він став лідером руху за незалежність Чехословаччини. Проводив активну політичну діяльність на міжнародній арені – вів діалоги з лідерами багатьох держав, особливо США. Т. Масарик, який у більшості асоціювався як дипломат, приділив значну увагу військовим питанням. Він швидко зрозумів, що йде війна і потрібно мати власну військову силу. Такою стали «Чехословацькі легіони». Імперія Габсбургів переживала занепад, а Т. Масарик добивав її дипломатично. Не чекаючи остаточного падіння монархії, за 10 днів до цього, він проголосив незалежність Чехословаччини. Йому вдалося не просто визначити нові кордони, а й домогтися їх недоторканності на тому рівні. Томаша Масарика було проголошено першим президентом. Зі зміною становища держави змінилось і ставлення до нього. Населення вже радо зустрічало його, з захопленням скандуючи ім'я.

Новостворена держава проголошувалась республікою, де діяла пропорційна виборча система. Жінки отримали виборче право нарівні з чоловіками. Вчені зауважують, таке досить шанобливе ставлення до жінок було пов'язано з впливом його дружини. Держава забезпечувала свободи віросповідання, Пропагувався «принцип дрібної праці», коли кожен громадянин Чехословаччини робив свій внесок у розвиток держави. Мотив солідарності був неодмінною складовою його політики. Вдалою була і міграційна політика – держава радо приймала біженців з Європи. Чехословаччина періоду правління Т. Масарика – це високорозвинена в економічному відношенні демократична держава, яка пропагувала високі гуманні цінності. Тому й не дивно, що Т. Масарик тричі перемагав у президентських виборах і робив це із значною перевагою, як правило у першому турі. Період правління Т. Масарика асоціюється як «золота епоха Чехословаччини». Він зміг створити сильну державу, яка стала взірцем демократії в Європі поряд з авторитарними країнами [2, с.74-80].

Отже, як підсумок можна зазначити, що завдяки дипломатичному хисту, наполегливій щоденній роботі Т. Масарику в тих політичних умовах вдалося не лише забезпечити незалежність Чехословацької держави, а й розбудувати її на принципах демократизму, плюралізму, рівності тощо. Недарма чехи і словаки згадують Томаша Масарика й нині. Для Чехословаччини він закарбував своє ім'я на сторінках історії як «Батько-визволитель».

Список використаних джерел та літератури:

1. Віднянський С. В. Масарик Томаш-Гарріг // Енциклопедія історії України: Т. 6: Ла-Мі / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: В-во "Наукова думка", 2009. 790 с.
2. Гончар Б. М., Козицький М. Ю., Мордвінцев В. М., Слюсаренко А.Г. *Всесвітня історія: Навчальний посібник*. К.: Знання, 2002. 565с. URL: <https://buklib.net/books/32534/>
3. Кріль М. Утворення і розвиток першої Чехословацької республіки: політичний і національний чинники. *Україна–Європа–Світ*. 2009. Вип. 2. URL: <http://www.nbuv.gov.ua>.
4. Яровий В. Новітня історія Центральноєвропейських та Балканських країн. XX століття: Підруч. для вищих навч. закл. Київ: Генеза, 2005. 816 с.

Вікторія Сапожнікова, Юлія Брус

здобувачі вищої освіти

IV курсу Навчально-наукового

інституту економіки і менеджменту

Національного університету водного

господарства та природокористування

(науковий керівник к. і. н., доц. **Я. П. Цецик**)

АРХІВНІ ДОКУМЕНТИ ЯК ДЖЕРЕЛО ДОСЛІДЖЕННЯ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ НА ВОЛИНІ У 1930-Х РР.

Актуальність теми. Суспільно-політичні процеси, що відбувалися у Волинському воєводстві характеризувалися складністю, наявністю суперечливих аспектів і низкою протиріч. Тому лише об'єктивне та неупереджене дослідження, аналіз та дослідження архівних джерел дають змогу з'ясувати особливості суспільно-політичного розвитку Волині у досліджуваний період.

Виклад основного матеріалу. Дослідження багатьох аспектів суспільно-політичних процесів, що відбувалися у Волинському воєводстві у міжвоєнний період активізувалися лише після проголошення незалежності України. Незважаючи на комплекс наукових праць в яких відображено різні напрями суспільно-політичних процесів на Волині низка питань ще у повному обсязі не досліджені й до сьогодні. Величезний комплекс архівних документів, що зберігаються у Державних архівах Волинської та Рівненської областей дають

можливість детально з'ясувати ключові аспекти політичних процесів, що відбувалися у регіоні у руслі «Волинської програми» Г. Юзевського.

Зокрема, у Державному архіві Волинської області Фонд 1 «Волинська воєводська коенда державної поліції» знаходиться значна кількість документів, які відображають різні напрями діяльності українських національних партій у регіоні, протидію їм з боку органів влади. Так, у справі цього ж фонду опис 2, справа 2587 вміщено рапорти повітових коенд державної поліції про діяльність членів Українського національно-демократичного об'єднання (УНДО), котре незважаючи на наявність «нормалізаційної угоди» зазнавало переслідувань у регіоні, відзначено послаблення позицій Української соціалістично-радикальної партії (УСРП), і навпаки різке зростання впливів діючої у підпіллі Організації українських націоналістів (ОУН). Детальне дослідження документів, які вміщені у цій справі дає можливість з'ясувати низку ключових напрямів діяльності українських національних партій у регіоні, та протидію ним з боку органів влади, визначити динаміку зростання впливів ОУН [1, арк. 5-87].

Надзвичайну цінність складають документи, що знаходяться у фонді 46 «Волинське воєводське управління м. Луцьк Волинського воєводства (відділ безпеки). Серед масиву документів на наш погляд одним із ключових є «Monografja UNDO na Wołyniu» (справа 495, оп. 9а), надрукована у 1935 р. суспільно-політичним відділом Волинського воєводського управління під грифом «цілком таємно». У цьому аналітичному дослідженні здійсненому офіцерами силових структур детально проаналізовано всі напрями діяльності націонал-демократів у регіоні, охарактеризовано організаційну структуру партії. Окрема увага відведена їхнім впливам в українських культурно-освітніх структурах та економічних організаціях. Окремо відзначено, що після їх ліквідації органами влади позиції націонал-демократів помітно послабилися у Луцькому, Дубенському, Кременецькому, Рівненському та Володимир-Волинському повітах – тобто там де функціонували осередки організації. Важливої уваги заслуговує аналіз внутріпартійного конфлікту у результаті якого частина членів вийшли з лав партії та вступили до Фронту національної єдності у 1933 р. [2, арк. 1-45].

Таким чином, аналіз документів, що зберігаються у Державному архіві Волинської області дає змогу детально проаналізувати особливості суспільно-політичних процесів, що відбувалися у Волинському воєводстві у досліджуваній період. Важливим у цих документах є те, що вони стосувалися діяльності польських спеціальних служб і в них відображено протидію національним партіям.

Надзвичайно важливі документи, що відображають діяльність українських політичних структур у регіоні зберігаються у Державному архіві Рівненської області. З усього комплексу документів ми вважаємо за доцільне виокремити «Monografja OUN na Wołyniu» надруковану суспільно-політичним відділом Волинського воєводського управління під грифом «цілком таємно». У названому аналітичному дослідженні не лише відображено процес організаційного становлення ОУН у регіоні, а й відзначено, що ядро перших

ланок організації становили члени «Пласту». Окрема увага приділена ролі студентів-українців у пропаганді націоналістичної ідеології. Надзвичайно важливою є інформація про організаційно-кадрову структуру націоналістичного підпілля у краї, інформація про його відомих членів та прихильників. Окрім цього у аналізованому дослідженні відображено усі виступи підпілля у краї та констатовано, що їх пік припав на осінь 1933 р., коли націоналісти використовуючи й радикальні методи вели боротьбу проти полонізації освіти. Надзвичайно важливим є той факт, що у дослідженні зафіксовано, що на Волині націоналістичне підпілля не здійснювало актів політичного терору до 1935 р. [3, s. 1-90]. У фондах названих вище архівів зберігається величезна кількість документів, які відображають особливості суспільно-політичного життя регіону та протидію з боку польських спеціальних служб українському національному руху.

Отже, аналіз архівних документів, які зберігаються у Державних архівах Волинської та Рівненської областей дає змогу детально з'ясувати особливості суспільно-політичного життя Волині у 1930-х рр., дослідити причини та наслідки послаблення позицій одних політичних угруповань і зміцнення інших.

Список використаних джерел та літератури:

1. ДАВО (Державний архів Волинської області). Ф. 1. Оп 2. Спр. 2587. 104 арк.
2. ДАВО (Державний архів Волинської області). Ф. 46. Оп 9а. Спр. 495. 45 арк.
3. ДАРО (Державний архів Рівненської області). «Monografia OUN na Wołyniu». № 847. 90 s.

**Оксана Василюк,
Людмила Данильчук**
здобувачі вищої освіти
II курсу Навчально-наукового
інституту економіки і менеджменту
Національного університету водного
господарства та природокористування
(науковий керівник к. п. н., доц. **А. Л. Шинкарук**)

РОЛЬ ПІДПІЛЬНИХ ВИДАНЬ ОУН У ПОШИРЕННІ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНО-ДЕРЖАВНИЦЬКОЇ ІДЕОЛОГІЇ НА ВОЛИНІ У 1930-Х РР.

Актуальність дослідження: У міжвоєнний період на Волині спостерігалася зміна політичних поглядів значної частини населення, і, насамперед молоді. На це великою мірою вплинула пропагандистська діяльність націоналістичного підпілля, яке розпочало свою діяльність у регіоні наприкінці 1920-х рр.

Виклад основного матеріалу. Відразу ж після утворення на Волині перших ланок Організації українських націоналістів (ОУН) її члени розпочали

активну пропагандистську роботу серед молоді регіону, головною метою якої було залучення нових членів та пропаганда ідеології організації. З моменту свого утворення українські націоналісти стояли на позиції створення «Самостійної, соборної української держави» на всіх етнічних українських землях [4, с. 132].

На Волині у першій половині 1930-х рр. члени націоналістичного підпілля не здійснювали актів політичного терору, а головні зусилля спрямували на формування організаційної мережі та пропаганду ідеології організації [5, с. 173], хоча у Галичині націоналістичне підпілля ще на початку 1920 рр. здійснили низку актів політичного терору [1, с. 45].

Проводячи пропагандистську діяльність члени націоналістичного підпілля розповсюджували серед місцевих жителів журнали «Розбудова нації» та «Сурма», які видавалися за кордоном і доставлялися до регіону нелегально. У названих вище виданнях значна увага приділялася пропаганді української національно-державницької ідеології, засуджувалася окупація України та лунав заклик до відродження незалежності України шляхом збройного повстання під проводом ОУН [2, с. 12].

При цьому варто відзначити, що розповсюдження націоналістичної нелегальної літератури починаючи з середини 1930-х рр. спостерігалось у всіх повітах Волині [5, с. 260].

У багатьох листівках та «Бюлетенях Крайової ексекутиви ОУН на Західноукраїнських землях» пропагувалося відродження української державності, а їх розповсюджували українці-студенти, що навчалися за межами регіону [5, с. 263]. Важливу роль у пропаганді ідеології організації відіграла «Волинська ланка» Союзу українських студентських організацій у Польщі члени якої студенти-волиняни були членами націоналістичного підпілля. Восени 1938 р., коли було проголошено незалежність на Закарпатті у регіоні завдяки їхнім зусиллям було розповсюджено величезну кількість українських видань на підтримку незалежності України [5, с. 265].

Таким чином, упродовж 1930-х рр. члени націоналістичного підпілля проводячи пропагандистську роботу на Волині велику роль відводили не лише пропаганді ідеології організації, а й великою мірою сприяли поширенню української національно державницької ідеології серед населення регіону, насамперед молоді. Така діяльність сприяла не лише зростанню впливів підпілля, а зміні світогляду частини населення міжвоєнної Волині.

Список використаних джерел та літератури:

1. Книш З. Власним руслом (Українська військова організація від осені 1922 до літа 1924 року). Торонто : Срібна Сурма, 1966. 128 с.
2. Кульчицький С. В. Ідеологія і практика українського праворадикального руху в довоєнній Польщі (1920–1939 рр.). *Історія в школах України*. 2002. № 3. С. 11- 16.
3. Постанови Конгресу Українських Націоналістів. *Розбудова нації*. 1929. Березень-квітень № 2. С. 131-134.

4. Соловей О. Г. Наслідки перебування Волині під владою тоталітарних режимів (1921–1939 рр.). *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: збірник наукових праць*. К. : [б. в.], 2002. Вип. 5. С. 165-183.
5. Кучерепа М. М., Цецик Я. П. Українські національні партії на Волині (1921–1939 рр.): монографія. Ч. 1. Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2011. 304 с.

Андріана Полюхович, Ольга Чеберяка
здобувачі вищої освіти
І курсу Навчально-наукового
інституту економіки і менеджменту
Національного університету водного
господарства та природокористування
(науковий керівник к. і. н., доц. **Я. П. Цецик**)

РОЛЬ УКРАЇНСЬКОЇ ПРЕСИ У ФОРМУВАННІ СВІТОГЛЯДУ НАСЕЛЕННЯ ВОЛИНІ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

Актуальність теми: Аналізуючи ситуацію з періодичними виданнями на Волині необхідно відзначити, що до революції у регіоні взагалі на було українських періодичних видань. Тому вважаємо за потрібне проаналізувати роль української преси у формування світогляду населення Волині у міжвоєнний період.

Виклад основного матеріалу. Після включення Волині до складу II Речі Посполитої у регіоні поступово почали розповсюджуватися українські видання, що видавалися у Галичині. Враховуючи ту обставину, що абсолютна більшість із них мали партійну належність на їх сторінках більшою чи меншою мірою пропагувалася українська національно-державницька ідеологія, що великою мірою вплинуло на формування світогляду волинян. Окрім цього у регіоні видавалася й низка українських газет. Так, на сторінках газети «Дзвін», яка була офіційним органом Української народної партії не лише пропагувалася їх ідеологія, а й інформувалося про актуальні події у державі, колонізаційні процеси, що відбувалися у регіоні. Зокрема в одному з номерів констатувалося, що четверо депутатів польського парламенту-волинян змінили партійну належність [3, с. 1-2]. В іншому номері досліджуваного видання аналізувалася ситуація у системі початкової освіти у регіоні та констатувалося, що органи влади здійснили комплекс заходів спрямованих на ліквідацію українських шкіл, а замість них відкривалися польські чи утравістичні [1, с. 2]. Але після вбивства генерал-хорунжого армії УНР Оскілка восени 1925 р. це видання припинило виходити.

Значно потужніший вплив на волинян мала галицька преса. У регіоні поширювалися такі газети як «Новий час», «Діло», «Громадський голос», «Неділя» та інші на сторінках яких друкувалася низка актуальних матеріалів. Зокрема, влітку-восени 1933 р. у газеті «Новий час» було опубліковано велику

кількість статей в яких описувалися трагічні події голодомору 1933 р. та закликали українців надати допомогу голодуючим. Так в одному з листів описувалися жахіття голоду, який лютував на Україні, що була в складі Радянського союзу [2, с. 1].

Таким чином, тогочасна волинська й галицька преса, що розповсюджувалася на Волині великою мірою впливала на формування світогляду жителів.

А після величезної кількості публікацій у тогочасній пресі про трагічні події голодомору частина членів КПЗУ розірвали з комуністичним рухом, а деякі навіть вступили до лав діючої у підпіллі Організації українських націоналістів. Так, в одному з листів опублікованих у газеті «Новий час» писалося: «Я, Дмитро Ковальчук, селянин з Озерче, Сарненського повіту на Волині засуджений за приналежність до КПЗУ на 3 р. тюрми заявляю, що з нинішнім днем зриваю з комуністичним рухом, п'ятую його як зрадницький і ворожий українській Нації... та взиваю селян Волині, які досі вірять перевертням більшовицьким, щоби гнали їх буком з-під волинських стріх» [4, с. 145].

Отже, як бачимо об'єктивне інформування про трагічні події голодомору призвело не лише до організації та проведення акцій протесту проти дій більшовиків, а вплинуло на зміну світогляду частини жителів регіону, які свідомо розривали з комуністичним рухом.

Таким чином, українська преса відіграла величезну роль у формування української національно-державницької ідеології українців Волині у міжвоєнний період.

Список використаних джерел та літератури:

1. З двома мовами чи з одним. *Дзвін*. 1925. 3 липня. № 18. С. 2.
2. «Тяжко жити на Україні». Лист з Совіцької України. *Новий час*. 1933. 21 лип. № 178. С. 1.
3. Чотири українські послани Войтюк, Пащук, Приступа і Скрипа вступили до польського комуністичного клубу. *Дзвін*. 1924. 22 листопада. № 41. С. 1-2.
4. Кучерепа М. М., Цецик Я. П. Українські національні партії на Волині (1921–1939 рр.): монографія. Ч. 1. Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2011. 304 с.

Романа Яремчук
здобувачка вищої освіти
III курсу Навчально-наукового
інституту економіки і менеджменту
Національного університету водного
господарства та природокористування
(науковий керівник к. т. н., доц. **В. І. Корбутяк**)

ЗАРОДЖЕННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ БІБЛІОТЕК НА ЗАХІДНІЙ ВОЛИНІ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

Актуальність теми. Після включення Західної Волині до складу відродженої II Речі Посполитої у регіоні спостерігалися значні зміни у культурно-освітньому, суспільно-політичному та економічному житті. Органи польської державної адміністрації певну увагу приділяли розвитку освіти, що здійснювалося у контексті внутрішньої політики держави, яка була спрямована на полонізацію регіону. Питання розвитку та діяльності бібліотечної сфери практично не досліджене в сучасній українській історіографії, тому основним джерелом дослідження стали документи Державних архівів.

Упродовж 1920-х – 1930-х рр. на Волині практично були відсутніми бібліотеки, як окремі установи. При повітових «Просвітах» впродовж 1920-х рр. функціонували бібліотеки, але вони не були значними й у кращому випадку налічували кілька сотень примірників. Але наприкінці 1920-х – на початку 1930-х рр. всі «Просвіти» були закриті польською владою включаючи й бібліотеки [3, арк. 139].

Таким чином, закриття польською владою «Просвіт» припинило функціонування низки бібліотек, які хоча й не були значними, але відігравали позитивну роль у культурному житті регіону.

Окрему групу бібліотек становили шкільні бібліотеки комплектування фондів, яких здійснювалося декількома шляхами й вони мали певну відмінність – це залежало від мови, якою велося навчання.

Так, фонди бібліотек українських приватних гімназій, які функціонували у декількох повітових центрах поповнювалися українською та польською літературою. Окрім шкільних підручників у них була й українська художня література, насамперед твори Т. Г. Шевченка, І. Я. Франка, А. Чаковського та інших відомих українських письменників та поетів. Абсолютна більшість із них були видані у Львові. Значна частина була надрукована у видавництві «Червона калина» й стосувалася подій визвольних змагань [2, арк. 37-40]. Необхідно відзначити, що напередодні Другої світової війни у бібліотеки українських шкіл, що функціонували на Волині надходило значно менша кількість українських книг виданих у Галичині, що було насамперед зумовлено внутрішньою політикою волинського воєводи, який вжив низку заходів спрямованих на посилення «сокальського кордону».

Отже, у міжвоєнний період українські бібліотеки на Волині, що функціонували в українських гімназіях та школах орієнтувалися на потреби

учнів та вчителів. Їх фонди не були значними через незначні фінансові можливості, хоча варто відзначити, що культурно-просвітницькі структури Галичини докладали значних зусиль до поповнення їх фондів насамперед українськими книгами.

Значну роль у культурному житті Волині досліджуваного періоду відігравали «Просвітянські хати ВУО», що були створені завдяки старанням діячів Волинського українського об'єднання (ВУО) проурядової політичної партій, яка стояла на позиції співпраці з польською владою й користувалася підтримкою владних структур. У всіх «Просвітянських хатах ВУО» функціонували читальні, в яких знаходилася бібліотека, а селяни мали змогу читати книги в її приміщенні. Варто відзначити, що їхні бібліотеки не були великими, налічуючи в кращому випадку лише кілька сотень примірників книг, брошур, журналів та газет [1, арк. 32-35].

Таким чином, як свідчать архівні документи на Волині у міжвоєнний період бібліотечна справа перебувала лише на стадії зародження, а та не значна кількість бібліотек не володіла значними фондами й була не в змозі задовольняти потреби користувачів. Однак у порівнянні з імперським періодом у регіоні з'явилися українські бібліотеки, які відіграли позитивну роль у культурному житті Волині.

Список використаних джерел та літератури:

1. ДАВО (Державний архів Волинської області). Ф. 198. Оп. 1. Спр. 6. 62 арк.
2. ДАРО (Державний архів Рівненської області). Ф. 30. Оп. 18. Спр. 1342. 49 арк.
3. ДАРО (Державний архів Рівненської області). Ф. 33. Оп. 4. Спр. 47. 432 арк.

Андрій Ткачук

здобувач вищої освіти

III курсу історичного факультету

Житомирського державного

університету імені Івана Франка

(науковий керівник: к. і. н., доц. **І. М. Власюк**)

ВПЛИВ ЦАРЯ БОРИСА ІІІ НА ПОЛІТИЧНИЙ РОЗВИТОК БОЛГАРІЇ

Актуальність дослідження. Актуальність даної теми зумовлена тим, що вплив царя Бориса ІІІ на політичний розвиток та вітчизняна болгаристика загалом потребують більшого доробку напрацювань, котрим повинні займатися сучасні молоді науковці. Важливо також застосовувати комплексний підхід, вивчаючи період міжвоєнної Болгарії.

В українській історіографії дана проблема була висвітлена у працях таких дослідників: В. Голуб, Г. Чернявський, О. Крапивин, В. Ганевич, Г. Докашенко, А. Копилов, Т. Татолі, В. Чорній, П. Рущенко. Праці українських дослідників проаналізовано Н. І. Самойленко [3].

Метою даної статті є аналіз впливу царя Бориса III на політичний розвиток Болгарії, результатів його політики.

Виклад основного матеріалу. Науковці, які досліджують дану тему, дискутують щодо політичного режиму в Болгарії у період 20-30-х рр. ХХ ст.

Т. Татолі дійшла висновку, що «перемога авторитарної ідеї і авторитаризму як концепції політичного режиму у міжвоєнний період в Болгарії була зумовлена цілою низкою чинників». Серед них вона виділяє такі як: особливості в першу чергу соціальної структури суспільства, також політична і економічна ситуація, що склалася у результаті Першої світової війни та традиції життя [4].

Болгарія була однією з найперших балканських країн, що відійшли від демократичних форм правління, проте вона ж і зазнала найбільших труднощів серед країн цього регіону в ході Першої світової війни. Вона втратила майже 1/10 своїх земель. Також країна зазнала досить важких умов з продовольством, і, як наслідок, глибокого спаду виробництва та масового безробіття, що викликало катастрофічну інфляцію і зростання цін. Безумовно, це певним чином дискредитувало членів правлячої політичної партії та її лідерів. Продуктів харчування вкрай не вистачало, але ми можемо побачити деяке пом'якшення, через американські поставки допомоги. Зокрема, посилювався потік мігрантів з Фракії та Македонії [2].

Кількість обездоленого населення зросла на сотні тисяч. У невеликій Болгарії у 1919 р. нараховувалося 5 млн. 150 тис. населення, а серед них – майже 20% національних меншин (турок – 11,16%, циган – 2,8%, румун – 1,84%, греків – 1%, євреїв – 0,92%) і хвиля мігрантів спричинила значні труднощі та негаразди в суспільстві [1].

На думку В. Чорнія, перемога БЗНС на парламентських виборах у квітні 1923 р. не принесла країні очікуваної політичної стабільності, що призвело до державного перевороту. 9 червня 1923 р. було створено новий уряд, який очолив Александр Цанков [5, с. 258].

Програма уряду А. Цанкова не виходила за рамки буржуазно-ліберальних традицій, але йому не вдалося забезпечити собі достатньо широку соціальну опору та політичну стабільність в країні. На зміну Цанкову прийшов у 1926 р. режим О. Ляпчава, який вимушений був проводити більш ліберальну політику [4].

Цар Борис III намагався проводити свою лінію, прагнучи добитися прихильності у військових колах. Державний переворот 19 травня 1934 р. привів до влади представників Таємної військової ліги, які були схильні до проведення репресивної політики у суспільстві [5, с. 260]. Антимонархічні погляди окремих членів уряду активізували діяльність Бориса III, що дозволило йому встановити особисту диктатуру, повернути значення монархічного інституту влади, мати авторитет серед населення країни [4].

У цей період відбувалося значне загострення ситуації в світі, через агресивні дії Італії та Німеччини, а також громадянську війну в Іспанії. Борис III мав намір скористатися розпадом Версальської системи і певною мірою позбутися нав'язаних умов Нейського миру. Це спонукало його розгорнути

дипломатичну діяльність. На початку 1936 р. Борис III в Берліні вів тривалі переговори з керівниками Третього рейху.

Порушивши умови Нейського миру, Болгарія була змушена нарощувати свою обороноздатність, через загострення міжнародних відносин. Єдиним виходом з даної ситуації було порозумітися із сусідами, а саме визнання непорушності післявоєнних кордонів. В результаті цього 24 січня 1937 р. було укладено «Пакт про вічну дружбу» з Югославією, а 31 травня 1938 р. було підписано Салонікське порозуміння. Завдяки цьому Болгарія отримала свободу дій щодо озброєння своєї армії та зміцнення кордонів, а отже могла вести більш активну зовнішню політику [5, с. 276].

Отже, режим царя Бориса III був авторитарним. Особливо посилилася його діяльність у середині 1930-х рр. Цар прийшов до влади у сприятливий для нього момент, встановивши одноосібну диктатуру, маючи у подальшому певні успіхи, особливо у сфері зовнішньої політики.

Список використаних джерел та літератури:

1. Бурдяк В. І. Республіка Болгарія на зламі епох: політична трансформація суспільства. Чернівці: Рута, 2004. 520 с.
2. Бурдяк В.І. Політичний процес у Болгарії міжвоєнного періоду. *Історико-політичні проблеми сучасного світу*. 2014. Т. 27-28. С. 16-22. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Ippss_2014_27-28_5.pdf (дата звернення: 25.09.2022).
3. Самойленко Н.І. Болгарія. Влада і закон (1918 -1962) у дослідженнях українських істориків. *Гуржіївські історичні читання*. 2014/2015. Вип. 8/9. С. 34-37. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/gurit_2014-2015_8-9_14.pdf (дата звернення: 25.09.2022).
4. Потрашков С.В. Рецензія на монографію Татолі Т. В. «Авторитаризм в Болгарии в межвоенный период (1918-1939 гг.)». *Вісник Харківської державної академії*. 2011. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/hak_2011_34_34.pdf. (дата звернення: 25.09.2022).
5. Чорній В.П. Історія Болгарії. Львів: ПАІС, 2007. 404 с.

Катерина Чаусова
здобувачка вищої освіти
IV курсу історичного факультету
Житомирського державного
університету імені Івана Франка
(науковий керівник: к. і. н., доц. **І. М. Власюк**)

ПОЛЬЩА У МІЖНАРОДНИХ ПОДІЯХ 1938 – СЕРПНЯ 1939 РР.

Події, що передували початку Другої світової війни, зокрема відсутність сильної реакції з боку європейських країн на територіальні захоплення Гітлера, політика його умиротворення призвела до розв'язання ним війни проти Польщі, яка не так давно була союзником країни-агресора, стала його наступною жертвою після спільного поділу Чехословаччини, є деякою мірою подібними до тих, що відбувались протягом 2014-2021 рр., коли попри анексію Криму і утворення «ДНР» і «ЛНР» з Росією намагались домовитись, але це призвело до початку повномасштабної війни останньої проти України. Не можна заперечити той факт, що на початковому етапі територіальних захоплень Польща підтримувала Гітлера, а в результаті стала одним із об'єктів його агресії.

Означена проблема знайшла своє відображення у працях українських та зарубіжних дослідників: Л. Зашкільняка [2], В. Шайкана [5]; Г. Дильонгової [1], М. Тимовського, Я. Кеневича, Е. Хольцера [3] та ін.

Мета роботи полягає в аналізі міжнародної ситуації, що склалася для Польщі у 1938-1939 рр., її відносини з Німеччиною та СРСР, іншими країнами.

Упевненість в тому, що Німеччина не планує проводити агресивну політику щодо Польщі, призвело до введення нею більш агресивної зовнішньої політики, починаючи з березня 1938 року. Скориставшись дестабілізацією ситуації в Європі через аншлюс Німеччиною Австрії, Варшава через поставлений Литві ультиматум, відновила з нею дипломатичні відносини, що стурбувало Францію. СРСР заявив, що не займе нейтральних позицій у випадку вторгнення до Литви [2, с. 288].

Польща використала подальше загострення міжнародних відносин в Європі Німеччиною і у випадку з Чехословаччиною, з якою мала спірні території ще зі встановленого кордону у 1919 р. Після того як 29 вересня 1938 р. в Мюнхені було задоволено вимогу Гітлера щодо приєднання до Германського рейху Судетської області, Польща поставила ультиматум, щодо Тешинської Сілезії, який було прийнято Чехословаччиною [3, с. 428].

Однак, як зазначає В. Шайкан, після вирішення питання з Чехословаччиною, відносини між Німеччиною і Польщею загострилися. Вже у жовтні 1938 року з Польщі виїхало багато німецькомовного населення, натомість були вислані польської євреї. Було порушено питання Данцигу, про яке вже у січні 1939 року заговорив Гітлер, наголошуючи на спільній неприязні до СРСР, наполягаючи на екстериторіальності міста і коридору до нього, проте Ю. Бек не задовольнив вимоги, так само як і на пропозицію Ріббентропа щодо залучення Польщі до антирадянської співпраці [5, с.185].

Досить нестійкою і загрозовою для Польщі ситуація стала із середини березня 1939 року, після початку прямої агресії Гітлера проти Чехії, а також Італії проти Албанії. Чемберлен 31 березня зробив заяву про те, Англія надасть усю можливу допомогу у випадку загрози незалежності Польщі. 2 квітня були підтвержені домовленості у випадку агресії проти цих країн, проте вони не гарантували якоїсь реальної підтримки. Згодом до гарантій безпеки приєдналася і Франція [2, с. 289].

Наступним кроком до загострення відносин між Німеччиною і Польщею було офіційне розривання дипломатичних відносин і угод. Гітлер у виступі в Рейхстазі 29 квітня 1939 р. відмовився від договору про ненапад з Польщею і укладеного в 1935 р. морського договору з Англією [1, с. 125].

Навесні 1939 року європейським країнам стало зрозумілим, що у майбутній війні без коаліції із СРСР не обійтись. Й. Сталін, розпочавши переговори з як з антигітлерівською коаліцією, так і таємно з нацистською Німеччиною, намагався отримати від них максимальну вигоду. Були сподівання, що на завершальному етапі війни Німеччини із Францією та Англією Радянський Союз за свою допомогу висуне такі вимоги, з якими європейським країнам доведеться погодитися. Однак після відмови від пропуску радянських військ територією Польщі, радянське керівництво вирішило, що від переговорів з Англією та Францією воно не доб'ється розширення свого впливу. Тому воно пішло на тимчасове зближення з Німеччиною, сподіваючись що зможе пізніше диктувати свої умови. Внаслідок цього у серпні радянськими дипломатами було припинено переговори з Англією та Францією [2, с. 289].

Наступним кроком у міжнародній політиці, після якого питання про початок Другої світової війни було фактично вирішено, був договір про ненапад між Німеччиною та СРСР від 23 серпня 1939 року. У таємній частині договору було вказано, що Польща, а також три балтійські країни були поділені на «сфери впливу». Попри підписання польсько-англійських домовленостей, запобігти війні вже не вдалося [3, с. 429-430].

Важливо зазначити, що підписання угоди від 23 серпня 1939 року порушувало згаданий раніше договір про ненапад між СРСР і Польщею, особливо статті 1 і 3, у яких, зокрема, зазначалося: «Стаття 1. Обидві сторони, констатуємо, що вони відмовилися від війни як знаряддя національної політики у їхніх взаєминах, зобов'язуються взаємно утримуватися від будь-яких агресивних дій або нападу одна на одну як окремо, так і спільно з іншими державами... Стаття 3. Кожна з Договірних Сторін зобов'язується не брати участі в жодних угодах, з агресивної точки зору явно ворожих іншій стороні» [4, с. 92-93].

Отже, Польща у 1938 р. була фактично союзником Німеччини та використовувала складну міжнародну ситуацію, що склалась в Європі для проведення своєї політики. Пізніше вона стала фактичним ворогом свого вчорашнього союзника після відмови передати Данциг і коридор до нього. Незважаючи на підтримку Польщі з боку Англії та Франції і намагань

польських депутатів у 1939 р., доля країни була вирішена договором між Німеччиною і СРСР, після якого війна стала неминучою.

Список використаних джерел і літератури

1. Дильонгова Г. Історія Польщі 1795-1990 / пер. з польсь. М. Кірнесик. Київ : Вид. дім «Києво-Могилян. акад.», 2007. 242 с
2. Зашкільняк Л. О., Крикун М. Г. Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2002. 752 с.
3. Тымовский М., Кеневич Я., Хольцер Е. История Польши / ред.: Л. Е. Гвозд, В. Н. Ковалев; пер. с польс. В. Н. Ковалев, М. Л. Козо, М. В. Лескинен. Москва: «Весь Мир», 2004. 544 с.
4. Хрестоматия по истории международных отношений / Сост. Д.В. Кузнецов. В 5-ти книгах. Книга 4. Новейшее время. URL: <http://istfil.bgpu.ru/>
5. Шайкан В. Ідеологічна підготовка агресії проти Польщі нацистським керівництвом Німеччини. *Сторінки воєнної історії України: збірник наукових статей*. 2009. № 12. С. 185-192.

Валентина Власюк

здобувачка I курсу магістратури

історичного факультету

Житомирського державного

університету імені Івана Франка

(науковий керівник: к. і. н., доц. **І. М. Власюк**)

РЕЖИМ Й. ТІСО В СЛОВАЧЧИНІ У ПЕРІОД ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Вивчення окремих аспектів історії Словацької держави є важливим з огляду на те, що ця держава не була самостійною, а виконувала роль Гітлера в особі Й. Тісо.

Метою дослідження є вивчення та аналіз режиму Й. Тісо у Словаччині у період Другої світової війни.

Словацька національна історія періоду 1939-1945 рр. насичена суперечливими історичними фактами, подіями, явищами і процесами. У той час, коли практично всі європейські країни переживали трагедію збройного протистояння демократії і тоталітаризму, словаки отримали унікальний шанс на реалізацію своїх державотворчих прагнень. Парадоксально, але словацька національна незалежність народилася під тиском гітлерівської Німеччини, яка й посіла місце протектора нової держави. Зовнішньополітична, економічна та військова залежність від головного агресора доби Другої світової війни не могла не вплинути на імідж Словаччини у світі [1, с. 9].

Словаччина була випробувальним полігоном нацистської політики, наприклад, при розробці статусу німецької меншини на південному сході Європи або в так званому вирішенні єврейського питання [1, с. 320].

Надійною опорою нового режиму став католицький дух, представник якого Й. Тісо спочатку очолив уряд, а в жовтні 1939 р. був обраний президентом країни. Факт проголошення незалежності Словаччини був сприйнятий у суспільстві неоднозначно. Частина словаків зайняла вичікувальну позицію, щоб зорієнтуватися в становищі. Відверто «задоволені» або «незадоволені» становили незначну меншість. Проте священнослужителі та папства євангелічної церкви (католики у Словаччині становили 73,6% віруючих, а протестанти трохи більше 15%), які відчували свою нерівність і ущемленість, виявляли опозиційність до керівної верхівки [4].

При формуванні режиму Тісо зіткнулися дві позиції, що представляли традиційні течії всередині народної партії: течія нового націоналістичного руху та вплив німецького нацизму, що тоді користувався успіхом. Група під керівництвом Йозефа Тісо, який став з жовтня 1939 року президентом, а з 1942 року і вождем, мала намір будувати диктатуру [1, с. 322].

У суперечці про характер диктатури в Словаччині Тісо спирався насамперед на партію, яка в 1944 р. налічувала 300 тисяч членів і користувався також підтримкою католицької церкви. Сам Тісо був католицьким священником. Церква підтримувала соціальну, культурну, освітню політику уряду, не влаштовували також авторитарні та патерналістські елементи політичної системи, проте вона не була готова підтримувати послідовне копіювання нацистського зразка. Диктатура, яка була створена Тісо, агресивна атмосфера і політичні умови, створені в ході війни нацистською Німеччиною, сприяли переходу традиційного людського антисемітизму до жорстоких, систематичних і визначених державою форм [1, с. 323].

У Словаччині було оголошено надзвичайний стан, тоді 13 березня Гітлер запросив до Берліна словацького экс-прем'єра Й. Тісо, якого, як припускав фюрер, простіше було схилити до реалізації ідеї розриву Братислави з Прагою. Тісо був поставлений перед вибором: або окупація Словаччини готовими до цього угорськими військами, чому Гітлер не перешкоджатиме, або створення за підтримки і під егідою Німеччини самостійної Словацької держави. Відповіді на ультиматум пропонувалося за лічені години. Тісо вважав за краще, природно, другий варіант, але для здійснення потрібна формальна згода словацького сейму, щоб акція виглядала законною в очах світової громадськості. Таким чином, за короткий період з політичної карти Європи зникла Чехословацька Республіка. Сам же чехословацький народ не мав іншого вибору, як змиритися із таким становищем, оскільки він був позбавлений будь-якої зовнішньополітичної підтримки. Німеччина, прикриваючись питаннями національних меншин, прагнула як найшвидше захопити території молодій республіки і цим же зміцнити позиції та поширити свій вплив у Європі. [3, с. 108].

Водночас Й. Тісо навіть заради збереження словацької державності був не готовий відмовитися від власних ідеалів та переконань. Антибільшовицька позиція глави Словацької держави була непохитною [5, с. 239].

Президент Й.Тісо, незважаючи на всю лояльність до німецького уряду, у внутрішній політиці намагався враховувати специфіку Словаччини і своє становище католицького священика. І це стало зручним приводом звинувачувати Й.Тісо у нелояльності щодо Німеччини [2, с. 182].

У Кошицькій урядовій програмі була спеціальна стаття про суд над організаціями і особами, причетними до розв'язання війни. Зокрема, до них належали члени словацького уряду, сейму і президент Й.Тісо. У Словаччині показові суди над нацистськими злочинцями, зрадниками і колаборантами почалися вже 15 травня 1945 р. До 31 серпня 1946 р. було винесено майже 4 тис. вироків, зокрема 17 смертних (В.Тука, А.Вашек, О.Кубала, Й.Шміговський та ін). 29 жовтня 1945 р. американська військова адміністрація у Баварії видала Й.Тісо чехословацькому уряду. Відтоді розпочався тиск на владу з метою не допустити судового процесу. Радіостанція «Голос Словацької республіки» закликала провести акції захисту Й.Тісо [2, с. 202].

Судовий процес над Й. Тісо послабив позиції Демократичної партії на політичній сцені країни, чим в подальшому вдало скористалися комуністи на шляху до монополії влади в Чехословаччині. Після страти Й. Тісо на адресу Демократичної партії стало лунає багато звинувачень у бездіяльності з вуст католицьких активістів, прихильників колишнього президента [6, с. 131].

Отже, режим Й. Тісо у Словаччині у період Другої світової війни був досить складним та суперечливим. У ньому перепліталися націоналістичні складові з вимушеною підтримкою своїх союзників – нацистів.

Список використаних джерел та літератури:

1. Боровець І. І. Словацька держава 1939-1945 рр.: історична генеза та особливості розвитку / наук. ред. С. В. Віднянський. Кам'янець-Подільський : ПП «Медобори-2006», 2012. 352 с.
2. Кріль М.М. Історія Словаччини: Навч. посібник. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. 264 с.
3. Куцик Р. Зовнішньополітичні аспекти ліквідації Чехословацької держави у 1938-1939 рр. *Студентський науковий вісник. №33*. Тернопіль, 2013. С. 105-108.
4. Словацька республіка» у Другій світовій війні. URL: <https://uahistory.co/book/newest-history-of-central-european-balkan-countries-of-xx-century/107.php> (дата звернення: 12.09.2022)
5. Шніцер І. О. Словацьке національне питання на заключному етапі Другої світової війни (1943–1945 рр.). *Дриновський збірник, 9*, 2016. 236 - 244 с.
6. Шніцер І. О. Судовий процес над Йозефом Тісо та його вплив на суспільно-політичне життя в Чехословаччині 1946-1947 рр. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Історія»*. Ужгород : Говерла, 2019. Вип. 2 (41). С.127-133.

Сергій Муравинець
здобувач вищої освіти VI курсу
факультету історії, політології та національної безпеки
Волинського національного університету імені Лесі Українки
(науковий керівник: к. і. н., проф. М. М. Кучерена)

БИТВА ЗА КИЇВ 1941 РОКУ

Постановка проблеми. Наступ російських військ 2022 року на Київщину можна порівняти з наступом німецької армії у 1941 році на Київ та бойовими діями, що точилися за столицю. Українські військові як у далекому 1941 році, так і сьогодні, героїчно боронили місто від агресора. Серед подій Другої світової війни на теренах України важливе місце належить битві за Дніпро та її головній складовій – битві за Київ 1941р.

Аналіз історіографії проблеми. Події битви за Київ 1941 року висвітлено в роботах істориків П. Балкового, С. Вольського, П. Доброва, А. Чайковського, В. Короля, В. Павлика, О. Лисенка. Ґрунтовною є колективна праця «1941. Оборона Києва». Важливим науковим результатом дослідницьких зусиль І. Муковського, О. Лисенка, В. Сімперовича, В. Стецкевича, В. Клокова стала періодизація історіографічного процесу проблем історії України часів Другої світової війни. Воєнні історики А. Грильов, Р. Португальський та інші в історіографічних працях торкалися переважно питань загального перебігу подій німецько-радянської війни.

Метою статті є дослідити битву за Київ 1941 року як вагомому історичну подію в ході Другої світової війни.

Виклад основного матеріалу. 11 липня 1941 р. передові танкові та моторизовані частини групи Клейста захопили Петрушки, Шпитьки, Горбовичі, Музичі та Княжичі, розташовані перед укріпленим районом, вийшли до лівого берега ріки Ірпінь на всій території від с. Соснівка Бишівського (тепер Макарівського) району до с. Дмитрівка Києво-Святошинського району. Так розпочалася 72-денна оборона Києва. Така швидка поява німецьких військ поблизу столиці була певною мірою несподіваною [4, с. 88–97].

У стислий термін командуванням Південно-Західного фронту і керівництвом міста були організовані та впроваджені заходи з підготовки Києва до оборони [6, с. 55]. Особлива увага приділялася використанню виробничих потужностей і ресурсів промисловості міста для задоволення потреб фронту. До 28 червня 1941 р. підприємства Києва були переведені на військові рейки й почали випускати оборонну продукцію [3, с. 211–213].

Уже в перші тижні війни понад 200 тис. киян за мобілізацією чи добровільно пішли на фронт, який невблаганно наближався до столиці України. Президією Верховної Ради СРСР був прийнятий Указ про оголошення в окремих місцевостях СРСР воєнного стану у зв'язку з початком Великої Вітчизняної війни. Дія Указу поширювалася й на Україну. Серед заходів, що запроваджувалися у місцевостях, у яких був оголошений воєнний стан, була передача всіх функцій органів державної влади в галузі оборони, забезпечення

громадського порядку і держбезпеки військовим радам фронтів, армій, військових округів [2].

Оборона Києва спиралася на Київський укріпрайон (КиУР), побудований у 1930-ті рр. Його було відновлено й частково переобладнано. КиУР складався з трьох смуг і мав підготовлену систему піхотного, артилерійського та протитанкового вогню. Передній край першої смуги оборони Києва проходив по р. Ірпінь від населеного пункту Бірки до Білогородки, далі від Боярки, Віти-Поштової, Кренища, Мриги. Глибина смуги досягала 6–10 км [6, с. 83]. По всій смузі розташовувалося 750 довготривалих оборонних споруд, 40 км протитанкових ровів, 100 тис. протитанкових та протипіхотних мін, близько 30 км дротяних загороджень. Усі дороги перекривали металеві їжаки. Береги річок і ярів ескарпувалися. На лісових ділянках створювалися заміновані вали. Друга смуга проходила по лінії Вишгород – Пуща-Водиця – Святошин – Жуляни – Пирогове – Чапаївка. Третя смуга прилягала безпосередньо до околиць міста. 9 липня, коли 13-та танкова дивізія вермахту захопила Житомир, керівництво КиУР доповіло про приведення укріпрайону в бойову готовність. За дві доби німецькі танкові з'єднання просунулися на 110 км і 11 липня наблизилися до Київського укріпленого району. На цьому оборонному рубежі, який створили війська гарнізону та мешканці Києва, німецькі війська було зупинено. Фактична підготовка до оборони Києва почалася 6 липня 1941 р., коли ЦК КП(б)У і військова Рада Київського особливого військового округу (КОВО, знову сформований на початку липня 1941 р. для підготовки мобільних резервів, існував паралельно з Південно-Західним фронтом протягом місяця) затвердили штаб оборони міста [5, с. 213]. До складу штабу оборони Києва ввійшли представники військового командування Південно-Західного фронту: полковник А. Ф. Чернишев (начальник штабу оборони) і майор М. Д. Чукарев (начальник інженерної служби), секретар Київського обкому партії М. П. Мішин, голова облвиконкому Т. Я. Костюк, секретарі міськкому партії Т. В. Шамрило та К. Ф. Москалець, голова міськвиконкому І. С. Шевцов [7, с. 140].

Місто зазнало великих руйнувань, було знищено 800 промислових підприємств, 940 державних будинків, 140 шкіл, згоріли університет, міська публічна бібліотека, будинок Оборони. Було підірвано перлину української церковної архітектури – Успенський собор Києво-Печерської лаври [1, с. 210].

Висновки. Битва за Київ 1941 року була прикладом героїзму. Безпосередньо в боях за оборону Києва (в Київському котлі) з 5 по 27 вересня 1941 р. потрапили в полон генерали Г. І. Тхор, І. М. Скугарев, В. М. Сотенський, І. М. Герасимов, А. Є. Будихо, П. Ф. Привалов, М. І. Потапов – командувач 5-ї армії, П. Д. Артеменко – заступник командувача 37-ї армії, К. П. Добросєдов – начальник штабу 37-ї армії. Поразка військ Південно-Західного фронту стала найбільшою катастрофою для Червоної армії, що перевершувала трагедію Західного фронту на початку війни. За даними фронту, в оточення потрапило 452 720 чол., а втрати матеріальних цінностей і озброєння становили 2642 гармати, 1225 мінометів, 8038 кулеметів, 300 вагонів боєприпасів, 305 тис. гвинтівок. З оточення вдалося вийти лише 21 тис. бійців і

командирів Південно-Західного фронту, на думку Ф. Левітаса – 25 тис. За статистичними даними Червона армія у Київському котлі втратила вбитими, взятими в полон і зниклими безвісти 616 304 чол., пораненими – 84240 чол., усього 700 544 чол., 1 764900 тис. одиниць стрілецької зброї, 411 танків і САУ, 28 419 гармат і мінометів, 343 бойових літаки [1, с. 311].

В результаті катастрофи під Києвом Червона армія втратила цілий фронт, який був найпотужнішим фронтовим з'єднанням радянських військ з початку війни з нацистською Німеччиною.

Список використаних джерел та літератури:

1. Гриф секретности снят. Потери Вооруженных Сил СССР в войнах, боевых действиях и военных конфликтах: Стат. исслед. Москва : Воениздат, 1993. 416 с.
2. Король В. Трагедія 1941-го року. *Воєнна історія*. 2002. № 3-4. URL: http://warhistory.ukrlife.org/3_4_02_4.htm
3. Левітас Ф. Л. Друга світова війна: українській вимір. Київ : Наш час, 2012. 272 с.
4. Лисенко О., Грицюк В. Оборона Києва: До 70-річчя подій. *Воєнна історія*. 2011. № 4 (58). С. 88-97.
5. Мощанский И. Б. Катастрофа под Киевом. Москва: Вече, 2011. 278 с.
6. Стасюк И. Оборона Киева 1941. Москва : Цейхгауз, 2006. 496 с.
7. Трубайчук А. Друга світова війна. Київ: Наукова думка, 1995. 142 с.

Ярослава Цимбалюк

здобувачка вищої освіти

III курсу історичного факультету

Вінницького державного педагогічного університету

імені Михайла Коцюбинського

(науковий керівник: д.і.н., проф. **О.А. Мельничук**)

ЛАДОЗЬКЕ ОЗЕРО В ЖИТТІ «БЛОКАДНОГО» ЛЕНІНГРАДА

Вже тривалий час проблема «блокади» Ленінграда не втрачає своєї актуальності. На сьогоднішній день в арсеналі науковців з'являються все нові джерела, які дають змогу здійснити нове прочитання однієї з найбільших трагедій німецько-радянської війни. Важливість дослідження означеної теми визначається не лише національною чи державною приналежністю, а прагненням проаналізувати події з позицій загальнолюдських цінностей, відкинувши ідеологічні догми чи стереотипи.

Дослідження блокадного міста ставало об'єктом інтересу багатьох науковців. Особливу цінність в джерелознавчій базі становлять праці Валерія Давида [1], Н. Волковського [2], в яких висвітлюються та аналізуються спогади очевидців, архівні документи та публікації тогочасної місцевої преси. Важливими в історіографічному плані є погляди американського історика Г. Солсбері [5], та російського дослідника М. Солоніна [4]. С. Ярову вдалося

відтворити цілісну картину повсякденного життя ленінградців, яка достатньо вирізняється, від тієї, яку звично подавали раніше [4].

У своїй статті автор, на основі аналізу джерел та спеціальної літератури, намагається з'ясувати роль Ладозького озера в житті блокадного Ленінграда в роки Другої світової війни.

Вже 8 вересня 1941 р. всі дороги на підступу до Ленінграда були перекриті противником, кільце остаточно замкнулося, ситуація, як повідомляв Й. Сталін, була безвихідною. Для населення постала гостра потреба встановити зв'язок із Великою Землею, аби поповнювати продовольчі резерви, а для керівництва – аби пришвидшити евакуацію цінних ресурсів, поставку озброєння, боєприпасів, палива. Єдиним вільним шляхом, своєрідним коридором, куди не пробрався ворог, була Ладога, що в період з вересня 1941 р. по березень 1943р. стане справжнім символом блокади – Дорогою життя. Орієнтовно 60 км західного берега озера повсякчас залишалися під контролем радянської влади. А. Жданов наголошував морякам, що в цей момент саме від них багато в чому залежить доля Ленінграда. 12 вересня 1941 р. в Осиновець почали прибувати перші баржі, яких було виділено 49. Внаслідок штормів деякі затонули разом з вантажем, але 2800 тон. пророслого зерна, що мало не особливо привабливий вигляд, витягли з дна озера. У спеченого хліба був чутним присмак цвілі [5, с. 379] Такі випадки, на жаль, були непоодинокими.

З настанням перших холодів, літаки стали головним способом перевезення та евакуації, але це була мізерна кількість, яка не могла забезпечити потреби міста та фронту. З'являлася перша крига, достатньо вагома перешкода для пароплавів, і коли вони проламували лід, відповідно пошкоджувався й сам корпус. Саме тому питання про прокладення нового шляху до зими було невідкладним.

13 листопада 1941 р. було підписано наказ №0164 по тилу Ленінградського фронту про організацію будівництва Льодової дороги по водній трасі мис Осиновець – маяк Кареджі. Її побудову під свій особистий нагляд взяв А. Жданов, головним керуючим призначався військовий інженер 3-го рангу товариш Б. Якубовський. Одразу ж після оголошення наказу, 14 листопада потрібно було форсованими темпами приступити до виконання робіт і провести укріплення криги, шляхом штучного наморожування. Однак не варто вважати, що зведення дороги давалося легко і безтурботно. Крига на цьому озері ніколи повністю не замерзала, адже спостерігалася нерівномірність температури і шар непокритої водної поверхні становив порівняно велику площу. Особливістю є й те, що суттєвою небезпекою були сильні північні вітри, які не дивлячись на товщину льоду 60-80см. – просто його ламали. Коли ж крига не мала достатньої товщини, то створювали спеціальні великі тріщини, які впродовж кількох днів замерзали з новою силою. Саме тому Дорога життя являла собою 5-6 окремих доріг, адже переносилася на 150-200 метрів в іншу сторону.

Як тільки лід зміцнів, прийшов час провести першу розвідувальну операцію, не дивлячись на те, що крига була ще достатньо слабкою і «багатою» на небезпечні місця – все закінчилося достатньо благополучно, лід витримав.

Згодом цей шлях торували вже коні та автомобілі. Ладога мала б стати справжнім порятунком для цивільного населення, блокадників гріла надія якнайшвидше покинути місто. З розповіді першого начальника Льодової дороги В. Монахова відомо, що значно посилювалася увага на евакуацію, Військова Рада нарешті винесла рішення рятувати населення, і в першу чергу дітей із Ленінграда. Однак, але через наступ німців, дітей довелося відправити назад до міста, єдине що вдалося вивезти із Морозівки, це 20-25 машин зерна і 10 з рештою безгосподарського вантажу. «Мені доводилося всі машини, які були наші, а головним чином із евакуації, зупиняти і завантажувати зброєю, інколи навіть дорожній регулювальник змушував брати дітей і везти назад в Ленінград.» [1, с. 158].

Зі звіту міської евакуаційної комісії від 26 квітня 1942р. можна побачити, що евакуацію під час блокади умовно поділяють на три етапи: перший – через Ладозьке озеро водним транспортом до Нової Ладоги, та до ст. Волхов автотранспортом; другий - авіацією; третій – по крижаній Дорозі Життя. Загалом водним транспортом було евакуйовано 33479 осіб, авіацією – 35 114; Льодовою дорогою – 554 186. [2, с. 693]

Вивезення розпочиналося для кожного однаково – зі станції Фінляндський вокзал. За браком машин та пального, передбачалося, що люди переважно йтимуть пішки, були сумніви чи витримає лід автотранспорт. Машини, які везли продовольство до Ленінграда, назад мали брати людей, аби не йшли «порожніми». Зі звіту про роботу станції Борисова Грива, де було організовано евакопункт, ми дізнаємося, що 3 грудня стали надходити евакопоїзди з ленінградцями у складі 15—17 вагонів, які мали до 1500-1700 осіб в ешелоні. Приміщень для прийняття такої кількості людей підготовлено не було. Якість обідів була низькою через відсутність асортименту продуктів та погану місцеву воду, причому підвезення води з Ладозького озера на той час евакопункт організувати не міг через відсутність транспорту. Окрім того, транспорт військово-автомобільної дороги, покликаної крім вантажу для Ленінграда перевозити через лід і евакуйованих, дуже неохоче виконував цю роботу. [6, с. 52]

Недоліки в організації були помітні неозброєним оком, зокрема: затримка рейсів і тривалий час очікування, неналежно обладнані приміщення – холодні, брудні та погано освітлені, не підготовленими лишалися й харчоблоки. Така робота евакопунктів спостерігалася до середини лютого 1942 р. і лише згодом прийшли перші покращення. [2, с. 695]

Нерідко люди потрапляли фактично у пастку, адже через тонку кригу йти вперед заборонялося, а повертатися до міста бракувало сил. Коли з січня 1942 р. стала налагоджуватися робота складів та машин, які доставляли продовольство в місто, з'явилася нова можливість розпочати більш масштабну евакуацію і вивезти виснажених людей. Такий захід передбачав перевезти понад 500 тисяч жителів і тривав до моменту поки крига не розтанула – квітня 1942 р.

Внаслідок евакуацій зменшувалася кількість людей, яких потрібно годувати в Ленінграді, і це дозволило вже 11 лютого підняти норми видачі

хліба для робочих – 500 гр. на добу, для дітей та найманців – 300 гр. Робота проведена по Дорозі життя стала приносити свої результати. Особливо це стало помітно в квітні-травні: супи і каші стали набагато густішими, чай – солодший, видавали і додаткові продукти. [6, с.20-21] Хоч і повільними кроками, але все ж організація продовольчого забезпечення населення врешті-решт налагоджувалася.

Проте, як пояснити той факт, що ще з початку «блокади», восени, коли була можливість кораблями доправити продовольство людям – партійне керівництво такої можливості не бачило, а от в плані евакуації сотень танків, боєприпасів, військової і промислової сировини – все було гаразд, і транспорту вистачало, і загрози бомбардування не було. Постачання було, і кораблями, і літаками, і автомобілями – тільки не для тих, хто пух від голоду, воно було – тільки для обраних. В щоденнику Миколи Рибковського запис від 5 березня закінчується приголомшливою фразою: «Такий відпочинок в умовах тривалої блокади міста можливий тільки у більшовиків, тільки при Радянській владі». В листопаді-грудні 1941 р. в місто доставили 346 тон копченостей, 52 тони шоколаду, 18 тон вершкового масла, 9 тон сиру. [4]. Очевидно, що такий асортимент призначався не для пересічних людей.

Таким чином, можна побачити, що «символіка» блокадного Ленінграда є досить багатю. Залежно від того чи іншого аспекту життя міста можна називати різні прикметні риси, проте невід’ємною – залишається коло, саме те, про яке пише Лідія Гінзбург. Коло замкнутої в собі свідомості. «Як його прорвати? Люди біжать коло і не можуть добігти до реальності. Їм здається, що вони воюють, але це неправда - воюють ті, хто на фронті. Їм здається, що вони не воюють, а тільки харчуються, але і це неправда, тому що вони роблять те, що потрібно робити в цьому місті, щоб місто не померло» [3] Дорога Життя мала б стати справжнім порятунком для тих 97 % померлого від голоду населення, а не одним з найцинічніших та найбрехливіших міфів радянського режиму.

Список використаних джерел та літератури:

1. Блокада. Воспоминания очевидцев / Авт.-сост. В.М. Давид. Москва: Вече, 2014. 608 с.
2. Блокада Ленинграда в документах рассекреченных архивов / под ред. Н.Л. Волковского. Москва: АСТ; Санкт-Петербург.: Полигон, 2005. 766 с.
3. Гинзбург Л. Записки блокадного человека. Ленинград: Советский писатель, 1989. 608 с.
4. Кричетников А. Ленинградская блокада: арифметика и политика. BBC NEWS. 2019. URL: <https://www.bbc.com/russian/features-46962532> (дата звернення: 13.02.2022.)
5. Солсбери Г. 900 дней. Блокада Ленинграда / Пер. с англ. И. С. Вольской. / Научн. ред. и предисл. проф. О. А. Ржешевского. Москва: ИЗДАТЕЛЬ ПРЕСС, 1996. 592 с.
6. Яров С. Повседневная жизнь блокадного Ленинграда. Москва: Молодая гвардия, 2014. 320 с.

Віктор Постолювський
здобувач вищої освіти
III курсу історичного факультету
Вінницького державного педагогічного
університету імені Михайла Коцюбинського
(науковий керівник: д. і. н. проф. **О. А. Мельничук**)

ПОБУТ ТА ДОЗВІЛЛЯ РАДЯНСЬКИХ СОЛДАТІВ ПІД ЧАС ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (ЗА СПОГАДАМИ УЧАСНИКІВ)

Історія Другої світової війни і до сьогодні залишається однією із найбільш міфологізованих тем в українській історіографії. Більшість досліджень радянських часів були присвячені висвітленню героїчних сторінок радянської історії в руслі офіційної ідеології, натомість, незручні та непопулярні теми залишалися поза увагою науковців. Ситуація змінилася після відновлення незалежності України. Основними тенденціями сучасних досліджень є деміфологізація, дегероїзація та деромантизація війни. Однак на сьогодні кількість досліджень, виконаних із нових методологічних підходів є незначною.

Одним із актуальних напрямків досліджень в означеній проблематиці є повсякденне життя як військових, так і цивільного населення СРСР в роки війни. Цій тематиці присвятили свої праці О. Лисенко, О. Удод, О. Боряк, Т. Нагайко, О. Перехрест.

У своїй статті автор ставить за мету, на основі аналізу спогадів очевидців, висвітлити окремі аспекти повсякденного життя радянських солдат, зокрема, умови проживання та проведення часу поза військовими діями.

Війна – це безумовно страшна річ. Вона змушує бійця зіштовхнутися з речами, яких не зустрінеш в цивільному житті. Але і без буденних речей на фронті не обходиться. Солдат воює по-різному: буває кілька днів підряд зі зброєю в руках, а буває тиждень сидить в окопі. Тож йому потрібно подбати про свій тимчасовий дім і чим зайнятися у представлений вільний час.

Стосовно місць проживання солдат та офіцерів, то зрозуміло, що під час воєнних дій вони визначались місцерозташуванням військового підрозділу і залежали також від відстані до лінії фронту. Ліжка звісно не були такими ж затишними, як вдома. Щастило, якщо вони взагалі були. А коли і були, то часто без матраців, з самою лише сіткою, що врзалась в тіло [4, с. 5]. Хтось спав у плащ-палатці, закутавшись в неї. Лайфхаком було надихати в неї багато повітря, після чого всередині ставало дуже тепло і можна було спати в комфорті [3, с. 322]. Взимку деякі казарми не опалювалися, вікна були без скла. Приємніше спати взимку було не у військовому ліжку, а в товарних потягах, де солдати спали на купі, проте їхнє тепло рятувало і зігрівало одне одного. Місця для нічлігу керувалися однією головною умовою – мати дах над головою. Це були будь-які приміщення, які не займало місцеве населення [4, с. 8]. Спали і в уцілілих хлівах поруч з худобою [1, с. 91]. Та і не завжди вдавалося поспати: ти або чергуєш без перебою, або фізично не можеш заснути через холод та інші

незручності. Кавалеристи згадують, що часом спати вдавалося тільки верхи на коні, поки їхня частина переміщувала табір [3, с. 25].

За відсутності в деяких місцях казарм, солдати жили у виритих землянках, де перечікували обстріли [4, с. 10]. Вирити подібну землянку було важко, особливо взимку. Деякі з них були неглибокими, до півметра, і знаходиться там можна було лежачи. Однак всередині солдати встановлювали саморобні печі з відер, які за деякий час висушували ями і в них можна було у спати у теплі [4, с. 12]. У деяких землянках було *«не гірше, ніж вдома»* [2, с. 105]. Хто ж землянки не мав, то змушений був спати під відкритим небом, взимку в снігу, що доводило до обмороження. Окрім землянок були ще палатки, курені, окремі хижі для командування [4, с. 13]. Деякі землянки намагалися робити у кілька ярусів, щоб захиститися від влучання снарядів. В таких, зазвичай, сиділо командування [4, с. 28]. *«Солдат в окопі – це значить в фортеці»* [3, с. 176]. Також іноді солдатам щастило і вони займали кинуті німцями землянки, які по комфорту сильно відрізнялися від їхніх [4, с. 55]. Але з цим слід було бути обережними, бо німецькі окопи могли бути завчасно пристріляні мінометами і тільки й чекали, аби радянський солдат вирішив там засісти [3, с. 114].

Важко було навесні, коли землянки затоплювало і доводилося будувати укриття з гілок. На фронті важливо мати свій власний куточок. Через танення снігів дороги ставали непрохідними. Війська на тижні застрягали на місці за неможливості рухатися далі. Доводилося робити привал, брати сокиру та йти в ліс (якщо той був поряд) і будувати хоч якусь дорогу [4, с. 23]. Доходило до критичних мір: щоб перейти річку, солдати будували імпровізований міст з трактора, якого могли просто кинути поперек течії [4, с. 56].

А вже з літа можна було працювати спокійно лопатою. Солдати бралися за роботу і військо ховалося під землю: рили траншеї, закопували гармати, викопували туалети і т.д. [4, с. 23]. В деяких таборах з приводу туалетів не турбувалися. Знаходили найбільшу вирву від снаряду, в яку і ходили за потреби. Траплялися і смішні моменти: новоприбулі не знали про призначення такої ями і в першу чергу бачили в ній укриття і в разі потреби стрибали у неї. Сміху тоді було на всю роту [3, с. 25].

Посміятися солдати взагалі сильно любили і у вільний час намагалися усіляко розважати себе і друзів, щоб хоч якось забутись. Та і така розрядка для душі дозволяла тримати психічний стан бійця у рівновазі. Вони вигадували для себе безліч занять, щоб не нудьгувати. У перервах між навчаннями солдати співали, грали музику, слухали анекдоти – розважались, як могли [4, с. 5]. Були задоволені, коли до рук потрапляла німецька гармоніка. Солдати не соромились нахвалювати її і радісно грали [2, с. 102]. Було місце й іграм у карти: популярними були «дурень» та «очко» [1, с. 86]. Існували власні гуртки самодіяльності, де кожен знаходив собі місце. Солдати любили там поспівати від душі [4, с. 31]. Жартували про все, що доводилося переживати: нестачу їжі, холод, скудні землянки, черговий артобстріл, що заважав заснути. Якось під час одного з таких обстрілів солдати пострибали до окопу, щоб перечекати. Разом з ними був майор, який теж шукав де сховатися і стрибнув до солдатів і зверху

накрився листом фанери. Після солдати жартували над ним і дякували його фанері, яка всіх врятувала. Майор теж посміявся [3, с. 268]. Навіть при відступі знаходилося місце анекдотам і дотепам [1, с. 126]. Коли щастило, то можна було подивитися фільм у спеціально відведених для цього землянках [4, с. 24]. Слухали радіо, слідкували за новинами [3, с. 322]. У вільний час фронтовики могли фантазувати і тоді вони записували різні сюжети до щоденників, надивившись на війну [1, с. 69].

Та навіть, якщо бійці були не в окопі, а безпосередньо на полі бою, то все рівно не сумували. Лежачи в окопах, солдати вигадували різні ігри, щоб чимось зайняти час. Ось одна з таких: обидва солдати беруть по автомату і виставляють їх з окопу прикладом доверху і так і тримають. Чий приклад першим розірве снарядом – той переміг. Грали це не власною зброєю, а чиеюсь покинутою, яка вже лежала вся у іржі [4, с. 30]. Також коротали час оповідками з власного життя, тим самим ближче знайомлячись з братами по зброї [4, с. 37].

Іншою розвагою для деяких бійців слугували гедзі. Коли вони сідали на тіло, їх ловили та прив'язували до лапок мотузку, ніби повідок для собаки, і «вигулювали» комаху [4, с. 35]. Був ще випадок цікавої забави: солдат забився з товаришами на трофейну горілку, що він зможе перекусити зубами запал від гранати Ф-1. Ніхто йому не вірив і всі погодились, а йому однак вдалось [3, с. 154].

Для відзначення свят на фронті не завжди знаходили час. Той же Новий рік солдати часто зустрічали як ще один день, проводячи його в окопі, землянці чи взагалі на посту наодинці. Лише символічно лунали вистріли з гармат і сигнальних ракет, і то не завжди [4, с. 25]. Хоч і часто не вдавалось його відзначити, але про привітальні листи рідним солдати не забували. Вітали сім'ї зі святами і бажали, щоб війна вже скінчилась [1, с. 21]. Однак, більш значимі свята, такі як Великдень, святкували. Стихали, по можливості, і святкували, не лаючись, не стріляючи. Православна душа брала верх над наказами штабу [1, с. 36]. Не соромилися боялись солдати носити з собою хрестики [3, с. 238]. Не забували святкувати і перше травня. Воно відбувалося гучно, з піснями та концертами [2, с. 78]. Були і більш локальні, але не менш значимі події. Окремі роти святкували річниці свого формування, що було приємною гордістю для солдатів [5, с. 105].

Отже, навіть в суворих буднях війни радянські солдати прагнули облаштувати свій побут та скрасити таким чином своє повсякдення. В часи дозвілля солдати намагалися на деякий час дистанціюватись від війни та створити ілюзію мирного часу, лікуючи свої душевні рани.

Список використаних джерел та літератури:

1. Довженко О. П. Сторінки Щоденника (1941-1956). Київ: Вид-во гуманітарної літератури, 2004. 384 с.
2. “Здравствуйте, дорогие мои...” (фронтовые письма 1941–1945 гг.): сборник документов / сост. Е. Э. Ешан, А. П. Пудалова. Нижний Новгород : Центр. архив Нижегород. обл., 2015. 588 с. URL: <https://www.archive-nnov.ru/?id=8881>

3. Михеенков С. Е. В донесениях не сообщалось... Жизнь и смерть солдата Великой Отечественной. 1941-1945. Москва: Центрполиграф, 2009. 351 с. URL: http://militera.lib.ru/memo/russian/miheenkov_se05/index.html
4. Никулин Н. Воспоминания о войне. 2-е изд. Санкт-Петербург: Изд-во Гос. Эрмитажа, 2008. 244 с.
5. Рабичев Л. Война всё спишет. Москва: Издат. дом АСТ, 2019. 256 с.

Олексій Царук
здобувач вищої освіти
IV курсу історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: д. і. н., проф. **О. А. Буравський**)

ОКУПАЦІЙНІ РЕЖИМИ НА ТЕРИТОРІЇ СРСР У ПЕРІОД ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Історія Другої світової війни є яскравим прикладом того, щоб людство пам'ятало про минулі трагічні події і не допускало подібного у сьогоденні та в майбутньому.

Метою статті є визначення основних цілей окупаційної політики Третього рейху та його союзників, на окупованих територіях СРСР, висвітлення сутності самих окупаційних режимів. У загальному описати умови існування населення в різних окупаційних зонах, порівняти окупаційні режими.

Німецько-радянська війна розпочалася 22 червня 1941 року із нападом німецьких військ та їх союзників на територію СРСР. За доволі короткий час окупанти зуміли захопити переважну більшість усіх територій європейської частини Радянського Союзу. З приходом на землі СРСР загарбників розпочалася німецька окупаційна політика, яка мала за мету використати усі наявні на цих територіях ресурси. Ця політика проводилася згідно плану «Ост». За цим планом передбачалося германізувати території Польщі, країн Балтії, Білорусі, України і європейської частини Росії. Планувалося різними методами (смертними карами, депортаціями) знищити від 30 до 45 мільйонів осіб слов'янських етнічних груп. Всі ці заходи проводилися з метою звільнити великі простори СРСР для заселення німцями. На окупованих територіях Радянського Союзу вводився в дію, так званий, «новий порядок», який являв собою жорстокий окупаційний режим, котрий передбачав заборону вільного пересування, сувору систему реєстрації, введення обов'язкової трудової повинності тощо.

Самі ж ці тимчасово окуповані території СРСР були поділені на такі адміністративно-територіальні одиниці як райхскомісаріат «Остланд», до якого увійшли країни Прибалтики та більша частина Білорусії і керував цими землями Хайнріх Лозе, та райхскомісаріат «Україна», до якого входили переважна більшість українських територій. Центром останнього рейхскомісаріату було місто Рівне і очолив його Ерік Кох. За словами

Валентини Шайкан: «На момент свого утворення, райхскомісаріат "Україна" займав 71 тис. кв. км, 15 листопада 1941 р. – 235 тис. кв. км, а 1 січня 1943 р. вже 339 275 тис. кв. км (із 533,3 тис. кв. км території України станом на початок 1941 р.)» [5, с. 8]. Східна Галичина від України утворила, так званий, дистрикт «Галичина» з центром у Львові. Він був приєднаний до Польського генерал-губернаторства з центром у Кракові. Певна частина окупованих території увійшли до «Зони військової адміністрації Вермахту».

Території МРСР та деякі південно-західні території УРСР опинилися під контролем Румунії. На цих територіях було створено три губернаторства «Бессарабія» з центром у Кишиневі, «Буковина» з центром у Чернівцях та губернаторство «Трансністрія», яке мало 2 центри: спочатку Тирасполь, а потім Одеса. Воно охоплювало лівобережні райони МРСР, Одеську область, південні райони Вінницької та західні райони Миколаївської областей. Як стверджує Сергій Гальчак: «Губернаторства "Бессарабія" та "Буковина" очолювали військові, які призначались диктатором І. Антонеску, губернаторство "Трансністрія" підпорядковувалось професору Г. Алексяну» [1, с. 196]. Цікавим є те, що останнє губернаторство було передано румунській стороні у тимчасове управління та господарське використання. Зі слів Теофіла Рендюка: «Ці землі були тимчасово підпорядковані Румунії як компенсація за її згоду на подальшу участь власної армії у військових діях проти Радянського Союзу за Дністром» [4, с. 197].

На півночі Радянського Союзу, фінські війська зуміли завоювати значну частину тогочасної Карелофінської РСР. На підконтрольних їм радянським територіям провадилося розділення по етнічному принципу. Карели, вепси, фіни та деякі інші національні групи, які були кровно спорідненими з фінами вважалися привілейованими, а всі інші, тобто представники слов'янських народностей, не були привілейованими і їх планувалося депортувати на території РСФСР окуповані Третім рейхом. Для цього було створено тимчасові концентраційні табори, у яких вони утримувалися. Характерною яскравою рисою окупаційної політики Фінляндії є те, що ця держава не проводила винищення єврейського населення. І в цілому фінський окупаційний режим не був на стільки жорстокий як у нацистів чи румунів. Це пов'язано насамперед із політичними напрямками цієї держави. Як зазначає Ігор Піляєв: «Незважаючи на 4-річну співпрацю з нацистською Німеччиною, Фінляндія залишалася демократичною парламентською державою. Її керівництво категорично відмовилося приймати у себе расові закони» [3, с. 178].

У період окупації життя мирного населення було доволі важким на це впливали ціла низка причин зумовлених вищезгаданими планом «Ост» та «новим порядком». На всіх окупованих територіях запроваджувалася комендантська година, а також було обмежено вільне переміщення за межі населених пунктів. Була запроваджена обов'язкова трудова повинність, яка також була і необхідна для мирного населення, з метою вижити. Селяни були вимушені годувати окупаційні війська та були змушені виплачувати численні грошові та натуральні податки. Могли накладатися штрафи. Проводилися різного роду конфіскації майна. Паралельно із відвертим грабунком мирне

населення потерпало від різного роду репресій, а також насильницької депортації на територію Німеччини молоді. Окрім бажання винищити представників слов'янських народів нацисти активно проводили заходи по переслідуванню та повному винищенню євреїв, циганів тощо. Це явище отримало назву Голокост. Такі заходи окупаційної політики були розповсюджені у німецькій та румунській окупаційних зонах.

На окупованих територіях активного розповсюдження набув колабораціонізм, тобто добровільна співпраця з ворогом. Найбільшого розповсюдження набув побутовий та військовий колабораціонізм. Як стверджує Іван Дерейко: «...від 1,5 до 2 млн колишніх громадян СРСР, з них від 250 до 300 тис. українців, брали участь у різноманітних фронтових і допоміжних підрозділах німецьких збройних сил, зокрема в Російській визвольній армії, Українському визвольному війську, Білоруській краєвій обороні...» [2, с. 440-441]. Активна співпраця місцевих з ворогом була пов'язано із цілою низкою різноманітних причин, з яких найбільш поширеними були невдоволення та ненависть населення до радянської влади.

Якщо порівнювати окупаційні режими Німеччини та її союзників, то можна зробити висновок, що вони у переважній більшості мали спільні риси у випадку Німеччини та Румунії, але були й відмінні риси у випадку із Фінляндією, про які вже було згадано. Однією спільною рисою усіх цих режимів було використання окупованих територій у своїх інтересах, а саме у забезпеченні своїх держав необхідними для них ресурсами та, окрім того, розширенням своїх кордонів за рахунок приєднання до них радянських земель.

Отже, окуповані території СРСР забезпечували власні потреби загарбників необхідними їм ресурсами: сільськогосподарськими, промисловими, трудовими тощо. Стосовно мирного населення: жителі усіх окупованих територій Радянського Союзу зазнали доволі відчутних втрат та випробували на собі ярмо окупаційної влади.

Список використаних джерел та літератури:

1. Гальчак С. На узбіччі суспільства: доля українських остарбайтерів (Поділля 1942-2007 рр.). Вінниця: Меркьюрі Поділля, 2009. 768 с.
2. Дерейко І. Колабораціонізм, поняття. *Енциклопедія історії України*: Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: «Наукова думка», 2007. Т. 4. 528 с.
3. Піляєв І. С. Фінляндія. In: Північна Європа. Західна Європа. Південна Європа. *Країни світу і Україна*: енциклопедія: в 5 т. / редкол.: А. І. Кудряченко (голова) та ін. ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України». Київ: «Фенікс», 2017. С. 168-187.
4. Рендюк Т. Румунська окупація території України у 1941-1944 роках (за новітніми румунськими джерелами). *Сторінки воєнної історії України*. 2011. Вип. 14. С. 193-202.
5. Шайкан В. Повсякдення українців у роки німецької окупації. 1941-1944. Київ: [б.в.], 2010. 79 с.

Аліна Козачук
здобувачка вищої освіти
II курсу магістратури
історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: к. і. н., доц. **С. В. Стельникович**)

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА В ПЕРІОД РАДЯНСЬКОЇ ТА НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЙ

Наукове товариство імені Шевченка з моменту свого заснування стало тією установою, яка об'єднувала українську інтелектуальну еліту Галичини і здобула репутацію неофіційної української академії наук. Це довголітнє Товариство на своєму шляху пройшло немало випробувань, одними із таких стали події, що застали НТШ в період Другої світової війни.

Різні аспекти діяльності НТШ досліджували ряд вчених, зокрема варто відзначити працю О. Купчинського «Наукове товариство ім. Шевченка у Львові» [1], та низку праць В. Савенка [2], суттєва кількість необхідної інформації про долю Товариства саме в період Другої світової війни міститься в нарисі В. Кубійовича «Наукове товариство імені Шевченка у 1939-1952 рр» [6].

Мета статті полягає у з'ясуванні особливостей функціонування НТШ в складних реаліях періоду Другої світової війни, аналізі обставин та умов за яких Товариство зуміло зберегти той фундамент, що в майбутньому зумів відродити всю міць установи.

З приходом радянської влади до Галичини, розпочалася політика по ліквідації НТШ. 25 червня 1939 р. відбулися останні Загальні Збори Товариства на рідних землях. Обрані І. Витанович і Є. Пеленський стали членами Виділу. І. Раковський як голова НТШ підвів підсумки діяльності Товариства, наголосив на тому, що на Товариство вкотре падає тягар і обов'язок репрезентувати українську науку світові в умовах коли українські наукові установи в УРСР не мають змоги плекати незалежної української науки. Після цих Зборів НТШ майже припинило свою діяльність під приводом спочатку літніх вакацій, а потім – війни [6, с. 9].

Вже на початку своєї екстермінаційної політики більшовики забороняли будь-які зв'язки НТШ з Великою Україною. Як один із результатів радянської політики 14 з 24 дійсних членів НТШ було заарештовано, заслано, й доля їх була невідома. В. Кубійович в своєму нарисі зазначає, що така доля зустріла насамперед тих учених, які займалися українознавством, на 10 членів Історично-Філософської і Філологічної Секцій лише двоє залишилися на волі [3, с. 54].

Книгарня і друкарня Товариства знаходилися під наглядом комісарів і в кінці жовтня ці підприємства було удержавлено. Невдовзі, в аналогічному становищі опинилися музей і бібліотека, пізніше і до НТШ призначено двох

комісарів. Майже всі готові праці Товариства, а саме один том «Записок», число «Сьогочасне й Минуле» і подвійне число «Української Книги» було знищено. Така ж доля зустріла низку інших праць, які вже були набрані в друкарні, а з бібліотеки вивезено частину книжок і рукописів.

У листопаді 1939 р. постанову Академії наук УРСР про розпуск НТШ до Львову привезли уповноважені І. Стебун та Д. Копиця. На базі Товариства мали утворитися відділи інститутів мови, літератури, фольклору, археології та історії, економіки АН УРСР. Пізніше київські академіки О. Палладін і М. Калинович провели кілька зустрічей з Управою Товариства з цього приводу, і наприкінці грудня до Києва, замість І. Крип'якевича, поїхав К. Студинський, щоб вирішити справи НТШ. Він привіз рішення Академії наук залишити майно НТШ при Академії, а музеї передати Народному Комісаріатові освіти УРСР.

Варто зазначити, що за час своєї діяльності з 1873 по 1940 р. під егідою Товариства було видало 591 том серійних видань (Записок, Збірників, Праць, Матеріалів і т. д); 352 наукові праці і розвідки, у тому числі підручники й карти; 103 номери літературних журналів; 95 назв літературних творів; 31 інформативне видання [4, с. 50].

14 січня 1940 р. були скликані Надзвичайні Збори НТШ, котрі прийняли рішення про розпуск Товариства. І. Раковський на знак протесту виїхав напередодні Зборів на захід, а Р. Зубика, що проголосував проти ліквідації Товариства, заарештували, а згодом його чекала традиційна НКВДистська розправа. Наукові заклади НТШ (з деякими з них об'єднано споріднені змістом колишні польські наукові установи) реорганізовано на відповідні відділи Академії Наук УРСР під спільною назвою Львівського Філіялу Академії Наук УРСР, деякі з них підлягали Народному Комісаріатові Освіти в Києві. Частина дійсних членів НТШ працювали як професори львівських високих шкіл і в Філіялі Академії, але придатного простору для справжньої вільної науки не було [5, с. 243].

Уже в умовах німецької окупації, на засіданні Виділу 17 вересня 1941 р. під головуванням І. Боднара, діяльність НТШ було відновлено [4, с. 79]. В своєму листі від 13 грудня 1941 р. В. Сімонович пише І. Раковському, що Виділ Товариства відбув засідання і невдовзі було укладено статут за новими принципами, зокрема був перекладений на німецьку мову. Засідання делегатів відбулося вже за новим статутом, який передбачує сім секцій. На зборах делегатів були: В. Сімонович від філологічної, В. Левицький від математично-фізичної, Ю. Полянський від природознавчої, Є. Храпливий від економічно-юридичної, Є. Перхорович від технічної. В листі зазначається, що бракувало І. Крип'якевича від історичної секції, він не зміг бути присутнім, тому що в той час хворів, а також був відсутній М. Панчишин від лікарської, бо був зайнятий організацією медичного інституту. Ці делегати погодилися на тому, що, за новим статутом, уложенім за провідницьким принципом, головою, а властиво провідником товариства, повинен бути В. Кубійович.

В листі написано, що в цей час робота у секціях йшла за новими принципами, себто по кабінетах, а збори секцій мають здебільшого характер адміністративний. Також зазначається, що поступово робота активізується і є

дуже багато праць готових до друку (наприклад «Франківський збірник», але, нажаль, друк даних праць неможливий через відсутність організації видавничої діяльності [7].

Загалом, лише у перші тижні німецької окупації Українське Видавництво Краків-Львів видало кілька наукових праць з ділянки української філології, а згодом вдалося видати працю проф. Я. Пастернака «Княжий Галич» і друге видання В. Кубійовича «Географія України».

Згодом, німці не тільки не дозволили відновити Наукового Товариства ім. Шевченка, але й розв'язали всі інститути Академії Наук, що повстали були на його базі. Все майно НТШ, що за радянської влади удержавлено, не були повернені українцям. Попри офіційну заборону Товариство таємно вело діяльність і навіть іменувало нових наукових членів. Секції і деякі комісії НТШ вели приховану наукову діяльність: збори членів, реферати, підготовка наукових праць, які передавали Українському Видавництву Краків-Львів, щоб видати їх у слушний час, номінація нових дійсних членів тощо. Цій роботі допомагав Український Центральний Комітет і Українське Видавництво. Особливо діяльною була Історично-Філософська Секція. Назовні українські вчені гуртувалися в Об'єднанні Науковців при Літературно-Мистецькому Клубі і під цією назвою виступали з низкою наукових доповідей [6, с. 11].

Попри складні і фатальні події, які закрутили в свій вир Товариство, В. Кубійович пише, що позитивним явищем під час обох окупацій була співпраця українських вчених з обох боків Збруча. Вона стала зокрема тіснішою, коли у 1943 р. у результаті воєнних подій велике число українських вчених з Придніпрянщини опинилися на кілька місяців у Львові. Навчені попереднім досвідом, багато членів НТШ не чекали нової радянської окупації й масово подалися на Захід разом з головою І. Раковським [7].

Отже, хронологічно незначний, проте в надлишку насичений подіями період воєнних років став тяжким часом як для всього світу, так і для Товариства, яке в ці роки декілька разів було ліквідоване різними владними структурами, проте, ні офіційні розпорядження, ні інші складні і часто жорстокі кроки по знищенню Товариства, не здолали потужний науковий механізм – НТШ.

Список використаних джерел та літератури:

1. Купчинський О. А. Наукове товариство ім. Шевченка у Львові *Енциклопедія історії України* : у 10 т. редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. Т. 7: Мл – О. Київ: Наукова думка, 2010. С. 203-213.

2. Савенко В., Савенко Т. Наукова діяльність НТШ в міжвоєнний період (1918-1939). *Збірник праць Тернопільського осередку Наукового товариства ім. Шевченка*. Тернопіль: Рада, 2007. Том 3: Українсько-польські відносини вчора і сьогодні. С. 47-60.

3. Савенко В. Наукова діяльність членів історично-філософської секції НТШ у сфері історії України. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. Тернопіль: Видавництво ТНПУ ім. В.Гнатюка, 2011. Вип. 1. С. 53-58.

4. Записки наукового товариства імені Шевченка. №171 / За ред. В. Дорошенка та Г. Лужницького. Нью-Йорк–Париж 1961. 190 с.

5. Федорук Я. Нові документи про розформування НТШ у Львові. *З історії Наукового Товариства імені Шевченка: Збірник доповідей і повідомлень наукових сесій і конференцій НТШ у Львові.* Львів, 1997. С. 242-249.

6. Кубійович В. Наукове товариство ім. Шевченка у 1939 – 1952 рр. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Kubiovych/Naukove_Tovarystvo_im_Shevchenka_u_19391952_pp.pdf (дата звернення: 12.09.2022)

7. З архіву професора Івана Раковського: Листування. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Vynar_Liubomyr/Z_arkhivu_prof_Ivana_Rakovskoho_Lystuvannia.pdf (дата звернення: 12.09.2022)

Ольга Хмелюк
здобувачка вищої освіти
III курсу історичного факультету
Вінницького державного педагогічного
університету імені Михайла Коцюбинського
(науковий керівник: д. і. н, проф. **О. А. Мельничук**)

ДЕПОРТАЦІЯ МЕШКАНЦІВ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ НА ЗАВЕРШАЛЬНОМУ ЕТАПІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Друга світова війна, яка добігала кінця, змушувала провідні країни світу, зайнятися врегулюванням кордонів. Важливим було і польське питання, тому багато країн були долучені до його вирішення. Не був і відсторонений СРСР, авторитет якого зміцнів на завершальному етапі Другої світової війни.

У своїй статті авторка робить спробу окреслити загальний перебіг депортацій українського населення з прикордонних територій СРСР та Польщі, акцентуючи увагу на примусовому характері таких переселень.

Дослідженням цієї проблеми займалися багато науковців, але особливу цінність в залученні джерел становить публікація Пронь Тетяни [3], в якій подаються передумови депортації та містяться матеріали про її перебіг. Також ґрунтовною є стаття Євгена Самборського, де викладено передісторію врегулювання польсько-радянських відносин [4]. Залученням нових джерел характеризуються праці Ірини Мусієнко [1], Івана Патера [2], Галини Щерби [5], де подаються свідчення очевидців тих подій, причини та передумови депортації та наслідки її для переселенців.

Якщо звернутись до історії проблеми, то можна пересвідчитись, що її корені сягають набагато глибше. Адже обговорення необхідності переселення мешканців прикордонних територій СРСР та Польщі, відповідно до встановлених адміністративних кордонів, розпочалося ще в 1920 році, з врегулюванням лінії Керзона. По завершенню війни питання знову актуалізувалося. На конференціях у Тегерані та Ялті Й. Сталін наполягав на

збережені приєднаних територій. Цього разу У. Черчилль і Ф. Рузвельт підтримали радянську сторону, фактично віддавши всі довоєнні східні польські землі та залишивши в основі польсько-радянського кордону лінію Керзона з невеликими ухилами на користь Польщі. [4,с.213]

Радянський Союз мав на меті здійснити світову соціалістичну революцію, тому обов'язковим елементом було створення прорадянських урядів на звільнених від нацистів територій, заради успішного поширення соціалізму в Європі. З цих міркувань, 21 липня 1944 року радянське керівництво, перед входженням радянських військ у Польщу, зініціювало створення прорадянського уряду – Польського комітету національного визволення. Підпорядковуючись СРСР, уряд беззаперечно виконував всі рішення, які звідти надходили. Це зміцнило позиції СРСР на західноукраїнських землях і дозволило готувати ґрунт для майбутньої депортації.

Наступною передумовою для проведення операції було підписання 9 вересня 1944 року угоди між УРСР і Польським комітетом національного визволення в Любліні. Означений документ підписали голова Ради народних комісарів УРСР М.Хрущов і голова ПКНВ Едвард Осубка-Моравський. На офіційному рівні мова йшла про те, що «евакуація є добровільною і ніякий примус не може бути застосований ні прямо, ні посередньо». При цьому в таємній інструкції зі здійснення вищесказаної угоди зазначалося, що «бажання евакуюватися може бути висловлене як усно, так і в письмовій формі». Це полегшувало примусове виселення, оскільки «добровільне бажання виїзду» могло бути ніде не задокументоване [4, с. 214]. Вибраний термін «евакуація», мав переконати країни Заходу, що це вимушена дія, а не насильне переселення. Відповідно до цього рішення керівництво почало підготовку до депортації.

Сторони, підписуючи угоду, мали на меті провести операцію у надзвичайно короткі строки. Підготовка до депортації велася як з українського, так і польського боку. 19 вересня 1944 року Раднарком УРСР і ЦК КП (б)У прийняли постанову «Про евакуацію українського населення з території Польщі і польських громадян з території УРСР», якою було передбачено створення необхідних виконавчих структур, визначено області прийому переселенців із Польщі тощо [4, с. 214].

Населення, яке добровільно погоджувалося на переселення до СРСР, мало право вибору поселення, але спершу це були західні і південні області країни. Переселенців не лякала навіть перспектива вступу до колгоспів. Адже люди вірили в заможне життя всіх колгоспників і погоджувалися на переїзд та передачу частини свого майна у спільну власність. За підрахунками на «добровільних» засадах на першому етапі евакуації до 1 лютого, погодилося переїхати лише 90 тисяч переселенців [3,с.60]. Людям було важко залишати свої прадідівські оселі, майно, прощатися з рідним краєм. Чимало переселенців згадують, що перевозили їх в антисанітарних умовах, вивантажуючи людей в степу на тупикових станціях, як правило, під вечір. Ніхто не поспішав до них підходити, а потім їх розселяли по селах. Часом могли підселити до місцевих жителів, які й самі жили після війни у скрутних умовах [5, с. 81].

Однак, з настанням зими, кількість охочих зменшувалась. Зменшували бажання не лише погодні умови, а й розповіді людей, що поверталися з місць поселень. Люди розповідали про важкі умови життя, жорстокі дії місцевої влади по відношенню до націоналістичних організацій, що чинили опір і були противниками депортації. Тому серед населення набуває чинності рух спротиву. Люди навмисно спалювали і знищували майно, навмисно псували транспортні засоби.

1 листопада 1944 року близько 4 тисяч поляків Львова здійснили широкомасштабну акцію протесту на Личаківському цвинтарі. На місцях захоронень радянських воїнів вони написали: «Не віддамо Львова СРСР!», «Слава борцям за польський Львів», установили карту з кордонами до 1939 р. з написом: «Що ворог відібрав у нас силою – шаблею повернемо!» [4, с. 216].

Такі форми опору населення, дуже турбували радянську владу, і тому, з метою прискорення темпів евакуації, вона почала вдаватися до форм примусу. Органи НКВД у Львові почали заарештовувати інженерів, лікарів, професорів, ксьондзів. Але, незважаючи на це, населення висловлювалося досить різко в бік радянської влади.

Працівниця облміськпрому Францішка Дергачевська так відгукнулася на арешти: «Совети хочуть нас, поляків, змусити покинути місто Львів і виїхати в Польщу. Але цим вони нас не заставлять розстатися зі Львовом. Ми терпіли німців, готові терпіти репресії і від Советів, але із Львова не виїдемо!» [4, с.216]. Можна зробити висновок, що якби «евакуація» проводилася мирним шляхом, так як це подавало радянське керівництво, то масового спротиву населення не відбувалося б. Визволившись від німецьких загарбників, люди сподівалися на СРСР, але покращення життя не відбувалося.

Рівень смертності таких спецпоселенців був високим. Населення, яке прибувало на місця, вкрай погано було забезпечене житлом, землею. У Молотовській області СРСР у 1945 році, внаслідок відсутності елементарних умов життя, голоду і хвороб, померло 182 спецпоселенці [1, с.11]. Хоча, відповідно до постанови РНК СРСР № 35 від 8 січня 1945 року, спецпоселенці, в тому числі члени родин українських повстанців і підпільників, у місцях поселення користувалися всіма правами громадян Радянського Союзу, проте вони не мали права вільного виїзду за межі населеного пункту, де проживали. Кожному спецпоселенцю оголошувалося його правове становище відповідно до вищезгаданої постанови, а також було попереджено про кримінальну відповідальність за втечу з місця поселення [2, с. 56].

Таким чином, можна констатувати, що термін «евакуація» – це лише формальне прикриття злочину каральної машини СРСР. Будь яка депортація народів, у тому числі і польського, нічого, крім збитків у відносинах між народами, мук і страждань, не принесла. Тисячі людей, які споконвіку проживали на своїх етнічних землях, були відірвані від власного житла. Навіть по закінченню війни радянська влада не призупинила цих процесів і вони будуть продовжуватись ще не один рік. Однією з найбільш важливих депортацій в історії, стане операція «Вісла», що була проведена в 1947 році.

Тоді вже ніхто не прикриватиме дану подію словом «евакуація», а методи її проведення стануть ще більш жорстокішими.

Список використаних джерел та літератури:

1. Мусієнко І. Депортації населення з території Північної Буковини та Хотинщини в 1941-1951 роках. *Український альманах*. 2010. С. 187-200.
2. Патер І. Г. Репресії та депортації населення Західної України у 1940-х роках. *Вісник Львівської комерційної академії. Серія : Гуманітарні науки*. 2013. Вип. 11. С. 279-290.
3. Пронь Т.М. "Евакуація" – депортація українського населення з території Польщі в Україну відповідно до укладеної угоди між урядами УРСР і ПР 9 вересня 1944 р. *Наукові праці Чорноморського державного університету ім. Петра Могили комплексу "Києво-Могилянська академія". Сер.: Історичні науки*. 2009. Т. 94. Вип. 81. С. 57-62.
4. Самборський Є. Депортації поляків із Західної України в 1944–1946 рр. *Вісник Прикарпатського університету. Історія*. 2011. Вип. 20. С. 213-219.
5. Щерба Г. І. Проблеми подолання наслідків депортацій українців з Лемківщини, Надсяння, Холмщини в 40-х роках ХХ століття (за результатами соціологічних досліджень). *Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент*. 2009. Вип. 1. С. 79-91.

Андрій Паращинець

здобувач вищої освіти VI курсу
факультету історії, політології та національної безпеки
Волинського національного університету
імені Лесі Українки
(науковий керівник: к. і. н., проф. М. М. Кучерена)

ОПЕРАЦІЯ «ЗАХІД»: ДЕПОРТАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ У ВІДДАЛЕНІ РАЙОНИ СРСР

Постановка проблеми. Після відступу німецьких військ у 1943–1944 рр., на Західну Україну повернулася Червона армія та радянська адміністрація. Цивільне населення західноукраїнських земель у цей час здебільшого підтримувало Українську повстанську армію (УПА).

Відповіддю радянської влади стала військова пацифікація в поєднанні з масовими депортаціями цивільного населення Східної Галичини та Волині. Останні були вже випробуваним інструментом для приборкання поневолених народів країни Рад. Так, перші депортації західноукраїнського населення відбулися у 1939–1941 рр. У повоєнні роки основна хвиля переселень розпочалася 21 жовтня 1947 р. Окрім розгрому УПА, акція також стала прелюдією та підґрунтям до примусової колективізації в Західній Україні в 1948–1950 рр.

Аналіз історіографії проблеми. Серед українських дослідників, що займаються вивченням проблеми характеру та перебігу операції «Захід» необхідно виділити праці О. Бажана [1], Д. Архієрейського, В. Бикової [6], Т. Вронської [2], А. Когута [5]. Основний пласт документів, що стосуються проблематики знаходиться в Галузевому державному архіві Служби безпеки України та архівах управлінь СБУ та МВС України.

Метою статті є дослідження характеру та сутності депортації західноукраїнського населення під час операції «Захід».

Виклад основного матеріалу. Каральна акція уряду СРСР проти населення Західної України і Української повстанської армії розпочалася 21 жовтня 1947 р. Одним із головних її завдань було нейтралізувати український визвольний рух у Західній Україні, зокрема діяльність УПА та тих хто їй співчував та допомагав. Виселенню підлягали за попередньо складеними списками члени родин оунівців та повстанців. Під час кількадечної операції «Захід» із західноукраїнських земель було виселено 26 644 родини «активних націоналістів», тобто 76 192 особи, з них 18 866 чоловіків, 35 152 жінки та 22 174 діти. У наступному році було депортовано лише 817 осіб, але в 1949 році стратегію масових депортацій було відновлено з тим фактом, що вони були пов'язані з місцями партизанських операцій, що перетворило депортації на форму репресій, засновану на принципі колективної відповідальності для найближчих до місця події сіл [6, с. 200].

Андрій Когут, директор Галузевого державного архіву Служби безпеки України (ГДА СБУ), досліджуючи характер операції «Захід» прийшов висновку, що вона була тривалою, не мала чіткої локалізації та навіть чітко визначеного плану [5, с. 51-52]. Цікавим є також, що за останніми дослідженнями, операція «Захід» спочатку не регламентувалася чіткими директивами з центру, а була «волевиявленням» місцевого радянського апарату. Так, український дослідник проблематики Олег Бажан, аналізуючи нещодавно відкриті документи ГДА СБУ стверджує, що ідея про проведення акції належить двом радянським високопосадовцям силових структур: міністру державної безпеки УРСР генерал-лейтенанту С. Савченку та заступнику міністра державної безпеки СРСР генерал-лейтенанту С. Огольцову. Останні мотивували масові переселення української людності наступним чином: *«Виселення сімей оунівців та бандитів, як показав досвід, стало вельми ефективним засобом боротьби з оунівським підпіллям та бандитизмом, значною мірою сприяло розкладанню підпілля та банд, викликало явку з повинною, ускладнювало оунівським керманічам вербовку нових членів ОУН та бандитів, штовхало тих хто з'явився з повинною на активну боротьбу з бандами, скорочувало базу пособників, так як місцеве населення, боячись такої репресії, як виселення сімей, відмовлялось надавати бандитам матеріальну допомогу»* [6, с. 340].

Очевидно, що за досить короткий час така тактика принесла свої результати і радянське керівництво продовжило депортаційну роботу. В травні вже згадуваний Огольцов та Савченко зверталися до міністра державної безпеки СРСР В. Абакумова з листом-проханням про виселення:

1. Сімей засуджених оунівців та бандитів;
2. Сімей оунівців та бандитів, убитих під час збройних зіткнень;
3. Сім'ї активних оунівців та бандитів, які перебували на нелегальному становищі та займалися терористичною та диверсійною діяльністю [3, арк. 2].

Про розмах допомоги місцевого населення українському підпіллю свідчить масштаб антирадянських акцій та розмах репресій державного репресивного апарату СРСР у відповідь. За офіційними радянськими даними, українське підпілля, пов'язане з ОУН-Б і УПА, у 1944-1951 рр. здійснило 14 424 бойових акцій, знищивши 30 676 радянських військ, у тому числі 8 340 офіцерів радянських служб, солдатів і прикордонників. В свою чергу, у Західній Україні жертвами радянських репресій за відповідний період стали від 445 тис. до 500 тис. осіб, у тому числі 155 108 убитих і 203 662 депортованих.

Велика кількість вбитих під час депортацій, пояснюється не тільки нападами УПА, але й свавіллям радянських виконавців, що мали цілковиту свободу дій при виселенні цивільного населення. А вже ще 22 серпня 1947 року зам. міністра держбезпеки С. Огольцов «цілком таємно» видав власним підлеглим зокрема наступні вказівки: *«Враховуючи можливість озброєного опору до виселення, антирадянських вилазок з боку виселених та нападу на оперативні групи оперативні працівники та військові підрозділи повинні бути у постійній бойовій готовності та у разі озброєного опору чи виникнення ексцесів вживати рішучих заходів для їх ліквідації аж до застосування зброї. Уповноважені МДБ районів повинні попередити всіх оперативних працівників та командирів військ МДБ, які беруть участь в операції, що у всіх випадках застосування у справі зброї необхідно діяти твердо та рішуче»* [3, арк. 19].

Висновки.

Таким чином операція «Захід» мала характер так званої «депортаційної роботи» в рамках пацифікаційної політики пізнього сталінізму, адже не мала чітко визначеного часу проведення, місця локалізації та була «волевиявленням» республіканських органів держбезпеки, як відповідь на масову підтримку західноукраїнським населенням УПА. Розмах депортованих оцінюється кількома сотнями тисяч переселених та близько 150 тисяч вбитими. Головними виконавцями операції стали рядові члени органів держбезпеки та міліція. Останні мали право на вільний розсуд використовувати примус та зброю, що й привело до великої кількості жертв.

Список використаних джерел та літератури:

1. Бажан О. Операція «Захід»: До 75-річчя депортації населення Західної України у віддалені райони СРСР. *Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика*. 2013. Вип. 18. С. 338-349.
2. Вронська Т. Заручники тоталітарного режиму: репресії проти родин «ворогів народу» в Україні (1917–1953 рр.). Київ: Інститут історії України НАН України, 2009. 486 с.
3. Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБ України). Ф. 2. Оп. 103. Спр. 2.

4. Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. *Документи, матеріали, спогади*. У трьох томах. Т. 2: 1946–1947 рр. Львів, 1998. С. 287–288.
5. Когут А. Операція «Захід» у контексті радянських депортацій із Західної України 1940–1950-ті рр. *Вирване коріння: дослідження, документи, свідчення*. Київ, 2020. С. 51–68.
6. Політичний терор і тероризм в Україні ХІХ–ХХ ст. Історичні нариси / Д.В. Архієрейський, О.Г. Бажан, Т.В. Бикова та ін. Київ: Наукова думка, 2002. 952 с.: іл.

Марина Шпарковська

здобувачка вищої освіти

II курсу магістратури історичного факультету

Вінницького державного педагогічного університету

імені Михайла Коцюбинського

(науковий керівник: к. і. н., проф. П. М. Кравченко)

ІДЕОЛОГІЧНИЙ НАСТУП НА КІНЕМАТОГРАФ В СРСР В ОСТАННІЙ ПЕРІОД «СТАЛІНЩИНИ»

З 1946 по 1952 рр. радянський кінематограф переживав важкі часи, в зв'язку з проведенням політики «Жданівщини», яка мала на меті переслідування діячів культури, які відхилялися від основної лінії партії. Саме за допомогою цілої серії постанов ЦК, радянська влада хотіла приборкати митців та знищити паростки «вільнодумства», що могли зародитися після Другої світової війни в СРСР.

Історіографія післявоєнних ідеологічних наступів на всі сфери культурного життя в СРСР налічує десятки праць, але проблема політики «жданівщини» і її вплив на кінематограф висвітлена недостатньо. Найбільш яскраво інтерес до проблеми розвитку політичного та культурного життя в СРСР даного періоду почав розвиватися наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. Саме у цей період з'явилися численні праці дослідників Арендта Х., Бранденбергера Д., Дробенка Є., Золотоверхого І., Зубкової Є., Фіцпатрік Ш., Шаповала Ю та ін.

Метою статті є аналіз впливу постанови Оргбюро ЦК ВКП(б) на стан кіномистецтва у СРСР в післявоєнний період.

Ухваленню постанови про другу серію фільму «Велике життя» передувало обговорення і виступ Сталіна на засіданні Оргбюро ЦК ВКП (б) 9 серпня 1946 року. Сталіна зачепило особисто те, що Ейзенштейн дозволив собі зробити з Іваном Грозним, ставило під сумнів історико-символічну легітимність сталінського режиму; те, як показав Нахімова Пудовкін, представляло історичну особистість занадто по-людськи інтимно; те, як показував Донбас Луков, позбавляло картину реальності тієї гармонії, на якій будувалася сталінська пропаганда досягнень і ефективності радянського ладу. Все це Сталін списав на «невігластво», «легковажність», «формалізм» і «халтуру» [2].

Читання стенограми виступу Й. Сталіна чітко вказує на те, що Сталіна жваво цікавили всі три картини і, хоча найбільше обурення викликав Ейзенштейн, він вирішив вилити свій гнів на Лукова, вважаючи, мабуть, що занадто різка публічна критика Ейзенштейна і Пудовкіна в силу їх статусу є контрпродуктивною [3].

Гнів Сталіна був викликаний тим, що, він дав Ейзенштейну делікатне доручення таке, як створення фільму про Івана Грозного, і вступивши з ним, таким чином, в якісь довірливі відносини, Сталін помилився.

«Іван Грозний» був задуманий обома як чергова історична алегорія, виробництво якої в радянському мистецтві до цього часу було поставлено на потік. Тільки ставки тут були неймовірно високі: мова йшла не про алегорію якоїсь конкретної події, не якоїсь конкретно-історичної ситуації, не про актуальне політико-пропагандистське завдання. «Іван Грозний» створювався як алегорія сталінського режиму як такого - його обґрунтованості і, отже, легітимності.

Так що перша серія фільму, з січня 1945 року широко йшла в кінотеатрах країни, не могла сприйматися інакше, як апологія сталінської диктатури. Замовник залишився задоволений, і 26 січня 1946 року Ейзенштейн був удостоєний Сталінської премії першого ступеня. А через тиждень, 2 лютого, через кілька годин після завершення монтажу другий серії фільму, режисера доставили в лікарню з обширним інфарктом.

Неважко уявити, що стало його причиною: перетворивши за допомогою мови кіно «прогресивну» диктатуру Івана Грозного, в якій повинно було просвічуватись торжество великої сталінської держави і сяйво великої сталінської справи, в справжній шабаш інфернальних сил, які оволоділи царем. Ейзенштейн мав всі підстави очікувати найбільш непередбачувану реакцію Сталіна.

Справжня лють зчитується в продиктованій Сталіним короткій, як постріл, постанові Секретаріату ЦК ВКП (б) «Про другу серію фільму «Іван Грозний»» від 5 березня 1946 року, що складалася з двох коротких пунктів: «1. Визнати, що друга серія фільму «Іван Грозний» (постановка Ейзенштейна) не витримує критики з огляду на її антиісторичність і антихудожність. 2. Заборонити випуск фільму на екран». Другу серію наказано було знищити, а з нею переривалося і екранне життя першої серії [1, с. 282].

Безсумнівно, що критика «Адмірала Нахімова» була внесена до постанови про «Великого життя» для того, щоб перефокусувати критику картини Ейзенштейна: нібито його «Іван Грозний» є результатом того ж «невігластва» - не свідомого саботажу, чітко висловленої сталінської волі і не підривної стратегії режисера, спрямованої на злам сформованих історичних альянсів, а «незнання фактів» і «недобросовісності». Тому критика «Івана Грозного» слідувала за критикою «Адмірала Нахімова» як продовження засудження тих же «найбільших недоліків» [4].

Хоча після війни фільми про історичних діячів і воєначальників продовжували зніматися і плануватися до виробництва, в історичному кінематографі домінували тепер діячі російської науки і мистецтва.

Воєначальники і державні діячі, які заповнили екран напередодні і під час війни, відійшли на другий план.

Кіно втрачає статус мистецтва, перетворюючись на нескінченний історичний серіал, а по суті, в ідеологію, оскільки ця написана і знята історія повинна не тільки замінити стару, але і заповнити весь простір минулого, яке сконструювали. Ідея тотального поглинання будь-яких проявів автономності через екранізування в прямому і переносному сенсі - пам'яті стала радикальним продовженням проєкту 1930-х років, який історизували. Ця ідея тотальної історії захоплює всіх – від головного кіно-чиновника Большакова до кінорежисера-класика Пудовкіна.

Постанови ЦК зв'язували митцям руки, позбавляли можливості творити щось нове і цікаве. Усе, що вони могли створювати, так чи інакше, мало бути пов'язане з прославленням історії держави.

Список використаних джерел та літератури:

1. Добренко Е. Поздний сталинизм: Эстетика политики. Том 1. Москва: Новое литературное обозрение, 2020. 712 с.
2. Постановление Оргбюро ЦК ВКП(б) О кинофильме «Большая жизнь» // Исторический факультет Московского государственного университета имени М.В.Ломоносова: сайт. URL: <http://www.hist.msu.ru/ER/Text/USSR/cinema.htm> (дата звернення: 16.02.2022)
3. Правленая стенограмма выступления И.В. Сталина на заседании оргбюро ЦК ВКП(б) по вопросу о кинофильме «Большая жизнь» (2-я серия) // Фонд Александра Н. Яковлева: сайт. URL: <https://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/69293> (дата звернення: 17.02.2022)
4. Dunmore Timothy. Soviet Politics, 1945-53. New York, 1984. 167 pp.

Ірина Кремінська
здобувачка вищої освіти
П курсу магістратури
історико-філософського факультету
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
(науковий керівник: д. і. н., проф. **В. Й. Борисенко**)

РОЛЬ РИМО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ У БОРОТБІ ЗА КОНФЕСІЙНУ ДІЯЛЬНІСТЬ УГКЦ

Постановка проблеми. Ліквідація Української греко-католицької церкви(УГКЦ), репресії радянського режиму на західноукраїнських землях наприкінці першої половини ХХ ст. є темою багатьох наукових досліджень. Але, попри підвищений інтерес науковців до цієї тематики, роль Римо-

католицької у боротьбі за конфесійну діяльність УГКЦ не повністю розкрита. Зародження спільної ідеї зблизили мирян двох обрядів.

Аналіз історіографії. Сучасну історію вивчення проблеми греко-католицької церкви не можливо уявити без випусків «Ковчегу». Це науковий збірник церковних історій, їх всього є чотири, а видає цей збірник – Інститут історії Церкви Українського католицького університету (УКУ). Варте уваги дослідження В. Сергійчука «Нескорена церква», яке є археографічне. Однією із найцікавіших комплексних загальних праць про діяльність Української греко-католицької церкви є монографія відомо історика та науковці із м. Полтава В. Пащенко «Православ'я в новітній історії України». У своїй монографії автор дослідив церковне життя українців в період радянзації. Так дослідник показав дії РПЦ й радянської влади та її наслідки на стан українське суспільство, на стан греко-католицький духовний сан й мирян після Львівського Собору 1946 року.

Мета дослідження: дослідити значення Римо-католицької церкви у боротьбі за релігійне буття греко-католиків у підпіллі.

Виклад основного матеріалу. Боротьба греко-католиків проти «возз'єднання» з РПЦ була пов'язана з неохотою розривати відносини з Римським Престолом, тому слід визначити, яке значення мала варто Римо-Католицька Церква для підпільних греко-католиків. Значення Римо-Католицької Церкви українці відчули у двох напрямках – це була моральна та дипломатична підтримка Ватикану, крім того надавалась допомога українському духовенству із сторони римо-католиків, які проживали в СРСР. Коли у 1939 р. значна частина католиків обох релігійних обрядів потрапила під контроль радянських військ, до Ватикану надходила інформація по стан релігійної ситуації за допомогою спеціального створеного Інформаційного бюро, також інформацію надавали постійні дипломатичні представники Папи Римського в державі – нунції й легати. Папа Римський Пій XII в своїх молитвах згадував та просив у Господа Бога допомоги для тих віруючих, які знаходились під моральним тиском і небезпекою.

Вагоме значення для релігійного спрямування підпільного духовенства на території Галичини мало радіо «Ватикан». За допомогою радіо, греко-католиків не тільки інформували про ситуацію, а й забезпечували духовний зв'язок із Католицькою церквою. Після повернення греко-католицьких священнослужителів із заслань у середині 1950-х рр. в Галичину, вони не мали змогу повернутись до служіння Богу, УГКЦ була видана постанова, де наголошувалось, що недільна греко-католицька служба по радіо «Ватикан» зрівнювалась із літургією в церкві. Однак починаючи з 1946 р. українські греко-католики почали відчувати недостатню підтримку Апостольської Столиці, а зрідка і взагалі почали розчаровуватись позицією і діями Ватикану, через початок ватикансько-московським діалогу. У 1961 року вже новий папа Іоанн ХХІІІ розпочав листування особисто з лідером СРСР - М. Хрущовим, після того вони часто вели листування [5, с. 34]. Так почалось потепління у відносинах з радянською владою. Завдяки цій комунікації ватиканські дипломати змогли добитись звільнення митрополита Йосифа Сліпого, який

перебував в ув'язненні 18 років. Ця подія викликала радість у греко-католицьких підпільників і була для них символічною подією. Однак митрополиту Йосифу Сліпому заборонили повертатись в УРСР.

Не тільки Ватикан, а й місцеві римо-католики відіграли значну роль у конфесійному виживанні у період підпілля греко-католикам Галичини. Значна кількість греко-католиків, які були позитивно налаштовані до православ'я почали ходити до костелу, щоб мати змогу прийняти Божі Тайни. Із даних Ради у справах релігій й культів при СРСР, більшість українців систематично відвідували костел у м. Станіслав, але його закрили у 1962 р. і дві третини мирян приходили до костелу в м. Стрий (Львівської області) [2, с. 111]. З огляду на те, що частина поляків у Галичині була значною, тільки українське підпілля всіма способами допомагало фізично утримувати польські костели. З однієї сторони, присутність в Галичині одного і спільного ворога – атеїстичного, комуністичного режиму – тісно зближували обидві церкви РКЦ та УГКЦЗ, зближували католиків двох обрядів. Тому, римо-католицьке духовенство постійно надавало матеріалу й моральну підпомогу для підпільного греко-католицького духовенства, чернецтва, мирян.

Отже, можна зробити висновок, що в період ліквідації та заборони УГКЦ з 1946-1989 рр. та неможливістю відвідувати греко-католицьку церкву та відкрити говорити про свою віру, для підпільного духовенства відвідувати римо-католицькі костели й храми стало чи не єдиним виходом в такій складній ситуації. Це також означало, що підпільне греко-католицьке духовенство намагається зберегти свою ідентичність. Відвідування храмів римо-католиків також можна розглядати, як опір греко-католиків, які через національні та релігійні мотиви не бажали переходити до православ'я і намагались зберегти вірність своїй «справжній» церкві, тобто, тій яка підпорядковувалась Папі Римському. Не звертаючи увагу на відмінності між релігійними обрядами обох Церков, національними поглядами та важкими спогадами про спільне минуле, польські римо-католики та українські греко-католики змогли об'єднатись.

Список використаних джерел та літератури:

1. Гайковський М. Московська Патріархія – спільниця і знаряддя більшовицького режиму в ліквідації Греко-Католицької Церкви. *Київська Церква*. 2000. № 2. С. 14-20.
2. Гринів О. Духовна опора українського народу. *Київська Церква*. 2000. № 2. С. 111-114.
3. Панченко П. Релігійні конфесії в Україні (40-ві – поч. 90-х рр.). Київ, 1993. 49 с.
4. Пащенко В. Греко-католики в Україні (від 40-х років ХХ століття до наших днів). Полтава : [б.в.], 2002. 615 с.
5. Марусик Т. Західноукраїнська гуманітарна інтелігенція: реалії життя та діяльності (40–50-ті рр. ХХ ст.). Чернівці: Рута, 2002. 463 с.

Ірина Усик
здобувачка вищої освіти
II курсу магістратури історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: д. і. н., проф. Г. М. Стародубець)

СПІЛЬНІ ТА ВІДМІННІ РИСИ СОЦІАЛІСТИЧНИХ РЕЖИМІВ КРАЇН «НАРОДНОЇ ДЕМОКРАТІЇ» ТА СРСР 1947-1953 РР.

Постановка проблеми. Режими «народної демократії» країн Центрально-Східної Європи, що виникають після Другої світової війни були прикладом зовнішньополітичного тиску на політику незалежних держав. У Польщі, Угорщині, Румунії, Болгарії, Югославії, та інших державах формувалися уряди за зразком тоталітарного режиму в СРСР. Проте, принципи управління та спосіб життя країн «народної демократії» мали як спільні, так і відмінні риси. Показовим прикладом режиму «народної демократії» можна вважати Польщу. Там комуністична партія мала глибоке коріння і проводила найбільш прихильну до радянського партійного керівництва політику. Саме тому актуальним є вивчення спільних та відмінних рис соціалістичних режимів «народної демократії» та СРСР в 1947-1953 рр. саме на прикладі вказаної країни.

Огляд історіографії. Новітня історія Польщі, як і інших країн Центрально-Східної Європи достатньо активно вивчається дослідниками. При цьому справжнім піком дослідницького інтересу до вказаної проблеми були 90-і рр. ХХ ст., коли соціалістичні режими зникають, а тому розсекрчується багато фактів та документів. Серед науковців, що вивчали вказані проблематики, належали такі автори, як М. Тимовський, Я. Кеневич, Є. Хольцер [5], Г. Матвеев, О. Носкова, Л. Ликошина [4] та ін.

Метою роботи є вивчення спільних та відмінних рис соціалістичних режимів країн «народної демократії» (на прикладі Польщі) та СРСР в 1947-1953 рр.

Виклад основного матеріалу. На перших післявоєнних виборах до польського сейму в 1947 р. переміг Демократичний блок, який включав представників різних політичних партій соціалістичної орієнтації. Однак уже в наступному році всі хто підтримував СРСР в Польщі об'єдналися в Польську об'єднану робітничу партію (ПОРП). Ця політична сила розгорнула кампанію на будівництво «сталінської моделі соціалізму», тобто суттєвих перетворень в державі за радянським зразком [4, с. 70]. Першим важливим кроком ПОРП стала ліквідація опозиції. За прикладом, ВКП(б) у партії проведені чистки. З 1948 р. незгодних з існуючим політичним курсом та політикою зближення з СРСР іменували «клікою Тіто», що було характерним для всіх соціалістичних країн на фоні розгортання конфлікту між Й. Б. Тіто та Й. Сталіним. Вказані партії мали власне представництво в сеймі, соціальну базу, але мали відмовитися від основних демократичних принципів, які сповідували до 1947 р., зокрема польського варіанту аграризму тощо [4, с. 565]. Таким чином,

Польща в 1947-1953 рр. формально зберігає багатопартійну систему та альтернативність виборів. Паралельно з цим відбувається закриття кордонів для власних громадян, що було загальною тенденцією розвитку соціалістичних країн. Вважалося, що впливи Заходу на простих жителів Польщі призведе до поширення опозиційних думок.

Це здійснювалося, на думку сучасного польського історика Д. Стола, саме з метою введення «сталінської моделі соціалізму». А також тому, що нова Польська Народна Республіка була зовсім іншою, ніж довоєнна, а тому прагнула відмежуватися від попередньої спадщини [9, с. 26]. Цікавою особливістю «народної демократії» 1947-1953 рр. в Польщі стала відсутність харизматичного лідера на чолі ПОРП. У цей час практично в усіх країнах соцтабору формуються політики, які є провідниками нового тоталітарного курсу: Г. Георгиу-Деж, а пізніше Н. Чаушеску в Румунії, Й. Тіто в Югославії, М. Ракоші в Угорщині, а також «батько народів» Й. Сталін. На фоні цього в Польщі верховна влада була представлена групою осіб Б. Берут, Я. Берман, Г. Мінц і не було єдиного консолідуючого партію лідера [4, с. 569]. В економічній політиці Польщі в 1947-1953 рр. також проголошувався курс на наслідування зразків СРСР, тобто проголошувалося проведення індустріалізації та націоналізації підприємств, а також створення колективних господарств на селі. У Польщі не виключалося можливості створення підприємств колективної власності або дрібних виробництв приватних осіб [5, с. 453]. Така політика була більш схожа до заходів, що проводилися в СРСР під час запровадження НЕПу. У 20-х рр. неприємники могли отримати підприємство в оренду чи створити кооперативне. Також, приватна власність дозволялася для маленьких підприємств [1, с. 69-71]. Загальновідомим є факт, що Польща на початку 50-х рр. ХХ ст. відбудувала економіку й перетворилася на аграрно-індустріальну країну. Однак, для неї були характерні всі ті є вади, що й для економіки СРСР: домінування важкої промисловості над легкою, що викликало дефіцит продуктів широкого вжитку, зниження рівня життя населення, шалені темпи урбанізації, за якими не встигало житлове будівництво тощо. У сільському господарстві члени ПОРП, за прикладом СРСР, вирішили створювати колективні господарства, з метою вилучення з села ресурсів на проведення індустріалізації та перерозподілу продуктів харчування. Також декларації ПОРП проголошувалося викорінення «експлуататорських» класів та обрання курсу на побудову справедливого соціалізму. Так у часи «битви за торгівлю» та індустріалізації багатьох приватних власників звинувачували в «спекуляції» та відправляли до трудових таборів, де вони працювали на будівництві нових заводів важкої промисловості. Загалом система репресивних заходів відповідала загальним принципам функціонування радянської влади.

Розвиток польської культури відбувався також під впливом сталінського курсу соціалізму, тобто увібрав у себе риси соцреалізму. Саме його ПОРП вважала найбільш ефективним методом ідеологічного впливу на населення. Один з тогочасних політичних лідерів В. Сокорський в 1949 р. стверджував, що «прогресивним може бути лише мистецтво створене в рамках соцреалізму, будь-які інші погляди митців є проявом свідомої чи несвідомої схильності до

культури попередньої епохи, яка є недосконалою та вже віджила своє» [3, с. 115]. Таким чином, партійне керівництво, як і в СРСР, насаджувало догматизм у розвитку культури і намагалося викоринити будь-які прояви опозиційних поглядів. Важливою особливістю польської «народної демократії» 1947-1953 рр. було ставлення влади до діяльності католицької церкви. Польські католики зберегли власну організацію, ієрархію, інформаційну мережу тощо. У вказаний час були ліквідовані численні церковні підприємства, кооперативи, монастирські друкарні, видавництва тощо. При цьому, церкву відділили від держави та освіти. Процес відбувався достатньо м'яко, особливо порівняно з СРСР. У 1947-1953 рр. поступово школи перетворювалися на державні, а викладання релігії обмежувалося з кожним роком. Так польський історик Збігнев Станух стверджував, що в Західній Померанії в 1948/1949 навчальний рік на вивчення релігії виділялося дві години на тиждень. А в наступному році в перших класах зменшено кількість годин в половину [8, с. 55]. Однак, до 1953 р. вона існувала достатньо вільно, тільки у вказаному році вона була підпорядкована світській владі й розпочалися репресії проти лідерів католицької церкви в Польщі [7, с. 311]. Тобто, у Польщі не знаходимо проявів ортодоксального атеїзму, який був притаманний політиці СРСР. Його ідея була прописана в положеннях комуністичної партії, однак на державному рівні не проявлялася так виражено. Більше того, у наказі від 5 серпня 1949 р., що Республіка Польща «гарантує свободу совісті і релігії всім громадянам» [8]. Це пов'язано й з тим, що після Другої світової війни Й. Сталін офіційно дозволив діяльність Російської Православної Церкви. При цьому, Польща в 1947-1953 рр. мала більш демократичні принципи релігійного життя, адже відокремила його від держави і дозволила вільно функціонувати.

Висновки. Таким чином, впровадження «сталінського курсу соціалізму» в Польщі з 1947 р. мало багато спільних рис з СРСР. Це проведення індустріалізації, націоналізація найбільших промислових підприємств, створення кооперацій в сільському господарстві, впровадження як основного напрямку культури соцреалізму тощо. Однак, були й суттєві відмінності. Загалом, вказані процеси проходили в Польщі м'якше: формальне збереження багатопартійності, націоналізація торкнулася лише великих підприємств, кампанія колективізації фактично не мала успіху не зважаючи на численні приклади боротьби з куркулями, а католицька церква продовжила існувати до 1953 р. як незалежна структура, але відділена від держави. Все це свідчить про побудову польської моделі тоталітарної системи під керівництвом ПОРП, яка спиралася на політику СРСР, але в реаліях власної держави не могла сліпо її копіювати.

Список використаних джерел та літератури:

1. Верт Н. Історія Радянської держави. 1900-1991. Рівне: Видавнича агенція «Вертекс», 2001. 480 с.
2. Знакомый незнакомец: Социалистический реализм как историко-культурная проблема. Москва: Ин-т славянов. и балкан. РАН, 1995. 288 с.
3. Марчук М. І. Основні еволюційні етапи польської. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2021. № 2 (93). С. 68-81.

4. Польша в XX веке. Очерки политической истории / под ред. Г. Ф. Матвеев, А. Ф. Носкова, Л. С. Лыкошина. Москва: Индрик, 2012. 952 с.
5. Тымовский М., Кеневич Я., Хольцер Е. История Польши. Москва: Весь Мир, 2004. 544 с.
6. Dekret z dnia 5 sierpnia 1949 r. o ochronie wolności sumienia i wyznania. URL: <http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19490450334/O/D19490334.pdf> (дата звернення: 20.03.2022)
7. Stola Dariusz Kraj bez wyjścia? Migracje z Polski 1949-1989. Warszawa, 2010. 535 s.
8. Zbigniew Stanuch Walka o religię. Katechizacja szkolna i pozaszkolna na Pomorzu Zachodnim w latach 1945-1961. Szczecin, 2014. 237 s.

Марія Плисак
здобувачка вищої освіти
IV курсу історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: д. і. н., проф. **О. А. Буравський**)

КУЛЬТУРНЕ ЖИТТЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ В КАНАДІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

Історія української діаспори в Канаді налічує понад століття. Вона посідає важливе місце в канадському суспільстві (одна з найбільших діаспор у країні), створюючи власну культуру (як з українськими, так і з канадськими елементами) та специфічну літературу (також на перетині двох культур). Активні дослідження історії переселення українців до Канади та формування українських громад (М. Мандрика, М. Марунчак, Б. Боцюрків, М. Косташ, Е. Томпсон, Я. Балан, П. Кравчук, В. Сукака). У Канаді й Україні з'явилися літературознавчі дослідження, присвячені вивченню україномовної літератури канадської діаспори (М. Мандрика, О. Гай-Головко, М. Марунчак, Ю. Славутич, Ю. Балан, С. Мисак та ін.) [5, с. 309-310].

Метою статті є дослідження особливостей культурного життя українців в Канаді у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст.

У 1967 р. було створено Світовий Конгрес Вільних Українців, присвячений культурно-освітній праці українського населення Канади, починаючи зі шкільної молоді.

Надзвичайно важливо зберегти культурну та історичну пам'ять нашого народу. ООН сприяє відзначенню історично важливих релігійних свят народу України (Різдво, Великдень, Акт Соборності та ін.), а також діяльності відомих діячів та борців за незалежність України (Т. Шевченка, І. Франка, С. Петлюри, Є. Коновальця та ін.). Велику роль у вихованні молоді відіграють «сільські школи», які вивчають українську мову, історію та культуру. Створювались

насамперед парафільні школи при українських церквах, суботні програми, де українська тематика посідала вагоме місце, недільні школи, до яких входили курси української мови та згодом і вища освіта. На початку 70-х років ХХ ст. українська діаспора Канади створила розгалужену систему національної освіти та виховання. В Саскачеванському університеті в Північній Америці було створено кафедру українознавства, факультет слов'янських мов, де студенти почали вивчати українознавчі предмети, такі як: курси історії України, української мови та літератури, програми спеціалізації з української мови та літератури на бакалаврському і магістерському рівнях підготовки фахівців.

Важливе значення мав зміст навчання. Так, під час вивчення таких дисциплін, як історії України, геополітики, історії української мови акцент ставився на висвітлення державотворчих процесів, в яких народ посідав не останнє місце, особливо при вивченні драматичних сторінок історії та культури. Молодь знала про штучний голодомор 1932-1933 р, тиск на українську культуру. Ефективність такої системи свідчило, що українці почали визнавати свою етнічну приналежність до України, про що свідчать переписи 1981 р і 1990 р. [4, с. 172-173].

Духовне життя українців Канади в другій половині ХХ ст. інтенсивно розвивалося. Українська православна церква, однією з визначних діячів якої був митрополит Іларіон (І. Огієнко), відомий своєю реформаторською діяльністю. Духовну культуру підтримує: Спілка Української Православної Молоді. Підтримка національної пам'яті наших співгромадян відбувається за рахунок українських фестивалів, таких як: Канадсько-Український національний фестиваль у Дофіні та фестиваль української писанки у Вегревілі. Ними було досліджено культурний та науковий внесок українців в розвиток Канади у другій половині ХХ ст. Вшановуються національні традиції: створення музею «Село українсько-канадської культурної спадщини» – музей під відкритим небом, розташований за 80 км на схід від міста Едмонтона. Тут показано життя українців у Канаді – перших поселенців у період 1892-1930 рр. Згодом музей став популярним туристичним об'єктом, включає екскурсію «Українсько-канадським селом спадщини» [3, с. 206].

Українські художні, літературні напрямки в Канаді, продовжували нести українську національну ідентичність, яка була обмежена на території УРСР. Художні літератори (М. Кравців, Л. Мурович, Я. Славутич) намагались зберігати українську культуру, зображували простих українських селян і їх тяжку працю. Ця тема мала певну актуальність і для українських художників і скульпторів (В.Д. Курилик, Л.Г. Молодожанин). В.Д. Курилик створив серію картин «Український піонер», Л.Г. Молодожанин став автором пам'ятника присвяченому українському поету та художнику Т.Г Шевченку в Канаді (Вінніпег, 1961 р.).

З першого року еміграції українці в канадських поселеннях організують національні заходи: хори, танцювальні колективи, театр, оркестри. Музична культура українців простежується після Другої світової війни в таких виконавців: О.Кохан, Р.Когут; колективи «Трембіта», Хор імені Лесі Українки, «Бандуристка» церкви св. Володимира, Вінніпезький хор «Канада», громадські хори в Торонто та Монреалі. Зароджуються танцювальні ансамблі «Зорянка», «Вогонь» і театральна трупа «Заграва», яка виконує постановку п'єси сучасних

українських драматургів, а Канадська оперна асоціація відкриває світ з українськими шедеврами опери [1, с. 69-70].

На початку ХХІ ст. у Канаді було започатковано більше 1 000 українських етнічних організацій, 83 українських пресових видань. Серед 301 депутатів канадського парламенту є чотири депутати українського парламенту. Багато українців займаються різними галузями діяльності в медицині, наукових дослідженнях, де вони є висококваліфікованими професіоналами. Українці успішно інтегрувалися в канадське багатоетнічне середовище, стали повноцінними громадянами нової країни, але в той же час зберігають свою національну ідентичність, культуру й традиції [3, с. 207].

Динаміка співпраці з українською діаспорою залежить від соціальної, політичної, соціально-економічної ситуації в Україні. Достатньо вагомим аргументом на користь участі діаспори Канади є її активна позиція в демократизації української держави. Особливо активізувалася діяльність українців в Канаді під час російсько-української війни. Організовані представниками української опозиції демонстрації, впливають на формування громадської думки і масових медіа в західних країнах на порушення свободи, корупцію в Україні [2, с. 148].

Таким чином, дослідження життя українців в еміграції сприяє збереженню національної ідентичності, зближенню і консолідації українців по всьому світу. Діяльність українських організацій обох країн сприяють поширенню об'єктивної інформації серед представників міжнародних організацій, органів влади та ЗМІ про прогрес українського народу в розвитку власної незалежної держави. Основними принципами співпраці української діаспори з офіційними інституціями Канади є внутрішні та зовнішні інтереси української держави. Українська діаспора значно підвищує українську присутність у світі, а також надає значну допомогу історичній Батьківщині.

Список використаних джерел та літератури:

1. Бодруг А. Діяльність української діаспори в Канаді зі збереження національної ідентичності у другій половині ХХ ст. *Народна творчість та етнографія*. 2017. Вип. 4. С. 62-71.
2. Срібна М. Діяльність української діаспори в США та Канаді у др. пол. ХХ – поч. ХХІ ст. за матеріалами фондової колекції національного музею історії України. *Американська історія та політика*. 2016. Вип. 1. С. 145-151.
3. Кондрашевська Ю. Національно-культурні здобутки українців Канади. *Наукові записки Національного університету "Острозька академія"*. Серія : Історичні науки. 2015. Вип. 23. С. 204-208.
4. Рештенко Д. Українське національне об'єднання в Канаді. За документами Центрального державного архіву зарубіжної україніки. *Огляди джерел та документальні нариси*. 2015. Вип. 1. С. 169-177.
5. Шадріна Т. Українська діаспора в Канаді: мова "чужої" країни. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Філологія. 2016. Вип. 2. С. 308-177.

Максим Кірсанов
здобувач вищої освіти
IV курсу історико-філософського факультету
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
(науковий керівник : к. і. н., доц. *К. П. Двірня*)

ФЕНОМЕН НАЦІОНАЛЬНОГО ДУХУ КВІТКИ ЦІСИК

Квітка Цісік – американська співачка українського походження народилася 4 квітня 1953 року в Нью-Йорку та зробила величезний внесок у розвиток української культури. Її любов до України може вразити не одне покоління. Для тієї країни, яку вона побачила всього лиш один раз в житті, Квітка створила найкращі за якістю записи українських пісень, які вражають і нині своєю мелодійністю, душевністю, популяризуючи українське слово на весь світ.

У радянські часи в силу ідеологічного протистояння та боротьби з буржуазним світом її творчість довгий час свідомо замовчувалась. Лише в новітній період українські митці та історики досить глибоко досліджують її життєвий шлях та пісенну творчість. Питання родоводу Квітки Цісік глибоко дослідив Роман Горак у ґрунтовній праці « Журавлі відлетіли...: есеї про Квітку Цісік та її рід» [1].

Вивченню життя та творчості Квітки Цісік присвячена наукова праця українських дослідників Ігоря Коляди, Юлії Коляди та Павла Юрчишина, яка побачила світ у 2019 р. В ній досить конкретно описано одноразовий приїзд Квітки Цісік в Україну в 1983 р. [2]. У рідне село Ліски вона не заїжджала, однак навідалась до родичів та відвідала разом з матір'ю Собор Св. Юра, де її батьки взяли шлюб. На той час вона супроводжувала свою матір [1, с. 7].

В Івано-Франківську того разу вона також не побувала, так як він був закритим військовим містом в радянські часи, а після оголошення незалежності України її запрошували не один раз, але напружений графік роботи так і не дозволив приїхати на батьківську землю.

Квітка Цісік була однією з багатьох представників української діаспори, а її любов до України та її культури вражала, адже була глибинною та душевною. Генетична пам'ять пращурів, батьківська любов до рідної землі та їх бажання зберегти цю любов у своїх нащадках надалі й породило отой феномен національного духу, великої тяги до української пісні та українського слова.

Дослідник Роман Горак дослідив родовід Квітки Цісік. Як з'ясувалось, вона має шляхетне коріння. Її прабабуся Марія Готеровська приходилась родичкою династії Сембаратовичів. Представники цього роду були вищими церковними служителями. Марія Готеровська вийшла заміж за Івана Дуткевича, якого висвятили у сан священника. Про пращура Квітки Цісік сучасники стверджували, що він був людиною працьовитою та наполегливою. А ще, природа його обдарувала приємним та сильним голосом, що прямо перегукується з талановитою співачкою.

Мати Квітки була двічі заміжньою. Вона приходилась нащадком тієї здібної й інтелігентної родини. Її звали Софія. Вона стала дружиною Івана Кандяка, який, в свою чергу, був нащадком Василя Нагірного. Останній відомий як талановитий архітектор, який спроектував чимало церков. Її донька Іванна, яка стала матір'ю Квітці Цісик, народилася від Івана Кандяка, проте обставини склались таким чином, що Софія вийшла заміж за Василя Лева. Той був парохом і теж відносився до священнослужителів. Як бачимо, значна частина представників роду Квітки Цісик так або інакше пов'язані з церквою та були представниками духовно – культурної української еліти.

Дитинство Квітки Цісик проходило за межами України, проте батьки, які переїхали до США після Другої Світової війни із Західної України, зберегли в родині українську мову та культуру й всіляко намагалися прищепити любов до всього традиційно українського двом своїм донькам - Орисі-Квітці та Марії. Ще від маминих коліскових майбутня співачка вчила українську мову й призвичаювалась до української пісні, яка стала важливою та невід'ємною частиною її життя. Коли Квітка трохи підросла, батько почав навчати її грати на скрипці, адже він був відомим та талановитим скрипалем, який брав активну участь у громадському житті української діаспори. В майбутньому він бачив її скрипачкою. Про це заявляє в інтерв'ю 1991 року сама Квітка Цісик [3].

Відомо, що Квітка вперше взяла до рук скрипку в проміжку між трьома й чотирма роками життя [1, с. 56]. Під час навчання гри на скрипці батько був терплячим та наполегливим, що вплинуло на досить вагомні результати доньки. Вже підлітком Квітослава-Орися почала активно брати участь в культурному житті діаспори. До цього її залучав батько. Вона часто виступала на різних заходах, граючи на скрипці. Разом з батьком звучало чимало музичних партій. Зокрема, надскладну музичну композицію Йогана Себастьяна Баха вони виконали втрьох із Марією, сестрою Квітки.

З дитинства Квітка Цісик дізнавалась про Україну з розповідей батьків, які щиро вболівали за долю своєї Батьківщини. Її душа також тягнулась думкою, словом та піснею до рідної землі, тому вона й записала ті кілька значущих альбомів, які з задоволенням ми слухаємо навіть у 20-х роках XXI століття.

Величезну роль у її вихованні та становленні як особистості зіграв Пласт. У віці 7 років вона вступила до 30 куреня імені «Софії Галечко». Саме там вона почала пізнавати українські звичаї, обряди, вивчати нові пісні. У віці 14 років, будучи вже юначкою пластового руху, який передбачав три рівні: новаки й новачки; юнаки й юначки; старші пластуни, Квітка Цісик зорганізувала дівочий хор під назвою «Соловейки», який виконував українські пісні. До 16 років майбутня співачка була активною учасницею літнього таборування, що тривало зазвичай три тижні. Батьки всіляко намагались відкласти гроші аби відправити своїх дітей до пластунського табору, де в них виховували повагу до Бога та любов до Батьківщини. Про це вона навіть частково згадує в інтерв'ю 1991 року [3].

Протягом багатьох років свого дитинства та юності Квітка Цісик брала участь в багатьох заходах, зорганізованих українською діаспорою. Поряд з навчанням у школі, вона продовжує здобувати музичну освіту – вступає до Вищої школи музики і мистецтва в Нью-Йорку, де навчається по класу

скрипки, як і хотів її батько. Через кілька років здобуває освіту й вирішує вступити до Харпер – Коледжу мистецтв і наук – одного з найбільш престижних навчальних закладів Сполучених Штатів [2]. Вступ майбутньої співачки до нього став неабиякою подією в житті української громади. Про це навіть написали в часописі «Український щотижневик» та й для родини Цісіків це було неабияким досягненням.

Будучи студенткою, Квітка Цісік також активно долучалась до життя української діаспори. Вона стала однією із засновниць студентського об'єднання українців. Також під час навчання вона отримала чудову нагоду – поуправлятися в оперному вокалі в Бельгії. З поїздки Квітка привезла з собою величезні здобутки та нові навички вокалу. Наступним її кроком стала праця з композиторами. Разом з тим, співачка брала участь у вокальному озвучуванні реклами, що мало назву «джингл». Справжня успішна кар'єра для Квітки Цісік у світі реклами розпочалася в 1970-х рр. Вона вважала себе більш студійною співачкою. Разом з тим, виступала в ролі вокалістки для саундтреків до багатьох тогочасних фільмів. Зауважимо, що єдиний у світі музей, який розповідає про життя та творчість співачки з її унікальним голосом знаходиться нині у Львові. Ми захоплюємося її голосом, її харизмою виконання популярних українських пісень, її доброзичливістю та щирістю, збереженою українською ментальністю. І в котрий раз не покидає думка, що Квітка Цісік – це Квітка з України...

Від автора. Якщо дати відповідь на питання в чому полягає феномен національного духу Квітки Цісік, то відповідей буде декілька – виховання, природній дар та трудолюбство. Перше дало їй любов до України, а інші – бажання та змогу нести цю любов до людських сердець!

Список використаних джерел та літератури:

1. Коляда І. А. Квітка Цісік. Харків: Фоліо, 2019. 121 с.
2. Горак Р. Журавлі відлетіли...: есеї про Квітку Цісік та її рід. Львів: Априорі, 2018. 400 с.
3. Інтерв'ю з Квіткою Цісік 1992 року. Частина 1. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=PWIRT374Rac> (дата звернення: 20.09.2022)
4. Інтерв'ю з Квіткою Цісік 1992 року. Частина 2. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=5ST3wyZXQHQ> (дата звернення: 20.09.2022)
5. Невідоме ексклюзивне інтерв'ю Квітки Цісік. *Історична правда*. 2022. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2018/06/25/152627/> (дата звернення: 23.09.2022)
6. Українські корені американської Квітки. *Локальна історія*. 2021. URL: <https://localhistory.org.ua/texts/statti/ukrayinski-koreni-amerikanskoyi-kvitki/> (дата звернення: 25.09.2022)

Оксана Тимченко
здобувачка вищої освіти
III курсу історичного факультету
Житомирського державного
університету імені Івана Франка
(науковий керівник: к. і. н., доц. **І. М. Власюк**)

БОЛГАРІЯ В ЄС: ЗДОБУТКИ І ПРОБЛЕМИ

Питання вступу Болгарії в ЄС та наслідки цього процесу є досить актуальним на сучасному етапі, адже її досвід є важливим для України.

Метою статті є дослідити здобутки і проблеми у Болгарії після вступу до ЄС.

Вивченням даної теми займалися такі болгарські та українські дослідники: І.Кристева, В.Бурдяк, Г.Карасімеонова, І.Осадца, І.Баєва, В.Чорній, Л.Прокопець. Хоча вони висловлюють різні думки, проте всі зазначають про важливість євроінтеграції Болгарії.

1 січня 2007 року Болгарія стала повноправним членом ЄС. Загалом можна точно зазначити те, що у болгарському суспільстві завжди існував консенсус. У період демократичного ладу змінювались уряди, політичні партії, проте головним завданням був вступ в ЄС та НАТО.

Як зазначає І. Осадца: «Вступ Болгарії до ЄС – це сприятливе явище для громадян країни, такої думки дотримується більша частина болгар. Вони вважають, що це відкриття Болгарії для Західної Європи, а також великі можливості для поїздок, роботи і освіти. Найбільше позитивно налаштованих серед молоді та людей з більш високими, стійкими доходами і кваліфікацією, які значною мірою змогли скористатися цими шансами» [4, с. 64].

Проте, з часом у болгарському суспільстві з'являється сильне розчарування через повільний хід змін. 75 % опитуваних не бачать позитивних тенденцій у роботі судової системи, у боротьбі з корупцією й організованою злочинністю, у поліпшенні інфраструктури й підтримці сільського господарства. Люди середнього й старшого віку, люди з низькими доходами, що розраховували на зміни рівня життя, виявилися розчарованими від ефектів перебування в союзі.

Більша частина болгар і політична еліта ще не цілком розуміють значення членства країни в ЄС. На думку Г. Карасімеонова, «це всеодно, що увійти в будинок і з сусіда перетворитися у власника». Вимоги до кожного члена євроспільноти дуже високі та постійно посилюються, особливо, коли країна увійшла з дефіцитом. Для Болгарії це стало певним випробуванням. Всі члени даної організації пильно слідкують за станом речей в Болгарії. Тому можна говорити про те, що вступ Болгарії в ЄС не відповідав можливостям держави на то час [2].

Населення Болгарії залишається одним із найбідніших серед європейських країн, доходи порівняно із іншими досить низькі. Також болгари невдоволені через збільшення витрат на житття, розміром соціальних виплат,

низьким рівень медичного обслуговування, недоступністю житла. Спостерігається певний прогрес, наприклад середня заробітна плата по країні у 2005 р. сягала близько 160 євро, а у 2008 р. – 255 євро. Проте із збільшенням пенсії та зарплат, збільшилися також ціни, інфляція [1].

Однією із головних проблем залишається корупційне «захоплення держави», враховуючи навіть факт перебування вже понад десятиліття в ЄС. За даними різноматніх організацій Болгарія є однією з найбільш корумпованих європейських країн. Відзначено, що корупція істотно знижує ефект фінансової допомоги ЄС та є перешкодою приєднанню Болгарії до Шенгенської зони. Проблема корупції в державі не може бути вирішена лише через зовнішній тиск європейських держав, вона буде залишатись основним викликом для ефективної реалізації національних інтересів країни без ефективної внутрішньої політики протидії корупції [3, с. 58].

Підписуючи угоду про вступ до ЄС, Болгарія зобов'язалася виробляти до 2010 р. 11 % електроенергії за рахунок відновлювальних джерел енергії, а пізніше обіцянки були збільшені до 16 % у 2020 році. Наслідком намагань виконати ці зобов'язання стало значне зростання вартості електричної енергії для населення, що викликало так звані «електричні протести» по всій країні, та, як наслідок, відставку уряду. Зміна влади не призвела до стабілізації ситуації в країні, - із травня 2013 року протестні настрої населення знову вилились на вулиці міст. Політична нестабільність стала перманентним явищем [5].

У зв'язку із процесами євроінтеграції виникла необхідність залучення додаткових ресурсів для протидії нелегальній міграції до інших країн ЄС, враховуючи, що кордон Туреччини і Болгарії став південно-східним кордоном ЄС.

Головними перевагами вступу Болгарії до ЄС можна назвати:

- безмитний доступ до ринків співдружності;
- отримання фінансової та технічної допомоги від офіційних структур ЄС;
- свобода пересування громадян в межах єдиної Європи;
- стимулювання конкуренції (нова правова та управлінська система посилила інститути вільного ринку);
- зміцнення національної безпеки Болгарії шляхом приєднання до ЄПБО та вступу до НАТО;
- встановлення чітких вимог до прозорості публічного витрачання коштів;
- упорядкування та модернізація системи держзамовлень і тендерів [5].

Процес євроінтеграції створює ефективні стимули для внутрішніх трансформацій. Водночас, прискорені і негнучкі реформи мають суттєві побічні наслідки. Максимально широке залучення до спільних європейських проектів у сфері безпеки допомагає країні вистояти у зоні тиску між Заходом і Сходом і зберегти незмінність стратегічного курсу на інтеграцію в ЄС, зберегти незалежність і цілісність, вірність декларованим європейським цінностям та одночасно сформувані прагматичні відносини добросусідства з іншими країнами. Ефективним на шляху реформ є використання інструментів, які надаються участю у міжнародних організаціях (ООН, ВТО) [6, с. 367].

Отже, незважаючи на складність процесу вступу Болгарії до ЄС, держава здобула могутній поштовх до економічного та суспільно-політичного розвитку, будівництва життя згідно європейських стандартів, психологічно вагомо вплинути на населення Болгарії та її політичну еліту, які перестануть почуватися периферією Європи. Деякі аспекти залишаються невирішеними, однак це не може відбутися одразу – для цього потрібно багато та цілеспрямовано працювати.

Список використаних джерел та літератури:

1. Мюльберг А. Вступление Болгарии в ЕС: для жителей страны повод для беспокойства. URL: www.dw.de/dw/article/0,,2288594,00.html (дата звернення: 20.09.2022)
2. Костюк Б. Болгарія: що змінилося після року членства в Євросоюзі? URL: www.svoboda.org/content/article/975101.html (дата звернення: 20.09.2022)
3. Наумкіна С. М., Кабанцева І. А. Антикорупційні ініціативи болгарського громадянського суспільства: оцінка впливу на системну корупцію. *Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса. Серія політичні науки*. 2018. С. 58-64.
4. Осадца І. С. Республіка Болгарія після трьох років членства в Європейському Союзі. *Український науковий журнал „Освіта регіону”*. 2010. № 1. С. 64-69.
5. Черненко Т. В. «Досвід євроінтеграції Болгарії». Аналітична записка. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/nacionalna-bezpeka/dosvid-evrointegracii-bolgarii-analitichna-zapiska> (дата звернення: 20.09.2022)
6. Чорній В. П. Історія Болгарії. Львів: ПАІС, 2007. 404 с.

ПРОБЛЕМИ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

Марина Лисак

здобувачка вищої освіти

III курсу історичного факультету

Житомирського державного університету

імені Івана Франка

(науковий керівник: ст. викладач **М.В. Хададова**)

РОЛЬ АНАТОЛІЇ В НЕОЛІТИЗАЦІЇ ЄВРОПИ

Питання неолітизації Європи має достатню кількість гіпотез. Основна з них полягає у поширенні землеробських традицій через Близький Схід, а саме через Анатолію, яка на той час була єдиною дорогою зі Сходу до моря [1, с. 44].

Острови Егейського моря розташовувалися архіпелагами. Сучасні обриси островів сформувалися в 7 тис. до н.е. В 15 тис. до н. е. рівень моря був на 130 м нижче, і на більшій північній частині Егейського моря були прибережні рівнини. Припускається, що в той період багато нинішніх островів, з Мілосом, Евбеєю, Корфу та Північними Спорадами включно, були ще з'єднані з материком, а більшість Кікладських островів були півостровом [2, с.95].

Згідно з археологічними даними, період неоліту в Анатолії охоплює понад 6 000 років – від 10 тис. до н.е. до 5 тис. до н.е. Поселення та знахідки кераміки вздовж західного узбережжя Анатолії від 8500 до 7500 рр. до н.е. вказують на розширення на захід із великим впливом на місцеву демографію та створення численних культурних комплексів [5, с. 273].

Очевидно, що рух ранньоземлеробських спільнот на захід був тривалим і проходив зростаючими темпами приблизно до 6400 р. до н. е. Розкопки докерамічних неолітичних поселень на Кіпрі, датованих початком 9 тис. до н.е., забезпечили необхідні докази значення мореплавства в розповсюдженні населення ранніх землеробів у Середземному морі, а також у басейні Чорного моря. Оцінка неолітичних поселень як у материковій Греції, так і в Західній Анатолії також підтвердила наявність активного морського шляху в Егейське та Північне Середземномор'я [7, с. 5].

В неоліті Греції є ряд спільних характерних рис для неолітичної Анатолії. Прикладом слугує поява у Фессалії в 6 тис. до н. е. кераміки, що було пов'язано з просуванням сюди населення Хаджилару на узбережжя Егейського моря, о. Хіос та Скірос. Тут зустрічаються посудини темно-жовтого, червоного, сірого кольорів з білим розписом по червоному або навпаки, що нагадує керамічний комплекс Хаджилар VI-V. Фрагменти глечиків у вигляді пивних кухлів, судин у формі фігури богині, знайдені печатки-штампи також близькі речам з Хаджилар. В Неа Нікомедії не відрізнялися від анатолійських поліровані сокири, різці, тесла.

В околицях Софії та долині Мариця, що у Болгарії поширена кераміка з білим розписом, часто зустрічаються посудини на ніжках, а також знаряддя праці аналогічні з поселення Хаджилар. Археологічні дані підтверджують

поширення неолітичних традицій в районі Мармурового моря внаслідок експансії носіїв неолітичного способу життя з Центральної Анатолії, що мають генетичні та культурні відмінності з населенням Родючого півмісяця [6, с. 25-27].

Окрім наявності схожості матеріальної культури, про міграційні процеси з Анатолію в Європу свідчать поховальні традиції. Місця виявлення неолітичних поховань або на цвинтарях, або під будинками, демонструють різноманітність практик поховання навіть на одному місці, починаючи від простої інгумації до вторинного поховання або кремації. Приклади з Хачилар, Телл Азмак (Болгарія), Продромос (Греція), Лепенський Вір і Вишесава (Сербія) показують, що череп іноді ховали в будинку [4, с. 257-259].

Також актуальним у ХХ-ХХІ ст. стало питання регіонального дослідження Південно-Східної Європи. Так, у Фессалії виявлено найдавніші докази відтворюючого господарства, тобто цей регіон розглядається як початковий на шляху розповсюдження землеробства з Близького Сходу та є ключовим елементом в колонізації.

Більшість міграційних теорій прокладають шляхи проникнення ранньоземлеробського населення через Егеїду. Македонія була сполучною ланкою між Егеїдою на півдні та Подунав'ям на півночі, Адриатикою на заході та Фракією на сході. Саме стратегічне положення регіону між цими важливими територіями і стало ключовим чинником у процесі культурних взаємодій [1, с. 86-89].

Також на території Балкан було виділено великий Балкано-Анатолійський ранньонеолітичний культурний комплекс. Для якого характерна світла монохромна і розписна кераміка. До даного комплексу включено цілий ряд східних та центральних культурних груп: Караново I у Фракії; Чавдар в Софійській котловині; Коневе на Чорному морі; Анзабегово-Вершник у східній Македонії; Гура Бачилуї далі на північ; Породіно в Пелагонії; Прото-Сескло, Пре-Сескло і потім Сескло та Диміні в Фессалії. Цей комплекс був тісно зв'язаний з анатолійськими культурами, зокрема, Хаджиларом, де є багато аналогій по кераміці та цілому ряду інших предметів [3, с. 87-89].

Ще один науковий напрямок, що пояснює процеси неолітизації Європи розвинувся в останні десятиліття, мова йде про генетичні дослідження. Зокрема, було запропоновано 4 моделі поширення відтворюючого господарства.

1. Автохтонний перехід по своїй території Європи, що не припускає злиття генів.

2. Проникнення фермерів, супроводжуване змішанням генофонду Азії та Європи. В першу чергу ранні землероби змішувалися серед місцевого мезолітичного населення.

3. Повна заміна генів, коли неолітичне населення Леванту або Анатолії мігрувало і не змішувалося з місцевим генофондом.

4. Злиття генів залежно від географічного розташування регіону, тобто місцевість, яка була далекою від моря, не зазнала геномних змін, а відповідно і землеробство поширилося там пізніше.

Припускається, що неолітичне населення Європи походить з поселень Чайоню та Чатал-Гююк в Анатолії. Це підтверджується наявністю структур ДНК середземноморського типу з Анатолії в Південно-Східній Європі у кількості 20-25 % [8, с.7-9].

Геномні дані неолітичних особин з поселення Кумтепе, що на заході Анатолії говорять про поширення тут населення з гаплогрупами, які є найпоширенішими в Європі та на Близькому Сході, і вважається, що вони виникли на Близькому Сході 25-30 тис. р. тому. Вони також часто спостерігаються у ранніх фермерів Європи та Близького Сходу. Особа з анатолійського поселення близька до європейських фермерів раннього та середнього неоліту, демонструючи тенденцію до сучасного близькосхідного населення. Серед сучасних груп вони демонструють найбільшу генетичну схожість з сардинцями, греками та кіпріотами [5, с. 271-272].

Таким чином, в процесі неолітизації Європи активно брала участь Анатолія. І як шлях для східних ранніх землеробів, так і для анатолійського населення через Анатолію здійснювалися торговельні операції та поширювалися нові економічні відносини.

Список використаних джерел та літератури:

1. Шатіло Л. О. Неолітизація південно-східної Європи: історія дослідження. Дис. канд. іст. наук: 07.00.04. Київ, 2017. 380 с.
2. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Shatilo_Liudmyla/Neolityzatsiia_Pivdenno-Skhidnoi_Yevropy_istoriia_doslidzhennia.pdf. (дата звернення: 25.09.2022)
3. Шатіло Л. О. Роль островів егейського моря в неолітизації південно-східної Європи в історіографії. *МАГІСТЕРІУМ. Археологічні студії*. 2017. №67. С. 95-101. URL: <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/11831?locale-attribute=en>. (дата звернення: 25.09.2022)
4. Garašanin M. The stone age in the central Balkan area. *The cambridge ancient history*. 1982. Vol. 3, no. 2. P. 75-135.
5. URL: https://www.academia.edu/2568623/THE_STONE_AGE_IN_THE_CENTRAL_BALKAN_AREA_by_M._Garašanin. (дата звернення: 15.09.2022)
6. Naumov G. Housing the dead: burials inside houses and vessels in the neolithic balkans. *Cult in context: reconsidering ritual in archaeology*. 2007.No. 34.P. 255–266. URL: https://www.academia.edu/986747/Housing_the_dead_Burials_inside_houses_and_vessels_in_the_Neolithic_Balkans. (дата звернення: 20.09.2022)
7. Omrak A. Genomic evidence establishes Anatolia as the source of the european neolithic gene pool. *Current biology*. 2016. № 26. P. 270-275. URL: https://www.academia.edu/40107682/Genomic_Evidence_Establishes_Anatolia_as_the_Source_of_the_European_Neolithic_Gene_Pool. (дата звернення: 18.09.2022)
8. Ozdoğan E. Anatolia and the Balkans the role of the black sea between ‘east’ and ‘west’ during the neolithic period. *Themes in contemporary archaeology*. 2017.P. 19–29. URL: https://www.academia.edu/34981134/2017_Anatolia_and_the_Balkans_The_r

[ole of the Black Sea between East and West during the Neolithic period.](#) (дата звернення: 20.09.2022)

9. Özdoğan M. Anatolia and the Balkans: archaeology. *The encyclopedia of global human migration, edited by immanuel ness.* 2013. P. 1–7.

URL: https://www.academia.edu/5300302/Anatolia_and_the_Balkans. (дата звернення: 12.09.2022)

10. Pinhasi R. A new model for the spread of the first farmers in Europe. *Documenta praehistorica* XXX. 2003. P. 1–47.

URL: https://www.researchgate.net/publication/291568933_A_new_model_for_the_spread_of_the_first_farmers_in_Europe. (дата звернення: 12.09.2022)

Вікторія Поленок

учениця 10-го класу

Левківського ліцею

Глибочицької територіальної громади

Житомирської області

(науковий керівник: вчитель історії

Левківського ліцею **В.В. Юхимець**)

ПОЯВА ПЕРШИХ ДЕРЖАВНИХ УТВОРЕНЬ НА КРИТІ ЯК НАЙДАВНІШОМУ ЦЕНТРИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

Уся сучасна культура виросла на основі культури античності. Започатковує античну епоху історія Греції, а саме виникнення перших державних утворень на о. Крит на рубежі III – II тис. до н.е. тому крито-мікенська епоха досить важлива і цікава з погляду на необхідність вивчення античної спадщини та її роль в розвитку світової цивілізації.

Тема описує дослідження істориків – археологів, котрі зуміли відкрити світу найдавнішу в Європі Крито-Мікенську цивілізацію. Найоб'єктивніше історичне минуле кожного народу представлене в джерелах, що збереглися до наших днів. Певну інформацію можна знайти в «Іліаді» Гомера. Також даний період досліджували видатний німецький вчений-антикознавець Роберт фон Пельман. Цінна інформація міститься в працях Дж. Пенделбері, Дж. Томпсон, В. О. Балух, В. Перещ, Т. Голіченко та ін.

Метою статті є на основі широкого кола опублікованих джерел комплексно дослідити суспільно-політичний та культурний розвиток перших ранньокласових держав на Криті.

Давню Грецію вважають колыскою європейської цивілізації. До території поширення грецької цивілізації належить південна частина Балканського п-ів, Кікладські острови, узбережжя Малої Азії. Проте найдавнішим вогнищем Давньогрецької цивілізації був острів Крит. Саме тут приблизно від 2000 до 1400 рр. до н.е. розвивалась найдавніша держава в Європі [3, с. 205].

У ході дослідження вдалося виявити умови, у яких вирувало життя на Криті. Стало відомо, що вже понад 4 тис. років тому критяни вже

об'єднувались в перші племінні союзи, в містах Кносс, Маллія, Фест. А в перебігу XVIII ст. до н.е. кноський цар Мінос об'єднав ці землі під свою владу. Сама ж держава складалася з областей, якими правили царські намісники – пасіреве, разом із радами старійшин – керосіями; заморськими ж областями правили місцеві пасіреве, які надсилали Кноссу данину. На Криті існувала особлива форма правління «теократія» (світська і духовна влада належала одній людині). Особа царя виконувала роль жерця, судді та законодавця. Символом його влади була подвійна сокира «лабрис», а палац називали лабіринтом (будинком подвійної сокри) [5, с. 40].

«Центром тяжіння» критського суспільства стала жінка. Жіночій статі дозволялось мати по декілька шлюбів та брати участь в релігійних процесіях. Аджі, критяни поклонялись Великій Богині – покровительці всього живого. І жінки були, наче уособленням богині на землі. А від чоловіків залежав прогрес цивілізації. Також священною твариною критян був бик. На зображеній фресці віком майже 3,5 тис. років зображено двох жінок, та чоловіка, котрий здійснює акробатичний прижок через бика. Крім цього, критяни займалися землеробством (вирощували ячмінь, маслини, шафран), займалися скотарством (розводили овець, кіз); а заможні люди могли тримати понад 150 голів овець. Таким чином вже тоді розвивалась майнова та соціальна нерівність, виникло рабство [7, с. 10].

Жителі Криту знаходились у досить сприятливих умовах у всіх аспектах. На сході острів багатів на посіви ячменю, шафрану, бо мав родючі ґрунти, а море захищало критян від війн, давало прожиток та служило хорошим сполученням з сусідами. Крім цього критяни вже тоді мали свій флот, і очевидно, що мали змогу шукати інші зовнішньополітичні відносини. До прикладу за археологічними розкопками відомо, що критяни вели торги з Єгиптом, Сирією, Анатолією та Фінікією. Наприклад, у єгиптян вони закуповували кольорове скло та слонову кістку, а самі продавали вовну, вироби мінойських майстрів тощо. Ще відомо зв'язки мінойців з північним причорномор'ям України, про це свідчить скарб під містом Бородіне, де було знайдено мінойські вироби із золота, кераміку та наконечники стріл [4, с. 205].

Прикладом мистецтва та повсякдення критян служить Кноський палац, який розкопала експедиція Артура Еванса у XIX ст. Палацовий комплекс має вигляд лабіринту, який був не тільки резиденцією царя, а й місцем прожитку та роботи населення. Вже тоді існували каналізації, перші мощені кам'яні дороги та системи вентиляції. Критяни славилися своїми виробами з емалі, своїм глиняним посудом, оздобленим рослинними орнаментом, теракотовими статуєтками богинь тощо.

Сама ж цивілізація на Криті занепала спочатку через виверження вулкану на о. Фера, а пізніше опинилася під владою ахейців, і культура Криту перемістилась на північ Балкан, і набула найвищої точки в Мікенах [1, с. 115].

Отже, давньогрецька культура увібрала в себе традиції крито-мікенської культури. Чарівна, витончена, абсолютно завершена у своїй майстерності, ця культура розквітла у III та II тис. до н. е. Археологічні дослідження стародавньої історії півдня Балканського півострова і Егейського узбережжя

Малої Азії розпочалися завдяки ентузіазму Г. Шлімана.

Розпочаті ХІХ і головним чином у ХХ ст. археологічні дослідження значно розширили хронологічні рамки історії стародавньої Греції. Жителі о. Крит створили досить розвинену культуру. Археологічні знахідки свідчать, що на високому рівні була критська ієрогліфічна писемність, мистецтво, архітектура, музика. Завдяки працелюбності і нестримному бажанні давніх критян до прекрасного, ми зараз насолоджуємося витонченою культурою античної Греції.

Список використаних джерел та літератури:

1. Гомер. Іліада / пер. Б. Тена. Київ: Дніпро, 1978. 430 с.
2. Гомер. Іліада / пер. Б. Тена. Київ: Вид-во худ. Л-ри, 1977. 467 с.
3. Балух В. Історія античної цивілізації: У 3-х т. Т.1. Стародавня Греція: Підручник. Чернівці: Наші книги, 2007. 656 с.
4. Кун М. Легенди і міфи Давньої Греції. Київ: ВЦ «Академія», 2007. 448 с.
5. Мінойська (Критська) цивілізація: (З циклу «Антична цивілізація». Стаття перша). *Історія в школах України*. 2006. №10. С. 39-44.
6. Озимчук О. Історія Стародавньої Греції та Риму у термінах, іменах та назвах: Навч. посібник. Рівне: ПП ДМ, 2012. 224 с.
7. Перець В. Суспільно-політичний устрій мінойського Криту (друга половина ХVІІ – середина ХV ст. до н.е.): автореф. дис. ... канд. іст. наук. Київ, 2008. 19 с.

Віктор Нечипоренко

здобувач вищої освіти ІІІ курсу
історичного факультету

Житомирського державного університету
імені Івана Франка

(науковий керівник: к. і. н., доц. **Л. В. Гуцало**)

ВІЙСЬКОВА СПРАВА РИМЛЯН В ДОБУ РЕСПУБЛІКИ

Дослідженнями військової справи римлян в добу Республіки (VІ-I ст. до н.е.) займалися багато іноземних та українських науковців, зокрема: Андрій Коваль [1], Микола Олійник [2], Андій Пількевич [3] та ін.

Проаналізувавши історіографію даної проблеми, можна зробити висновок, що в різні часи існували різні погляди і способи вивчення військової справи римлян доби Республіки. Хтось з науковців вивчав безпосередньо структуру римської армії та її реформування, дехто вивчав насамперед внутрішньополітичні відносини, які склалися в Римі в той час, а хтось з істориків перш за все зосередив свою увагу на дослідженні біографічних даних римських полководців та державних діячів тієї епохи.

Актуальність даного наукового дослідження полягає в тому, що сьогодні, як і колись, армія є важливою інституцією будь-якої держави. Дуже важливу роль в житті держави та суспільства армія відігравала і в часи Стародавнього

Риму. В той час, як і зараз, практично кожна держава мала свою власну армію. А для життя Риму армія була настільки важливою, що, можна сказати, це не Римська держава мала армію, а римська армія мала свою власну державу.

З'явившись в часи перших римських царів, римське військо протягом майже тисячі років пройшло шлях від нечисельного тимчасового ополчення до багатотисячної професійної найманої армії римських імператорів, яка завоювала половину Античного світу. Основні перетворення з у римській військовій справі пройшли саме в період Римської республіки (VI-I ст. до н. е.), коли Рим почав проводити активні завойовницькі війни в Середземномор'ї, для проведення яких потрібна була високопрофесійна і добре організована армія.

Тому римські правителі і полководці почали здійснювати реформи у війську, щоб воно було боєздатним і професійним. Внаслідок реформ Камілла, Гая Марія та Юлія Цезаря та інших реорганізацій римська армія поступово перетворилась на найсильнішу армію тогочасного світу. Її солдати брали участь у багатьох походах та битвах, в яких здобували важливий досвід, навички та вміння. А римські полководці на основі бойового досвіду і згідно з вимогами того часу проводили нові перетворення в римській армії, робили її ще більш сильнішою і могутнішою, і продовжували проводити активні завойовницькі війни. Саме мечі римських легіонів в останній третині I ст. до н.е. після серії громадянських воєн привели до влади першого римського імператора Октавіана Августа.

Організація сучасної української та інших армій світу має багато спільного з організацією римської армії доби Республіки. Сучасна військова справа перейняла і застосовує чимало військових принципів, ідей та механізмів, які були вперше впроваджені саме в римській армії. Саме тому ми можемо сказати, що римська армія та римська військова справа багато в чому є попередницями сучасних армій світу.

Список використаних джерел та літератури:

1. Коваль А. П. Політична криза в Римі 56-52 рр. до Р.Х. та одноосібне консульство Гнея Помпея Великого. *Гілея*. 2016. № 101. С.7-10.
2. Олійник М. Спроби військових реформ у Римі (50 – 30-х рр. II ст. до н. е.). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія "Історія"*. 2017. № 40. С. 210-235.
3. Пількевич А. Реформи Гая Марія в системі політичних та соціально-економічних трансформацій в пізній Римській республіці. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка : Історія*. 2017. №1. С. 43-45.

Каріна Долюк
здобувачка вищої освіти III курсу
історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: к. і. н., доц. **Л. В. Гуцало**)

ГРОМАДЯНСЬКА ВІЙНА ЦЕЗАРЯ З ПОМПЕЄМ

Квітня 56 року була зустріч тріумвірів в м. Луці разом з 200 сенаторами і 120 лікторами. Ініціатором зустрічі був Цезар. Спочатку було проведено переговори Цезаря з Крассом в Равенні, а Помпей простеживши закупівлю зерна в Сардинії, приїхав пізніше [3, с. 10-12].

Завдяки угоді 56 року було продовжено повноваження Цезаря ще на 5 років, а потім він отримав консульство в 48 році. Помпей і Красс стали консулами в 55 році, а також мали право керувати впродовж 5 років провінціями – Іспанії та Сирії. Цезар через угоду хотів уникнути втрати впливу в державі.

Таким чином кожен тріумвір мав свою вигоду від угоди. Угода несла приватний характер, тому щоб здійснити задумані тріумвіратами плани потрібно було знайти чимало коштів. Підкуп, пряме насильство і особливий вплив тріумвірів – це і є засоби впливу на сенат. Помпей не поїхав до Іспанії під час свого консульства, а керував провінціями лише через своїх легатів, а Красс залишив Рим, і потім на Сході воював з парфянами. Скоріше за все, Красс не змирився з славою Помпея і Цезаря, і тому й залишився на Сході, який міг забезпечити йому незліченну здобич і військову славу [2].

У Римі в 54-53 рр. відбувались вуличні зіткнення. Сенаторська опозиція змусила відповідати за свої вчинки Ватинія та Габінія. Ці політичні процеси були спрямовані саме проти тріумвірів. Помпей свідомо допускав такі проблеми в Римі, аби була необхідність призначити диктатора, яким хотів стати він сам. Потім померла Юлія – дочка Цезаря і дружина Помпея. І в знак уваги до їх її поховали на Марсовому полі. Тому зв'язок між Помпеєм і Цезарем був розірваний. Дуже часто ставало питання про диктатуру, який не дозволяв сенат на чолі з Катоном, тому це питання було знято. А в 54 році в травні війська Риму були розбиті під Каррами, разом з ними був вбитий Красс. Тому, якщо спочатку після смерті Юлії був розірваний зв'язок Помпея і Цезаря, то смерть Красса призвела до остаточного розрушення коаліції 60 і 56 рр.. Після цього в Галії почався рух, після початку якого успіхи Цезаря були вже під сумнівом.

Сенат почав думати, хто більше підходить на роль диктатора – Цезар чи Помпей. Але все ж таки, Помпей, на думку сенату, був слабший, а отже він не ніс таку небезпеку, як сильний Цезар. Після цього, в 52-51 рр. був створений союз між сенатом і Помпеєм, і блок Помпея проти Цезаря. Були суперечки з того, коли закінчується повноваження Цезаря, тому що повинні були закінчуватись 1 березня 49 року, але за Лукською угодою на посаду консула міг вступити лише 1 січня 48 року. Але за цей проміжок часу, Цезаря можна було

легко залучити до суду противною стороною, наприклад хоча б за галльські війни.

Постало складне питанням: чи потрібно Цезарю особисто в Римі виставити свою кандидатуру в консули в 48 році? Гай Скрибоній Куріон запропонував, щоб Помпей і Цезар склали повноваження одночасно. Але Помпей відмовився, після чого Цезар надіслав лист, в якому був згодний на подальші поступки. Саме з погрозами Помпей з своїми прибічниками змусили сенат ухвалити цей лист. Через всі ці не розбірливі ситуації 7 січня сенат був змушений оголосити республіку в небезпеці.

Після цього Помпей почав набирати війська. Прибічники Цезаря Аноній і Касій бігли до Равенни. Як тільки Цезар дізнався, про ситуацію в Римі, він зібравши тринадцять легіонів стрімко рушив на Рим. На чолі одного з своїх легіонів він підійшов до річки Рубікон. Щоб йти далі, потрібно було перейти річку, чому довго вагався Цезар. Все ж таки, 10 січня 49 року він перейшов річку зі словами : “Жереб кинуто!”[1].

Коли в столиці дізнались про те, що Цезар підходить до Риму, Помпей і його обидва консули втекли 17 січня. Вони запечатали скарбницю, тому що все на стільки робилось швидко, що не мали змоги вивезти її. Сенат також лишив Рим 18 січня.

Цезар швидко захоплював Римські міста. Першим містом стало – Ауксум, а потім вже і всю Піценську область. Помпей і його військо було роз’єднано. Сам Помпей знаходився у Кампанії, а Домініцій Агенобарб був в місті Корфіній. Проте Цезар швидко захопив Сульмону, а вже і місто знаходження прихильника Помпея – Корфіній. В швидкому темпі Помпей рушив до Брундізія, а там в лютому місяці до Діррахія. Дуже пізно прийшов Цезар до Брундізія – 9 березня. Після цього пішов до Риму і захопив державну скарбницю.

Захопивши Рим, Цезар проголосив політику милосердя. Полонених одразу було відпущено, життя в місті відновлювалось в швидкому темпі, частина сенату також повернулась. Над Італією Цезар залишив керувати Марка Антонія, у Сицилію послав Куріона, а до Сардинії – Валерія Орка. Цезар з головними силами рушив до Іспанії. Військові дії зосередились в районі міста Ілерда. Спочатку Цезар опинився в облозі, але зрештою, перетягнувши на свій бік громади іберів, змусив відступити ворога. Після битви при Ілерді, розбивши Афранія та Петрею, Цезар рушив далі. У підсумку він контролював Іспанію, Сардинію, Корсику та Сицилію.

Після вдалої кампанії Цезар був змушений повернутий до Галлії, де було повстання дев’ятого легіону. Коли повстання вдалось придушити, його було призначено диктатором в 49 році.

У 48 році було обрано консулами Цезаря і Сервілія Ватія, аби підкреслити законність своєї влади. Роздавали людям хліб, провели усунення боргової кризи, скасували закон Сулли про обмеження прав проскребованих дітей. Водночас готувались сили для війни проти Помпея [4, с. 121].

Цезар зайняв важливі міста при морі – Орік та Аполлонію, але Діррахій не вдалось. Облогу міста прорвали Марк Антоній та Фуфій Кален в 48 році. Аж до

липня тривала боротьба між арміями Помпея та Цезаря. Після цього цезаріанці рушили до Фессалії, захопивши міста Гомфра і Метрополь. Також в Римі владу Цезаря хотів повалити Марк Целій Руф, якому це не вдалось. Згодом він втік до Турії, де загинув.

Помпей рушив до Фессалії. Спочатку його армія перевищувала армію Цезаря майже в два рази. Але в останній битві Цезар наніс критичного удару війську Помпея. Після цієї битви Помпей втік до Єгипту, де його за наказом царя Птолемея XIII було вбито.

Список використаних джерел та літератури:

1. C. Iulii Caesaris Commentarii De Bello Civili. Berlin: Weidmann. 1890. 235 p. https://openlibrary.org/books/OL24625049M/Commentarii_De_bello_civili (дата звернення: 20.02.2022).
2. Усі видатні постаті всесвітньої історії. Харків: Торсінг, 2006. 352 с.
3. Громадянська війна. Класика Оксфорд. миру, 2008. URL: https://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Caesar/Civil_Wars/1A*.html (дата звернення: 20.02.2022).
4. Плутарх. Цицерон. Плутарх. Порівняльні життєписи. Київ: Дніпро, 1991. 448с .URL: https://ae-lib.org.ua/texts/plutarch__demosthenes_and_cicero__ua.htm (дата звернення: 20.02.2022)

Богдана Бойчук

здобувачка вищої освіти

IV курсу історичного факультету

Вінницького державного педагогічного університету

імені Михайла Коцюбинського

(науковий керівник: к. і. н., проф. **О.М. Кравчук**)

РОКСОЛАНА ТА СУЛТАН СУЛЕЙМАН I У ДОСЛІДЖЕННЯХ ОЛЕКСАНДРИ ШУТКО

Про кохання Роксолани і Сулеймана Пишного написано дуже багато, тому дуже важко зрозуміти де правда, а де розпочинаються легенди. Разом з тим, стосунки цих двох яскравих особистостей на сьогодні являються предметом не тільки наукових досліджень, але й багатьох художніх творів.

Метою статті є висвітлення романтичних відносин Роксолани на Сулеймана I Пишного на базі листів, які висвітлені в роботах Олександри Шутко.

Історія знаменитою українки, яка полонила серце великого султана Османської імперії висвітлена у працях вітчизняних та зарубіжних істориків. Висвітлювали дані події такі дослідники як, Шутко О. («Листи Роксолани: любов та дипломатія») [4]; Назарчук О. («Роксолана») [2].

Про життя дівчини до того, як вона потрапила в гарем відомо не багато. Донька українського священика Гаврила Лісовського Олександра родилася 1505 р. в прикарпатському Рогатині. Весною 1521 р., коли галера работорговців доставила дівчину в стамбульський порт, їй було всього 16 років. Дівчину подарували падишаху на честь сходження на престол. З цього моменту і розпочинається відома історія кохання Роксолани та Сулеймана I. [3, с. 136].

Книги Олександри Шутко присвячені султані-українці, її нелегкому життєвому шляху та безпосередньому впливу на світову історію. У них містяться найрізноманітніші історії – від фактів з біографії головних героїв до побуту, політичних перипетій та інтриг. Олександра Шутко – журналістка, кандидатка наук у галузі мистецтвознавства, письменниця. Біографія Олександри Шутко стверджує, що зацікавлення османською тематикою виникло під час подорожей до Туреччини й вивчення турецької мови. Завдяки творчому доробку та історичній літературі турецьких дослідників, вона дізнається безліч фактів та відомостей з біографій легендарних постатей, які були невідомі в Україні. У 2015 р. виходить друком перша книжка «Роксолана: міфи та реалії», яка витримує перевидання та з'являється в турецькому перекладі. У 2017 р. виходить наступна книжка «Листи Роксолани: любов та дипломатія», де авторка викладає переклад листів українською і підкреслює їхній красивий стиль написання. У творах майстерно описані реальні події, запекла боротьба за владу, переплетіння політики, романтики та особистої драми. Творчість Олександри Шутко не обмежується лише книжками, у доробку письменниці є також публікації про історію Османської імперії в різних літературних джерелах [1].

Палке кохання султана Сулеймана та Роксолани, яке тривало майже 40 років засвідчувало їхнє листування. Про його існування стало відомо у середині ХХ столітті. Турецька дослідниця Нігяр Анафта, яка працювала в архівах Стамбула виявила 7 листів Роксолани. Їх опублікував у 1950 р. історик Мустафа Чаатай Улучай. Згодом знайшли ще один лист, тому відомо про 8 листів Роксолани до Сулеймана, але зрозуміло, що листів було набагато більше, оскільки Сулейман більшу частину свого життя провів у військових походах[4, с. 130].

Відомо, що Роксолана спершу не знала османської мови. Про це свідчать такі рядки з її перших листів: «Мій султано, як ви питали: якби ти могла краще читати, то ще більш про свій сум написала б». Через 7-10 років перебування у гаремі Хюррем почала дуже добре знати османську мову. Її листи почали дихати квітучою, барвистою мовою, якою вона щебетала, немов соловейко, не лише про кохання, але й про релігію та політику[5, с. 16-17].

У листах Роксолани немає дат, але визначити час їх написання вдалося у більшості випадків, через згадки їхніх дітей у листах. Адже більш-менш відомо дати народження їхніх дітей. На жаль, не збереглися листи султана Сулеймана, які він надсилав Хюррем. Аби зрозуміти, які листи султан Сулейман міг надсилати Хюррем, доцільно звернутись до збірки його поетичних рукописів «Диван Мухіббі»[5, с. 28].

Роксолана ж, пишучи султанові Сулейманові листи, зверталась до нього такими ніжними словами, як «світло мого життя з ангельським обличчям», «душе моєї душі, мій повелителю», «моя щаслива зірка», «коханий повелителю», «світло моїх очей», «моя опора». А підписувала їх так: «невтішна», «нещасна», «бідна рабиня». У тексті листів називала себе «сиротиною», «нещасною наложницею», «безпорадною рабинею»[4, с. 129].

У своїх листах Хюррем, називаючи прекрасним лице султана, згадувала Юсуфа, який за коранічним текстом, вирізнявся від інших людей надзвичайною красою. У листі, написаному до 1525 р., Роксолана ненав'язливо радила султанові прочитати 12 суру «Юсуф», завдяки чому він краще зможе зрозуміти, що вона намагається йому сказати. Бажаючи у листі султанові довгих років життя, Хюррем згадувала Нуха- першого з п'яти пророків і посланців у ісламі. Окрім того, в одному з листів Роксолана просила Сулеймана, який був у молдавському поході, читати молитви про двох святих Хизира та Ілляса. У листі вона також зазначила, що надсилає йому сорочку-оберіг, а це засвідчує, що Роксолана була набожною людиною [5, с. 19-20].

Також Роксолана використала вираз «нещасну душу, потоплену, як серце світу Кайдафе, тисячократним сумом», описуючи свою тугу за чоловіком. Також описуючи свої муки від розлуки Хюррем називає себе рабинею, «яка божевільніша за Ферхада і Меджуна». Характерно, що у своїх листах вона замість османських слів могла використовувати їхні перські та арабські варіанти. Разом з тим, у листах писала йому чуттєві вірші- рубаї та газелі. А це засвідчує освіченість Хюррем, оскільки вона використовувала вирази з легенд, а також використовувала іномовні слова в листах. Зазначимо, що Роксолана стала першою наложницею, яка вступила у своєрідне поетичне суперництво з султаном, на що не були спроможні інші жінки гарему [5, с.21].

Отже, підводячи підсумок ми можемо сказати, що листи, які наведені в книгах, засвідчують про щире кохання Роксолани та Сулеймана. Наскільки вона була дорога султанові засвідчує її почесне поховання як повноправного члена династії. Хюррем стала першою офіційною дружиною султана, яку поховали у власному мавзолеї.

Список використаних джерел та літератури:

1. Олександра Шутко – книги та біографія. URL: <https://book-ye.com.ua/authors/oleksandra-shutko/>
2. Назарчук О. Роксолана. Київ: Сім кольорів, 2018. 320 с.
3. Шутко О. Роксолана. Міфи та Реалії. Тернопіль: Богдан, 2019. 272 с.
4. Шутко О. Листи Роксолани : любов та дипломатія. Тернопіль: Богдан, 2017. 160 с.
5. Шутко О. Жіночий султанат. Влада та кохання. Листи Хюррем (Роксолани), Міхрімах, Нурбану, Сафіє, Кьосем, Хатідже Турхан (Надії). Тернопіль: Богдан, 2019. 592 с.

Анастасія Михалюк
здобувачка вищої освіти
магістерського рівня історичного факультету
Житомирського державного університету імені Івана Франка
(науковий керівник: к. і. н., старший викладач *Маркевич О.В.*)

ЖИТТЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ВІНСТОНА ЧЕРЧІЛЛЯ (1874-1965)

Про яскраву та неординарну особистість Вінстона Черчілля написано і сказано дуже багато. Обдарований журналіст, оратор, публіцист та історик, талант якого був відзначений Нобелівською премією з літератури – вже цього було цілком достатньо, щоб вписати своє ім'я в історію. Однак саме ця людина очолила Великобританію у її найважчий час – роки Другої світової війни. Сьогодні вивчення цієї особистості набуває нової актуальності, оскільки світ знову стоїть на порозі війни і історики повинні вивчати і осмислювати діяльність видатних постатей, які своїми діями наблизили перемогу.

Увага до такої постаті відображена у роботах багатьох сучасних авторів, зокрема Кукленко Д. [3], Хаффнер С. [2], Гілберт М. [1], Блейк Р. [5] та інших, що вказує лише на зростання зацікавленості цією особистістю.

Вінстон Леонард Спенсер Черчілль (30 листопада 1874 р. – 24 січня 1965 р.) походив із знатної родини, від шлюбу англійського лорда та по матері – заможної американки. За мірками тогочасного англійського суспільства сімейство Черчілль було хоч і дуже знатним, але не надто багатим.

Навчався Вінстон в приватній школі в Аскоті, а згодом в училищі в Герроу [2]. В 1889 р. його перевели до так званого «армійського класу», де учнів уже з малку готували до військової кар'єри. З третьої спроби Вінстон Черчілль вступив до Сендхерста, але не на престижне піхотне відділення, а в кавалерію [3, с. 43]. 20 лютого 1895 року, ставши двадцятим у випуску зі 130 чоловік, Вінстон Черчілль успішно закінчив військове училище, отримавши звання лейтенанта і призначення в гусарський полк. Незадовго до цього раптово помер батько, який обіймав посаду міністра фінансів і В. Черчіль, підтримуючи родину матеріально, запропонував кільком англійським газетам свої послуги військового кореспондента [1, с. 5-7]. Декілька його нотаток з Куби були опубліковані в «Дейлі Мірор» (пізніше за свої військові спогади він отримуватиме дуже великі гроші). Іспанський уряд нагородив Черчілля медаллю «Червоний Хрест». Саме на Кубі Вінстон набув двох звичок, які пізніше стануть невід'ємною частиною його образу: відпочивати після обіду (сієста) та куріння сигар.

В. Черчілль брав участь у багатьох тодішніх військових компаніях: в Індії (придушення бунту пуштунських племен), Судані (придушення махдистського повстання). Завдяки цьому він отримував значний військовий досвід, авторитет, а вміння у публіцистичній формі висвітлювати побачене і почуте сприяло зростанню його популярності [5, с. 90].

В 1899 р. Британія вступила у війну в Південній Африці, В. Черчілль вирушив туди уже в якості відомого журналіста (після відставки у березні того

ж року). Він завжди намагався бути на передовій, завдяки чому його репортажі про війну привертали увагу читачів. Особисто брав участь в операціях із взяття Йоганнесбурга та Преторії, і лише тоді, нарешті, повернувся до Англії. Усі перипетії пригод у ворожому полоні він писав у серії репортажів для англійських газет [2, с. 49]. Ці розповіді принесли йому загальну популярність, а втеча з полону – репутацію героя.

Подальше майбутнє уже популярний В. Черчілль бачив у політиці. І хоча перша спроба у депутати Палати громад від консервативної партії була невдалою через падіння позицій консерваторів, уже з другої спроби він отримав депутатський мандат і наступні 64 роки був депутатом, за винятком дворічної перерви на початку 1920-х років [1, с. 100-105].

В. Черчілль був вмілим політиком, здатним лавірувати між політичними силами – змінював партії, отримував посади. Уже як один з лідерів лібералів очолив посаду міністра торгівлі, де за функціями наближався до Міністерства праці [4, с. 70]. На новій посаді відзначився тим, що став ініціатором закону про мінімальну заробітну плату, вперше у Британії встановив норми тривалості робочого дня та оплати праці. У 1910 р. Вінстон Черчілль обійняв посаду міністра внутрішніх справ – одну із найвпливовіших в уряді. У той же час всі відносини з Німеччиною, що погіршувалися, спонукали його зайнятися і питаннями зовнішньої політики і дуже скоро його меморандум про «військові аспекти континентальної проблеми» дав позитивне вирішення ситуації.

1911 р. В. Черчілль став міністром у морських справах. На посаді першого лорда Адміралтейства зустрів початок Першої світової війни [1, с. 56]. За його активної діяльності було засновано морську авіацію, модернізувалося озброєння, відбувся перехід на використання нафтопродуктів як палива, створено морський ВПС для морської розвідки та і т.д. Перебуваючи на посаді голови військово-морського відомства, Черчілль був причетний до грандіозної невдачі англійського флоту, що трапилася поблизу турецького містечка Галліполі на березі протоки Дарданелли. Після розгрому В. Черчілль удостоївся неприємного прізвиська Галліпольський м'ясник [4, с. 82-86].

Опинившись без міністерського портфеля, В. Черчілль повернувся в діючу армію і вирушив на фронт. Він вступив у ряди 2-го гренадерського гвардійського батальйону, що входив до британських експедиційних військ. Незабаром його було підвищено до звання підполковника і призначено командувачем 6-го королівського полку шотландських стрільців.

У 1916 році до влади в Англії на зміну Консервативній партії прийшла Ліберальна партія на чолі з Девідом Ллойд-Джорджем, і тому в липні 1917 Вінстон Черчілль був відкликаний з фронту і призначений міністром з військових поставок, а до кінця війни він вже очолював міністерство та міністерство авіації [2, с. 59-63].

У 1921 році В. Черчілль став міністром у справах колоній. Головним полем його діяльності на той час стала Ірландія. У грудні цього ж року його стараннями підписано мирний договір між Великою Британією та Ірландією. Він активно займався врегулюванням проблем Британії на Близькому Сході.

В. Черчілль знову змінив політичні орієнтири і повернувся до консерваторів, що дозволило йому вибратися до парламенту від округу Еппінг [1]. У кабінеті Стенлі Болдуїна В. Черчілль отримав посаду міністра фінансів. Тоді Британія повернулася до використання золотого стандарту. Уряд консерваторів пішов у відставку після парламентських виборів 1929 року і протягом наступних років він був поза політикою, займався літературною творчістю.

В. Черчілль був одним з перших європейських політиків, які вбачали загрозу в нацизмі і закликав негайно розпочати підготовку до захисту острова від Німеччини. Це позначилося на його кар'єрі, він нього відверталися друзі і цькували опоненти, навіть здавалося, що шістдесятирічний політик – без перспектив майбутнього [5, с. 120]. А він продовжував критикувати політику глав європейських держав щодо німецької агресії, особливо після подій у Мюнхені 1938 року.

З початком Другої світової війни Вінстона Черчілля було призначено на посаду Військово-морського міністра в уряді. Він був свідком війни, але ніяк не впливав на її результат доти, поки в 1940 році, після розгрому Франції стало очевидно, що політика умиротворення Гітлера, що проводиться Чемберленом, повністю провалилася. Уряд змушений був піти у відставку, і 10 травня 1940 року новим «прем'єр-міністром війни» стає Уїнстон Черчілль (у віці 66 років). У воєнний час обійняв спеціально створену посаду міністра оборони. Це були складні часи для політика, держави і світу в цілому. Кілька разів парламент був буквально за крок від того, щоб винести В. Черчіллю вотум недовіри, коли Британія зазнавала втрат на полі бою. Але він увійшов в історію не тільки як людина, яка очолювала одну з держав-переможниць під час Другої світової війни, а й як один із творців повоєнного устрою світу. Виступав за ідею об'єднаної Європи, що виникла в повоєнні роки [5, с. 111-112].

В. Черчілль був удостоєний найвищих нагород. У 1948 році екс-прем'єра обрали почесним членом Академії мистецтв. У 1953 році він був посвячений королевою Єлизаветою II у лицарі і удостоєний ордена Підв'язки [4]. За літературні твори (в першу чергу мемуари про Другу світову війну) В. Черчіллю було присуджено Нобелівську премію в галузі літератури [2, с. 128-129]. У 1963 р. президент США Джон Кеннеді присвоїв В. Черчіллю звання почесного громадянина Сполучених Штатів.

Отже, життя та діяльність В. Черчілля було пронизане любов'ю до своєї батьківщини, невтомною працею для її благополуччя. Він володів здатністю передбачати загрозу, мужньо говорити про це, не боятися бути засудженим. І навіть тоді, коли робив помилки і зазнавав невдачі – мав мужність підніматися і рухатися далі. Саме тому заслужив визнання багатьох майбутніх поколінь.

Список використаних джерел та літератури:

1. Churchill: biografia. T.1/ Martin Gilbert ; przekł [z ang.] Jerzy Kozłowski. Poznań : Zysk i S-ka Wydawnictwo, 1996.
2. Churchill / Sebastian Haffner ; tł. z niem. Andrzej Marcinek. – Warszawa : Oficyna Historii XIX i XX Wieku, 1993.

3. Кукленко Д. Уинстон Черчилль. Харьков: Фолио, 2010. 130 с.
4. Winston Churchill : eine politiszhe Biographie / W.G. Truchanowski ; przeł.[z ros.] Gisela Lehmann, Eberhard Wolfgramm. Wyd.4. Berlin : VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften, 1974.
5. Winston Churhill – wizjoner / Robert Blake ; [przekł. Ewa Spirydowicz]. Warszawa: «Wiedza Powszechna», 2000.

Софія Щербакова
учениця 11-го класу Високопічського ліцею
Житомирського району Житомирської області
(науковий керівник: вчитель історії та правознавства
М. М. Колодницька)

ТРЕТЯ РЕСПУБЛІКА У ФРАНЦІЇ: РЕФОРМИ У ГАЛУЗІ ОСВІТИ, СВОБОДИ СЛОВА ТА ПРАЦІ ЯК КРОК ДО РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА (1870-1914 РР.)

У вересні 1870 р. Франція втретє стала республікою. Керівники Третьої республіки, вважаючи себе продовжувачами справи Французької революції, вдалися до проведення ряду реформ, спрямованих на реалізацію прав і свобод людини і громадянина.

Аналіз джерельної бази свідчить про те, що зарубіжні та вітчизняні дослідники приділяють увагу вивченню окреслених питань: історію розвитку французької школи досліджували французькі педагоги Лено Ж., Ліара Л., українські науковці Харченко Т., Максименко А., Пуховська Л., Сухомлинська О., Швець Т. та інші; проблему формування інституту свободи слова у Франції досліджували Ж.-Ж. Кро, Ж. Бартемі, Т. Телькінена та інші.

Одним із принципів, проголошених в часи революції, був принцип – освіта для всіх і кожного незалежно від соціального статусу і прибутку. Проте реалізації він набув лише після введення в дію законів Жюля Феррі (1881-1882 рр.).

Коротко окреслимо засади реформи: кожна комуна в 500 жителів зобов'язана була утримувати початкову школу для хлопчиків і таку ж для дівчат. Крім того на кожен департамент було покладено обов'язок утримувати дві нормальні школи для освіти початкових вчителів. Цей захід дослідники вважають початком нового етапу в становленні педагогічної освіти у Франції; 1881 р. введено безкоштовне навчання у початковій школі, а з 1882 р. вступив у дію закон, за яким кожна дитина від 6 до 13 років повинна була навчатись у школі; з 1886 р. в урядових школах припинили викладати Закон Божий. Прихильники Ж. Феррі замінили в початковій школі викладання християнської моралі світською, що давало їм можливість на початкових етапах формувати у дітей уміння розуміти і поважати закон, що в подальшому створювало сприятливі умови для забезпечення політичної стабільності в країні [2, с. 84].

Спеціальні середні навчальні заклади в 1881 р. були реорганізовані в загальноосвітні середні школи гуманітарного напрямку без викладання в них

стародавніх мов. Чоловічі середні школи називались ліцеями, якщо вони субсидіювались державою, і коледжами, якщо утримувались міським самоуправлінням чи общиною [6, с. 73].

Наведені факти засвідчують, що французький уряд розумів необхідність підтримки національної школи, щоб згодом вона стала підтримкою для держави. Зокрема, скасування місцевих діалектів під час навчання дозволило на кінець XIX ст. завершити поширення французької мови на всій території держави і закласти підвалини для формування інтелектуальної єдності французів [2, с. 86].

Однією з ознак будь-якої республіки є гостра боротьба політичних сил, що потребує використання конкуруючими сторонами такої зброї, як преса. Свобода слова була забезпечена законом від 29 липня 1881 р. Письмовий вираз думок не піддавався ніякій попередній перевірці; ніякі думки не вважалися злочином; дозволялося «нападати на батьківщину, республіку, конституцію» за умови, що він нестиме відповідальність за це перед судом. Лише свобода порнографії була обмеженою [5]. На жаль, вказаний закон не забезпечував реальну відповідальність за «перевищення» свободи друкарськими виданнями: у разі порушення закону, винуватцем вважався керівник газети, який часто був підставною особою і до того ж неплатоспроможним, а французький суд був дуже лояльним і поміркованим при визначенні запобіжного і сумарного грошового заходу – штрафу.

Французькі дослідники називають період з 1870 до 1914 р. «золотим століттям французької преси» [3, с. 17]. У цей час спостерігалось істотне збільшення загального тиражу за рахунок стрімкого поширення впливу преси у провінції. Якщо у 1880 р. загальний тираж газет становив 2,7 млн (2 млн у Парижі, 0,7 млн у провінції), то у 1914 р. – 9,5 млн (відповідно 5,5 млн та 4 млн). Періодичні видання у Франції дивували не лише кількістю, але й якістю. Це визначалося професійністю та впливовістю співробітників газет та журналів. Участь як журналіста, редактора або ж секретаря вважалася звичайним явищем для письменників (Е. Золя, А. Доде, Е. Гонкур), учених (Ж. Леметр, Е. Лепеллетьє, А. Леруа Больє), політиків, державних діячів (Ж. Жорес, А. Бриссон, Р. Пуанкаре, Т. Делькассе, Г. Ганото, Ж. Клемансо) [1, с. 9].

У політичній боротьбі преса була важливим інструментом, що використовувався опозицією. Наприклад, незважаючи на підтримку Пер'є більшістю палати депутатів, її лівий фланг завдав президенту відчутного удару. Так, на початку січня 1895 р. депутати-соціалісти опублікували в «Republigne» лист зі звинуваченнями на адресу президента, глави Кабінету міністрів і самої палати в порушенні загального виборчого права. Йшлося про справу соціаліста Рішара, який був осуджений паризьким судом, і, вже знаходячись у в'язниці, був обраний депутатом. Згідно з Конституцією обрання Рішара депутатом повинне було принести йому свободу і відстрочення покарання до закінчення депутатських повноважень. Проте під тиском президента Пер'є, який пресою було названо політичним здирством, палата депутатів виступила проти звільнення Рішара. Це викликало справедливе обурення депутатів-соціалістів.

Вони посилили антипрезидентську кампанію в пресі, що зіграло важливу роль у справі його відставки [5].

Важливі зміни відбулися у законодавстві, що регулювало працю дітей та жінок. 15 травня 1874 р. було прийнято закон про охорону дітей. Відповідно до закону підвищувався вік дітей, яких приймають на роботу на фабрики з 8 до 12 років, а на перехідний період – до 10 років. Також встановлювалася посада п'ятнадцяти інспекторів для нагляду за дотриманням закону. Пізніше область дії закону була розширена і поширювалася на всі підприємства, за винятком сімейних. Робочий день для дітей у віці до 12 становив 6 годин, для дітей у віці від 12 до 16 років і для жінок до 21 року – 12 годин. Нічна праця і праця у вихідні дні (для дітей та жінок до 21 року, які працюють на фабриках) була заборонена [4].

2 листопада 1892 р. було зроблено другий важливий крок у напрямку демократизації соціального законодавства: прийнято закон, який поширив дію закону 1874 р. на всіх жінок незалежно від віку. Одночасно із цим мінімальний вік дітей, яких приймають на фабрики підвищено з 12 до 13 років. Встановлено робочий час для дітей до 16 років – 10 годин, а для дітей у віці 16–18 років та жінок – 11 годин. Недільний відпочинок для цих категорій робітників був обов'язковим [4].

Можемо зробити висновок, що означені реформи були спрямовані на реальне забезпечення законодавчо проголошених прав та свобод людини і громадянина. Це були важливі кроки, які мали на меті зменшити соціальну напругу у французькому суспільстві, а також направлені на консолідацію французів як єдиної нації.

Список використаних джерел та літератури:

1. Грибов В. Франція: держава і політика. *Історія України*. 2000. № 47. С. 2-10.
2. Матеріали міжнародної наукової конференції «Історична наука: проблеми розвитку» / Мін-во освіти і науки України, Східноукраїнський національний університет ім. В. Даля. Луганськ: Вид-во СХУ ім. В. Даля, 2002. 220 с.
3. Дорошенко С. До питання дослідження історії суспільно-політичної думки Франції періоду третьої республіки (1875-1940). *Українська національна ідея: реалізація та перспективи розвитку*. 2008. Вип. 20. С. 7-12.
4. Кучинский Ю. История труда во Франции с 1700 по 1948 гг. URL: <https://djvu.online/file/ggIu8HQV9S9si> (дата звернення: 20.09.2022)
5. Телькінен Т. В. Деякі аспекти проблеми реалізації свободи слова у Франції та Росії кінця XIX – початку XX ст. (за матеріалами російської консервативної публіцистики). URL: <https://www.academia.edu/35704706/> (дата звернення: 25.09.2022)
6. Харченко Т. Становлення системи підготовки педагогічних кадрів у Франції (1879-1960 рр.). *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2008. Вип. 41. С. 73-77.

Тетяна Цюпра
здобувачка вищої освіти
III курсу історичного факультету
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського
(науковий керівник: к. і. н., доц. **О.М. Кравчук**)

РЕЛІГІЙНИЙ ЧИННИК В ІРАНСЬКІЙ РЕВОЛЮЦІЇ 1905-1911 РР.

Іранська революція 1905-1911 рр. розпочалася і відбулася під безпосереднім впливом російської революції 1905-1907р. Проте, в Ірані існували також внутрішні передумови для революційного вибуху. Основними чинниками, що призвели до створення умов і передумов для революції в Ірані, було загострення суперечностей, що визначили все політичне та соціально-економічне життя країни. Іранська революція стала поштовхом до «пробудження Азії». Невід'ємною частиною суперечностей між світовими державами, які мали тут сфери впливу, стали події Іранської революції 1905-1911 рр., що визначили подальший перебіг розвитку країни. Але роль релігії у подіях революції вивчена недостатньо.

Мета статті – розкрити релігійний чинник в революційних подіях в Ірані у 1905-1911 рр.

Історія іранської революції достатньо добре висвітлена у працях вітчизняних і зарубіжних істориків. Зокрема, на детальному вивченні першоджерел, їх докладному аналізі, розкритті основних подій революції побудована монографія М. Іванова [2], книга «Іран: іслам и влада» під редакцією Н. Мамедова і М. Санан [4].

У суспільному і політичному житті Ірану важливе місце займало мусульманське шїїтське духовництво. Вищому духовенству належали вакуфні землі, що перетворювало їх у феодальних землевласників. Духовенство освячувало існуючий суспільний лад, проповідуючи, що він заснований на Корані, шаріаті і хасидах. Через відсутність в Ірані цивільних законів всі судові справи вирішувалися на основі шаріату, у якому духовенство відіграло головну роль [2, с. 329].

Згідно з шїїтським світоглядом, у період відсутності пророків спільнота віруючих не може залишатися без духовного керівництва (ал-імама), без покровительства (ал-вілайя). Глибинне розуміння Корану і сунни дозволяло керувати ісламською спільнотою, що було компетенцією обраних і наближених до Пророка осіб. Цими особами були Алі і одинадцять його нащадків чоловічого роду. Важливо, що питання керівництва мусульманської общиною не повинне вирішуватися шляхом вибору з боку простих, некомпетентних людей, які можуть довірити цю роль негідній, неправедивій людині. Окрім того, такий підхід суперечить божим цілям, які визначені у посланні Книги і пророцтва. Лише одному Богу відомо про наявність таких якостей, як знання і непорочність, і тільки Аллах може ознайомити людей з цими якостями через своїх пророків [6, с. 238].

Окрім того, концепція абсолютної необхідності справедливості як умови керівництва є важливою складовою шиїтської політичної теорії. Свого роду додатковим принципом у теорії шиїтів про імамат є визнання ролі ‘улама’ (вчений, знавець мусульманського права, релігійний дослідник) і ‘муджтахідів’ (вчених, які виносять заключення з питань ал-фікха) в ісламському суспільстві на період відсутності імамів. При цьому, улама не мають притаманної імамів непогрішності та інших важливих з точки зору духовного наставництва якостей. З цього витікає цікавий момент, що якщо імами повинні керувати громадою мусульман після смерті Пророка, то улама і муджтахіди покликані спрямовувати суспільство після «періоду імамату», тобто після «приховання» Дванадцятого імама. Шиїти вірять, що останній в низці шиїтських духовних лідерів, Імам Махді (його ще називають Імам Заман – «Імам часу») не помер, а перебуває серед живих. Він був прихований від очей смертних у 939 році. Коли настане момент, Імам Махді повернеться з метою встановлення справедливості на землі напередодні Судного дня, і Його пришествя відбудеться в одну з п'ятниць [5, с. 236].

З метою зміцнення свого впливу духовенство використовувало звичай беста – право надавати особам, яких переслідувала влада, недоторканий притулок в мечетях, гробницях, будинках впливових муджтехідів. У руках духовенства зосереджувався також контроль над усіма школами. Так як вище духовенство користувалося великим впливом і втручалось у справи управління країною, між ним і правлячою каджарською верхівкою існували суперечності, які до початку ХХ ст. загострилися у зв'язку із спробами Насер-ед-Дін-шаха дещо реформувати судову систему – обмежити владу духовних судів і ввести деяку європеїзацію при дворі [4, с. 162].

Становище нижчого духовенства відрізнялося від становища вищих духовних осіб. Нижче духовенство не користувалося доходами від вакуфів. Його прибутки від судочинства також були незначними. Багато нижчих духовних осіб були змушені займатися торгівлею або ремеслом. За своїм економічним і соціальним становищем частина нижчого духовенства перебувала ближче до демократичних верств суспільства, ніж вище і середнє духовенство. Наприкінці 1905 р. духовенство у Тегерані і регіонах Ірану здійснювало активну пропаганду проти тодішнього прем'єр-міністра Айн од-Доуле та інших представників феодальної аристократії, що перебували при владі, їх звинувачували у зловживаннях і розкраданні спадщини. Це свідчило про дуже напружену обстановку в Ірані. Не вистачало якогось поштовху, щоб стихійні народні виступи переросли у масову боротьбу проти існуючого ладу. Таким поштовхом і стала російська революція 1905-1907 роках [1, с. 273].

Отже, ключовими політичними термінами для шиїтів є ал-імама (імамат), ал-вілайя (керівництво, управління за законами релігії) й ал-ісма (непогрішність, непорочність), у той же час для сунітів – ал-хілафа (халіфат), ал-іджма (згода) та ал-байа (присяга). При чому, суніти використовували термін «імам» по відношенню до халіфа, особливо, коли підкреслювали його духовні зобов'язання.

Без сумніву, Іранська революція 1905-1911 рр., відіграла велику роль в історії Ірану. Вона відкрила новий період соціально-економічного та політичного життя країни, період буржуазно-демократичного та національно-визвольного рухів.

Іранська революція засвідчила сильний вплив мусульманського шіїтського духовенства у суспільно-політичному житті країни. Духовенство відіграло активну роль на початку конституційного руху. Його вплив також позначився на змісті першої іранської конституції. Однак пізніше духовенство відійшло від революційного руху, внаслідок чого його авторитет серед учасників революції впав.

Список використаних джерел та літератури

1. Васильев Л. С. История Востока. Москва: Высш. шк., 1994. Т.2. 495 с.
2. Иванов М. С. Иранская революция 1905–1911 гг. Москва: Изд-во ИМО, 1957. 560 с.
3. Иванов М. С. История Ирана. Москва: Изд-во МГУ, 1977. 488 с.
4. Иран: Ислам и власть / Отв. ред. Н. М. Мамедова, Мехди Санан. Москва: Изд-во ИВ РАН: Крафт 2002. 277 с.
5. Поп Ю. І. Нова і новітня історія Азії і Африки. Київ: Академія, 2012. 374 с.
6. Хрестоматия по истории Ирана нового времени. Москва: Наука, 1988. 328 с.

Єлизавета Базилюк

учениця 11-А класу Наукового ліцею
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: к.і.н., доц. *Л. В. Гуцало*)

БОРОТЬБА АФРОАМЕРИКАНСЬКИХ ЖІНОК В США ЗА СВОЇ ПРАВА

У довоєнний час в Америці поневолених чорношкірих жінок вважали не людьми, а рухомим майном. Афроамериканки були виключені із визначення жінок.

З самого початку життя на волі чорношкірим жінкам не дозволялося жити за тими стандартами, що й білим. Якщо кольорові жінки не дотримувалися стандартів їх вважали менш моральними, ніж "справжня" жінка". Така форма расизму існувала й після громадянської війни. Хоча культ справжньої жінки не залишився домінуючим ідеологічним кодом. Після 1865р. всі афроамериканські жінки вперше змогли виразити свою жіночність у контексті правової свободи .З 1880-1945 рік почалася перша хвиля фемінізму. Ця хвиля ґрунтувалася на емансипації. Індустріальне суспільство перетворювало жінок на найманих працівників.

Вимогу емансипації замінили на вимогу рівності чоловіків і жінок. Цей процес означав звільнення у вигляді зміни суспільних відноси, скасування

ієрархічної структури суспільства на користь демократії: ліквідацію поділу на працю та капітал.

Вимога рівності більше не ставить під сумнів суспільні передумови нерівності між людьми, навпаки, вона вимагає лише нерівності: рівноправності працівниць із працівниками, службовців жіночої статі та службовців чоловічої статі, чиновниць із чиновниками, депутаток з депутатами. Але емансипаційні стремління жінок стали задовольнятися виключно допуском жінок до наукових закладів.

З 1890-х до першої половини ХХ століття, темношкірі жінки долали низку бар'єрів у науковій сфері: здобування докторської ступені, публікування робіт, отримуючи підвищення і завойовуючи повагу в наукових колах. У 1925 р., у віці шістдесяти шести років Анна Джулія Купер стала першою темношкірою жінкою, яка отримала ступінь доктора філософії [1, р. 241]. Історично склалося так, що афро-американські жінки зі значною протидією з різних фронтів у здобутті вищої освіти особливо в елітних програмах випускників.

Відомий афроамериканський історик і панафриканський активіст Рейфорд Логан назвав роки становлення темношкірих інтелектуалів "найнижчою точкою чорношкірого життя".

Темношкірих жінок систематично виключали із основної академічної культури США і афроамериканців. З 1880 до 1950-го року темношкірих жінок привчали до роботи в "фемінізованих професіях" – як соціальні працівниці, бібліотекарки, медсестри, вчительки.

Особливо в ці часи темношкірі жінки в сфері науки стикалися зрізними формами гноблення, включаючи сексизм і расизм, а в деяких випадках і класову дискримінацію. В епоху сегрегації вони реагували на повселюдну політику відчуження ширшого білого суспільства, просували ідеологію та стратегію самодопомоги.

Після емансипації єдина свобода, яку було надано більшості афроамериканок, справді, була виключно законною, оскільки їхня економічна та соціальна свобода була порушена. Крім того, настанови давали як білі американці так і афроамериканці вищого класу [2]. Їхні ідеї жіночності з'явилися на хвилі ідеологій чистоти, яку поширювали місіонери, але вони також були передані освіченою чорною елітою, яка належала до довоєнних вільних громад. Консервативне вікторіанське уявлення про жінку створене афроамериканською елітою, була трансформована кольоровим жінками в Америці між 1865 і 1920 роками. Більшості з них справді доводилося продовжувати охоплювати як домашню сферу, так і сферу роботи. Залежно від їхніх соціальних обставин, вони мали демонструвати принаймні дві якості "благочестя та жіночності", і були змушені відкинути дві інші вимоги "домашнього ставлення та покірності" або навпаки. Багато хто відкинув підкорення виявляв свій розум і висловлювався відкрито кидаючи виклик своїм чоловікам.

Ближче до кінця 19 століття елітні афро-американські жінки розвинули "подвійну жіночність". Жінки гармонійно демонстрували два протилежні тип

якостей, що призвело до появи “Гарної Вікторії” – взірця жіночності та чистоти, яка була недосяжним взірцем для робітничого класу.

На рубежі 20-го століття американське суспільство переживало важливі зміни, і вікторіанські стандарти поступово втрачали позиції. На початку червня 1919 року Конгрес США схвалив дев'ятнадцяту поправку в Конституції США. Законодавчі збори штатів почали обговорювати питання виборчого права для жінок. Процедура ратифікації, яка тривала більше року, розгорталася на тлі надзвичайної люті, страху та невпевненості в Сполучених Штатах. Після Першої світової війни занепад виробництва та демобілізація солдатів сприяли болісній рецесії. Протягом довгого червоного літа натовпи розлючених білих тероризували афроамериканські громади, лінчуючи десятки людей і підпалюючи будинки та церкви .

Десятиліттями кольорові жінки в різних дисциплінах та жінки-історики, які працювали в галузі афроамериканської, південної та трудової історії, тихо наполягали на важливості спільного вивчення раси та статі [3, р. 822]. У той час, як білі жінки протистояли навколишньому сексизму, кольорові жінки мали продовжувати розбудовувати свою ідентичність у контексті зростання расизму та сексизму. Сексизм з яким вони стикалися відрізнявся від того, який зазнали білі жінки.

Зростання расистської пропаганди на початку ХХ ст., оновлена теорія неповноцінної жінки і поєднання расизму та сексизму, вплинули на те, як жінки, зокрема темношкірі, бачили жіночність.

Отже, кольорові жінки потерпали від гноблення, расизму, сексизму, соціальних стандартів, через нездатність суспільства відмовитися від дискримінації. Цей період відіграв важливу роль в історії та показав силу духу жінки.

Список використаних джерел та літератури:

1. Dagbovie P.G. Black Women Historians from the Late 19th Century to the Dawning of the Civil Rights Movement. *The Journal of African American History*. 2004. Vol. 89. № 3. Pp. 241-261. URL: <https://doi.org/10.2307/4134077> (дата звернення: 25.09.2022)
2. Vallier É. African American Womanhood: A Study of Women's Life Writings (1861-1910s). *Transatlantica*. 2017. Vol. 2. URL: <https://doi.org/10.4000/transatlantica.10220> (дата звернення: 18.09.2022)
3. Crystal N. Feimster. Impact of racial and sexual politics on women's history. *Journal of American History*. December 2012. Vol. 99. № 3. Pp. 822–826. URL: <https://doi.org/10.1093/jahist/jas466> (дата звернення: 20.09.2022)

Грина Ковтун
здобувачка вищої освіти
II курсу історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: к. і. н., доц. **І. М. Власюк**)

СТАНОВИЩЕ СУЛТАНАТУ В ОСМАНСЬКІЙ ІМПЕРІЇ В РОКИ ЇЇ РОЗПАДУ

Починаючи розмову про становище султанату у роки розпаду османської імперії не можна не згадати про молодотурецьку революцію, яка стала основною рушійною силою ще більшого послаблення влади султана в країні.

За часів правління султана Абдул-Хаміда II (1876–1909) в Османській імперії встановився режим жорстокого насильства, масових погромів вірмен, справжньої тиранії, який іменувався влучним турецьким словом – “zulüm” (“зулюм”). Завзятий ворог усього прогресивного, султан категорично заборонив розповсюдження в країні творів таких глашатаїв свободи й вільнодумства, як Вольтер, Мольєр, Дж. Байрон, Гете, Шіллер тощо[1].

Головною ж причиною, яка відчутною мірою сприяла зростанню грон гніву у тодішній Туреччині, виявилось безпрецедентне призупинення Абдул-Хамідом II на початку 1878 р. дії першої турецької Конституції 1876 р., прийнятої під тиском руху “Нові османи”, та звіряча розправа з її головним автором Мідхатом-пашею – йому відрубали голову [5].

У 1902 р. у Парижі відбувся перший конгрес іттіхадистів, у якому взяв участь принц Сабахеддін, внук султана, котрий емігрував у Францію на знак протесту проти деспотичного режиму свого діда [7].

Протягом 1906–1907 рр. відбувався процес консолідації антихамідівських сил: був утворений блок іттіхадистів з турецькими лібералами, очолюваними принцом Сабахеддіном, що перебував в еміграції, з вірменськими націонал-радикалами партії Дашнакцутюн, македонськими та албанськими патріотичними силами. Їх усіх об’єднувала єдина мета – якнайскоріше повалення режиму деспотії в Османській імперії та відновлення Конституції Мідхата паші 1876 р [6].

23 липня 1908 р. повстанська армія, очолювана Ніязі та Енвером, оволоділа містом Монастир на шляху до Салонік, де на багатолюдному мітингу Центральний комітет партії “Єднання та прогрес” виголосив ультиматум султану з вимогою негайно відновити мідхатівську Конституцію 1876 р. Повністю переконавшись, що основні збройні сили імперії перейшли на бік комітету, Абдул-Хамід II у ніч з 23-го на 24 липня 1908 р. підписав підготовлений відповідними державними структурами “irade” (указ) про відновлення у повному обсязі Конституції 1876 р [4].

Проте сподіватися на будь-яке конструктивне співробітництво з цим султаном для молодотурків було надто ризиковано. Користуючись політичною короткозорістю керівного ядра іттіхадистів, підступний та віроломний Абдул-

Хамід зумів вже навесні 1909 р. вчинити державний переворот, усунувши від влади уряд з молодотурків . Однак вже 26 квітня 1909 р. Абдул-хаміда скинули, а на трон посадили його брата Решада-ефенді під ім'ям нового султана Мехмеда V [3].

З поваленням султана Абдул-Хаміда II закінчилося абсолютне правління монарха в Османській імперії, була затверджена конституція, а також встановлено ліберальний уряд.

У роки Першої світової війни Близький Схід став ареною бойових дій між Османською імперією та країнами Антанти.

Ще до закінчення Першої світової війни країни Антанти підготували плани поділу Османської імперії. 30 жовтня 1918 року на борту англійського військового корабля «Агамемнон» в порті Мудрос було підписано перемир'я, яке означало повну капітуляцію Порти перед державами Антанти. В цей період в турецькій столиці відбулася зміна уряду. На чолі султанського кабінету став Міністр закордонних справ за Абдул-Хаміда II Ахмед Тевфік-паша. Новий прем'єр уклав у грудні 1918 року з генералом Алленбі таємну англо-турецьку угоду, яка отримала назву Десяти додаткових умов генерала Алленбі до Мудроської угоди [9].

Поразка Четвертого союзу в першій світовій війні призвела до окупації Туреччини англійцями, французами а також греками, які розпочали боротьбу за Малу Анатолію і у 1919 р. окупували місто Ізмір. Ці фактори ще більше послабили як і економічне і соціальне становище країни так і внутрішньополітичне. В середині імперії назрівало незадоволення султанатом [9].

Тодішній султанський уряд оголосив Представницький комітет, що виник в Аатолії бунтівним, а його очільника Мустафу Кемалю — злочинцем і заочно засудив його до смертної кари [9]. Мехмед VI, оголосивши бунтівною нову владу в Анкарі, направив проти них армію, однак вона зазнала поразки від партизанів. Припускаючи, що зі збройним опором турків покінчено, лідери Антанти нав'язали у серпні 1920 року Севрський мирний договір, який мав офіційно закріпити поділ Туреччини між Великою Британією, Францією, Італією та Грецією. Османська імперія як самостійна держава фактично припиняла своє існування. [8].

1 листопада 1922 року ВНЗТ в Анкарі ліквідували султанат, і Мехмед VI, останній османський монарх, залишив Стамбул на британському військовому кораблі «Малайя» 17 листопада. Халіфат як інститут об'єднання мусульман усього світу був збережений. Халіфом всіх мусульман був обраний представник султанської династії — Абдул Меджид II.

24 липня 1923 року було підписано Лозанський мирний договір. Це була угода остаточного миру. В цей період в Туреччині була створена Народна партія, пізніше перейменована на Народно-республіканську партію. Ця партія стала правлячою в Туреччині, її беззаперечним лідером був Мустафа Кемаль. 29 жовтня 1923 року Туреччина була проголошена республікою, її столицею стала Анкара, першим президентом був обраний Мустафа Кемаль, а прем'єр-

міністром – вірний соратник Мустафи Кемалю – Ісмет Іненю. Османська імперія остаточно припинила своє існування [8].

Список використаних джерел та літератури:

1. Черніков І. Ф. Молодотурецька революція 1908 р. в Османській імперії. *Східний світ*. 2009. № 1. С. 122-127.
2. Основний закон 1293 (1876). *Гьозюбююк Шереф, Кілі Суна. Турецькі конституційні тексти 1839–1980*. 2-е видання. Анкара, 1982. С. 27-42.
3. Позбавлення влади султана Абдул-Хаміда II та зведення на престол султана Мехмеда V. Квітень 1325 (1909). *Гьозюбююк Шереф, Кілі Суна. Турецькі конституційні тексти 1839–1980*. 2-е видання. Анкара, 1982. С. 71.
4. Протокол наради депутатів Меджлісу та міністрів відносно повеління його величності султана. *Гьозюбююк Шереф, Кілі Суна. Турецькі конституційні тексти 1839–1980*. 2-е видання. Анкара, 1982. С. 65-66.
5. Ali Kazancigil. The Ottoman – Turkish state and Kemalism // Ataturk, Founder of a Modern State, London, 1981. P. 46-47.
6. The Encyclopedia Americana. International Edition-Washington. 1979. P. 262.
7. Reychman Jan. Historia Turcji – Wroclaw – Warszawa – Krakow – Gdansk, 1973. S. 265.
8. Theodore P. «The Cretan Question». *The American Journal of International Law*, April, 1910, pp. 276-284.
9. Розпад Османської імперії. URL: <https://www.wiki.uk-ua.nina.az>.

Андрій Казицький

здобувач вищої освіти

IV курсу історичного факультету

Вінницького державного педагогічного університету

імені Михайла Коцюбинського

(науковий керівник: к. і. н., доц. **О. М. Кравчук**)

РЕФОРМИ МУСТАФИ КЕМАЛЯ АТАТЮРКА

29 жовтня 1923 р. Туреччина стала республікою зі столицею у місті Анкара, її президентом був обраний М. Кемаль. Але у республіці існували певні труднощі як то відсталість її від усього європейського світу у всіх планах-економічному культурному релігійному (іслам і у 20-ті роки 20 ст. займав панівну роль в турецькому житті). Туреччині були потрібні реформи і як можна швидше бо інакше країна могла загинути вже не від зовнішніх ворогів а від своїх проблем.

Мета статті – проаналізувати реформи президента Туреччини М. Кемалю Ататюрка.

Взагалі варто почати з того, що ініціатором проведення реформ став М. Кемаль – президент Турецької республіки у 1923-1938 рр. Він сформулював ідеологію реформ, ухвалену у травні 1931 р., на III конгресі Народно-

республіканської партії під назвою «6 стріл». Передбачалося шість принципів реформ. Принцип республіканізму означав остаточне подолання монархічного спадку. «Націоналізм» передбачав насамперед відстоювання національних інтересів, «народність» – захист прав усіх членів «безкласового» суспільства, «етатизм» – активне втручання держави в економіку, щоб прискорити її розвиток, зміцнити економічну самостійність, підняти добробут нації. Принцип «світськість» означав відокремлення церкви від держави. «Революційність» передбачала вірність ідеям революції 1919-1922 рр. [13, с. 38].

Після ліквідації того що залишилось від політичної доктрини Османської імперії турецький уряд вжив заходів щодо підпорядкування релігійних інститутів державі. Тим самим М. Кемаль намагався пристосувати іслам до потреб капіталістичного розвитку країни, що йому і вдалось. День народження пророка Мухаммеда був оголошений святковим днем і під час свят припиняли роботу ВНЗТ (Великі національні збори Туреччини) – законодавчий орган турецької держави [7, с. 6].

Уніфіковано поділ країни на вілаєти, згодом області (з 1926 р.), їх налічувалось 42 шт. До кожного вілаєта із центру призначалось по три чиновника, які мали ним керувати. Адміністративна реформа не враховувала національний склад населення і релігійні особливості, що ще більше загострило курдську проблему. З критикою даної реформи виступила Прогресивно-республіканська партія, за що її діяльність у 1926 р. було заборонено. (11,с.59)

У листопаді 1923 р. уряд ухвалив рішення про закриття мечетей , які залишалися місцями антиреспубліканської пропаганди. Спеціальними постановами заборонялося носіння відмінних одягу дервішів та релігійних служителів, фесок та інших середньовічних головних уборів та одягу, наказувалась заміна їх одягом європейського крою[9, с. 153].

У грудні 1925 р. Туреччина офіційно перейшла на григоріанський календар, який відраховував роки з часу народження Ісуса, і відмовилася від традиційного мусульманського календаря. Також у планах М. Кемалю було не лише відокремлення релігії та держави, а й реформа самої релігії. З цією метою у 1927 р. було створено Державний комітет у справах релігії під керівництвом впливового історика М. Ф. Кепрюлю, якому передавались усі функції управління релігією, до завдань комітету входили європеїзація турецького ісламу, перетворення його на інструмент просування реформ та створення сучасного ісламу, який підтримував би турецький націоналізм та базувався на раціоналізмі та дусі освіти [12, с. 138].

Значну увагу турецькі вчені і лінгвісти зосередили на вивченні мови. 1932 р. за вказівкою М. Кемалю утворено Товариство для вивчення турецької мови і подальшого запровадження нової турецької мови на основі латинської абетки. Було видано 1932 року декрет, що на території Турецької республіки арабський алфавіт буде замінено турецьким на латинській основі; буде розроблена нова граматики турецької мови, заснована на цьому алфавіті; організована комісія зі складання алфавіту та граматики та були визначені терміни остаточного переходу на турецький шрифт на цю процедуру давалось п'ятнадцять років [6].

Почала проводитися поступова, але неухильна заміна «османської» мови на турецьку у всіх галузях державної діяльності та життя. Більш того, сама турецька мова була піддана «чистці» від багатьох арабських та перських слів; замість них запроваджувалися стародавні тюркські слова зі старовинних текстів або штучно створювалися нові на основі тюркського коріння. Було створено Турецьке лінгвістичне суспільство, що стало науковим центром вивчення та удосконалення турецької мови. В результаті виникла, по суті, нова турецька мова, що різко відрізнялась від мови 20-х – початку 30-х років, у якому арабізми та персизми становили до половини лексики. Нова мова посилено впроваджувалась у народну освіту та вищу школу. На ній були написані шкільні та університетські підручники. Радіомовлення та більшість журналів перейшли на нову мову [5, с. 52].

Президент М. Кемаль здійснював заходи щодо ліквідації неписьменності у Туреччині. За його вказівкою було розроблено програму нових форм навчання, створено систему університетської та середньої технічної освіти, бібліотек, музеїв, художніх виставок, друкарень. На освіту, науку та культуру виділялися значні державні кошти.

Всім державним та приватним навчальним закладам було розіслано директиви уряду про необхідність ведення занять на світських засадах. М. Кемаль багато працював над тим, щоб у програми турецьких шкіл було включено все нове та прогресивне, що містилося у програмах західноєвропейських шкіл [4, с. 112].

Великі зміни очікували і систему середньої освіти. Середні школи перетворювалися змінювались на ліцеї. Вони забезпечували повний курс середньої світської освіти. Нова програма та нові методи навчання незабаром принесли свої позитивні результати. Учні отримували більше знань, зріс їхній загальний розвиток [2, с. 26].

Було відкрито інститут виховання в Анкарі, він став найкращим педагогічним навчальним закладом у країні. Інститут здійснював підготовку кадрів професійних освітян. У 1927 р. при Анкарському інституті виховання відкрили відділення фізичного виховання, що здійснювало підготовку вчителів фізкультури для початкових та середніх шкіл, працюючи за дворічною програмою. У відділення було доставлено найкраще закордонне спортивне обладнання. У навчанні майбутніх вчителів фізкультури брали участь фахівці зі Швеції [3, с. 51].

Реформування в галузі освіти започаткувало новий етап на шляху створення та розвитку в Туреччині європейської системи освіти. Для інтеграції турецької музики в світову музичну культуру президент відправляв на навчання до Європи молодих музикантів.

Однією з найважливіших реформ М. Кемалю як першого президента Турецької республіки є емансипація жінок та залучення їх до суспільної діяльності. У перші роки після встановлення Республіки, у театрі Стамбула разом із чоловіками виступали актриси М. Джазіє, Н. Ертугрул, Б.Муваххіт, М. Айрал, Х. Пішкін .Реформування велося й у сфері жіночої освіти жінки Туреччини могли здобувати освіту нарівні з чоловіками. Щоправда, поки що

дівчатка та хлопчики навчалися окремо. Але все ж таки, це був дуже серйозний крок на шляху емансипації жінки-турчанки. Програми, якими велося навчання у жіночих школах, відрізнялося від освітніх програм для хлопчиків. У жіночих школах викладалися нові предмети, які були відсутні у програмах чоловічих шкіл такі як каліграфія і музика. Також учениці отримували базові знання з медицини. Кількість жінок, що навчалися в 1923 році становила: у початкових школах – 81987, у середніх школах - 41182, в ліцеях – 230, у професійно-технічних школах – 212, у педагогічних інститутах та училищах – 783, а у вищих навчальних закладах – 18 [14,с.329].

У Туреччині видаються книги, які повністю підтримують програму, висунуту урядом щодо вирішення жіночого питання. Цивільний кодекс 1926 р зрівняв жінок у правах із чоловіками та відкрив їм дорогу до нового життя. Офіційно заборонялося багатоженство [15, с. 32].

Поряд із цими правовими заходами було впроваджено образ нової “жінки республіки”: вона була освіченою з націоналістичними поглядами, одягнена за цивілізованою модою. Але найцікавіше тут те що в образі цієї жінки не згадується іслам який грав велику роль у житті жінки Османської імперії тобто вплив релігії на людей ставав все менший, хоча і залишався високим.

Першою жінкою, яка стала депутатом меджлісу, була селянка Х.Чирпан, висунута до меджлісу в 1935 р. за особистою вказівкою М.Кемалю. Перших жінок, обраних до парламенту, відрізняв вищий рівень освіти та культури порівняно з депутатами-чоловіками. Однак якщо взяти до уваги той факт, що депутати-жінки в парламенті займали місця на останніх лавах, то стає зрозумілим, що попри законодавчу рівність до жінок-депутатів ставились все також погано сприймаючи їх як і раніше- слухняними слугами своїх чоловіків. Про жінок-депутатів ВНЗТ багато писала турецька преса. З публікацій у газетах відомо, що вони одягалися та поводитися по-європейськи. У всіх своїх виступах жінки-депутати висловлювали вдячність М.Кемалю. Конституція 1934 р. закріпила принцип рівноправності жінок та чоловіків [8, с. 146].

Станом на 1939 р. у вузах країни викладало 99 жінок, у тому числі 38 – у Стамбульському та Анкарському університетах. Поступово запроваджувалась практика призначення жінок на державні посади, зокрема до органів управління народної освіти. Десятки жінок стали директорами шкіл та ліцеїв, керівниками місцевих відділах народної освіти, інспекторами міністерства народної освіти [10, с. 85].

Варто також зазначити, що у ідеї збільшення прав жінок було чимало супротивників. Деяких чоловіків Туреччини турбувало що нові жінки порушують норми моральності до яких звикли ці чоловіки

Нова держава – нова історія. Тому концепція історичної школи за М. Кемалю була такою що колискою людської цивілізації була Центральна Азія, турецька прабатьківщина. Звідти тюрки мігрували до всіх частин Старого світу, засновуючи різні держави і допомагаючи менш розвиненим людським спільнотам утворити розвинуті цивілізації. Так само слід було віддати належне туркам і за досягнення греко-римської цивілізації, яка була творінням тюркських народів, які мігрували на Крит і Італію. Хоча не всі народи Китаю,

Індії чи Середземноморського басейну були турецькими у расовому і антропологічному відношенні, вони були зобов'язані своїми цивілізаціями тюркським мігрантам. Отже, тюрки були не просто засновниками «світової цивілізації», а й народом, який поширив її на цілий світ. Тези нової турецької історіографії були покликані зміцнити позиції Туреччини як невід'ємної частки західного світу. [1, с. 85].

Таким чином, М. Кемаль Ататюрк і сьогодні є символом Туреччини. Пам'ятники першому президенту прикрашають всі турецькі міста.

Список використаних джерел та літератури:

1. Ганіюглу М.-Ш. Ататюрк: Біографія мислителя; пер. з англ. О. Галенко. Львів: Вид-во Анетти Антоненко, 2018. 240 с.
2. Готалов-Готлиб А. Г. Народное образование в Турции. *Коммунистическое просвещение*. 1934. № 2. С. 147-156.
3. Гуревич О. Народное образование в Турции. *Народное образование*. 1948. № 4. С. 51-60.
4. Дадашев.Т Просвещение в Турции в новейшее время. (1923-1960) / АН СССР. Ин-т востоковедения. АН АзССР. Ин-т народов Ближ. и Сред. Востока. Москва: Наука, 1972. 171 с.
5. Дятленко С. И. Языковая политика и языковые реформы в государственном и национальном строительстве (аналитический обзор). *Социологическое обозрение*. Т. 6. № 3. 2007. С. 49-59.
6. Измайлов Р. И. Кемализм и модернизационные процессы в Турции в 20 – 30-е годы XX века. URL: http://www.idmedina.ru/books/materials/turkology/1/turk_izmailov.html. (дата звернення 21.09.22)
7. Кондакчян Р. П Турция: внутренняя политика и ислам. Ереван: Изд-во АН Арм. ССР, 1983. 238 с.
8. Кютюкчю М. Ислам и женщина в современной Турции: (опыт философско-культурологического анализа): автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата философских наук (09.00.14). 2011. 30 с.
9. Миллер А. Ф. Очерки новейшей истории Турции; Акад. наук СССР. Ин-т истории. Москва; Ленинград: Изд-во Акад. наук СССР, 1948. 280 с.
10. Почаев Н. Н. Высшее образование в Турции. *Вестник высшей школы*. 1962. № 4. С. 79-85.
11. Розалиев Ю. Н. Мустафа Кемаль Ататюрк. *Вопросы истории*. 1995. № 8. С. 57-77.
- 12.Сергеев В. М. Модернизация и политический ислам в Турции. *Полития: Анализ. Хроника. Прогноз: журнал политической философии и социологии политики*. 2012. № 4 (67). С. 134-151.
13. Сулейманов А. В. Политическая идеология Ататюрка. *Вестник Пермского университета. Серия: "Политология": научный журнал*. 2015. Вып. 2. С. 35-43.
14. Турецкая Республика : Справочник / АН СССР, Ин-т востоковедения; [А. Г. Аксененко и др.]. Москва: Наука, 1990. 382 с.
15. Турецкая Республика. Справочник. Москва: Изд-во ИВ РАН, 2000. 344 с.

Крістіна Боримська
учениця 11-А класу Наукового ліцею
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: к.і.н., доц. *Л. В. Гуцало*)

РОЛЬ АТАТЮРКА У СТАНОВЛЕННІ СУЧАСНОЇ ТУРЕЧЧИНИ

Становлення та формування сучасної держави Туреччини пов'язують з ім'ям Мустафи Кемалья Ататюрка. Саме завдяки йому, видатному військовому, державному й політичному лідеру, як ніколи зріс міжнародний авторитет Туреччини.

Під час Першої світової війни Туреччина втратила значну частину своїх територій: всю Східну Анатолію, Месопотамію, Сирію та Палестину. До армії було мобілізовано понад три мільйони чоловіків, що призвело до різкого падіння першого сектора економіки. Країна опинилася на межі економічного краху. У цей історичний період з'являється особистість, яка очолює народ та веде його до світлого майбутнього – перший Президент Туреччини Мустафа Кемаль Ататюрк .

Мустафа Кемаль відіграв провідну роль у перемозі турецького національно-визвольного руху, у звільненні території країни від іноземних окупантів. Ця перемога була закріплена на Лозаннській конференції 1922–1923 рр., коли було підписано мирний договір, яким західні держави офіційно визнавали незалежність і суверенітет Туреччини, що створювало сприятливі умови для мирного розвитку країни [1]. Проголосивши світську республіку кемалісти поставили крапку на існуванні султанату (1923 рік) і халіфату (1924 рік) — багатовікових органів влади і заклали базис для наступних реформ. Ататюрк спрямував свої головні зусилля на досягнення цілковитої незалежності країни і визнання цього факту іншими державами [2].

Було проведено широкий спектр реформ: відокремлення релігійних інститутів від держави, надання жінкам рівних прав з чоловіками, запровадження міжнародного календаря та сучасного літочислення, нововведення в галузі економіки та побуту, заміна арабського алфавіту в турецькій мові на латинський і так далі. В цьому невеликому списку перераховані безперечно прогресивні перетворення [1, с. 17].

Істотні зміни відбулися і в сфері народної освіти. У країні почали функціонувати початкові та середні школи , що всебічно підтримувалися державою. Поступово створювалася нова, світська система освіти. З нововведенням у школах була пов'язана реформа алфавіту турецької літературної мови, тобто почали використовувати латинську абетку.

Також завдяки реформам турецькі жінки були звільнені від всесилля ісламського фундаменталізму. Жінка у Туреччині набула рівних громадських прав з чоловіком, вона почала відмовлятися від чадри (традиційне жіноче покривало-вбрання в країнах мусульманського Сходу), займати гідне місце в усіх сферах суспільно-політичного життя . Також було заборонено полігамію

(можливість чоловіка мати декілька шлюбних партнерок одночасно), жінці було надано право на розлучення та знищено юридичну нерівність між чоловіками та жінками. Важливим кроком у вестернізації Туреччини було стала реформа побуту, і насамперед запровадження дня населення загальноприйнятого у сучасному світі одягу. Сам Мустафа Кемаль пояснював, що ставлячись з повагою до національних традицій, водночас потрібно викоринювати фанатизм [1, с. 18-19].

Важлива подія у процесі перетворення Туреччини на сучасну республіку сталася ще 9 квітня 1928 року, коли парламентом було прийнято рішення про вилучення з тексту Конституції 1924 року спеціальної статті про те, що «Іслам державною релігією Туреччини». Тоді ж відмінялася і релігійна форма присяги Президента Республіки а також оголошувалися поза законом різні фундаменталістські організації та секти [3, с. 44].

Реформування турецької економіки відповідає і згаданим вище республіканським переходом. Нова економічна політика була спрямована на розвиток соціально-економічної структури сільського господарства, промисловості, торгівлі та послуг. На сільське господарство припадає 67 % національного доходу, на промисловість — 10 %. Значна частина залізниць все ще знаходилася в руках іноземців. Іноземний капітал також домінує в банках, страхових компаніях, муніципальних підприємствах і гірничодобувних компаніях.

Найважливіше значення мав Закон про заохочення промисловості, який набув чинності з 1 липня 1927 року. Відтепер промисловці, що бажали побудувати своє підприємство, міг отримати ділянку 10 гектарів та звільнявся від різних державних податків. У перший рік діяльності такого підприємства на вартість продукції, що випускається, встановлювалася премія в розмірі 10 відсотків від вартості. Для підтримки курсу національної валюти – ліри і торгівлі нею в березні 1930 року був заснований тимчасовий консорціум, до якого увійшли всі найбільші національні та іноземні банки, що діяли у Стамбулі, а також міністерство фінансів. Також було збудовано низку важливих об'єктів промисловості та залізничного транспорту та здійснено декілька п'ятирічних планів [1, с. 21].

Якщо говорити про зовнішню політику, то її основними принципами, які визначив засновник Республіки Мустафа Кемаль Ататюрк, є реалізм (це означало відмову від безплідних мрій у визначенні цілей зовнішньої політики), незалежність, миролюбність, безпека, прозахідність, раціоналізм (відповідно до цього принципу, нова держава мала дотримуватись норм міжнародного права). Таким чином зовнішня політика була покликана слугувати меті щодо досягнення Туреччиною рівня сучасної цивілізації, яку він ототожнював з заходом [4, с. 154-155].

Отже, основними змінами під час правління Мустафи Кемаля стало виникнення Туреччини як суб'єкта міжнародного права, масштабна вестернізація, перехід мови з арабської в'язі на латиницю, секуляризація і модернізація економіки. Довгостроковими наслідком. Йому вдалося повністю

перебудувати державу. Він не лише створив якісно нові норми життя та провів реформацію багатьох галузей, а й змінив менталітет нації.

Список використаних джерел та літератури:

1. Черніков І.Ф. Мустафа Кемаль Ататюрк – засновник і будівничий республіканської Туреччини. Київ, 2015. 56 с
2. Згуровський С. Історичні паралелі: «Турецька модель» від Мустафи Кемалю Ататюрка. *ZN.UA*. 8 квітня 2005. URL: https://zn.ua/ukr/SOCIUM/istorichni_paraleli_turetska_model_vid_mustafi_kemalya_ataturka.html (дата звернення: 20.09.2022).
3. Головченко В.. Ататюрк (Ataturk) Мустафа Кемаль // Політична енциклопедія / редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови). Київ: Парламентське видавництво, 2011. С. 44.
4. Чубрикова О. О. Принципи та ідеологія зовнішньої політики Ататюрка у контексті сучасної зовнішньої політики Туреччини. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2015. Вип. 44. Том 2. С. 153-156.

Ірина Завадська

учениця 11-А класу Наукового ліцею
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: к.і.н., доц. *Л. В. Гуцало*)

СЛУЖБА В БРИТАНСЬКІЙ АРМІЇ ЄЛИЗАВЕТИ II

Друга світова війна торкнулася всіх людей на той час, незалежно від віку, класу та інших чинників. Ці події торкнулися і значення жінки у суспільстві. Весь час було прийнято вважати, що жінка це хранителька домашнього вогнища, її головне завдання – це прибирання, готування, народжувати та виховувати дітей. Але для того, щоб наблизити перемогу цивілізованого світу над нацизмом, важливо було працювати спільно в незалежності від гендера. Саме тому ці події торкнулися і маленької, на момент початку війни, Єлизавети. 1 вересня 1939 року розпочалася Друга світова і лише 3 вересня 1939 року Великобританія оголосила війну.

Дітей почали евакуювати в безпечніші місця, пропозиція про евакуацію до Канади чи США була і для дітей королеви Єлизавети. Відповідь королеви була негативною. Вона просто не могла залишити чоловіка, але й відправити дітей самих також не хотіла [7].

Це надало надії для жителів Великобританії. Це був символ стійкості та незламності британської армії, адже якщо навіть королівська родина не евакуювалася, то перемога точно має бути за ними.

Такий жест самовідважності був і символом демократичного світу, де головне дружність сім'ї, підтримка один одного, віра в себе, а не війна і хаос, який приніс Адольф Гітлер і який не мав усього того.

Єлизавету та її сестру Маргарет відправили до Віндзорського замку, де дівчатка провели більшу частину воєнних років. «Ми поїхали на вихідні та залишилися на п'ять років» – зі спогадів принцес про той час[3].

Для безпечного перебування там вікна були забиті мішками з піском, світло завжди трималося приглушеним і предмети мистецтва були перенесені. Тим часом їхні батьки залишилися у Букінгемському палаці, адже пообіцяли народу бути з ним і не кидати його. Це було гарним прикладом для майбутньої королеви, як варто поводитися в подібних ситуаціях.

Під час «бліцкригу» 1940-1941 років на Букінгемський палац було випущено бомби.

Усі роки перебування в замку принцеса готувалася стати королевою. Вже в 14 років вона зробила свій внесок для підвищення морального духу громадян. Це було звернення до дітей на радіопередачі BBC Children's Hour («Дитяча година»), яких відправили до Північної Америки, для їх безпеки [1].

Це справило на неї глибокий вплив, адже вона сама вперше з'явилася на публіці, представляючи свого батька-короля. У своєму зверненні вона побажала дітям, евакуйованим із Британії, вберегти їх від конфлікту та наголосила на тому, що саме вони майбутнє Великобританії. Це зіграло не тільки добре для підняття бойового духу, а й для впливу на громадську думку США, адже багато американців були проти вступу їхньої країни до війни.

«Ми знаємо, кожен з нас, що врешті-решт все буде добре; бо Бог подбає про нас і дасть нам перемогу і мир. І коли настане мир, пам'ятайте, що нам, сьгоднішнім дітям, належить зробити завтрашній світ кращим і щасливішим» [6].

У 1943 році її сфотографували, коли вона доглядала свої міські ділянки у Віндзорському замку в рамках урядової кампанії «Копати заради перемоги». Суть була в тому, що людей закликали боротися з нестачею продовольства, а саме засаджувати та доглядати кожен вільну ділянку землі [7].

На початку 1942 року принцеса Єлизавета була призначена командиром Гренадерської гвардії.

Вранці свого шістнадцятиліття принцеса Єлизавета провела свою першу інспекцію військового полку під час параду у Віндзорському замку. Їй дали роль почесного полковника гренадерської гвардії, що символізувало її військову участь у військових діях.

Пізніше її назначили одною з п'яти державних радниць, які мали виступати заміною короля у разі його відсутності або недієздатності

У 1945 р. Єлизавета стала молодшою офіцеркою Допоміжної територіальної служби [2].

Протягом кількох років під час війни Великобританія закликала жінок брати участь у воєнних діях. Незаміжні жінки молодші 30 років мали служити у збройних силах, працювати на землі чи промисловості. Король Георг подбав про те, щоб його дочці не дали особливого армійського звання. Вона починала

як другий молодший офіцер в ATS, а пізніше була підвищена до молодшого командира, що еквівалентно капітанові.

Принцеса Єлизавета розпочала своє навчання як механік у березні 1945 року. Вона пройшла курси керування та обслуговування транспортних засобів в Олдершоті, отримавши кваліфікацію 14 квітня. Тоді газети охрестили її «принцесою автомеханіка». Жінкам-солдатам в ATS був доступний широкий спектр професій: кухарки, телефоністки, водійки, листоноші, інспекторки боєприпасів тощо. Деякі жінки служили у складі зенітних частин, хоча їм не дозволялося стріляти з гармат. Робота була небезпечною і в ході війни 335 жінок ATS були вбиті, багато отримали поранення. До червня 1945 року близько 200 000 членів ATS з усієї Британської імперії служили у тилу [7].

Хоча принцеса Єлизавета проводила більшу частину своїх днів у тренувальному центрі, він знаходився досить близько до Віндзорського замку, тому принцеса поверталася туди щовечора, а не ночувала у таборі зі своїми товаришами з ATS.

Одного дня до принцеси навідалися король та королева та Єлизавета, описуючи подію журналу LIFE сказала, що не знала, що до приїзду настільки серйозно готуються [7].

Коли війна закінчилася, натовпи людей зібралися біля Букінгемського палацу, для святкування цієї події, і Єлизаветі та Маргарет дозволили вийти і приєднатися до них, але зливаючись із публікою. Спочатку майбутню королеву турбувало, щоб її не впізнали, але потім заявила, що це була одна із самих запам'ятовуваних ночей її життя.

У 2005 році до шістдесятиріччя завершення Другої світової війни, королева Єлизавета II відкрила меморіал присвячений жінкам. Меморіал розташований в Уайтхоллі, у центрі Лондона. Але багато активістів розкритикували його, заявляючи, що він показує ніби жінки не були задіяні в бойових завданнях [4; 5].

Список використаних джерел та літератури:

1. Her Majesty Queen Elizabeth II: Britain's longest reigning monarch. URL: <https://www.bbc.co.uk/teach/queen-elizabeth-ii-britains-longest-reigning/zkfh6f> (date of reference: 30.09.2022).
2. Залеток Н. Британські жінки у складі допоміжних служб в роки Другої світової війни. Ч.2 *Гілея: науковий вісник*. 2013. № 74. С. 106-108. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2013_74_41 <https://www.royal.uk/> (дата звернення: 30.09.2022).
3. Queen's birthday: Queen Elizabeth II's life in 92 facts: <https://www.bbc.co.uk/newsround/44370212> (date of reference: 30.09.2022).
4. Залеток Н.В. Британські та радянські жінки у збройних силах під час Другої світової війни: Від демобілізації до вшанування внеску. *Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського. Серія: Історичні науки*. 2021. Том 32 (71). № 3 С. 214-220. URL: http://www.hist.vernadskyjournals.in.ua/journals/2021/4_2021/27.pdf (дата звернення: 30.09.2022).

5. Women's Courage in Second World War Commemorated. The Telegraph. 2005. 9 July. URL: <https://www.telegraph.co.uk/news/1493698/Womens-courage-in-Second-World-War-commemorated.html> (date of reference: 30.09.2022).
6. Wartime broadcast, 1940 URL: <https://www.royal.uk/wartime-broadcast-1940>
7. A Princess At War: Queen Elizabeth II During World War II. URL: <https://www.nationalww2museum.org/war/articles/queen-elizabeth-ii-during-world-war-ii> (date of reference: 30.09.2022).

Анастасія Базилюк

учениця 11-А класу Наукового ліцею
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: к.і.н., доц. **Л. В. Гуцало**)

ВПЛИВ В'ЄТНАМСЬКОЇ ВІЙНИ НА АМЕРИКАНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО

Одним із гарячих епізодів холодної війни між «капіталістичним Заходом» і «комуністичним Сходом» є війна у В'єтнамі (1963-1975) [1, с.8]. Це протистояння має багато назв, в'єтнамці називають її «Американська війна», щоб відрізнити її між інших конфронтацій з іноземцями, які проливали кров на їхні землі. Вчені віддають перевагу «Другій індокитайській війні», щоб відокремити події від тих, що відбувалися в інші роки. Згадувати про конфлікт журналісти та історики почали з 1960 року. Більшість книжок розглядає ці події з позицій США(використовують американські джерела й аналізують епізод як частину їхньої історії). Це і не дивно, адже саме ця країна надавала найбільше доступу до секретної інформації [2, р. 1-4]

Протистояння у сфері впливу двох супердержав: США та СРСР призвело до громадянської війни за участю зовнішніх сил. Втручання Америки у В'єтнамську війну зумовлена метою Вашингтона підняти свій авторитет і продемонструвати перевагу над комуністичним Сходом.

Інтерес наддержав до В'єтнаму спричинений його вигідним геостратегічним розташуванням, захоплення території давало змогу контролювати територію всієї Азії.

Із цією ціллю СРСР розглядав Північний В'єтнам (Демократичну Республіку В'єтнам) як сферу впливу і тому надавав військову, технічну і фінансову допомогу. Америка укріплювала свої позиції в Південному В'єтнамі, підтримуючи їх у військовому та економічному рівнях.

У 1964 р. розпочалася війна США і Південного В'єтнаму проти Північного В'єтнаму. У війні Сполучені Штати використовували дорогі боєприпаси, але вони не давали результату. Наслідком їх застосування є налаштування населення проти їхньої влади. Білий дім не розумів, що він вів

війну проти всього народу В'єтнаму. Попри деякі виграші вони зрозуміли, що грубою силою не виграєш, тому вони змінили політику на дипломатичнішу.

У 1973 р. розпочалося вивезення військ з територій В'єтнаму, через витрачання великих ресурсів на війну, яка не приносила бажаних результатів. Також однією з причин були масові пацифістські протести у середині Сполучених Штатів і незадоволення серед світової громадськості. Війна закінчилася поразкою Америки, що стало важким ударом для країни [3, с. 94-98]

Наслідком цієї війни для Америки є мільйони загиблих та поранених. Недовіра громадян до влади, адже їм розповідали тільки про виграші в битвах та приховували інформацію про втрати, тим часом як у більшості вдома знаходилися поранені рідні або вже й тих не було.

Також одним з наслідків є поява психологічної хвороби ПТСР (порушення психічного стану, що може розвинутися після травматичної події), яка має ще одну назву «в'єтнамський синдром». Більшість американських військових помирали не в бою, а через те що накладали на себе руки. На цю хворобу страждали майже півмільйона ветеранів В'єтнаму – чоловіків (15,2%). Страшними соціальними наслідками для США стало збільшення самогубств майже в тричі станом до 1975 р. До кінця 1990-х рр. ще 58 тис. осіб наклали на себе руки. Кількість розлучень з ветеранами становили 90% [4, с.57-58].

У результаті військового конфлікту в 1973 р. США охопила економічна криза, яка завдала глибоку і руйнівну силу [5, с.152].

Якщо ж звертатися до тогочасних джерел, то для головних героїв були характерні такі риси: бідність; важкий, а інколи й суворий спосіб життя; мова героїв була незвичною і грубою. Ці твори отримали свою популярність за допомогою своєї актуальності.

У період розпаду В'єтнамської війни була надрукована книга “Мене справді тягнуть, але ніщо мене не зламає” (Nat Hentoff “I’m Really Dragged but Nothing Gets Me Down”, 1968) у якій було проаналізовано призов до армії та спроби уникнення його [6; с.217].

У 1960-х рр. з’являється рух під назвою “бітництво” що є реакцією на “конформізм безмовного покоління”. Вже після краху контркультури з’являються: панкі, «покоління Х», «сквотерів», антиглобалістів кінця ХХ – початку ХХІ століття. З’являються “хіпі”, що стає мега-популярним серед населення, девіантною поведінкою цієї культури є наркоманія та алкоголізм. До кінця 1970-х рр. рок-музика є невід’ємною частиною культури [7, с.81].

Отже, В'єтнамська війна завдала неймовірних збитків для американського суспільства. Ці події вкарбувалися у пам’ять людям, які пережили цей період. Їхнє життя було неймовірно тяжким, що зумовило розповсюдження психологічних хвороб, які призвели до летальних випадків та розпаду сімей. Через зміну цінностей населення з’являються нові рухи за допомогою яких люди хочуть виразити свої емоції або навпаки відмовитись від відповідальності як у випадку з хіпі.

Список використаних джерел та літератури:

1. Бат О. М. В'єтнамська війна у громадській думці української діаспори в Америці: газета «Свобода» 1968 року: Бакалаврська робота: (032 «Історія та археологія») / Український католицький університет. Кафедра історії; наук. кер: д. і. н. Грицак Я. Й. Львів: УКУ, 2021. 66 с.
2. Lawrence M. A. The Vietnam War: A Concise International History. *Journal of Vietnamese Studies*. 2009. Vol. 4, No. 2. Pp. 204-206.
3. Зозуля С. Я. Американсько-в'єтнамські відносини в 1963-1975 рр. *Актуальні проблеми розвитку країн світу: історія і сучасність: Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Миколаїв, [12 травня 2017 року])*, 2017. С. 94-96.
4. Цихоня В., Мунк Е. Пам'ятка про посттравматичний стресовий розлад. *Мистецтво лікування*, 2014. № 7-8. С. 113-114.
5. Безгубенко-Гнатишин В. Генезис, причини та наслідки світових економічних криз. *Світ фінансів*. 2015. №3. С. 144-156.
6. Сердюкова Л. І. Сучасна американська література для дітей та юнацтва // Сучасна Американська література. Проблеми вивчення та викладання: Навчальний посібник. Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2002. С.198-222. URL: <https://lib.chmnu.edu.ua/pdf/posibnuku/185/11.pdf> (дата звернення: 18.09.2022).
7. Барчій І.М., Шафраньош О.І. Криза контркультури в США в другій половині ХХ століття. *Грані*. 2014. №7. С. 77-82. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/268617651.pdf> (дата звернення: 18.09.2022).

Ганна Кулеш

здобувачка вищої освіти III курсу

історичного факультету

Житомирського державного університету

імені Івана Франка

(науковий керівник: к. і. н., доц. **Л. В. Гуцало**)

ФЕМІНІЗМ У США В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТ.

Основними проблемами виникнення та розвитку фемінізму в другій половині ХХ ст. можна почати розглядати з самого зародження «другої хвилі» жіночого руху.

Десь у двадцятих роках фемінізм помер у США. То була передчасна смерть. Феміністки лише недавно отримали давно шуканий інструмент, голосування, за допомогою якого вони сподівалися забезпечити рівне місце для жінок у цьому суспільстві. Але це здавалося остаточним. На той час, коли онуки жінок, які так багатьом пожертвували заради виборчого права, досягли зрілості, не лише соціальна міфологія міцно утвердила жінок у домі, а й сам термін «феміністка» став епітетом [3, с. 56-57].

Соціальний факт, проте, який завжди збігався із соціальною міфологією. В епоху «жіночої містики», коли відсоток вчених ступенів, що присуджуються жінкам, падав, їхня абсолютна кількість зростала астрономічно. Їхня участь у робочій силі також збільшувалася, хоча їхнє становище у ній знижувалося. Можливості для роботи, тенденція до зменшення розміру сім'ї, а також зміна символіки статуй з дозвільної дружини будинку на другу машину та телевізор — все це сприяло базовій зміні жіночої робочої сили з переважно самотніх жінок молодше 25 років в одну із заміжніх жінок та матерів старше 40 років. До цих змін додалося посилення сегрегації на ринку праці, повинь традиційних жіночих професій (наприклад, викладання та соціальна робота) чоловіками, скорочення кількості жінок. відсоток професійних та технічних робочих місць на третину та пропорційне зниження їх відносного доходу. Результатом стало створення класу високоосвічених, частково зайнятих жінок [6, с. 49-51].

Взагалі на початку шістдесятих фемінізм був ще неприйнятним, але його примара повільно прокидалася з мертвих. Але датується зародження фемінізму в США саме 60-х роках ХХ століття. Цей етап вважається «фемінізмом другої хвилі» або неофемінізмом.

Друга хвиля стала відповіддю жінок на відновлення домогосподарства після Другої світової війни. Більшість жінок не бажали шукати роботу через інтенсивність роботи по дому, ця робота вважалася своїми основними обов'язками, жінки взагалі були ізольовані від економіки та політики.

Філософ того часу Сімона де Бовуар виявила, що в патріархальному суспільстві жінки сприймалися як «інші». У своїй книзі «Друга стать» вона визначила ідеологію чоловіків як норму, і що здатність жінки завагітніти і годувати грудьми не є підставою розглядати їх як другу стать. Вона на відміну від попередніх феміністських теорій, бачить причини залежного становища жінок не так у біологічних відмінностях, правовій та соціально-економічній нерівності, як у тому, як історично сформувалося уявлення про жіночність у культурі та суспільстві. Досліджуючи міфологію, літературу, різні національні традиції та цінності, систему виховання жінок, сімейні моделі, вона показує, що головною перешкодою на шляху до жіночої свободи є ідея жіночого буття, що панує в суспільстві, як «вторинного», що в історії та культурі «первинним» мислиться чоловік. Прийняття самими жінками ролі «другої статі», значущого лише стосовно чоловіка, формує феномен залежності у жіночому самосвідомості, яка дозволяє жінці бути відповідальною за життя і претендувати реалізацію особистісних здібностей поза сімейної сфери. Знаменита формула книги «жінкою не народжуються, нею стають» не тільки протистояла міфу про «особливу людську природу жінок», але й давала імпульс новому розумінню жіночої емансипації. Сімона де Бовуар закликала жінок не боятися вступати на шлях самореалізації, незалежності та вільного набуття «справжнього існування» [2, с. 28-31].

Вже в 1960 році Управління з контролю за продуктами і ліками США схвалило його, а в 1961 році ввело комбінацію оральних протизаплідних таблеток. Все це значно полегшило жінкам пропускати роботу через

незаплановану вагітність або одружуватися з молодими парами через випадкову вагітність, щоб зробити кар'єру.

Хоча рух датується з 1960-х до початку 1980-х років, точні дати важко визначити.

Вважається, що рух почався з публікації книги Бетті Фрідан «Таємниця жіночності» та звіту президентської комісії Джона Кеннеді про гендерну рівність.

Вже тоді адміністрація президента Джона Кеннеді зробила права жінок ключовою темою Нової мережі та призначила жінок на різні посади в адміністрації.

Отже, сам пік американського фемінізму як суспільно-політичного руху припав на 1960-1970-ті роки. Ці два десятиліття були часом соціальних потрясінь у Сполучених Штатах. У ці «революційні» роки студентські, антивоєнні демонстрації та боротьба за громадянські права расових та етнічних груп визначали політичний клімат. Дослідники, політики та журналісти сходяться на думці, що раптова масова соціальна активність жінок створила своєрідну соціальну та культурну революцію в західному світі та різко вплинула на систему гендерних відносин [8, с. 145-148].

Першою ознакою нового життя стало заснування Президентом Кеннеді в 1961 Комісії з становища жінок. Створена за наполяганням Естер Петерсен із Жіночого бюро, за своє недовге життя Комісія підготувала кілька, найчастіше радикальних, доповідей, повністю документування статусу жінок другого гатунку. За ним було формування Громадянської консультативної ради та п'ятдесяти державних комісій.

Багато людей, які брали участь у цих комісіях, стали ядром жінок, які, незадоволені відсутністю прогресу у виконанні рекомендацій комісії, приєдналися до Бетті Фрідан у 1966 році, щоб заснувати Національну організацію жінок [1, с.154].

Національна організація жінок була першою новою феміністською організацією майже за п'ятдесят років, але це був не єдиний початок організованого вираження руху. Рух насправді має два джерела, з двох різних верств суспільства, з двома різними стилями, орієнтаціями, цінностями та формами організації. У багатьох відношеннях існувало два окремих рухи, які тільки минулого року злилися достатньою мірою, щоб рубрика «визволення жінок» справді стала загальним терміном для безлічі організацій та груп.

Першу з них можна назвати старою гілкою руху, частково тому, що вона почалася першою, а частково тому, що середній вік її активістів вищий. Крім НОЖ, до нього входять такі організації, як СПЖ (Союз професійних жінок) та самопроголошене «праве крило» руху ЛДЖР (Ліга дій жінок за рівність).

Ці групи в основному складаються з працюючих жінок та значною мірою стурбовані проблемами працюючих жінок. Їхній стиль організації мав тенденцію бути формальним із численними виборними посадовими особами, радами директорів, статутами та іншими атрибутами демократичних процедур. Все починалося як низхідні організації, яким не вистачало масової бази. Деякі згодом створили масову базу [4, с. 15-18].

У 1967 та 1968 роках, не знаючи НОЖ чи державних комісій, формувалася інша гілка руху. Попри поширений міф, це почалося не в кампусі. Проте його активатори виявилися, говорячи банально, по той бік розриву між поколіннями. Хоча деякі з них були студентами, всі вони були «молодші за 30 років» і здобули політичну освіту як учасників або небайдужих спостерігачів проектів соціальних дій останнього десятиліття. Багато хто прийшов безпосередньо з «Нових лівих» та організацій громадянських прав, де вони були переведені на традиційні ролі і зіткнулися з самоочевидним обмеженням роботи в «руху за свободу», але не були дуже вільними. Інші відвідували різні курси для жінок у багатьох безкоштовних університетів, що виникли в ті роки по всій країні.

Принаймні п'ять груп у п'яти різних містах (Чикаго, Торонто, Детройт, Сіетл та Гейнсвілл, штат Флорида) сформувалися спонтанно, незалежно один від одного. Вони прийшли у дуже сприятливий момент. 1967 був роком, коли чорні вигнали білих з руху за громадянські права, влада студентів була дискредитована СДС, а «Нові ліві» занепали. Збільшувалася лише діяльність із опору заклику, і це рух більше, ніж будь-яке інше, служило прикладом соціальної нерівності статей. Чоловіки могли протистояти протягу. Жінки могли лише радити опір [7, с. 278].

Ще в 1964 році проводилися окремі тимчасові збори та конференції жінок, коли Стоклі Кармайл зробив своє сумно відоме зауваження про те, що «єдине становище жінок у SNCC – це схильність». Але лише 1967 року групи виробили рішучу, хоч і обережну, наступність і почали свідомо розширюватися. У 1968 році вони провели свою першу і поки що єдину національну конференцію, в якій взяли участь понад 200 жінок з усієї країни та Канади менш ніж за місяць. З того часу вони розширюються в геометричній прогресії.

Як висновок цілі жіночого визвольного руху можуть дещо відрізнятись в залежності від часу, місця та інших обставин його активісток (активістів) і можуть бути досягнуті різними засобами[5, с. 135-137].

Список використаних джерел та літератури:

1. Данканіч А. Філософські засади теології фемінізму. *Філософія та політологія в контексті сучасної культури*. 2017. № 21. С. 154.
2. Карнаух, А. А., Левінська З. С. Жіночий рух як предмет дослідження політичної науки. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2016. С. 69-73.
3. Малюга М. М. Фемінізм як фактор виникнення руху. *Інститут педагогіки НАПН України*. 2019. С. 56-59.
4. Нагачевська О. О. Гендерна модель «американської мрії» у прозі письменниць США другої половини ХХ ст. *Інституційний репозитарій Хмельницького національного університету*. 2013. С. 15-18.
5. Романюк А. Політична доктрина фемінізму у ХХ ст. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2009. № 13. С. 135-137.

6. Самойленко К. В. Рух жінок за політичні та громадянські права в США (друга половина XIX – початок XX ст.). *Одеський національний університет імені І. І. Мечникова*. 2018. С. 49-52.
7. Скрипнюк А. Вадуд як приклад ісламського фемінізму в США. *Травневі студії: історія, політологія, міжнародні відносини*. 2021. С. 277-280.
8. Стрільчук А. В. Ідейні засади західного фемінізму другої хвилі (друга половина 1960-х–1980-ті рр.). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2014. С. 145-148.

Богдан Шевцов

здобувач вищої освіти II курсу магістратури
історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: к. і. н., доц. **Л. В. Гуцало**)

ПОЛІТИКА США ЩОДО УКРАЇНИ ЗА ПРЕЗИДЕНСТВА БАРАКА ОБАМИ (2012-2017 рр.)

Постановка проблеми. З часу проголошення Україною своєї незалежності налагодження стосунків із США стало однією із основних напрямків вітчизняної зовнішньої політики. З обранням Барака Обами на другий термін президенства починається новий етап у відносинах між країнами. США на чолі із адміністрацією Обами стають основним безпековим гарантом України, а українська еліта почала використовувати зв'язки з провідними американськими політичними діячами задля досягнення власних цілей.

Сучасний етап у відносинах між Україною та Америкою розпочався із перемогою Революції Гідності у 2014 р.. Прихід до влади уряду Яценюка, обрання президентом П. Порошенка все це завершило процес формування нової влади в країні, що в свою чергу дало змогу розпочати активну співпрацю США з Україною. Анексія Криму навесні 2014 р., окупація РФ частини Луганської та Донецької областей – зробило Україну, мабуть, основним об'єктом безпекової політики Сполучених Штатів в Європі. З моменту військової агресії РФ проти України Америка на чолі з Обамою стала однією з небагатьох впливових країн Заходу, яка одразу почала надавати Києву військово-технічну, фінансову допомогу. Але потрібно розуміти, що США, розпочавши таку підтримку України, намагалися не лише допомогти молодій державі у боротьбі за незалежність, але й переслідують власні цілі.

Метою дослідження є аналіз ходу українсько-американських відносин у 2012-2017 рр. для виявлення напрямів цих відносин, їх особливостей та протиріч.

Б. Обамі знадобилося майже десять років аби розчаруватися у своїй можливостях вплинути на політику Кремля в цілому та стосовно України зокрема.

Під час своєї другої інаугураційної промови Б. Обама майже не зачепив аспекти майбутньої зовнішньої політики, віддавши перевагу внутрішнім проблемам життєдіяльності американського суспільства. Як зазначає «Економіст», відразу стало ясно, що 44 американський президент не планував приділяти багато уваги зовнішній політиці, за що його почали критикувати зі всіх сторін, акцентуючись на тому, що президент забув про важливість завдання підтримувати глобальне американське лідерство [1].

Адміністрація Обама розглядала Україну як пострадянську країну, яка прагне наблизитись до Європи і побудувати зрілі демократичні інститути, заслуговуючи на цьому шляху на підтримку. Ще під час протестів восени-взимку 2013 р. Конгрес та Державний департамент виступали з різким засудженням репресивних дій режиму Януковича, застосування сили проти демонстрантів. Державний секретар США Дж. Керрі, його помічника В. Нуланд і сенатор Дж. Маккейн особисто відвідували Євромайдан і спілкувались як з представниками влади, так і з лідерами опозиції. Після Революції Гідності новий уряд А. Яценюка у Києві, сформований з представників опозиційних партій, отримав всебічну підтримку США. Сполучені Штати прагнули допомогти Україні не лише у зміцненні обороноздатності, а й у проведенні глибоких політичних і соціально-економічних реформ, які сприяли б формуванню ефективної економіки та демократичного режиму, остаточно ліквідували б радянські пережитки. Тому після 2014 р. Вашингтон надавав Києву масштабну дипломатичну, військово-технічну, фінансову та консультативно-дорадчу допомогу у проведенні українською владою програми внутрішніх реформ.

У 2012 р. президентом України все ще був В. Янукович, політику якого досить часто критикувала адміністрація Обама. Вже 22 вересня 2012 р. Сенат США ухвалив резолюцію № 466 стосовно України, в якій було засуджено політику президента щодо ув'язнення Ю. Тимошенко. Сенат США закликав адміністрацію Януковича негайно звільнити Тимошенко й інших політичних ув'язнених. Крім цього сенат попросив ОБСЄ чинити багатосторонній дипломатичний тиск на Януковича, щоб звільнити Тимошенко, і закликав Державний департамент США видати заборону на видачу віз тим, хто відповідальний за ув'язнення Тимошенко й погане поводження з нею. У відповідь на дії американського уряду МЗС України зазначило, що вважають недоцільним коментувати резолюцію, оскільки вона була прийнята у «сумнівний спосіб» і має декларативний, не обов'язковий характер. Також МЗС України звинуватило прихильників Тимошенко у дискредитації країни.

Уряд і конгрес США виступили із критикою репресивних дій президента Януковича, які він проводив стосовно підтримки населення руху за Євроінтеграцію в 2013 році, що в свою чергу «вилилося» в Революцію Гідності і втечу президента з країни. Після перемоги Революції гідності, США надали революційному уряду України всебічну допомогу, а колишнього президента було занесено до санкційного списку. Вже 18 грудня 2014 р. президент Обама підписав «Закон про підтримку свободи України», який передбачав, поряд з політичною та гуманітарною підтримкою, можливість виділення 350 млн. дол.

США на військову допомогу Україні, в тому числі у вигляді постачання оборонного озброєння [2].

До прикладу американські сенатори – республіканець Роб Портман і демократ Дік Дурбін 9 лютого 2015 р. оголосили про створення Сенатського Українського Кокусу (Caucus) – групи підтримки України в Конгресі, завданням якої є лобіювання українських інтересів. Кокуси – це специфічна форма політичних зборів, поширена в США, а загальне значення – зібрання прихильників політичної партії. Саме слово «кокус» (caucus) походить з мови алгонкінів, групи племен північноамериканських індіанців, в якому воно, за різними версіями, означало вождя або старійшину, раду племені чи просто «дуже гучні збори». У найбільш загальному сучасному розумінні, кокус – це зібрання групи людей, які належать до тієї чи іншої політичної партії або фракції [3].

Політика адміністрації Б. Обама щодо України у 2014-2016 рр. включала в себе такий інструментарій, як нарощення політичної присутності, дипломатична та військова підтримка, санкційний тиск на Москву як спосіб «примусу до миру», підштовхування української влади до реформ. Разом із тим, США уникали силового тиску на РФ та не бажали прямо бути втягненими до ще одного воєнного конфлікту, залишаючи простір для діалогу з Москвою з широкого кола міжнародних питань. Політика США балансувала між всебічною підтримкою України та тим, щоб не вплутатись в українські справи та воєнний конфлікт занадто сильно. Тим більше мова не йшла про надання Україні політичних чи військових гарантій. Американська стратегія полягала у поєднанні скоординованих з ЄС санкцій та обмеженої військової допомоги Києву. Розрахунок адміністрації Обама ґрунтувався на переконанні, що несприятлива для РФ економічна ситуація та західні санкції у середньостроковій перспективі змусять Москву припинити підтримку сепаратистів і піти на поступки, щоб вийти з конфлікту. В цілому політика США на цьому етапі органічно вписувалася в стратегію довгострокового стримування РФ.

Упродовж 2014 р. США надали Україні 1 млрд. дол. кредитних гарантій, а 2015 р. задекларовано надання додатково ще 2 млрд. дол. кредитних гарантій. 26 травня 2015 р. Міністерство фінансів розпочало випуск державних облігацій на суму 1 млрд. дол. США, гарантованих Агентством США з міжнародного розвитку відповідно до Угоди про гарантії запозичення між Україною та Сполученими Штатами Америки, підписаної 18 травня 2015 р. Міністром фінансів України Н. Ярецько та Послом США в Україні Дж. Пайеттом.

Починаючи з 2014 р. українсько-американські відносини визначаються в шести опорних сферах: військово-технічна співпраця, політичний діалог, підтримка реформ, боротьба з корупцією, енергетика, підтримка демократії.

Із 2015 р. розпочалася активна співпраця з питань ядерної енергетики. У квітні 2015 р. під час зустрічі з Міністром енергетики США Міністр енергетики та вугільної промисловості України В. Демчишин передав листа Прем'єр-міністра України щодо посилення співробітництва у ядерній сфері, зокрема

сприяння Сполучених Штатів у фінансуванні проектів «Вестінхауз» та «Холтек» в Україні [4].

Американська військова допомога протягом 2014-2016 рр. включала широкий спектр нелетальної військової техніки – контрбатареїні радары, системи захищеного зв'язку «Harris» (понад 300 станцій радіозв'язку Falcon-III), багатоцільові армійські позашляховики, обладнання для розмінування, безпілотні розвідувальні апарати RQ-11 Raven, військову амуніцію (тепловізори, пристрої нічного бачення, спорядження для водолазів), патрони для деяких видів стрілецької зброї, а також інструкторські місії, різні проекти з реабілітації українських солдатів [5]. Протягом 2014-2016 рр. Київ відвідали ключові американські високопосадовці – шість разів відвідував віце-президент Дж. Байден, двічі держсекретар США Дж. Керрі, міністри фінансів Дж. Лью, торгівлі П. Прітцкер, а також численні американські делегації з Сенату та Палати представників. З українського боку дипломатичні візити та контакти були не менш інтенсивними. У цей період США відвідали президент П. Порошенко (2014), двічі прем'єр-міністр А. Яценюк (2014 і 2015), прем'єр-міністр В. Гройсман (2016).

Після відставки уряду Яценюка у 2016 р. намітилося певне охолодження у стосунках між США та Україною. З одного боку, увага адміністрації Б. Обама все більше переключалася на внутрішній порядок денний, пов'язаний з початком президентської кампанії. А з іншого, все помітнішим ставало гальмування реформ в Україні, небажання влади боротися з корупцією.

Отже, українсько-американські стосунки упродовж 2012-2017 рр. пройшли кілька етапів. Період з 2012 по 2014 можна охарактеризувати як час засудження урядом Барака Обама політики тодішнього президента України В. Януковича стосовно народу країни. Уряд Сполучених Штатів видав низку документів, які демонстрували їх негативне ставлення до дій українського Президента, серед яких найсерйознішою вважається резолюція № 466. Українсько-американські відносини після Революції Гідності зазнали кардинальних змін, досягши найвищого розвитку за 30-річчя української незалежності. Для Києва Вашингтон в умовах конфлікту з РФ став головним безпековим союзником. Адміністрація Обама першою серед західних країн почала надавати Україні економічну та військову допомогу. На підтримку України у 2014-2016 рр. США виділили \$1,4млрд, зокрема \$630 млн військової допомоги. Проте вже в 2016 р. напередодні президентських виборів в США та зміни уряду Яценюка відносини між країнами стали дещо холоднішими, оскільки уряд Америки був заклопотаний внутрішньополітичними питаннями.

Список використаних джерел та літератури:

1. Roberts D. Obama's second term: a president faces the limits of his power. *The guardian*. 5 Jan. 2017. URL: <https://www.theguardian.com/usnews/2017/jan/05/barack-obama-second-term-achievements-sandy-hook> (дата звернення: 28.09.2022).

2. Макаренко Є. А., Рижков М. М., Погорська І. І., Піпченко Н. О. Зовнішня та безпекова політика США: аналітичні дослідження: Монографія. Київ: Центр вільної преси, 2016. 456 с.
3. Голос Америки. URL: <http://ukrainian.voanews.com/media/video/ukrainski-dni-kongres/2865429.html> (дата звернення: 28.09.2022).
4. Володимир Демчишин скоротив програму участі в міжнародній конференції з питань енергетики "CERAWeek-2015" 23.04.2015 Прес-служба Міністерства енергетики та вугільної промисловості. URL: http://xn-7sbdfn1asfd4akie6yfbd.xnjlamh/kmu/control/uk/publish/article?art_id=2481155-82&cat_id=248817842 (дата звернення: 28.09.2022).
5. Обама: провідна роль США у світі допомогла зупинити Росію в Україні 08 березня 2016. URL: <http://www.ra-diosvoboda.org/content/article/25402469.html> (дата звернення: 28.09.2022).

Дмитро Гунько
здобувач вищої освіти
II курсу магістратури історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: к. і. н., доц. **І. М. Власюк**)

ВІДНОСИНИ КРАЇН БАЛТІЇ З УКРАЇНОЮ ПІСЛЯ ПОВНОМАСШТАБНОГО РОСІЙСЬКОГО ВТОРГНЕННЯ

Вторгнення Росії до України 24 лютого 2022 року стало шоком для усього цивілізованого світу та змусило світових лідерів приймати рішення, які б допомогли у вирішенні конфлікту. Держави змушені були зайняти чітку позицію щодо власної участі у війні. Більшість розвинених країн світу стали на сторону України, намагаючись надати їй допомогу – військову, політичну, економічну та соціальну. Особливу роль у цьому процесі одразу ж зайняли країни Балтії – Латвія, Литва й Естонія, які показали беззаперечну підтримку нашої держави на усіх рівнях. Дослідженням українсько-балтійських відносин займалися Р.Марценюк [3], К. Могильницька [4], Л. Чекаленко [5] та ін. Однак усі названі праці розглядають тему до 2021 року, тому існує потреба нових досліджень.

Мета статті – дослідити відносини країн Балтії з Україною після російського вторгнення 2022 року.

Оскільки країни Балтії є членами НАТО, то важливою сферою українсько-балтійських відносин після початку російського вторгнення стала воєнна сфера. Вже в перший день війни Міністр оборони Естонії Калле Лаанет, Міністр оборони Латвії Артис Пабрікс і Міністр оборони Литви Арвідас Анушаускас зробили заяву на підтримку України, в якій зазначили, що отримали необхідні дозволи від США на відправку зброї та зроблять усе, щоб швидко доставити зброю в Україну [1].

27 лютого відбулася перша матеріально-технічна операція, в рамках якої Литва передала ЗСУ велику кількість автоматів, пістолетів, шоломів та бронезилетів. Пізніше Прибалтика передала Україні зенітно-ракетні комплекси Stinger, боєприпаси та інші важливі елементи [2].

В березні у Латвії слідом за Литвою активно вимагали від НАТО запровадити безпольотну зону над Україною. Хоча ці вимоги й не були задоволені, однак вони показали істинну підтримку прибалтійськими політиками України.

Окрім офіційної допомоги уряду, народ країн Прибалтики організував масштабний волонтерський рух, спрямований на допомогу українським військовим. Зокрема, 11 червня Литва купила для України шість сучасних безпілотників EOS C VTOL. Їх назвали «Магила» на честь давньої литовської богині смерті.

Пізніше Литва закупила для України чотири сучасні безпілотники естонського виробництва: «Ми щойно купили ще чотири сучасні розвідувальні безпілотники естонського виробництва EOS C VTOL, які ми назвали Magyla, за додаткові 660 000 євро», – зазначив телеведучий та громадський діяч Андрюс Тапінас [1].

4 липня Литва придбала бойовий безпілотник Bayraktar для України, на який литовці зібрали понад 5 мільйонів євро.

Важливим аспектом співпраці з Україною стало впровадження санкцій проти держави-агресора – Росії. Вже 25 лютого Литва, слідом за Латвією, призупинила видачу віз громадянам РФ. «Це акт солідарності з Україною, що зазнає військової агресії з боку Росії», – заявили в литовському МЗС [1].

28 лютого Литва, Латвія, Естонія попросили Meta, Twitter, Google, YouTube призупинити акаунти влади та держдуми Росії і Білорусі.

Литва першою в ЄС повністю відмовилася від постачання російського газу. Володимир Зеленський звернувся до народу Литви: «Я вдячний вам за першість. За те, що ви першими відмовилися від російських енергоносіїв зараз, коли це справді потрібно. Я вдячний тобі, Гітанасе, за важливе рішення. За те, що ти першим передав нам реальну допомогу, передав нам зброю. «Стінгери» та інше. Це був історичний прояв лідерства. Адже литовський народ як ніхто інший розуміє, як окупанти можуть зруйнувати свободу і якою ціною потім відбудовується незалежність...» [1].

Важливою стала підтримка Прибалтики на шляху інтеграції України до ЄС. Президенти Естонії, Латвії, Литви неодноразово зазначали, що Україна заслуговує на перспективу негайного вступу до ЄС. Литва як член Люблінського трикутника закликала своїх колег із Євросоюзу негайно надати Україні статус кандидата в ЄС. Прибалтика одногolosно проголосувала за надання Україні статусу кандидата в ЄС [5].

Незважаючи на активні військові дії на території України, політики країн Балтії неодноразово відвідували нашу державу для надання політичної та економічної підтримки. 23 березня Міністр оборони Литви відвідав Київ та зустрівся з Олексієм Резніковим. 24 березня Президент України Володимир Зеленський провів зустріч із головами парламентів Литви, Латвії та Естонії, які

прибули до Києва. Президент Литви Гітанас Науседа звернувся до українського народу, зазначивши, що українці «є прикладом безсмертного подвигу» [2].

13 квітня до Києва прибули президенти Литви, Латвії та Естонії. На порядку денному було надання військової та політичної допомоги Україні. 28 липня Президент Литви Гітанас Науседа знову прибув до Києва та виступив у Верховній Раді. Він вручив Володимирі Зеленському найвищу нагороду своєї країни – Орден Вітовта Великого, зазначивши, що вона належить Зеленському та всьому українському народу. Нею відзначають за особливі заслуги перед Литовської республікою [1].

Звісно, що ще одним важливим аспектом українсько-балтійських відносин став соціальний, адже мільйони українців опинилися в цих країнах у статусі біженців. Країни Прибалтики надали українцям соціальні гарантії, завдяки яким наші громадяни змогли жити за кордоном повноцінним життям.

21 червня глава Литви Гітанас Науседа разом з прем'єр-міністром Естонії Каєю Каллас і прем'єр-міністром Латвії Кріш'яні звернулися з проханням до президента Ради Європи Чарльза Мікеліса, президента Європейської комісії Урсула фон дер Ляєн і президента Франції, який головує в Раді ЄС – Еммануеля Макрона. У спільному листі лідери країн Балтії закликали Єврокомісію найближчим часом подати пропозиції щодо створення нового фінансового інструменту, який фінансувався б з бюджету ЄС. Лідери країн Балтії зазначили, що військова агресія Росії проти України спричинила «безпрецедентну загрозу для людських життів», а також для прав і свобод людини. Тому, як вони наголосили, гуманітарна криза виникла не лише в Україні, а й у державах-учасниках, які приймають біженців від війни [1].

4 вересня у Берліні прем'єр-міністр Литви Інґріда Шимоніте зустрілася з прем'єр-міністром Естонії Каєю Каллас і прем'єр-міністром Латвії Кріш'янісом Карінісом. На зустрічі прем'єр-міністрів країн Балтії основна увага була приділена питанням допомоги Україні та цінам на енергоносії: «Сьогодні як ніколи очевидно, що Кремль, не зумівши зламати волю українського народу до самооборони, сподівається енергетичним шантажем зламати волю європейських союзників України. Уряд Литви чудово розуміє стурбованість людей і бізнесу зростанням цін на енергоносії. Тому ми докладаємо всіх зусиль, щоб полегшити навантаження на користувачів. Для цього необхідна тісна співпраця країн Балтії, держав регіону та всіх держав-членів ЄС», – підкреслив Прем'єр-міністр Литви. Він закликав не забувати справжні причини зростання цін на енергоносії – агресію Росії проти України та свідомі рішення Росії використовувати енергетичний шантаж проти Заходу [1].

Глава уряду зазначив, що головним фронтом війни проти Європи є не ціни на енергоносії, а поле бою в Україні, тому прем'єр-міністри країн Балтії обговорили, як спільними зусиллями мобілізувати подальшу підтримку України. Прем'єр-міністри підкреслили, що особливо важливо не піддаватися російській пропаганді про те, що європейські санкції не діють.

Підсумовуючи усе сказане, можемо погодитись зі словами Президента Володимира Зеленського: «З початку війни Польща, Литва, Латвія та Естонія -

перші у підтримці України. Ми відчуваємо вашу допомогу у багатьох сферах – євроінтеграція, зброя, санкції проти агресора. Ви реальні друзі, реальні партнери. Вдячний за те, що завжди поряд із нами» [2]. Можемо стверджувати, що після повномасштабного вторгнення Росії на територію України країни Балтії проявили солідарність до українського народу та надали максимально можливу допомогу нашій державі.

Список використаних джерел та літератури:

1. Балтійське море – Новини Lrytas. URL: <https://www.lrytas.lt/zyme/baltijos-jura> (дата звернення: 25.09.2022).
2. Дописи В. Зеленського у Твітер. URL: <https://twitter.com/account/access> (дата звернення: 28.09.2022).
3. Марценюк Р. Військова співпраця України та країн Балтії (1991–2017). URL: eustudies.history.knu.ua/uk/ruslana-martsenyuk-vijskova-spivpratsya-ukrayiny-ta-krayin-baltiyyi-1991-2017/ (дата звернення: 28.09.2022).
4. Могильницька К. Позиція ключових політичних партій країн Балтії щодо українсько-російського конфлікту. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*. 2021. № 1 (9). С. 6-17.
5. Чекаленко Л.Д. Співробітництво України з країнами Балтії. URL: https://pidru4niki.com/17190512/politologiya/spivrobitnitstvo_ukrayini_krayinami_baltiyyi (дата звернення: 23.09.2022).
6. European Council conclusions on Ukraine, the membership applications of Ukraine, the Republic of Moldova and Georgia, Western Balkans and external relations, 23 June 2022. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/06/23/european-council-conclusions-on-ukraine-the-membership-applications-of-ukraine-the-republic-of-moldova-and-georgia-western-balkans-and-external-relations-23-june-2022/> (дата звернення: 20.09.2022).

Ярослав Гунько

здобувач вищої освіти

II курсу магістратури історичного факультету

Житомирського державного університету

імені Івана Франка

(науковий керівник: к. і. н., доц. **І. М. Власюк**)

РЕСПУБЛІКА МОЛДОВА НА ШЛЯХУ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Європейська інтеграція – це поняття, яке з’явилося в лексиконі політиків Республіки Молдова відразу після проголошення незалежності молдовської держави. З огляду на історичні, політичні, культурні та географічні критерії це виглядає цілком природно. Крім того, пропонуючи як стратегічну мету створення правової держави, заснованої на демократичних цінностях,

прагнення Республіки Молдова інтегруватися в цю структуру є цілком обґрунтованим, оскільки Європейський Союз є прикладом демократії, політичної стабільності, соціально-економічного добробуту. Вивченням шляху Республіки Молдова до ЄС займаються Т. Ляшенко [1], Г. Мельничук [2] та інші українські вчені. Проте зважаючи на події 2022 року, а саме надання Молдові статусу кандидата, існує необхідність нових досліджень у цьому напрямку.

Мета статті – дослідити проблеми та перспективи Республіки Молдови на шляху євроінтеграції, які спостерігаються на сучасному етапі.

Угода про асоціацію між ЄС та Республікою Молдова набула чинності 1 липня 2016 року. 26 лютого 2018 року міністри закордонних справ ЄС провели обмін думками щодо Республіки Молдова. У своїх висновках Рада підтвердила свою відданість зміцненню політичної асоціації та економічної інтеграції між ЄС і Республікою Молдова на основі угоди про асоціацію. Рада підкреслила важливість продовження впровадження процесу реформ, який розпочався у 2016 році. Рада попередньо обговорила та ухвалила висновки щодо Республіки Молдова 15 лютого 2016 року. Ці висновки були зосереджені на реформах, які Республіка Молдова має здійснити відповідно до угоди про асоціацію, щоб відповідати очікуванням громадян [5].

30 вересня 2019 року Європейський Союз та Республіка Молдова організували п'яте засідання Ради асоціації. Рада розглянула прогрес, досягнутий у виконанні Угоди про асоціацію між ЄС та Республікою Молдова з часу попереднього засідання. Під час зустрічі обговорювалася політична асоціація, включаючи співпрацю та конвергенцію у сфері спільної зовнішньої політики та політики безпеки. Водночас Рада асоціації проаналізувала співпрацю у сферах юстиції, свободи та безпеки. Серед тем, які обговорювалися, були реформа судової системи, безвізовий режим, а також боротьба з корупцією та відмиванням грошей. Крім того, Рада асоціації розглянула прогрес щодо поглибленої та всеосяжної зони вільної торгівлі. Вона зосереджена як на економічному, так і на галузевому співробітництві, в тому числі в сфері енергетики [4].

3 березня 2022 року Республіка Молдова подала заявку на членство в ЄС.

Враховуючи військову агресію Росії проти України та її негативні наслідки, зокрема для економічної та фінансової стабільності Республіки Молдова, 4 квітня 2022 року Рада вирішила здійснити нову операцію макрофінансової допомоги на суму 150 млн. євро у вигляді позик і грантів на користь держави. Вона складатиметься з трьох частин, які будуть розблоковані в період 2022-2024 років [5].

ЄС підписав угоду про статус з Республікою Молдова щодо операційної діяльності Frontex. Угода дозволить Frontex підтримувати Республіку Молдова в управлінні кордоном, надсилаючи команди, здатні надавати підтримку органам влади у виконанні таких завдань як реєстрація та перевірки на кордоні.

Рада також ухвалила постанову про тимчасову лібералізацію торгівлі сімома сільськогосподарськими продуктами з Республіки Молдова, які ще не повністю лібералізовані: помідори, часник, столовий виноград, яблука, вишні,

сливи та виноградний сік. Це означає, що Республіка Молдова може принаймні подвоїти свій експорт такої продукції протягом одного року до Європейського Союзу без митних зборів [5].

16 березня 2022 року електричні мережі України та Республіки Молдова успішно синхронізовано з мережею континентальної Європи. Це сталося після засідання Енергетичної ради 28 лютого 2022 року, на якому міністри висловилися за швидке підключення до української електромережі та закликали продовжити роботу на всіх рівнях [5].

17 червня 2022 року Єврокомісія оприлюднила висновок щодо заявки на членство в ЄС. 23 червня 2022 року Європейська Рада надала Республіці Молдова статус країни-кандидата, поставивши перед країною ряд вимог, які необхідно виконати перед вступом до ЄС. Зокрема, країна має застосовувати закони та стандарти ЄС у всіх 35 розділах переговорів. Рада ухвалить рішення щодо наступних кроків, щойно всі ці умови будуть повністю виконані [3].

Ауреліу Чокій, міністр закордонних справ та європейської інтеграції зазначає: «У Республіці Молдова було досягнуто національного консенсусу щодо процесу модернізації шляхом впровадження європейських стандартів. Окрім внутрішньополітичних дебатів, у Кишиневі немає політичної сили, яка б ставила під сумнів цей факт. Це забезпечує стабільність розвитку Республіки Молдова на європейському шляху. По-друге, національний консенсус щодо євроінтеграції підтверджується також на рівні суспільства через опитування. А економічний аспект підтверджує незворотність євроінтеграції. 54% торгівлі Молдови припадає на ЄС, на який припадає понад 60 відсотків експорту. Тому одним із абсолютних пріоритетів економічного розвитку Республіки Молдова є продовження виконання Угоди про вільну торгівлю з ЄС». Міністр вказав також, що здобутком Республіки Молдова на шляху до євроінтеграції є те, що стратегія щодо незалежності судової системи завершена. Незалежність судової влади буде непросто досягти в непрозорій системі, яку держава має зараз, але необхідно зробити все можливе, щоб побачити систему, вільну від корупції. Судова влада має виконувати свою роботу чесно, неупереджено та вільно від фінансових інтересів і лобізму [4].

Серед основних проблем Республіки Молдова на шляху євроінтеграції на сучасному етапі можна назвати системні проблеми – весь накопичений десятиліттями негативний багаж по відношенню до державних інституцій, змінити який будь-якій владі буде вкрай важко. Прозорість і відкритість державних інституцій будуть викликами для майбутніх урядів. Існує серйозна проблема обмежених можливостей у міністерствах – мало добре підготовлених кадрів у державній системі, і потрібна глибока реформа влади, щоб стимулювати прихід добре підготовлених людей. Державна служба не приваблива з фінансової точки зору і для залучення молоді. Найголовнішою перешкодою є внутрішньополітична нестабільність, яка впливає на зовнішню політику, гальмує реформи та зовнішній діалог.

Нільс Шмід, депутат Бундестагу із зовнішньої політики стверджує: «Перемога Майї Санду на президентських виборах була обнадійливою, але для європейської інтеграції в Республіці Молдова необхідний національний

консенсус. У Республіці Молдова є великі проблеми у сфері юстиції, корупції, у банківській системі. У Республіці Молдова необхідно відновити європейські реформи, і ЄС і Німеччина можуть допомогти, здійснивши ключові реформи – у сфері юстиції, податкового адміністрування, банківської справи та безпеки. Це процес, який вимагає часу, але ЄС готовий допомогти. Це ключ до трансформації суспільства Республіки Молдова та залучення інвесторів. Підтримка ЄС спрямована на покращення життя простих людей. ... Для реформ потрібен сильний парламент. Парламент має бути частиною процесу поділу влади і працювати ефективно» [4].

Загалом, уряд Республіки Молдова продемонстрував свою готовність продовжувати тісну співпрацю з ЄС, виконувати існуючі угоди та умови, необхідні для євроінтеграції. Переваги наближення Молдови до ЄС найбільше видно у сфері політики, економіки та соціального життя. З політичної точки зору це означає продовження процесу демократизації, підвищення рівня безпеки країни та її громадян; з економічної точки зору – доступ до європейського ринку, до європейських фондів розвитку, інвестицій і нових технологій; у соціальному аспекті – наближення до європейських стандартів освіти, охорони праці тощо. Однак у Молдові досі існують системні кадрові проблеми та проблеми у сфері юстиції, корупції, у банківській сфері, які є перешкодами, і які державі необхідно подолати, щоб здобути членство у ЄС.

Список використаних джерел та літератури:

1. Ляшенко Т. Молдова на шляху євроінтеграції: взаємовідносини влади та опозиції. *Наукові записки ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2015. Вип.4 (78). С. 361-376.
2. Мельничук Г. Інтеграція Республіки Молдова до ЄС – реалії і перспективи (90-ті рр. ХХ – початок ХХІ ст.). *Історико-політичні проблеми сучасного світу*. 2018. №37-38. С. 287-295.
6. 3. European Council conclusions on Ukraine, the membership applications of Ukraine, the Republic of Moldova and Georgia, Western Balkans and external relations, 23 June 2022. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/06/23/european-council-conclusions-on-ukraine-the-membership-applications-of-ukraine-the-republic-of-moldova-and-georgia-western-balkans-and-external-relations-23-june-2022/> (дата звернення: 28.09.2022).
7. 4. Forumul privind Integrarea Europeană a Republicii Moldova 2020, Panel I: Relansarea agendei de integrare europeană a Republicii Moldova: principalele provocări și perspective. URL: www.ape.md/2020/12/forumul-privind-integrarea-europeana-a-republicii-moldova-2020-panel-i-relansarea-agendei-de-integrare-europeana-a-republicii-moldova-principalele-provocari-si-perspective/ (дата звернення: 24.09.2022).
8. 5. The European Union for the Republic of Moldova. URL: <https://eu4moldova.eu> (дата звернення: 29.09.2022).

Софія Бабич
учениця 11-А класу
ліцею №21 м. Житомира
(науковий керівник:
вчитель історії *Е. М. Ражисєва*)

XX-XXI СТ.: НОВІ ПАНДЕМІЧНІ ВИКЛИКИ

Актуальність даної роботи полягає в тому, що протягом століть інфекційні хвороби, як, наприклад, чума, віспа або «іспанський» грип періодично викликали епідемії, які супроводжувалися страхом і смертями людей. Серйозні проблеми зі здоров'ям – це головне випробування, яке чатує на людину незалежно від віку, соціального статусу та історичного періоду. В сучасному світі лікарі та вчені нерідко зустрічаються із проблемою повернення середньовічних хвороб та пандемій. Відомий «іспанський» грип мутував у різні види інфекційного захворювання: «пташиного», «мексиканського», «гонконзького» штамів грипу. У листопаді 2019 року в місті Ухань (Китай) розпочався новий «жах», який сколихнув увесь світ – Covid-19. Страшні епідемії повертаються в нашому сучасному та цивілізованому світі, й вивчення минулих помилок має дати нам змогу не тільки протистояти ним, а й ефективно перемагати. Адже після кожної катастрофи людство відроджується, стаючи сильнішим.

Надзвичайно згубна пандемія «іспанського» грипу 1918 – 1919 рр. проникла практично в кожен куточок земної кулі. Своєрідність клінічної картини хвороби, наявність різноманітних ускладнень, поява випадків захворювання з картиною загальної важкої інтоксикації й, нарешті, велика смертність хворих через легеневу кровотечу – все це змушувало лікарів думати, що перед ними не звичайна інфлюенція, а абсолютно нова її форма. Перший же офіційно підтверджений випадок грипу, який трохи пізніше назвуть «іспанським», був зафіксований 11 березня 1918 р. в Канзасі. Рядовий-кавалерист Альберт Гітчелл, який проходив службу в Форт-Райлі, поскаржився полковим медикам на дуже сильну застуду, що супроводжувалась ознобом і кашлем. У лазареті спочатку вирішили, що солдата просто протягло, але всього за кілька годин кількість хворих військовослужбовців з такими ж симптомами досягла вже ста осіб, і лікарям стало зрозуміло, що мова йде про початок невідомої епідемії [1].

«Іспанський» грип проявив себе у двох різних хвилях протягом одного 1918 р. Перша хвиля в лютому, хоча і досить швидко поширилась, однак це була легка форма хвороби, що тривала не більше трьох днів лихоманки й нездужання. Вже у другій хвилі, в серпні, цей грип став смертельним. «Іспанський» грип між 1918 і 1920 рр. забрав життя понад 40 мільйонів людей по всьому світу. Точне число смертей від пандемії, яка вважається найбільш руйнівною в історії, достеменно невідомо, так само як і причини її появи.

Відомо безліч випадків, коли «іспанка» знищувала в першу чергу місцевих медиків, які за службовим обов'язком першими контактували з хворими без належного захисту. В результаті цього цілі міста опинялися без медичної допомоги. Померлих було важко ховати, тому з'являлися братські могили, трупи померлих цілодобово, подекуди тижнями лежали, в будинках або на вулицях [4].

Після «іспанки» світ зіткнувся ще з низкою серйозних пандемій грипу. У 1957 – 1958 рр. лютував так званий «азійський грип». Вперше він проявився в Китаї в лютому 1957 р., через півроку епідемія охопила весь світ. Число жертв «азійського грипу» точно невідомо, за різними оцінками, в результаті епідемії загинуло від 2 – до 4 млн осіб. Вірус «азійського грипу» мутував і в 1968–1969 рр. викликав епідемію «гонконзького грипу». Його жертвами стали від 750 тис. до 2 млн осіб. А у 2005 р. почалася епідемія «пташиного грипу», яку, на щастя, вдалося порівняно швидко локалізувати, а у 2009 – му році – «свинячого» або «мексиканського» грипу. Останній вірус теж досить нетиповий: він найбільш небезпечний для людей молодше 50 – ти років, адже, зазвичай, в групі ризику входять люди похилого віку і діти. Однак їх наслідки не йдуть ні в яке порівняння з тим, до чого призвела «іспанка» 1918 – 1919 рр [3]. «Іспанський» грип можна з повною впевненістю назвати батьком багатьох сучасних штамів грипу. Нині вважається, що багато вірусів, що викликали великі епідемії грипу в ХХ ст., є прямими нащадками вірусу «іспанки».

На відміну від пандемій іспанки, чуми, холери – пандемія коронавірусу перша, що виникла у часи миттєвого поширення інформації. Розповсюджувались відео з постраждалих від епідемії лікарень і міст. У людей була можливість бачити дані наукових досліджень разом зі зверненнями лікарів і вчених, що дало змогу більшій кількості людей вберегти себе та близьких.

Перший відомий спалах почався в Ухані, провінції Хубей, Китай, у листопаді 2019 року. Багато перших випадків були пов'язані з людьми, які відвідали там гуртовий ринок морепродуктів Хуанань, але можливо, передача від людини до людини розпочалася раніше. 31 грудня 2019 р. Китай попереджає Всесвітню організацію охорони здоров'я (ВООЗ) про 27 випадок «вірусної пневмонії» в місті Ухань. Швидкого розповсюдження коронавірус набув через нехтування туристами загрози. Вони приїжджали у сам Китай, а потім тисячами повертались додому, привозячи COVID-19 у свої країни. Вірус передається крапельками секрету під час кашлю, чхання і розмови та зберігає життєздатність у повітрі. Тому люди, які перебували у тісному або тривалому контакті із зараженою людиною, мали високі шанси заразитися. Інфекція передається також через забруднені предмети. Проблема також у тому, що у великої кількості пацієнтів коронавірус протікає безсимптомно.

Пандемія охопила низку країн. Регіони, які найбільше зазнали пандемії за кількістю хворих, - США, Італія, Німеччина, Франція, Великобританія, Китай, Республіка Корея, Індія, Бразилія, Японія. Загалом перехворіли на коронавірус (зареєстровані випадки) близько 620 млн, померло більше ніж 6,5 млн людей.

Найбільша смертність від коронавірусу спостерігається у людей старше 80 років [2].

Кожна держава ввела різноманітні обмеження: закриття кордонів, зупинення роботи університетів і шкіл, скасування усіх масових заходів, закриття закладів сфери послуг.

Масштаб і швидкість кризи, яка сталася, не схожі ні на що, що бачило сучасне суспільство, адже поширення вірусу на Землі вплинуло на всі сфери діяльності. Економічна криза, викликана пандемією COVID-19, вплинула на всю світову економіку. Кожна країна прямо чи опосередковано відчуває на собі вплив коронавірусу. Однією з таких сфер є туризм, який зіштовхнувся з найбільшою кризою в історії через поширення коронавірусу. Освіта також є однією зі сфер, яка найбільше постраждала від пандемії. Через закриття шкіл у 2020 році втрата навчального часу в розвинених країнах становить близько 25% навчального року та 50% у країнах, що розвиваються. Крім того, не всі країни максимально ефективно змогли організувати перехід на дистанційне навчання і близько 6 млн дітей втратило можливість ефективно навчатися, що в майбутньому обов'язково відобразиться [5].

Для наукового і медичного світу досвід протистояння спалаху Covid-19 виявся надзвичайно цінним. Стрімке поширення коронавірусу спонукало науковців і медиків з різних куточків світу об'єднати зусилля. Це сприяло позитивному розвитку генетичної медицини для розпізнавання, діагностики та лікування рідкісних хвороб. Завдяки різноманітним методам вивчення коронавірусу, людство має змогу зрозуміти багато захворювань одночасно. Тому успішні дослідження із боротьби з коронавірусом сприяли тому, що вчені змогли випробовувати нові рішення для розв'язання проблем із рідкісними хворобами.

З кожної епідемії людство виходило сильнішим, ніж було до цього, але не без втрат. Епідемії дають поштовх до нових наукових відкриттів у сфері вивчення генотипів хвороб, збудників сучасних штамів грипу. Люди пристосовуються до нових обставин життя, вчаться жити за новими правилами. Коли всі люди об'єднуються заради однієї мети – перемогти смертельну хворобу – це дає свої позитивні результати.

Список використаних джерел та літератури:

1. Recordamos la pandemia de influenza de 1918. 2018 URL: <https://www.cdc.gov/spanish/especialescdc/pandemia-influenza-1918/index.html> (дата звернення: 20.09.2022).
2. Worldometer. URL: www.worldometers.info/coronavirus/ (дата звернення: 25.09.2022).
3. Супотницький М. Развитие «испанского» гриппа. 2006. URL: www.supotnitskiy.ru/stat/stat51.htm (дата звернення: 28.09.2022).
4. Супотницький М. Пандемия «испанки» 1918-1920 гг. в контексте других гриппозных пандемий и «птичьего гриппа». 2006. URL: <http://supotnitskiy.ru/stat/stat51.htm> (дата звернення: 28.09.2022).

5. Психологія і педагогіка у протидії пандемії COVID-19: Інтернет-посібник / за наук. ред. В.Г. Кременя ; [координатор інтернет-посібника В.В. Рибалка ; [колектив авторів]. Київ : ТОВ «Юрка Любченка», 2020. 243 с.

Дарина Ніколаєва
учениця 8-Г класу
ліцею № 21 м.Житомира
(науковий керівник: вчитель історії
Л. П. Кухарська)

СУЧАСНІ ВИКЛИКИ МІЖНАРОДНОГО БЕЗПЕКОВОГО СЕРЕДОВИЩА В ЄВРОПІ

Упродовж історичного розвитку людської цивілізації міжнародні відносини завжди займали значне місце у політичному та суспільному житті. На межі тисячоліть їхнє значення, під впливом глобалізації, суттєво зросло, оскільки сучасні країни перебувають у стані різноманітних і багатогранних взаємодій.

Під час свого дослідження ми проаналізували правові норми Статуту ООН відносно міжнародної безпеки, напрацювання Національного інституту стратегічних досліджень стосовно міжнародного безпекового середовища, ознайомилися з розробками Всеукраїнської асоціації «Нова Доба» у питанні становлення міжнародних відносин у Європі, опрацювали статті Сергія Сірого, Дмитра Гомона, Олександра Радчука, які стосуються даної проблеми.

Метою нашої статті є розгляд та аналіз спектру викликів і проблем, які виникли у міжнародному безпековому середовищі Європи за останні роки.

Міжнародні відносини як сфера людського співіснування охоплюють політичні, економічні, правові, дипломатичні, культурні та інші зв'язки між державами, народами, соціальними групами й організаціями, які діють на міжнародній арені. Вони регулюються нормами міжнародного права. Основні принципи міжнародного права закріплені в Статуті ООН. Аналізуючи преамбулу та перші статті зазначеного нормативно-правового акту, варто відзначити головні принципи міжнародного права. До них належать: незастосування сили або загрози силою, невтручання у внутрішні справи держав, співробітництво держав, суверенна рівність держав, непорушність державних кордонів, рівноправ'я і самовизначення народів, мирне розв'язання міжнародних суперечок. Саме на дотриманні сторонами міжнародних відносин основних принципів міжнародного права ґрунтується мирне співіснування та система міжнародної безпеки [2, с.40].

Формування якісно нової системи міжнародних відносин в умовах глобалізації поглиблює старі і створює нові проблеми та загрози у сфері міжнародної безпеки. Все більше країн втягується у локальні війни і воєнні конфлікти. Слід все ж зазначити, що головною причиною є не стільки міжетнічне та міжрелігійне протистояння, а скільки конкуренція певних соціально-економічних структур, організацій і регіонів. Відповідно до основних

принципів міжнародного права та положень Статуту ООН, держави повинні вирішувати конфліктні ситуації мирними засобами. Втім, незважаючи на те, що збройні конфлікти заборонені, вони усе ж відбуваються. Хоча масштабні війни, які охоплювали цілі континенти, зникли, людство досі не навчилось мирно співіснувати. Зараз у світі нараховується майже чотири десятки збройних конфліктів, один з яких триває і в Україні [1, с.42-43].

Розвиток інформатизації не тільки прискорює розвиток цивілізації, але й породжує комплекс негативних міжнародно-політичних наслідків. Інформаційна зброя стає дестабілізуючим фактором міжнародних відносин, головним джерелом нестабільності. Цей вид зброї значно перевершує звичайні її види за своїми руйнівними можливостями. Від інформаційної зброї, на відміну від звичайної, практично неможливо захиститися, тому врахування морально-психологічних факторів щодо її застосування має посісти провідне місце у концепціях як національної, так і міжнародної безпеки [4, с.150].

Іншою проблемою, яка впливає на міжнародне безпечове середовище є боротьба (у прямій чи прихованій формі) за природні ресурси та шляхи доступу до них. Виснаження природних ресурсів, екологічні проблеми, зростання населення Землі вимагають скоординованої діяльності міжнародної спільноти через відповідні інститути, які поки що не демонструють ефективності свого функціонування. Відтак, боротьба між країнами за забезпечення від можливої економічної та екологічної катастрофи стає пріоритетною і може набувати надзвичайно жорстоких, насильницьких форм. І в цій боротьбі, в умовах формування нової системи міжнародних відносин, провідні країни світу за браком „балансу сил” все частіше стають якщо не прямими, то опосередкованими учасниками локальних війн і воєнних конфліктів [4, с.147].

Тенденція до зростання тероризму є нині не менш важливою загрозою миру і безпеці. Для провідних країн Європи це передбачає нові виклики і загрози. Відповіддю на теракти стали антитерористичні операції, з одного боку, проти країн, які підтримують міжнародний тероризм або є його осередками, а з іншого – проти інтернаціональних недержавних радикально налаштованих політичних рухів. Прикладом терористичного акту можна вважати випадок, який стався 17 липня 2014 року. Над територією України відбулася авіаційна катастрофа рейсового пасажирського літака компанії «Малайзійські авіалінії», унаслідок якої загинули всі пасажери та екіпаж (загалом 298 осіб). Літак був підбитий з району м. Сніжне (сmt Первомайський) за допомогою зенітно-ракетного комплексу «Бук», привезеного з російської федерації. За кількістю жертв катастрофа «Боїнга 777» стала найбільшою в історії України і загалом найсмертоноснішим збиттям пасажирського літака за всю історію людства [2, с.41].

Швидке поширення пандемії COVID-19 стало глобальним викликом, що вимагає швидкого пошуку заходів з ефективною протидією. Для країн Європи ця криза є загрозливою у кількох вимірах. По-перше, це нагальна криза системи охорони здоров'я, що має потенціал спровокувати соціально-економічну кризу. По-друге, пандемія COVID-19 ставить під питання здатність інституцій ЄС своєчасно надавати допомогу чи принаймні координувати відповіді держав-

членів у кризових ситуаціях. По-третє, пандемія суттєво вплинула на економіку світу, й додала як штучних перешкод. За три роки світ загалом пристосувався до життя із карантинними обмеженнями. А життя та здоров'я людини – це найвища цінність, яка пропагується в правових демократичних державах [3].

Таким чином, варто зауважити, що розвиток міжнародних відносин, взаємозалежність і взаємопов'язаність у світі зберігають фундаментальні протиріччя та провокують виникнення нерегульованих проблем і викликів у міжнародному безпековому середовищі Європи. Спільне подолання існуючих проблем здатне сприяти більш тісній міжнародній співпраці. З появою спільних міжнародних інтереси, потреба в реалізації яких визначається необхідністю, дозволить знайти ефективні рішення на нові виклики, які існують в європейському середовищі. Швидка зміна реалій сучасного життя та глобалізація змушує держави змінити не тільки свої підходи до визначення суті нових загроз і проблем, а й розробити нові інструменти їхньої нейтралізації.

Список використаних джерел та літератури:

1. Гомон Д. Світова мапа війн. Де і за що сьогодні воює людство. URL: https://espreso.tv/article/2017/07/24/khto_z_kym_i_za_scho_voyuye_sogodni_v_sviti (дата звернення: 28.09.2022).
2. Кендзьор П., Вербицька П. Інтерактивний підручник з курсу громадянської освіти. Всеукраїнська асоціація «Нова Доба». URL: <https://citizen.in.ua/> (дата звернення: 28.09.2022).
3. Радчук О. Пандемія коронавірусу: яких наслідків очікувати Україні у 2022 році. *Слово і діло*. 2022. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/01/06/kolonka/aleksandr-radchuk/suspilstvo/pandemiya-koronavirusu-yakux-naslidkiv-ochikuvaty-ukrayini-2022-rochi> (дата звернення: 28.09.2022).
4. Сірій С. Особливості локальних війн і воєнних конфліктів в умовах глобалізації. *Політичний менеджмент*. 2007. № 2. С. 144-154. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/8857/14-Sirui.pdf?sequence=%201> (дата звернення: 28.09.2022).
5. Статут ООН. URL: https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf (дата звернення: 28.09.2022).

МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ІСТОРІЇ

Власюк Анна

здобувачка вищої освіти

IV курсу історичного факультету

Житомирського державного

університету імені Івана Франка

(науковий керівник: к. і. н., доц. **І. М. Власюк**)

ШКІЛЬНА ІСТОРИЧНА ОСВІТА: НОВІ ТЕНДЕНЦІЇ ХХІ СТ.

Сучасне інформаційне суспільство потребує нових концепцій в розвитку історичної освіти. Шкільна історична освіта виступає каталізатором для формування світогляду громадян України. Важливою складовою для розвитку в ХХІ столітті є формування історичного наративу та його закріплення в світогляді суспільства. Технологізація шкільної освіти є закономірним процесом розвитку, тому зміни призводять до виникнення нових тенденцій в системі знань.

Метою дослідження є визначення ключових тенденцій та особливостей розвитку шкільної історичної освіти в ХХІ столітті.

Дослідженням сучасної методики шкільної історичної освіти займаються такі дослідники К.Баханов, О.Пометун, В.Власов, Т.Ладиченко, Г.Фрейман та інші.

Прагнення України ввійти до загальноєвропейського простору вимагають змін в історичній системі освіти, оновлення методів та принципів, підвищення її якості. Програма «Освіта. Україна ХХІ століття» висвітлює, що модернізація змісту освіти є важливою складовою реформування освіти в Україні, що передбачає приведення до відповідності із сучасними потребами школярів[6, с. 69].

Концепція «Нової української школи» визначає, що зміст освіти повинен бути заснований на формуванні компетентностей, які необхідні для самореалізації особистості в суспільстві. Саме зміст освіти загальноосвітнього навчального закладу допоможе виховати освічених, всебічно розвинутих, відповідальних громадян та патріотів України, що здатні до інновацій[4].

Історія як предмет в школі за роки незалежності змінила свої методологічні підходи. Це було спричинено політикою держави, переосмисленням історичних подій та фактів, їх редагування від фальсифікацій та об'єктивна переоцінка. Важливим завданням є пошук нової моделі історичної освіти, яка зможе забезпечити баланс галузей історичного знання (історії економіки, політики, культури, інтелектуальної та соціальної історії)[7, с. 112].

Так звана, «зворотня» схема навчання історії звертає увагу на формування досвіду практичної діяльності, що фактично передати тільки словесними методами не можливо. Досвід можна самостійно виробити під час взаємодії учнів і вчителя. Вчитель виступає як співучасник навчально-

пізнавального процесу, що відіграє керівну роль. Цей підхід спричинив оновлення функціональної ролі вчителя в процесі навчання, в такій більш опосередкованій формі. Словесно-практичний характер схеми передбачає застосування випереджаючих завдань, що сприяє формуванню історичних знань та засвоєння історичних подій, фактів, понять. Такий підхід, призводить до набуття учнями певного досвіду, а не тільки формуванню теоретичних знань. Варто зазначити, що саме знання – основа досвіду. Знання потрібні заради діяльності [3, с. 10].

Учасники засідання «круглого столу» 2002 року в Києві, дійшли висновку, що формування шкільної історичної освіти охоплює цілий комплекс організаційних та змістових проблем. Формування оновленого змісту історичної освіти повинне включати в себе одночасно розробку та осмислення нових історичних концепцій, пошук невідомих фактів, дослідження теми, переоцінка історичних подій та явищ. Результатом такого оновлення буде формування нової історичної свідомості, розвитку нового історичного мислення, виховання історичної об'єктивності та духовно ціннісних орієнтацій. В українській шкільній історичній освіті потрібно повною мірою використати ідеї та принципи організації українського суспільства та проблему національної ідентичності[2, с. 2-5].

Науковці Пометун О., Фрейман Г. окреслили основні принципи розвитку концептуальної основи історичної освіти: - гуманізація та демократизація процесу навчання; - перевага діалогічної взаємодії вчителя та школярів; - самоактивність та саморегуляція учнів при навчанні; - науковість навчальної інформації (достовірність фактів та явищ); - історизм; - культуровідповідність; - інтер- та полікультурність (інтеграція української національної культури у загальнодержавну, загальнолюдську культуру, усвідомлення діалогу культур)[5].

Баханов К. зазначає, що при змінах сучасному суспільстві та історичній освіті, перед шкільною історичною освітою виступає низка проблем: подолання наслідків формаційного підходу, зображення ролі людини в історичному процесі на антропологічній основі, навчати знаходити та розв'язувати проблеми минулого та сучасного, отримуючи історичні знання, формування погляду на людську спільноту та історичне буття людини як на багатогранне явище [1, с. 14].

Отже, розвиток сучасного інформаційного суспільства вимагає освоєння нових інновацій в шкільній історичній освіті. Основними тенденціями розвитку шкільної історичної освіти виступають інтеграція та впровадження передових методів та принципів, використання принципу всебічності, історизму, об'єктивності при оцінці історичних фактів та подій, модернізація змісту історії та інш.

Список використаних джерел та літератури:

1. Баханов К. Методологічні проблеми сучасної історичної науки та їх вплив на зміст шкільної історичної освіти. *Актуальні питання методики викладання історії: зб. наук. праць БДПІ ім.П.Д.Осипенко*. Пед. Науки, Бердянськ, 2002. С.5-16.

2. Власов В., Мороз П. Проблеми формування змісту шкільної історичної освіти. Матеріали «круглого столу». Київ, 19 листопада 2002 р. *Історія в школах України*. 2003. № 2. С. 2-5.
3. Комаров В. Шкільна історична освіта: шляхи перебудови. *Науково-методичний журнал « Історія в школах»*. 2001. №3 С. 9-13.
4. Концепція «Нова українська школа». 2017. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkolacompressed.pdf> (дата звернення: 20.09.2022).
5. Пометун О., Фрейман Г. Сучасні цілі та завдання шкільної історичної освіти в Україні. *Історія України*. 2006. № 19. С. 8-13.
URL: <https://studfile.net/preview/8844274/page/6/> (дата звернення: 20.09.2022).
6. Про Державну національну програму «Освіта» («Україна ХХІ століття»). 1993. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/896-93-%D0%BF> (дата звернення: 28.09.2022).
7. Томаченко О.В. Трансформаційні процеси у шкільній історичній освіті України. Історичний архів. Наукові студії: Зб. наук. пр. Миколаїв: ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. Вип. 4. С. 112-115.
URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/72027> (дата звернення: 28.09.2022).

Віталій Гарячий
здобувач вищої освіти
IV курсу історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: д. і. н., проф. **О. А. Буравський**)

ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ВИКЛАДАННІ ІСТОРІЇ

Процес інформатизації суспільства зумовлює, відповідно, інформатизацію освіти: відбувається забезпечення сфери освіти теорією і практикою розроблення та використання сучасних інформаційних технологій, орієнтованих на реалізацію психолого-педагогічної мети навчання і виховання. Змінюються завдання освітньої галузі в інформаційному просторі, класичні методи конкурують з інноваційними, набуває актуальності технологічний підхід у навчанні [2, с. 49].

Метою статті є висвітлення основ використання інформаційно-комунікаційних технологій у викладанні історії.

На основі поєднання традиційних педагогічних технологій та ІКТ вдається значно ефективніше розвинути природні здібності учнів. Використання цих технологій у процесі навчання сприяє оновленню змісту освіти, дає змогу досягти якісно вищих результатів навчальної діяльності, забезпечити для кожного учня формування і розвиток його власної освітньої траєкторії. Це пов'язано з появою нових, практично необмежених педагогічних

можливостей для індивідуалізації і диференціації навчального процесу, його гнучкої адаптації до індивідуальних особливостей учня, із застосуванням у цьому процесі додаткових інформаційних навчальних ресурсів, широкого спектру педагогічних методів та технологічних варіантів навчання, розширенням масштабу і зміною характеру навчальних комунікацій, посиленням процесуальних та мультимедійних характеристик засобів навчання, розширенням простору інноваційної педагогічної діяльності [1, с. 507].

Впровадження сучасних інформаційних освітніх технологій повинне відбуватися з урахуванням загальнолюдських цінностей. На практиці це, зокрема, означає, що використання інформаційних освітніх технологій в умовах становлення інформаційного використання суспільства, так само, як і навчальний процес загалом, має бути максимально деідеологізованим і деполітизованим [5, с. 17].

Інтеграція ІКТ у навчально-виховний процес школи передбачає застосування інноваційних методів, які спрямовані на підтримку та заохочення учнів до навчання і самостійного набуття необхідних знань. Використання ІКТ мотивує учнів до подальшого навчання, освіти впродовж життя, сприяє переходу від пасивного слухання вчителя до інтерактивного процесу отримання знань. Такий навчальний процес надає школярам багато можливостей: використовувати різноманітні джерела інформації; гнучко планувати свій навчальний час; досить вільно обирати стратегію власного навчання; використовувати різні форми та методи набуття знань; розробляти міждисциплінарні проекти; розвивати критичне і творче мислення.

У методиці навчання історії самостійна робота визначається як форма організації процесу навчання, що може здійснюватися в межах загальнокласної фронтальної, групової та індивідуальної навчальної діяльності учнів. Це робота, яка виконується без участі вчителя, але за його завданням, у спеціально відведений час. Основна функція самостійної роботи на уроках історії полягає в тому, щоб вирішувати завдання навчання, виховання і розвитку школярів шляхом залучення їх до такої діяльності, за якої вони мали б змогу виявляти максимум активності, творчості, самостійності судження, ініціативи [6, с. 30].

Під час формування розумових умінь на уроках історії необхідно пояснювати учням послідовність дій, спосіб вирішення певного типу завдань. Продуктивною є організація самостійного (під керівництвом учителя) пошуку учнями оптимального рішення. Формування навчальних умінь школярів відбувається під час виконання пізнавальних завдань. Одним із важливих аспектів диференційованого навчання історії є складання та використання завдань різного рівня складності [4, с.10]. Складність проблемних завдань залежить не тільки від обсягу і змісту фактичного матеріалу, але й тих функцій, які визначає вчитель на певному етапі вивчення історії.

На думку науковців, «якість засвоєння знань встановлюється за такими показниками, як міцність та усвідомленість» [4, с. 12–13]. Саме усвідомлений підхід до відбору інформації, використання її для вирішення навчальних завдань мають бути показником засвоєння технологій інформаційної діяльності та свідчити про високий рівень розвитку творчого потенціалу, пізнавальної

самостійності учнів. Для цього необхідно забезпечити доступ до різноманітних джерел інформації та поєднати ці джерела в комплекс засобів навчання шляхом використання інформаційно-комунікаційних технологій.

Важливою є й концепція формування задач розвитку пізнавальної самостійності учнів, оскільки тут має спостерігатися етапність та відповідність віковим особливостям учнів. Її обов'язковими складовими є предмет та вимоги [3, с. 8]. Розвиток пізнавальної самостійності як процес набуття нових знань повинен бути планомірним і послідовним, принаймні на рівні задач, які вчитель ставить перед учнем.

На сьогодні вже створено розгалужену систему інформаційних ресурсів, що забезпечує можливість використання ІКТ в навчальному процесі. Це, зокрема, навчально-методичні посібники, програми, спеціальні енциклопедії, довідники, спеціалізовані сайти, які можуть виконувати роль окремих, додаткових засобів навчання. Під час вивчення історії застосовуються різноманітні форми навчання, що, завдяки використанню ІКТ, доповнюються яскравими ілюстраціями. Сфера завдань для використання ІКТ досить широка – від порівняння особливостей розвитку країн, народів до характеристики культурного життя, виконання тематичних пошукових завдань щодо системного опису окремих тем з історії та їхніх частин.

Впровадження ІКТ на уроках історії не тільки передбачає розширення можливостей спілкування з представниками інших країн, ознайомлення з історичними місцями і пам'ятками, але й дає змогу побачити їх за допомогою спеціальних технологій.

Доцільне використання інформаційних технологій потребує від учителя високого рівня комп'ютерної грамотності та інформаційної культури, розуміння засад роботи та можливостей інформаційних технологій. Відповідні вміння і навички інформаційної поведінки необхідно формувати і в учнів. Значущою складовою цієї проблеми є також проблема розвитку комунікативної культури, яка, крім суто мовної практики в комунікативній моделі «учитель – учні», передбачає формування вмінь комунікативної поведінки у процесі спілкування за допомогою мережі Інтернет чи інших інтерактивних засобів.

Отже, використання сучасних ІКТ в навчальному процесі дає можливість розкрити значний гуманітарний потенціал дисциплін, пов'язаний з формуванням наукового світогляду, розвитком аналітичного і творчого мислення, суспільної свідомості й відповідального ставлення до вивчення історії.

Список використаних джерел та літератури:

1. Биков В.Ю. Інформатизація загальноосвітньої і професійно-технічної школи України: концептуальні засади і пріоритетні напрями. *Професійна освіта: педагогіка і психологія*. Українсько-польський журнал. За ред.: І.Зязюна, Н.Ничкало, Т.Левовицького, І.Вільш. Ченстохова, К., 2003. Вид. IV. С. 501–515.
2. Богдановська Л.П. Особливості викладання курсу всесвітньої історії при застосуванні засобів інформаційно-комунікаційних технологій. *Науковий*

часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. Серія 5: Педагогічні науки: реалії та перспективи. Вип. 19. 2009. №5 (19). С. 47–53.

3. Дяченко С.В. Підготовка майбутніх вихователів до формування основ комп'ютерної грамотності старших дошкільників: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти». Луганськ, 2009. 20 с.

4. Кондратова В.В. Дидактичні умови застосування комп'ютерної графіки в навчанні учнів 5–7 класів загальноосвітньої школи: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.09 «Теорія навчання». Харків. нац. пед. ун-т ім. В.Н. Каразіна. Х., 2005. 20 с.

5. Олійник А.І. Інформаційні технології як основа і засіб реалізації інноваційних процесів в сучасній освіті: автореф. дис. ... канд. філос. наук: 09.00.10 «Філософія освіти». Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. К., 2008. 20 с.

6. Пометун О.І. Самостійна робота школярів при вивченні історії УРСР (IX кл.). *Радянська школа*. 1985. №4. С. 30-35.

7. Чубур Н.В. Методичні засади особистісно-орієнтованого навчання старшокласників на уроках історії: автореф. дис.канд. пед. наук: 13.00.02 «Теорія і методика навчання історії». К., 2004. 18 с.

Світлана Сукненко

здобувачка вищої освіти

IV курсу історичного факультету

Житомирського державного

університету імені Івана Франка

(науковий керівник: к. і. н., доц. **І. М. Власюк**)

ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕРАКТИВНИХ МЕТОДІВ НАВЧАННЯ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ

Актуальність дослідження. На сучасному етапі розвитку шкільної історичної освіти постає питання, щодо впровадження нових інтерактивних методів викладання. Доведено (на прикладі О. Кустовської), що «лише десять відсотків учнів можуть добре сприймати інформацію за допомогою навчання традиційними методами. Інші дев'яносто відсотків також можуть вивчити матеріал, проте іншим способом – завдяки діалогу, виконанню певних дій чи творчих завдань» [2, с. 54]. Тому важливо розуміти, що впровадження інтерактивної моделі навчання є невід'ємною складовою загальної системи навчання учнів в школі.

Активність, самостійність, творчість, здатність адаптуватися до стрімких змін - ці риси особистості стають найважливішими на сучасному етапі історичного розвитку, а їх формування потребує реалізації нових підходів до процесу навчання. Сучасні вимоги, визначені в освітніх стандартах, спонукають учителів не тільки надавати учням навчальну інформацію, а й навчити їх способів практичного застосування її у повсякденному житті. Реалізувати зазначені завдання покликана інтерактивна модель навчання.

В даному дослідженні були окреслені головні методи інтерактивної моделі навчання, для того, щоб в подальшому, кваліфікований вчитель історії розумів на якій основі слід працювати з учнями.

Мета і завдання дослідження: визначити ефективність використання інтерактивних технологій під час викладання історичних дисциплін у школі.

Виклад основного матеріалу: Якщо розкривати сутність поняття інтерактивної моделі навчання, то назва походить від слів *inter* (взаємний), *act* (діяти). Процес навчання здійснюється в умовах постійної, активної взаємодії всіх учнів. Відомо, що термін "інтерактивна педагогіка" був введений Г. Фріцом [5, с. 6]. Основна кількість методичних інновацій на сьогоднішній день є пов'язаними із використанням інтерактивних технологій навчання.

Окреслюючи коротко характеристику інтерактивного навчання, слід зазначити, що : по-перше, навчальний процес відбувається за умови постійної активної взаємодії всіх учнів; по-друге, це співнавчання, взаємонавчання (колективне, групове, навчання у співпраці), коли учень і викладач є рівноправними, рівнозначними суб'єктами навчання; по-третє, організація інтерактивного навчання передбачає моделювання життєвих ситуацій, використання рольових ігор, спільне вирішення проблеми на підставі аналізу обставин та провідної ситуації; по-четверте, інтерактивне навчання ефективно сприяє формуванню навичок і вмінь у спілкуванні, виробленню цінностей, створенню атмосфери співпраці, взаємодії [4, с. 26].

Назвемо основні інтерактивні методи, які можна використати на уроках історії:

1. Вебінар (*webinar*) – віртуальний практичний семінар, в основі якого лежить інтерактивність: одна людина робить доповідь та відповідає за підсумками на запитання слухачів.

2. Дебати (*debates*) – організований та чітко структурований публічний обмін думками з певної теми [1].

3. Ділова гра (*serious play, serious game*) – моделювання реальних умов професійної діяльності та імітація людських відносин та соціальної взаємодії у робочому середовищі. Кожному учаснику гри призначаються певна роль та функція у рамках виконання робочого завдання.

4. Дискусія (*discussion*) – різнобічне групове обговорення спірного питання, орієнтоване на отримання рішення, в результаті влаштовує всіх учасників групи.

5. Імітаційні ігри (*microworlds*) - вправи з моделювання тривалих за часом (кілька місяців, років) ситуацій для оцінки довгострокових результатів.

6. Круглий стіл (*round table*) – групове обговорення кількох проблемних питань, учасники якого висловлюють власну думку на рівноправній основі [2, с.57].

7. Мозковий штурм (*brainstorming*) – процес спільного генерування ідей та обміну думками, при якому учасники висловлюють максимальну кількість пропозицій щодо вирішення поставленої проблеми за короткий проміжок часу. За підсумками проводиться критична оцінка отриманих рішень і вибираються найбільш застосовні практично [1].

8. Майстер-клас (*master class*) – спосіб передачі нових ідей та концепцій. На майстер класі мають бути продемонстровані оригінальні теорії, методики, технології. Він може містити також практичні завдання для закріплення отриманих знань та навичок [7, с. 5].

9. Робота у малих групах (*small group workshop*) – розподіл колективу на малі групи обговорення певних питань та розробки рішень навчальної проблеми. Цей метод дозволяє залучати до роботи всіх учнів, тренує навички співробітництва та міжособистісного спілкування.

10. Перегляд та обговорення навчальних відеофільмів (*film-based learning*) – здійснюється для роздумів над проблемними питаннями, що озвучуються перед початком фільму.

11. Тренінг (*training*) – метод навчання, спрямований на розвиток особистісних, творчих, соціальних, професійних компетенцій, навичок та умінь, а також здобуття нових знань. Мета тренінгу – підвищення ефективності досягнення певних цілей.

12. Соціально-психологічний тренінг (*social psychological training*) – тренінг, спрямований на набуття чи розвиток поведінкових навичок. Вирізняють дискусійний, ігровий та сенситивний тренінг [7, с. 2].

У свою чергу, вчитель, який застосовує інтерактивні методи, виступає як помічник і координатор процесу, передаючи активну функцію навчання учням. Він же регулює процес через підготовку спеціальних завдань, проведення консультацій, забезпечення технологічної бази, оцінку робіт та надання зворотнього зв'язку [3, с. 8].

Учні в процесі інтерактивного навчання спілкуються та самостійно вирішують проблеми, обмінюються інформацією, дають оцінку результатам своєї роботи та роботи інших учнів.

Проте існують і недоліки у даній моделі. Перш за все, на вивчення певної інформації потрібен значний час. Також, необхідно створити інший підхід в оцінюванні знань студентів. Найбільшим недоліком є те, що відсутні розробки в організації занять за інтерактивними технологіями [6, с. 7].

Отже, запровадження інтерактивних методів навчання на уроках історії сприяє формуванню в учнів пізнавального інтересу до вивчення курсу історії в загальному, дозволяє вчителю враховувати особливості розвитку творчих здібностей школярів. Адже інноваційні методи навчання активізують творчий потенціал учнів і підвищують якість засвоєння ними загальноосвітніх знань, забезпечують практичну й творчу підготовку.

Інтерактивні методи навчання є досить ефективними у засвоєнні кращих умінь, знань та навичок учнів. За допомогою інтерактивних технологій учні мають змогу аналізувати навчальну інформацію та творчо підходити до засвоєння навчального матеріалу; навчитися формулювати власну думку та правильно її висловлювати; вчитися будувати конструктивні стосунки у групі, уникати конфліктів, розв'язувати їх тощо.

Список використаних джерел та літератури:

1. Геніг С. Використання інтерактивних технологій в умовах групового навчання. *Історія в школі*. 2015. №33.
2. Кустовська О. Interactive Learning: Advantages and Disadvantages *Землеустрій, кадастр і моніторинг земель*. 2016. №4. С. 53-58.
3. Мудрак М. А. Інтерактивні технології навчання як засіб формування творчих здібностей студента. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/508/1/Pavlyuk_R_NMIV_FLMD_PL.pdf. (дата звернення: 20.09.2022).
4. П'ятакова Г. Технологія інтерактивного навчання у вищій школі. Навчально-методичний посібник для студентів вищої школи. Львів, 2008. 116 с.
5. Пометун О. І., Пироженко Л. В. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання. Київ: А.С.К., 2004. 192 с.
6. Пишко О. Інтерактивні методи навчання як спосіб розвитку творчих здібностей учнів на уроках історії та правознавства. *Народна освіта*. Електронне наукове фахове видання. URL: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=2257 (дата звернення: 28.09.2022).
7. Carroll D. Using Technology to Improve the Traditional Chalk and Talk Lecture. 2006. URL: <https://www.asee.org/documents/sections/midwest/2006/Using Technology to Improve the Traditional Chalk and Talk.pdf>. (дата звернення: 21.09.2022).

Вікторія Хотинська
здобувачка вищої освіти
IV курсу історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник: к. і. н., доц. **І. М. Власюк**)

ВИКОРИСТАННЯ ІСТОРИЧНИХ ДЖЕРЕЛ ПРИ ВИВЧЕННІ ШКІЛЬНОГО КУРСУ ІЗ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ В 10-11-Х КЛАСАХ

Неможливо уявити сучасний урок історії без використання різноманітних видів джерел. Завдання вчителя в цьому процесі – дати можливість учням доторкнутися до першоджерела, наблизити їх до минулого, допомогти відчувати дух епохи, створити чіткі образи минулого.

Використання історичних джерел на уроках всесвітньої історії є одним із засобів, що сприяє засвоєнню найважливіших фактів, понять і закономірностей суспільного розвитку. Кожен учитель повинен включити в навчання різні види документів, характер і погляди їх авторів на історичний процес, розробити власний зразок алгоритму роботи з письмовими джерелами, що допоможе дітям.

Існує кілька видів історичних джерел. Найчисельнішими є письмові історичні джерела, які поділяються на:

- 1) законодавчі джерела, що включають пам'ятники давньоруського права, світського права та інші законодавчі пам'ятки;
- 2) актовий матеріал;
- 3) діловодні документи;
- 4) статистичні документи;
- 5) документи особистого походження (мемуари, щоденники, листування);
- 6) періодичний друк;
- 7) публіцистика та літературні пам'ятки.

Наступними є матеріальні (речові) пам'ятки. До матеріальних пам'яток належать - архітектурні ансамблі, залишки житлових комплексів, ремесла, витвори мистецтва, машинна та бойова техніка. Речові джерела дають основний масив інформації про події та доповнюють письмові джерела. Однак, не можуть дозволити повністю описати історичну подію.

Третій вид історичних джерел – етнографічні пам'ятки, які містять відомості про різні народи, їх назви, райони розселення, специфіку їх культурного життя, а також характеристику вірувань, обрядів та звичаїв. Серед різноманітних етнографічних джерел особливу цінність становлять найдавніші письмові документи — папіруси, клинописні тексти, літописи, хроніки, які містять комплексний та цікавий етнографічний матеріал.

Четвертий тип джерел представлений фольклором – усною народною творчістю різних цивілізацій та епох. До фольклорних джерел належать: легенда, епос, переказ, казка. Це джерело потребує ретельного аналізу, відбору можливих фактів.

Ще один п'ятий вид історичних джерел представлений лінгвістичними відомостями – наукою про мовознавство. Особливу роль історика у відтворенні образу давньої історії відіграє також топоніміка – розділ мовознавства, що досліджує власні географічні назви в сукупності.

З початку ХХ століття виник ще один вид історичних джерел – фото та кінохроніка, що зафіксували нову історію у динамічній ретроспективі. Особливістю цього виду джерел є безпосередня фіксація будь-якої події [3, с. 104].

На думку більшості фахівців, головною метою вивчення історичних джерел має бути те, щоб учні навчилися працювати з ними. Зокрема, експерти Ради Європи вважають найважливішими такі навички: вміння аналізувати різні свідчення, документи, джерела, враховуючи їх особливості при отриманні інформації; уміння чітко формулювати змістовні запитання і, відповідати на них, формулювати правильні висновки; вміння чітко й переконливо висловлювати думки в усній і письмовій формі; виявляти відмінності в різних думках і позиціях; здатність виявляти дезінформацію та упередженість в судженнях [1, с. 5].

Для уроків всесвітньої історії історичні джерела мають:

- відповідати цілям та завданням навчання історії;
- відображати основні, найбільш типові факти та події епохи;
- бути органічно пов'язаним із навчальним матеріалом, сприяти актуалізації історичних знань, щоб учням можна було запропонувати інформаційні запитання та завдання;

- бути доступним для учнів за змістом та обсягом; цікавим; містити побутові та сюжетні подробиці, що дозволяє урізноманітнити навчання, конкретизувати уявлення учнів про ті чи інші події, явища, процеси; справляти на них певний емоційний вплив;
- мати достатній обсяг інформації для розвитку пізнавальної самостійності та інтересу, удосконалення прийомів розумової праці [5, с. 141].

Для організації практичної роботи доцільно використовувати реальні історичні джерела. Для цього можна запропонувати учням принести з дому дослідницькі предмети, старі фотографії тощо. Для аналізу також можна використовувати історичні джерела, які учні побачать під час відвідування музею.

Необхідно переконатися, що учні розуміють усі можливі алгоритми дослідження джерел. З метою забезпечення зворотнього зв'язку практичну роботу найкраще завершити рефлексією.

Опрацювання візуального історичного джерела, вміщеного в підручнику, буде ефективним з точки зору критичного мислення, якщо запитання та завдання вибудувати у певну систему, засновану на когнітивній таксономії Б. Блума, яку визнає більшість викладачів [4]. Тому потрібно переводити учнів від рівня розуміння знань до аналізу, синтезу, оцінки, згідно з якими знання учнів є лише першим, найпростішим рівнем. Існує ще п'ять рівнів навчальних цілей (результатів), перші три (знання, розуміння, застосування) є цілями нижчого рівня, а наступні три (аналіз, синтез, оцінювання) є цілями вищого рівня.

Отже, загалом така система обробки вихідного джерела може бути реалізована в два етапи:

- 1) спостереження і розуміння зображеного. Результатом цього етапу стане ретельне дослідження та опис джерела учнями;
- 2) аналіз, синтез та оцінка зображення. Результатом є інтерпретація образу як історичної інформації в контексті досліджуваної теми.

Крім того, старшокласники повинні вміти пояснювати призначення джерела з урахуванням типології джерел та історичного контексту, виявляти інформацію, пов'язану з приналежністю джерела до епохи, періоду, групи людей, важливих історичних подій.

Для забезпечення та організації продуктивної пізнавальної діяльності учнів з джерельними матеріалами необхідний системний підхід із дотриманням принципу наступності навчання.

Його суть полягає в тому, що:

- посібник повинен містити наскрізні лінії для послідовного розвитку в учнів 5-11 класів удосконалення вміння працювати з візуальними джерелами;
- підручник має містити поєднання змістового (наочний інформаційний ресурс) і діяльнісного елементів (учень активно навчається, досліджує), тобто містити не лише самі джерела, а й запитання та завдання до них;
- поряд із традиційними друкованими підручниками доцільно включати матеріали на електронних носіях (електронні підручники та інтернет-ресурси) [2].

Отже, на уроках історії у старших класах можна використовувати завдання, орієнтовані на творчо-пошуковий рівень пізнавальної діяльності, які розвивають в учнів уміння аналізувати, зіставляти тексти документів, висловлювати і доводити власні оцінки та судження з певної проблеми. Досвід

інших вчителів показує, що проведення уроків-практикумів дозволяє розширити, поглибити та систематизувати знання учнів, найбільш ефективно застосувати їх на практиці. Підбір джерел відбувається в такий спосіб, щоб вони відбивали різні погляди на проблему. Робота з документом наближає учнів до події, що вивчається, створює особливий емоційний фон сприйняття. Це дозволяє учням виробити своє власне ставлення до цієї проблеми та навчальний процес набуває дослідницького характеру. Змінюється і функціональна діяльність вчителя: він виступає переважно як організатор та координатор самостійної роботи учнів.

Робота з документами активізує мислення та уяву учнів, що сприяє більш плідному засвоєнню історичних знань та розвитку історичної свідомості.

Список використаних джерел та літератури:

1. Власов В. Роль підручника у формуванні вмінь працювати з історичним джерелом. *Історія в школах України*. 2009. № 6. С. 3–9.
2. Іващенко В., Куліков В. Контент-аналіз зображень у підручниках з історії України для старших класів. *Харківський історіографічний збірник*. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна. 2012. Вип. 11. С. 207-222.
3. Пометун О., Гупан Н., Власов В., Компетентнісно орієнтована методика навчання історії в основній школі : методичний посібник. Київ : ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2018. 208 с.
4. Пометун О., Гупан Н., Таксономія б. Блума і розвиток критичного мислення школярів на уроках історії. *Український педагогічний журнал*, 2019, №3. С.50-58.
5. Пометун О.І., Фрейман Г. О. Методика навчання історії в школі. Київ : Генеза, 2006. 328 с.

Ірина Зубрійчук

здобувачка вищої освіти

IV курсу історичного факультету

Житомирського державного університету

імені Івана Франка

(науковий керівник: д. і. н., проф. **О. А. Буравський**)

ГРА НА УРОЦІ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

Сучасна освіта в Україні передбачає використання на уроках всесвітньої історії різноманітних методів викладання, які мають на меті урізноманітнити процес навчання, спрямувати учня до продуктивної і ефективної роботи на уроці, зацікавити сучасного школяра. Для плідного викладання історії, учителю необхідно застосовувати особливі засоби, методи, прийоми впливу на учнів класу. Одним з цих чинників і є навчальна гра. Метод гри на уроці історії виступає активним методом навчання, мотивує учнів проявити власні творчі та розумові здібності. Використання гри допомагає покращити продуктивність на

уроці, створює в учнівському осередку атмосферу здорової конкуренції, допомагає вчителю перевірити знання, уміння, навички учнів, здобуті протягом навчального року.

Метою статті є дослідження ролі гри в організації процесу навчання на уроці всесвітньої історії.

Основою продуктивної праці на уроці історії є використання різних інноваційних форм навчання. Гра виступає одним з найефективніших методів навчання, адже вона спрямована на створення пізнавальної мотивації учнів, вираження в свідомості школярів свідомих цілей навчання.

Використання ігрових технологій є важливим елементом роботи на уроці історії. У грі учень проявляє свої творчі здібності, уміння критично мислити, проводити паралелі між історичними подіями, логічно зіставляти і протиставляти їх, робити висновки. Український дослідник і педагог К. Баханов пропонує думку, що модель гри в контексті інноваційних систем, технологій та моделей навчання, має ґрунтуватися на основі безпосередньої участі в ній учнів, при ігровому моделюванні явищ і подій, що вивчаються [1, с. 57].

Гра посідає важливе місце в процесі навчання. Для учнів середнього шкільного віку гра виступає необхідним важелем, що підштовхує дитину до роботи на уроці, розвиває творчі вміння дитини з урахуванням її вікових особливостей. На уроках всесвітньої історії ігрова діяльність спрямована на те, щоб зацікавити учня до вивчення історії, полегшити через гру сприймання історичних подій, термінів, фактів. Так, гра на уроці виступає необхідним видом діяльності, одним з засобів інтелектуального розвитку учнів.

Особливо актуально використовувати гру на уроці історії для учнів 5-7 класів. Щоб історія не стала обтяжливим предметом для учнів, що тільки розпочинають вивчати історію є необхідним додавати у навчальний процес ігри, спрямовані на розвиток, пам'ять та увагу дітей. Історія є предметом що складний як для викладання, так і для навчання, особливо на початку її вивчення. Тому, для вчителя у роботі з учнями 5 класів, які ще тільки починають вивчати історію, першочерговим завданням є зацікавити їх ще на першому уроці, створити комфортну атмосферу, у якій процес навчання історії буде легким та захоплюючим.

В сучасному осередку серед учителів історії користуються популярністю ігри типу різноманітних кросвордів, ребусів, шарад, поле чудес, що в принципі, логічно поєднуються з продуктивним викладанням історії [6, с.117].

Гра на уроці історії виконує роль орієнтира для учнів. У процесі гри школярі не тільки набувають нових знань, а й розширюють власний світогляд, формують на практиці комплекс умінь і навичок, розвивають комунікабельність і навички роботи у класному колективі. До того ж, під час гри учень під керівництвом умілого педагога адаптується до умов освітнього середовища, розвиває свою увагу, пам'ять, фантазію, аналітичні вміння, навички концентрації. Ці процеси зумовлюються тим, що ігри, які вчитель історії впроваджує на уроках мають на меті дидактичні, виховні, розвиваючі і соціалізуючі цілі [3, с. 29].

У методиці навчання історії гра виступає такою собі об'єднуючою ланкою. З одного боку – метод гри що допомагає гуртувати учнів на основі спільної навчальної діяльності. Це проявляється у формі ігор, основою яких є робота у парах чи групах. Однак, не варто забувати, що для школярів гра має бути не лише розвагою, а й працею, що потребує від них докладання зусиль, подолання труднощів та реалізації своїх навичок. З іншого боку – гра на уроці історії є чудовим стимулом до покращення підготовки учнів до уроку, стимулює їх до повторення вивченого. Це зумовлює створення в класному осередку здорової конкуренції, адже бажання учнів проявити себе перед учителем і однолітками є чудовою мотивацією до вивчення історії [2, с. 409].

В основі багатьох ігор основним елементом є принцип змагання. Такі ігри дають хороший результат, коли мають у своїй основі елемент змагання, боротьби та азарту. Саме це поєднання в призмі ігрової діяльності в підсумку має дати плідний результат у вигляді покращення особистісних здібностей учнів, оскільки вони не відчують психологічного тиску відповідальності, як у процесі звичайної роботи на уроці [5, с. 73].

Гра на уроці є позитивним досвідом у спільній діяльності вчителя і учнів. У такій формі роботи на уроці вчитель може безперечно пробудити інтерес школярів до навчання, підвищити рівень навчальної роботи, виховати комунікативні навички. Порівняно з іншими формами навчання, перевагою гри є те, що учні легко та швидко засвоюють матеріал, весело проводять час і досягають поставлених на уроці задач.

Для того щоб урок у формі гри був результативним, учитель має враховувати дидактичні цілі використання ігрових елементів, максимально залучати до роботи всіх учнів класу, пропонувати самому варіанти гри і рахуватися з думкою учнів, а також дотримуватися принципів індивідуальних і вікових особливостей школярів для забезпечення можливості співпрацювати в колективі [4, с. 157].

Важливо використовувати різноманітні ігрові методи, що мають на меті розважити учнів, спонукати їх до навчальної діяльності, розвинути їх творчі здібності, аналітичне та критичне мислення.

На сучасному етапі досить актуальним є впровадження в процес навчання активних ігрових методів. Гра на уроці всесвітньої історії є цінним досвідом як для учителя, так і для учнів, оскільки в процесі навчання відбувається організація, розвиток, виховання особистості учня.

На практиці гра виступає в щільному зв'язку з процесом навчання, підвищує ефективність сприймання учнями нових знань, наочно демонструє приклади урізноманітнення навчання історії, виступає як засіб зацікавлення учня у роботі на уроці і загалом добре впливає на весь комплекс процесу навчання та виховання.

Отже, аби досягти високого рівня викладання історії учителям необхідно орієнтуватися на ігрові методи, що відповідають віковим та індивідуальним особливостям учнів, залучати їх до участі в іграх направлених на вивчення різноманітних історичних аспектів, створювати умови для розвитку

пізнавального інтересу дітей, направляти їх до творчої та інтелектуальної діяльності.

Використання ігрових технологій на уроках всесвітньої історії є необхідним, тому що це один з найефективніших шляхів розвитку пізнавального інтересу школярів, що дозволяє учневі не тільки вливатися в процес гри, але й аналізувати безпосередньо свої помилки і вчитися на них.

Список використаних джерел та літератури:

1. Баханов К.О. Професійний довідник вчителя історії. Харків: Вид.група «Основа», 2012. 239 с.: табл. (Серія «Професійний довідник»).
2. Волкова Н.П. Педагогіка : навч. посіб. Київ: Академвидав, 2012. 616 с.
3. Кожем'яка О. Інтелектуальні ігри на уроках історії. Харків: Основа, 2005. 278 с.
4. Нечволод Л.І. Нетрадиційні уроки історії. Харків: ТОРСІНГ ПЛЮС, 2007. 224 с.
5. Пометун, О. І., Пироженко, Л. В. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: наук.-метод. посіб. Київ: Видавництво АСК, 2004. 192 с.
6. Пометун О. І., Фрейман Г. О. Методика навчання історії в школі. Київ: Генеза, 2006. 328 с.

Ярослав Ващенко

здобувач вищої освіти

IV курсу історичного факультету

Житомирського державного університету

імені Івана Франка

(науковий керівник: д. і. н., проф. О. А. Буравський)

МЕТОДИКА ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНІЧНИХ ЗАСОБІВ НАВЧАННЯ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ

Процес трансформації суспільно-політичних відносин, що відбувається в українському суспільстві, не оминає освіту, що дає потужний поштовх для вдосконалення її змісту та розвитку інноваційної діяльності, форм і методів навчання. Оновлена система освіти має підготувати кожного, хто закінчив школу, до повноцінного та свідомого життя, саморозвитку та самореалізації в мінливих реаліях сучасного суспільства, з життєво важливими навичками [1, с.12-16].

Сучасний стан навчання історії в школі безпосередньо залежить від дослідження перспективних напрямів методики навчання історії. Одним із таких напрямків є вивчення комплексних питань, пов'язаних із вдосконаленням традиційної графічної візуалізації та методів, які використовуються в курсах історії. Групування навчального матеріалу в стислі схеми, таблиці, діаграми, схематичні основи дозволяє раціонально структурувати навчальний процес, полегшити сприйняття і засвоєння учнями складного матеріалу, навчити їх

логічно мислити. Перетворення абстрактних понять у «звичайну візуалізацію» за допомогою звичайної графічної візуалізації, створення штучних образів, підключення ще одного механізму впливу на свідомість дитини, розвантаження мовно-лінгвістичного каналу, який вона обробляє, та навантаження зорово-просторового каналу, не повноцінно беручи участь в освітньому процесі. Для цього вчитель історії повинен сам досконало володіти всіма можливостями використання умовних графічних наочностей і способами їх використання [5, с.27-31].

Метою статті є дослідження методики використання технічних засобів навчання (ТЗН) на уроках історії.

Навчання історії в школі вимагає від учителя творчого підходу, зокрема методики використання наочних матеріалів та аудіовізуальних засобів. При цьому одним із найважливіших пріоритетів є розвиток творчого та критичного мислення учнів, орієнтація не стільки на знання, скільки на засвоєння досвіду самостійної роботи. Очевидно, що одним із засобів розвитку особистості учня в цьому напрямку, а також активізації пізнавальної мотивації учня на уроках історії є навчально-дослідницька діяльність, яка має містити постановку творчих, дослідницьких завдань і наукове, поетапне їх розв'язання. Формування дослідницьких вмінь на уроках історії можливо в процесі поєднання інтерактивних, аудіовізуальних і мультимедійних технологій [2, с.45-49].

Використовуючи ТЗН, зокрема мультимедійні технології на уроках історії, необхідно дотримуватись певних правил: готувати учнів до сприйняття нового матеріалу; враховувати диференційований принцип навчання; поєднувати аудіовізуальні засоби з підручником, картою та іншими засобами навчання; передбачати форму перегляду та обговорення відеоматеріалів (індивідуальну, групову чи колективну); демонструвати слайди на екрані монітора комп'ютера або на великому екрані за допомогою мультимедійного проектора; учні бачать послідовність зображень, тексту, фотографій, малюнків, схем, історичних карт, відеокліпів разом зі звуковим оформленням залежно від теми та мети уроку; об'єкти можуть з'являтися на слайді відразу під час презентації, або поступово, щоб підвищити наочність навчального матеріалу та підкреслити суть його змісту.

Необхідно виокремити наступні переваги мультимедійних презентацій: зацікавленість учнів предметом; підвищення емоційності навчального процесу; врахування диференціації (презентації створюються не тільки для показу на великому екрані, а також для індивідуального перегляду); висока маневровість при доборі зображення навчальної інформації (це впливає з особистого переконання, що урок ніколи не повинен бути занадто шаблонним) [3, с.18-22].

Використання аудіовізуальних засобів та мультимедійних засобів є необхідною ланкою у роботі творчого вчителя тому, що арсенал дидактичних можливостей аудіовізуальних та мультимедійних засобів навчання дуже великий. Стисло його можна визначити так: урізноманітнення форм подання інформації, навчальних завдань; забезпечення зворотного зв'язку, широкі можливості діалогізації навчального процесу; широка індивідуалізація процесу

навчання, розширення поля самостійності; активізація навчальної роботи учнів, посилення їх ролі як суб'єкта навчальної діяльності; посилення мотивації навчання.

Важливо знайомити учнів з текстами хрестоматій чи підручника після закінчення роботи з аудіовізуальними засобами. Побудована таким чином робота сприяє розвитку учнівських компетенцій, дозволяє сформувати в учнів дослідницькі вміння і навички [4, с. 35-42].

Отже, використання технічних засобів навчання на уроці історії сприяє підвищенню рівня використання наочності на уроці; покращенню продуктивності уроку; логічності подачі навчального матеріалу, що позитивно позначається на рівні знань учнів; зміні на краще взаємин з учнями.

Список використаних джерел та літератури:

1. Баханов К. О. Інноваційні системи, технології та моделі навчання історії в школі. Запоріжжя: Провіта, 2004. 328 с.
2. Дрібниця В. Використання відео- та мультимедійних матеріалів на уроках історії України та всесвітньої історії у 6-11 класах. *Історія в школі*. 2007. № 3. С.41-48.
3. Пехота О. М. Освітні технології: Навч.-метод. посібник. / О. М. Пехота, А. З. Піктенко, О. М. Любарська та ін. К.: А.С.К., 2004. 256 с.
4. Пометун О., Фоменко А. Сучасні комп'ютерні навчальні програми з історії та підходи до їх використання на уроках. *Історія в школах України*. 2002. № 3. С. 26-30.
5. Сафіулін В.І., Паламарчук В.Ф. Впровадження інформаційних та інноваційних технологій в практику діяльності навчального закладу. К.: «Освіта України». 2009. 196 с.

Анастасія Філенко

здобувачка вищої освіти IV курсу

історичного факультету

Житомирського державного університету

імені Івана Франка

(науковий керівник: к.і.н., доц. Л. В. Гуцало)

КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ

Сучасне суспільство ставить нові вимоги до навчання та виховання учнів. Тепер мета уроку це не лише здобуття знань, умінь та навичок, а й підготовка школяра до реалій сучасного життя. Робота вчителя повинна бути спрямована на формування учнів з новим типом мислення - ініціативних та комунікабельних, творчих. Учні повинні бути здатні самостійно приймати рішення і відстоювати свою позицію. На уроках повинні застосовуватись нові форми навчання, нові методи та прийоми. Ці завдання можуть бути реалізовані в умовах активної діяльності учня під час використання вчителем активних та інтерактивних методів навчання. Технологія розвитку критичного мислення

«включає» учнів у активний процес пізнання та досягнення істинних знань, вчить учня самостійно мислити, осмислювати, структурувати та передавати інформацію. Застосування технології критичного мислення під час уроків історії дозволяє створити максимально сприятливі умови для активізації та розвитку розумових здібностей школярів. Зміст курсу історії, з одного боку, дає багаті можливості для розвитку таких інтелектуальних здібностей. З іншого боку, зміст гостро потребує, щоб школярі мали достатньо сформовані і розвинені вміння і навички розумової діяльності для його освоєння. Мало знати лише «сухі» історичні факти, важливо вміти аналізувати їх та розглядати одну проблему з різних точок зору; виділяти причинно-наслідкові зв'язки; розглядати нові ідеї та знання відповідно до вже існуючих [4].

Отримуючи нову інформацію, учні повинні навчитися розглядати її з різних точок зору, робити висновки щодо її точності та цінності. Розвиток критичного мислення у школярів необхідно розпочинати якомога раніше, поступово формуючи вміння працювати з інформацією на всіх уроках, з урахуванням специфіки кожного предмета. Процес розвитку критичного мислення під час уроків історії немислимий без самостійної дослідницької роботи учнів із документами, джерелами, мемуарами, висловлюваннями істориків, філософів, соціологів [1, с. 59-64].

Виходячи з цього, головним завданням історії є виховання активного громадянина, здатного до суспільної творчості, принципового у відстоюванні своїх позицій, здатного до участі в демократичному самоврядуванні, що відчуває відповідальність за долю своєї країни та людської цивілізації, патріота рідної культури. Уроки історії мають виховувати в учнів не стільки пасивне запам'ятовування фактів та їх оцінку, скільки вміння самостійно орієнтуватися в масі історичної інформації, знаходити причинно-наслідкові зв'язки між історичними явищами, відокремлювати в них суттєве від другорядного. історичний процес. Необхідно виховувати історизм – уміння розуміти й оцінювати події минулого в їхньому взаємозв'язку, неповторному для кожного окремого історичного моменту, усвідомлювати постійну мінливість світу й суспільства в їх цілісності, процесі виникнення, усвідомлювати постійну мінливість світу й суспільства в їх цілісності, усвідомлювати постійну мінливість. розвиток і зникнення суспільних явищ. Важливою метою уроків історії є сприяння соціалізації людини, яка вступає в життя, тобто її самовизначенню як особистості, розумінню нею свого місця в суспільстві, свого історичного коріння. У рамках нового підходу до навчання історії головним є розвиток можливостей учнів самостійно оволодівати новим досвідом; Спрямованістю діяльності вчителя та учнів є генерація нових знань, способів дій.

Нині в освітню практику загальної освіти активно впроваджується технологія розвитку критичного мислення. Мета даної освітньої технології - розвиток розумових навичок учнів, необхідних не тільки у навчанні, а й звичайному житті (уміння приймати виважені рішення, працювати з інформацією, аналізувати різні сторони явищ та ін., тобто комунікативні та рефлексивні вміння та дії учнів) [3].

Застосування технології критичного мислення на уроках історії дозволяє створити максимально сприятливі умови для активізації та розвитку розумових здібностей школярів:

1) Формування нового стилю мислення, котрим характерні відкритість, гнучкість, усвідомлення внутрішньої багатозначності позиції та точок зору, альтернативності прийнятих рішень.

2) Розвиток таких базових якостей особистості, як критичне мислення, комунікативність, креативність, мобільність [2, с. 123].

Так Дж. А. Браус і Д. Вуд визначають критичне як розумне рефлексивне мислення, сфокусоване на вирішенні того, у що вірити і що робити. Критичне мислення, на їхню думку, - пошук здорового глузду та вміння відмовитися від власних упереджень. Критично мислячі здатні висунути нові ідеї та бачити нові можливості, що відіграє дуже суттєву роль при вирішенні проблем. Д. Халперн визначає критичне мислення у своїй роботі «Психологія критичного мислення» як спрямоване мислення, воно відрізняється виваженістю, логічністю та цілеспрямованістю, його відрізняє використання таких когнітивних навичок та стратегій, які збільшують ймовірність отримання бажаного результату [2, с. 140-145].

Структура уроків розвитку навичок критичного мислення має три частини: виклик, осмислення, рефлексія. Сьогодні сучасний викладач має прагнути до створення сприятливого середовища для досягнення максимального успіху у навчанні учнів. Це і є те саме колаборативне середовище, яке здатне розкрити індивідуальні здібності кожного учня. Тому протягом усього процесу навчання історії основним критерієм успішності став розвиток у студентів навичок критичного мислення [1, с. 173-175].

Специфіка технології розвитку критичного мислення полягає в організації процесу навчання у трифазній структурі:

1) Виклик. Учні налаштовуються для досягнення цілей уроку чи його окремого етапу, «згадують», що відомо з досліджуваного питання (висловлюють припущення), систематизують інформацію до її вивчення, ставлять питання, куди хотіли б отримати відповідь, формують власні цілі.

2) Осмислення. Учні займаються новим матеріалом, якому присвячений урок: читають (слухають) текст, використовуючи запропоновані викладачем активні методи читання, роблять позначки на полях або ведуть записи в міру осмислення нової інформації, відстежують розуміння при роботі з матеріалом, що вивчається, активно конструюють (коригують) цілі свого вчення.

3) Рефлексія. Етап роздумів над здобутими раніше знаннями та адаптація їх під вже відомі та доступні вміння та навички [1, с. 223-227].

На даному етапі, коли пріоритетним напрямом навчання обрано особистісно-орієнтоване, ми маємо на меті зробити його, з одного боку, змістовним і практичним, а, з іншого боку, доступним і цікавим. Будь-яка нововведення, як відомо, зустрічає на своєму шляху підтримку, схвалення чи опір. Технологія РКМ є цілісною системою, яка формує навички роботи з інформацією в процесі читання та письма. Критичне мислення – це один із видів інтелектуальної діяльності людини, який характеризується високим

рівнем сприйняття, розуміння, об'єктивності підходу до навколишнього інформаційного поля.

Прийоми ТРКМ застосовні до всіх типів та стилів. Для роботи з текстом застосовують різноманітні прийоми. Серед них: інсерт, кластер, синквейн, фішбоун, зведені таблиці тощо. Прийом інсерт допомагає учням читати текст уважніше, сприяє кращому запам'ятовуванню матеріалу. Кластер – спосіб графічної організації матеріалу, що дозволяє зробити наочними ті розумові процеси, які відбуваються при зануренні в ту чи іншу тему [1, с. 98-100].

Для формування навичок роботи з джерелами використовується прийом ПОПС (позиція, обґрунтування, підтвердження, слідство). Цей прийом допомагає висловлювати аргументовану думку. Синквейн часто використовують як спосіб синтезу матеріалу. Лаконічність форми розвиває здатність резюмувати інформацію, викладати думку у кількох значних словах, емних і коротких висловлюваннях [4, с. 62].

Отже, у наш час дуже важливо розвивати у дітей критичне мислення – щоб дитина отримувала задоволення від роботи на уроці та мала бажання самостійно поглибити свої знання, навчилася їх аналізувати та узагальнювати, навчилася ставити розумні запитання та творчо знайти на них відповіді. Важливо зазначити, що технологія розвитку критичного мислення допомагає учням самостійно визначати напрям у вивченні теми та самостійно розв'язувати задачі, тобто «думати по-справжньому». Основу критичного мислення можна побачити у відомому вислові Сократа, який казав, що він знає, що нічого не знає - сумнів стає джерелом пізнання. Одне з пріоритетних завдань кожного вчителя – навчити дискутувати, а не сприймати інформацію як істину в останній інстанції. Виходячи з усього вищесказаного – успіх всього освітнього процесу напряму залежить від вибору педагогічної технології, що застосовується.

Список використаних джерел та літератури:

1. Баханов К.О. Професійний довідник вчителя історії. Харків: Основа, 2011. 239 с.
2. Кроуфорд А., Саул В., Метью С., Макінстер Д. Технології розвитку критичного мислення учнів. Київ: Вид-во «Плеяди», 2006. 220 с.
3. Пометун О.І. Методика розвитку критичного мислення на уроках історії. *Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання*. 2012. № 1. С.3-7.
4. Терно С.О. Методика розвитку критичного мислення школярів у процесі навчання історії: посібник для вчителя. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2012. 70 с.

Олександра Троценко
здобувачка вищої освіти
IV курсу історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
(науковий керівник : к. і. н., доц. **І. М. Власюк**)

РОЗВИТОК КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ НА УРОКАХ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

Основною метою сучасної освіти є формування всебічно-розвиненої та гармонійної особистості, яка вміє критично мислити. Уміння критично мислити є одним з найнеобхідніших, особливо на сучасному етапі розвитку суспільства, коли відбувається стрімке зростання потоку інформації і досить важливо її об'єктивно сприймати, оцінювати та аналізувати, відрізнити істину від підробки. Саме ці уміння вчитель має сформувавати та розвивати під час навчального процесу, зокрема на уроках всесвітньої історії.

Метою статті є розглянути особливості розвитку критичного мислення на уроках всесвітньої історії.

Історіографія з проблеми формування та розвитку критичного мислення є досить великою. Критичне мислення, як педагогічну категорію у своїх працях досліджують як вітчизняні, так і зарубіжні науковці, серед яких варто виділити: С. Терно, О. Пометун, Л. Терлецька, О. Тягло, М. Ліпман, Дж. Брунер, Д. Дьюї, Р. Пауль.

Критичне мислення – це розумовий процес, суть якого полягає в здатності людини виокремлювати головне від другорядного, чітко виділяти проблему, вміти самостійно знаходити та аналізувати інформацію, послідовно висловлювати свої думки та переконливо аргументувати [4, с. 57].

Сьогодні формування та розвиток критичного мислення у процесі вивчення історії, набувають особливого значення. Адже, сучасна освіта головним критерієм оцінки навчальної діяльності учнів визначає не заучування великих обсягів матеріалів, а вміння самостійно робити висновки, виділяти важливу інформацію і творчо її застосовувати, вести пошуково-дослідницьку роботу [1, с. 17].

Для розвитку критичного мислення учнів на уроках історії навчальний процес має бути скерований вчителем на:

- формування в учнів пізнавальних інтересів до предмета за допомогою мотивації, застосування на практиці здобутих знань та повторення вивченого матеріалу;
- розвиток культури розумової діяльності, шляхом проблемного та дослідницького осмислення історії;
- розвиток навичок самостійного вивчення історії та здобуття знань;
- формування нових навичок та умінь для розв'язання проблемних питань на уроках історії;

Важливим є формування досвіду використання набутих історичних знань, для практичного застосування їх у конкретних життєвих ситуаціях [3, с. 5].

Основними рисами критичного мислення є такі вміння (за С. Терно):

1. Робити логічні умовиводи.
2. Приймати обгрунтовані рішення.
3. Оцінювати позитивні та негативні риси отриманої інформації і самого мислення.
4. Бути спрямованим на результат.

Такий вид мислення характеризується обрентуваністю, цілеспрямованістю та контрольованістю. Він використовується для формулювання чітких висновків, розв'язання проблемних завдань, оцінки та прийняття рішень [2, с.114].

На уроках історії вчителю необхідно розвивати вміння критично опрацьовувати інформацію на основі історичних джерел. Зокрема, учні мають: правильно ставити питання, займатися пошуком важливої інформації, розрізняти і опрацьовувати первинні та вторинні джерела, знаходити достовірні факти, аналізувати візуальні джерела [5, с. 94].

Однією з найважливіших умов для розвитку критичного мислення є створення проблемних ситуацій під час навчального процесу. Адже, коли виникає складна ситуація вибору, учням потрібно добре подумати, проаналізувати. Особливими рисами цього процесу мислення є нестандартність, нешаблонність та відсутність прикладу вирішення тієї чи іншої ситуації. Як наслідок, в школярів відбуваються особистісні зміни, вони здобувають новий досвід, знання та способи розв'язання проблемних ситуацій. Таким чином, учні опановують нове вміння здійснювати багатофакторний аналіз.

Важливо відзначити, що створення проблемних ситуацій та проблемні питання є найголовнішими умовами у навчанні критично мислити, які надають учню внутрішню мотивацію до пізнавальної та навчальної діяльності, сприяють ознайомленню вчителем школярів з правилами критичного мислення, підштовхує вчителя до використання проблемного навчання на уроках історії, створює орієнтири для письмового викладення розв'язків проблемних завдань, а також умови для осмислення їх осмислення. Комплекс цих умов забезпечує ефективний розвиток критичного мислення на уроках історії [6, с. 31].

Для розвитку критичного мислення дуже важливо застосовувати спеціальну технологію, яка забезпечує взаємодію суб'єктів навчального процесу таких режимах: вчитель-учень, учень-учень, учень-підручник. Основою цієї технології є спеціальна структура уроку. Виділяють три основні етапи уроку: вступна, основна та підсумкова частини [4, с. 55].

Вступна частина уроку в технології розвитку критичного мислення має назву виклик і триває перші 5-7 хвилин. Це етап актуалізації та мотивації навчання. Вчитель має менше говорити, а більше підштовхувати та стимулювати до самостійних роздумів та вислуховувати всі міркування. Учні залучаються до активної діяльності, аналізують власні, вже наявні знання та

уявлення, а також закріплюють їх. Таким чином, учні готові до засвоєння нових знань та умінь.

Основна частина уроку має тривати 27-35 хвилин. Вчитель оголошує тему уроку і очікувані результати. Відбувається усвідомлення школярами своїх власних цілей. Далі вчитель організовує активну діяльність учасників навчального процесу таким чином, щоб були задіяні повністю всі. Учні ознайомлюються з новим матеріалом, ставлять питання, активно обмінюються своїми думками та самостійно займаються пошуком інформації. Це сприяє подальшому відпрацюванню і закріпленню учнями нових знань.

Третій етап уроку – рефлексія. Вона є найважливішою фазою для розвитку критичного мислення. В учнів виникає внутрішня мотивація, яка є важливішою за зовнішню, викликану вчителем на початку уроку. Учасники навчального процесу усвідомлюють власні успіхи та недоліки, аналізують свої помилки та прагнуть виправити їх, дізнатися нову та цікаву інформацію [4, с. 56].

Таким чином, розвиток критичного мислення на уроках всесвітньої історії є надзвичайно важливим компонентом навчальної діяльності. Урок всесвітньої історії сприяє розвитку критичного мислення за умови поєднання навчального матеріалу з методами, формами та прийомами його опрацювання, а також дотримуючись структури та спеціальної технології. Вчитель стимулює учнів до пізнавальної діяльності, аналізу та оцінювання власних знань та умінь, пошуку нестандартних підходів щодо вирішення проблемної ситуації. Критичне мислення формується поступово, на кожному уроці і є результатом щоденної, спільної роботи вчителя та учнів.

Список використаних джерел та літератури:

1. Бондарук І. П. Формування критичного мислення учнів у процесі навчання історії: навчально-методичний посібник. Біла Церква, 2013. 107 с.
2. Бондарук І. П. Методичні умови розвитку критичного мислення учнів на уроках історії. URL: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/NarOsv/2009-2/09bipuui.htm> (дата звернення: 21.09.2022).
3. Беляєва К. О. Контroversійні питання на уроках історії: до суті поняття. *Київський науково-педагогічний вісник*. 2020. Вип 20. С 4-8.
4. Канаєва А. В. Розвиток критичного мислення на уроках історії. *Теорія та методика навчання суспільних дисциплін*. 2017. Вип. 6. С 54-57.
5. Пометун О. І., Гупан Н. М. Розвиваймо критичне мислення як наскрізне уміння у навчанні історії. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. 2019. Вип. 27. С. 92-98.
6. Терно С. Світ критичного мислення: образ та мімікрія. *Історія в сучасній школі*. 2012. Вип. 7-8. С. 27-39.

Дарина Кищак
здобувачка вищої освіти
IV курсу історичного факультету
Житомирського державного
університету імені Івана Франка
(науковий керівник: к. і. н., доц. **І. М. Власюк**)

ВАРІАНТИ ОРГАНІЗАЦІЇ РОБОТИ УЧНІВ З ВИВЧЕННЯ ІСТОРИЧНИХ ПОСТАТЕЙ НА УРОЦІ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

Історична освіта в українській школі в сучасному її розумінні продовжує розвиватися та знаходити нові шляхи її змісту та методики викладання. На сьогоднішній день досі залишаються нерозв'язані питання щодо методики викладання історії та висвітлення історичних постатей на уроках всесвітньої історії, прийомів методів та варіантів організації роботи учнів саме в цьому напрямку. Весь історичний курс, що викладається в школі, представлений великою кількістю особистостей, які вплинули прямо чи опосередковано, позитивно чи негативно на хід тих чи інших подій, які є важливими та цікавими з точки зору історичної освіти в школі.

Цілком справедливим є знаменитий вираз Макіавеллі про те, що людині розумній належить обирати шляхи, які вже прокладені найвеличнішими з людей, і наслідувати найбільш гідних із них[6].

Без знань учнів про роль тієї чи іншої особистості, не дасть побачити повну картину історичної події. Адже завдяки історичній постаті, її житті та діяльності, впливу на історичний процес загалом чи окремі події – відбувається ефективно засвоєння учнями історії, запам'ятовується та сприймається краще, аніж просто оперування датами та фактами.

Метою нашого дослідження є визначити різні форми організації роботи учнів які допоможуть краще вивчити та розуміти історію, завдяки історичним постатям.

Виклад основного матеріалу. Українські методисти І. Рибак та Н. Ольхіна узагальнили досвід, щодо вивчення на уроках історичних постатей і пропонують вчителям такі варіанти організації цієї роботи [4, 5, 7].

Варіант 1. Алгоритмічний.

Цей варіант здійснюється вивчення постаті за певною послідовністю, а саме:

1. Запам'ятовування прізвища, імені особи.
2. Ознайомлення з етапами та змістом діяльності особистості.
3. Засвоєння її ідей, поглядів, переконань, ідеалів.
4. Вияснення, інтереси якої соціальної групи віддзеркалювала ця особистість.
5. Вивчення оцінок особистості її сучасниками та сучасними дослідниками.

Завдяки цьому підходу вчитель та учні визначають наукові засади вивчення особистості. Також можна або виключати деякі пункти, або додавати в залежності від мети вивчення уроку.

Варіант 2. Біографічно-оціночний.

Цей метод організації роботи представляє собою накопичування учнями інформації про особистість впродовж уроку або теми в цілому. А коли, учні матимуть достатньо фактів, вчитель пропонує загальну довідку про особистість, не називаючи її ім'я. Як приклад: «Флорентійський мореплавець, завдяки якому, отримав свою назву Американський континент. Народився у Флоренції. Брав участь у спорядженні експедицій Колумба...»

Варіант 3. Порівняльний.

Вчитель разом з учнями заповнює таблицю щодо порівняльної характеристики кількох діячів. Це допоможе учням краще аналізувати та систематизувати інформацію. Можуть бути залучені додаткові джерела.

Варіант 4. Оціночно-екстремальний.

Вчитель пропонує учням історичне джерело про дії та поведінку особи в екстремальній ситуації, і уже на основі цього учні разом з вчителем оцінюють факт.

Варіант 5. Частково-оціночний.

Учням пропонується дати оцінку особистості, за окремими фактами де представлено найяскравіші моменти біографії [4]. Для прикладу: «Дружина Миколи II була двоюрідною сестрою матері Миколи II і обоє з них були внучками королеви Вікторії, а матір Миколи II була рідною сестрою Вільгельма II. Таким чином, виходить що, коли Микола II оголосив війну Вільгельму II він почав війну зі своїм дядьком і тестем в одній особі, а коли Георг V оголосив війну Німеччині – то це виходить, що воювало троє двоюрідних братів, один з яких був одружений на двоюрідній сестрі.

Варіант 6. Прогнозовий.

Визначення та оцінка якостей особистості за впливом їх діяльнісних ідей. Вміння зробити правильний прогноз розвитку особи, культури, суспільства, держави.

Варіант 7. Дослідницький.

Учні виконують лабораторно-практичні заняття на який у них формується уявлення про історичного діяча, його систему поглядів, діяльність. Так учні навчаються давати оцінку та краще зрозуміти діяльність історичної постаті.

Варіант 8. Накопичувальний.

Цей метод організації вивчення історичних осіб здійснюється завдяки накопиченню історичних біографій в певній послідовності. Вчитель може ознайомити учнів ще на початку року, проте що їх очікує в процесі вивчення. Учні ж можуть накопичувати інформацію як на уроці, так і за поза уроками, але це здійснюється за певними блоками. Учні навчаються самостійно давати оцінку історичним особистостям одного конкретного періоду.

Варіант 9. Художньо-публіцистичний.

Цей варіант допомагає розвивати творчу сторону учнів, адже після кожного ознайомлення та вивчення особистості з матеріалів підручника, різних джерел хрестоматії та іншої наукової літератури, вони можуть писати творчі роботи. Такі як реферати, повідомлень, нариси, есе тощо.

Варіант 10. Схематичний.

Використання різного роду схем, в більшості випадків це схеми-портрети. Учні мають змогу як переглядати та оцінювати, так і складати самостійно на основі тексту з підручника.

Вивчення життя та діяльності історичних осіб через складання та використання схем-портретів, це справді хороший спосіб вивчення історичних постатей, не запам'ятовуючи про них лише факти. Таким чином вони будуть бачити, кого вони вивчають та порівнювати, наприклад, з особливостями їх рис обличчя до певного історичного періоду. Дуже часто схеми-портрети застосовують на уроці ознайомлення, узагальнення, проведення тематичного контролю, тестів, дидактичних ігор тощо [6].

Варіант 11. Ігровий.

Завдяки застосування дидактичних ігор на уроці історії дітям буде даватися запам'ятовування краще та швидше [4]. Також, ігри доповнюються алгоритмами та пам'ятками для характеристики діяльності історичного діяча. Ігри можуть складатися з різного роду запитань, застосування інших методів, які на думку вчителя будуть доречними для вивчення нового або ж закріплення уже пройденого матеріалу. Ігрові методи можуть доповнюватися такими традиційними методами навчання, як розповідь вчителя про видатну особу, пояснення, розв'язання проблемних завдань, складання плану-оцінки, узагальнюючих характеристик і тощо.

При застосуванні вчителем різного роду організацій вивчення учнями історичних постатей на уроці історії, варто звернути увагу на те що, не варто вчителю викладати суху інформацію, тому що учням не буде цікаво не те що вчити, а просто слухати. Треба показувати постаті, як звичайних людей у незвичайних умовах. Наприклад візьмемо ту ж саму королеву Вікторію. Важливо зазначити, що вона сіла на престол у 18-річному віці, у неї були погані відносини з матір'ю, через що і поселила її в другий кінець Букінгемського палацу тощо. Тобто, як бачимо, що дітям буде цікавіше дізнаватися про особистість, якщо їх представляти у простому для нас світі.

Висновки. Таким чином, ми намагалися визначити головні варіанти організації методів викладання та вивчення історичних постатей на уроці історії(звичайно це не весь список представлений у даній статті). Завдяки урізноманітненню форм організацій викладання та вивчення історичних постатей на уроці історії, дасть змогу вчителю не тільки урізноманітнити уроки історії, але й, пробуджувати увагу учнів, підтримувати стійкий інтерес учнів до вивченого матеріалу, адже в силу специфіки самого предмета історії ми не можемо обійтися без вивчення історичних осіб, аналізу їх діяльності та оцінки її результатів.

Список використаних джерел та літератури:

1. Авраменко Н. Д. Висвітлення ролі визначних особистостей на уроках історії. URL: http://ninaavramenko.blogspot.com/p/blog-page_11.html. (дата звернення: 21.09.2022).
2. Баханов К. О. Лабораторно-практичні роботи з історії України (методичний посібник для учителів). Київ: Генеза, 1996. 208 с.

3. Баханов К. О. Методичний посібник з історії України. 7 клас. Традиції та інновації у навчанні історії в школі. Київ: Генеза, 2001. 296 с.
4. Вивчення історичних персоналій та постатей. URL: http://bor-school.at.ua/load/pedagogichna_laboratorija/vivchennja_istorichnikh_personalij_ta. (дата звернення: 25.09.2022).
5. Камбалова Я. Методичні аспекти формування знань про історичну особистість в учнів загальноосвітньої школи (на прикладі теми «Кирило-Мефодіївське товариство»). URL: <http://www.enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/1234567>. (дата звернення: 25.09.2022).
6. Коляда І. Теоретико-методичні засади використання історичного портрету на уроках з історії України у 9 класі. 2012. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/17415/Kolyada.pdf?sequence=1&isAllowed=y>. (дата звернення: 21.09.2022).
7. Майборода О. Методична розробка «Вивчення особистості на уроках історії у 7 класі». 2021. URL: <https://naurok.com.ua/vivchennya-osobistosti-na-urokah-istori-242592.html>. (дата звернення: 21.09.2022).

ДЛЯ ПОДАТОК

Наукове видання

СТУДЕНТСЬКІ ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ

Збірник наукових праць

Випуск 11

Відповідальний за випуск:

І. М. Власюк